

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LVI/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
др Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LVI/1

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР,
Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ,
Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr VLADISLAVA RUŽIĆ, Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LVI/1

НОВИ САД
2013

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Јованка Радић: Заменички систем – основа језика и говора (теоријско-методолошки приступ)	7
Орсат Лигорио: Пријекло грчког ихтионима δελφίς (и проблем медитеранског пракоријена *g ^w vl-/ *sk ^w vl-)	25
Марија Вучковић: С.-х. <i>шроџубица</i> у словенском контексту	31
Исидора Бјелаковић: Однос ендоцентричних и егзоцентричних именичких сложеница у географској терминологији Срба 18. и 19. века (1783–1867)	45
Нада Арсенијевић: Време кроз време: о неким падежним конструкцијама у српском језику	61
Милена Ивановић: О категорији глаголске плуралности у светлу аспектуалности (на материјалу српског језика)	77
Јелена Редли: Лингвистички аспекти односа Бога и човека у српским преводима Библије и Курана	89
Зоран Симић: Догађајне појаве као имплицитни просторни локализатори (на примерима из гласиначког говора)	103
Марина Јуришић: Предлог <i>врз</i> у српским народним говорима	119
Гордана Штасни, Жарко Бошњковић: Сложенице са компонентама <i>љуб</i> -/ <i>љуб</i> - у српском и <i>φιλ(ο/οί)</i> -/ <i>φίλος</i> -/ <i>φιλία</i> у грчком језику	129
Вилма Тишкеи: Типологија српско-мађарских и мађарско-српских речника	153
Vladimir Ž. Jovanović: The Lexical and Semantic Correspondence between Serbian and English Phrasemes	165
Аница Глођовић: Партикуле у енглеском и префикси у српском језику: сличности и разлике	181

ХРОНИКА

Мато Пижурица: In memoriam: професор Јован Јерковић (19. IX 1929 – 30. VI 2012)	195
Данка Урошевић: Осма међународна конференција из балто-словенске акцентологије	198
Марина Николић: Разматрања о језику Иве Андрића	201

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Милорад Радовановић: Нови славистички часопис	207
Стеван Брадић: Tom Ziemke, Jordan Zlatev, Roslyn M. Frank (eds.), <i>Body, Language and Mind: Embodiment</i>	213
Радмила Обрадовић: Софија Милорадовић, Музички жаргон младих и младежний музикални сленг. Компаративни поглед	222
Гордана Штасни: Стана Ристић, <i>О речима у српском језику</i> (Творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти)	226
Ирена Цветковић, Теофиловић: Надежда Д. Јовић, <i>Језик Хиландарског медицинског кодекса</i>	230
Радмила Жугић: Радосав Стојановић, <i>Црнотравски речник</i>	234
Упутство за припрему рукописа за штампу	241
Contents	245

Јованка Радић

ЗАМЕНИЧКИ СИСТЕМ – ОСНОВА ЈЕЗИКА И ГОВОРА (теоријско-методолошки приступ)*

У раду се указује на неке од слабости у приступу заменицама у савременој граматографији, при чему се издвајају ставови и учења која непосредно или посредно указују на примат заменичке класе речи у језику и граматички. Представљајући заменички систем као основу језика и говора, дајемо инвентар основних категорија (јединице типа *ко*, *шта*, *кад* – парадигматска димензија) и елемената (јединице типа *ја*, *оно*, *иако*, *све* – синтагматска димензија), образлажемо и приказујемо модел њихове системске организације (трочлане структуре типа *ко|шта–који*, *ја|ти–ко*, *ово|оно–то*), опредељујемо место формација типа *ко?*, *неко*, *нико*, те дајемо назнаке о месту секундарних категорија.

Кључне речи: врсте речи, заменице, категорије, основа језика, структура.

This paper points to some weaknesses regarding the presence of pronouns in contemporary grammatography and singles out attitudes and studies that directly or indirectly show the primacy of the pronoun word class in language and grammar. By presenting the pronominal system as a basis of language and speech we offer an inventory of the basic categories (units like *ко*, *шта*, *кад* – the paradigmatic dimension) and elements (units like *ја*, *оно*, *иако*, *све* – the syntagmatic dimension). We also explicate and illustrate the model of their systemic organization (tripartite structures like *ко|шта–који*, *ја|ти–ко*, *ово|оно–то*), the position the formations like *ко?*, *неко*, *нико* and indicate the position of secondary categories.

Key words: word class, pronouns, categories, language basis, structure.

1. Заменицама као предмету истраживања приступамо са полазиштем да је то темељна (в. КЛАЈН 1985: 20–28), а не маргинална класа речи у језику, – на шта указује како погрешно им дат назив (исп. лат. *pronomen*, рус. *местоимения*, в. КЛАЈН 1985: 12–19, исп. Белић 1998: 51), тако и њихов третман у граматографији. Познато је да око језичких улога (исп. поднаслов „Заменију ли заменице”, КЛАЈН 1985: 12–19), граматичког статуса, инвентара и природе заменичких речи постоји много неслагања у науци о језику (в. PIPER 1983: 13–37; КЛАЈН 1985: 20–39). О томе довољно сведочи и сама појава да граматике различитих језика доносе битно различите инвентаре тих речи (в. КЛАЈН 1985: 20–25), и то упркос томе што је утврђено да сви језици света

* Прилог је рађен у оквиру научноистраживачког пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и израда *Речника црквенословенског језика српске редакције*” (178030), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

располажу у основи истим типовима јединица из ове затворене класе (о томе в. МАЙТИНСКАЈА 1969).

1.1. Чини се да узроци таквог стања првенствено леже у томе што се класи заменица приступа на исти начин као и свим осталим речима (в. МАЙТИНСКАЈА 1969: 25–38), тј. што се класирање свих речи заснива на истим полазним критеријима. Наиме, (1) применом чисто морфолошких критерија све речи се деле на променејиве и непроменејиве, што је поступак који подразумева и неприметну деобу суштински истих речи (нпр. разделеба заменица и бројева у по две или три врсте речи), док се (2) применом комбинованих критерија (морфосемантички или морфосинтаксички) издвајају врсте речи у оквиру великих класа добијених претходним деобним поступком. Много шта показује да се заменице опиру како тим, тако и свим другим досад примењиваним критеријима класификовања речи.

То се, поред осталог, препознаје и по томе што се у српској (и не само српској) лексикографији и граматографији иста заменичка реч неретко представља као заменица и везник (нпр. *који, шћџа, какав*),¹ прилог и везник (*кад, ђде, како*), заменица и број (*један*),² заменица и речца (*свакако, сващћџа*), па чак и као именичка или придевска заменица (нпр. *Узми све, Сав свей у њо верује*), прилог (*Радост је све вище хвајџа*) и везник (*...све док...*).³ Иде се и дотле да се иста заменичка јединица (*се*, енклитика заменице *себе*) представља као заменица, речца или партикула, а неретко и као морфема, тј. као везана, чисто граматичка јединица (природа заменице *себе*, *се* разматрана је у РАДИЋ 2009а).⁴

1.2. Водећи рачуна само о категоријалности⁵ и о типизираним моделима међусобне диференцијације елементарних јединица (о томе у РАДИЋ

¹ О овом проблему и о слабостима критерија на основу којих се прави разлика између именичких и придевских, односно придевских и прилошких заменица в. опширније у РАДИЋ 2010а, са више примера и са ширим списком литературе.

² Поред заменица, примени уобичајених критерија се опиру и бројеви, али се они, вероватно због чврсте им семантичке подлоге, углавном опиру томе да буду дељени у више класа (као што се речи *овде, окуда, овако, њада, када* и сл. укључују у прилоге, а не у заменице). Вероватно је да се управо у томе крију разлози што се речи за означавање бројева већих од ‘четири’ (*џеџ, шесџ, седам...*), иако непроменејиве, остављају у класи ‘бројеви’ (о неким од веза између заменица и бројева в. у РАДИЋ 2012а: 389–391), што се под бројевима држе ‘бројне именице’ типа *џеџорица* (али не и *џеџица, џеџина, џеџак*), бројеви са многим придевским морфолошким карактеристикама (редни и збирни), и сл.

³ Ако ‘поделе на врсте речи показују језичка формална стања’ (БЕЛИЋ 1998: 113), онда је нужно да се у општеграматичком смислу и реч *све* подведе под једну врсту речи (а не истовремено под три). Јер, како запажа Белић, врста речи иде у домен ‘језичког грађења’, док би све разлике које су повезане са ‘духовним процесима у језику’ (што су, нпр., и разлике у примени речи *све*) требало подводити под ‘језичко стварање’ – које је у свим језицима једнако (БЕЛИЋ 1998: 113).

⁴ То што се енклитика *се* у србистици каткад назива морфемом вероватно је одраз утицаја руске граматографије, где се као ‘постфикс’ (тип афикса) означава творбено-граматичка јединица *-ся* (*РУССКАЈА ГРАМАТИКА*: 615–618), која је по пореклу исто што и српско *се*, али на вишем степену граматикализације (исп. *умивајџи се / умивајџи себе – мыџџся / мыџџь себя; мириџџи се – мириџџся*).

⁵ Одавно је указивано на то да ‘категоријалност’ / ‘категоријално значење’ чини једну од главних карактеристика заменичких речи (в. PIPER 1983: 28–32), додуше, уз нешто другачије разумевање термина *каџџџорије* (исп. PRČIĆ 2008: 69, 59; в. РАДИЋ 2011а: 502).

2012a: 388–392), под класу основних заменица подводимо (1) девет основних категорија (*ко|шија–који, колико|како–чије, куда|џде–када*),⁶ (2) њима припадајуће елементе који су у српском језику организовани у стабилне трочлане структуре (тип *ово|оно–ијо*) и (3) две усамљене јединице (*себе, се* и *све*) чија издвојеност долази као последица њихове надкатегоријалне вредности (в. табелу). Ту је и (4) једна елементарна структура без надређеног јој категоријалног израза, тзв. презентативи *ево|ено–ејјо*, који би се могли подвести под категорију „збивање” (в. последњи став т. 2.3.1), док их граматографија традиционално укључује у речце.

1.3. Поред овог, главне или све заменичке карактеристике има и већина изведених категорија и категоријално-елементарних скупова (нпр. *коџа | шија*,⁷ *шијо, зашијо, збоџ чеџа, ради чеџа, с ким, чим* и сл.; *докле, доведе..., до-кад, доијад...*), чија је повезаност са неком од девет основних категорија (већином са *шија*) лако препознатљива.⁸ Дакле, све оно што се као самостална јединица уобичајено назива упитна заменица, прилог или речца (нпр. *ко, кад, зашијо...*) ми посматрамо као чисте категоријалне речи и у виду имамо првенствено то да чиста категорија по правилу не стоји у референцијално одређеном односу према реалности (в. PIPER 1983: 38–39).

2. Према нашем разумевању, сви граматичарски проблеми са заменицама узроковани су тиме што се већ у постављању темеља граматике као засебне науке није ваљано разрадила стара (хеленска, Аристотелова) подела делова говора на (1) „свезу” као реч „без одређена значења”, (2) „име” и глагол као речи које „саме нешто значе” (тј. одређено значење имају изван реченице, „изван икакве везе”) и (3) „члан” као реч која сама може „значити” (може имати „одређено значење”), али може бити и „без одређена значења” (РОЕТ.: 89).⁹ Иако се засигурно не може знати шта је све обухватао антички појам „члан”, вероватно је да се подразумевало да тој класи припадају све речи које су пореклом и природом исто што и *члан* („члан” као савремени граматички термин). Поред једнодушног научног става да члан „постаје *обично* од демонстративне заменице у анафорској употреби” (Белић 1998: 558–559), у вези са овим важно је имати на уму и то да се у грчком језику одређени

⁶ Вредност категорија је неосетљива на то да ли се оне примењују као самостална јединица (упитно *ко?* и односно *...онај ко...*) или као јединица која учествује у сложеним формацијама типа *неко, нико, како ко, ђонеко* (в. фус. 35). Носилац категоризације ту заузима друго, тј. главно место (исто као и у *свејшлойлава, риболоваца, бели анђео*, исп. и *учи-шељ, црни-ина*), док на првом месту стоји јединица којом се исказује оно што би се могло одредити као „прагматички модалитет” примене дате категорије: не прагматички неутрално *ко*, – већ *ко?*, *ни-ко*, *не-ко*, *сва-ко*, *како ко* (в. Радић 2009а: 213–215).

⁷ О разлици између *ко|шија*, на једној, и *коџа|шија*, на другој страни, в. у Радић 2011а: 508–509.

⁸ О томе шта се све по неким карактеристикама може подвести (те се и подводи) под заменичке речи, тј. под заменичке прилоге, в. Пипер 1988: 172–189. Пипер указује на важност „inventarizације semantičkih kategorija”, истичући уз то да „pitanje njihove sistematizације nije takoreči ni postavljeno” (PIPER 1983: 84).

⁹ Да су у овој класификацији делова говора били битни суштински критерији, који у великој мери одговарају оном што А. Белић препознаје као „језичко грађење”, али не и функционално-синтаксички, довољно показује то што се под „име” овде подводе именице и придеви.

члан уз придодату му „честицу” -δε претварао у демонстративну заменицу типа *īaij* (в. ДУКАТ 2003: 28–29, 75; или, таква се заменица претварала у члан кад би одбацила „честицу” -δε), док су функције неодређеног члана по потреби покривале тзв. неодређене заменице (ДУКАТ 2003: 75). Само по себи, то говори да је разлика између појединих заменица и оног што се данас назива *члан* у старогрчком језику била претежно функционална,¹⁰ те да је стварну (сталну, језичку) границу између члана и оног што се данас назива заменицама у томе језику немогуће повући.¹¹

2.1. Поред овог, посебну пажњу завређује то што три основне класе „делова говора” Аристотел наводи у следу (1) *све́за*, (2) *члан*, (3) *име* и *ελαζολ*, са „чланом” на другом месту (у средини). Имајући у виду за њега карактеристичан начин излагања, то мора бити додатни знак да је члан по много чему „средњи” у односу на „свезу” и „име”, односно, да су речи из класе „члан” неутралне на разлику неодређеност || одређеност значења (могу бити „без одређена значења”, или имати „одређено значење”), тј. неутралне на основну разлику између делова говора названих *све́за*, на једној, и *име* и *ελαζολ*, на другој страни. Наиме, између речи које у себи не носе никакво одређено значење (према донедавно устаљеним поделама то су „празне” / „непунозначне” / „помоћне” речи: предлози, везници, узвици и речце, в. Станојчић – Поповић 2008: 188)¹² и речи које „саме нешто значе”, тј. које увек подразумевају неко утврђено значење („пуне” / „пунозначне” / „конституентске” речи: именице, глаголи, придеви, прилози, бројеви),¹³ стоје за менице („члан” или „антонимије”) као речи које могу имати „одређено значење” (могу „означавати” као пунозначне речи, тј. бити у функцијама карактеристичним за пунозначне речи), али могу бити и „без одређена значења” (функционисати као граматичке речи).¹⁴

¹⁰ О непоузданости (често и немогућој примени) функционалних критерија у издвајању врста речи („делова говора”) в. Белић 1998: 399.

¹¹ У оквиру осам врста речи које је разликовао Дионисије Трачанин, поред „члана” се издвајају и „заменице”, тј. *ἀντωνμία* ‘супротности’. Класу *ἀντωνμία* ту чине само личне заменице (према Белић 1998: 114), док нам остаје непознато шта је Трачанин подводио под класу зв. члан, да ли су, нпр., ту укључене показне и „упитне”, уз све остале са њима повезане заменице. Личне заменице се од свих осталих заменичких јединица разликују по томе што оне увек подразумевају независност, тј. што њихова примена увек подразумева неку од типично именичких функција. Ово се, наравно, не односи на заменицу *себе*, *се*, која се и по овом основу, поред много чега другог (в. Радић 2009а), не уклапа у групу личних заменица.

¹² Судећи по Рrčić 2008 (24–41), наведене разлике се у новијим (семантичко-прагматичким) приступима значењу занемарују: примат се даје разликама типа „*leksičko* i *rečeničko* značenje”, „*deskriptivno* i *asocijativno* značenje”, „*sistemska* i *tekstualno* značenje” и сл.

¹³ Поред наведених врста речи, савремена граматологија овде укључује и заменице (в. нпр. Станојчић – Поповић 2008: 188). Превиди се да је таква начелна подела у супротности са многим компонентама граматичког описа, првенствено са тиме што се многе заменичке речи квалификују и као везници или речце, дакле, као помоћне, а не као конституентске речи. О месту заменица у оваквим и сличним поделама речи, те о покушајима њиховог дефинисања, в. KLAJN 1985: 30–39.

¹⁴ Овај пункт Аристотеловог учења, на којем почива и његова теорија силогизма, би могао послужити као ослонац за чвршће утемељење савремене „фази лингвистике” и „фази логице” (в. Радовановић 2009). Наиме, „фазична” („прелазна”, „неутрална”) поља не поништавају основне принципе категоризације и других деоба у језику, тј. „мека” логика” (Радовановић 2009: 6) не може поништити нужност постојања „одређених”, „обележених” и „позитивних”

2.2. Важно је указати и на то да след у коме Аристотел наводи „делове говора” координира са утврђеним логичким (силогистичким) законитостима које се тичу места „средњег” (/„трећег”) члана у структурној организацији језика и мисли, тј. са његовим налазом да су први закључци (συλλογισμός – силогизам, „закључак”) „састављени од три члана а полазе од једног средњег” (МЕТ.1014b2, в. АНАЛ.25b30–26b35), при чему то „средњи” превасходно подразумева неутралност на разлику између два преостала (међусобно опозитна) члана дате структурне целине (слично начину на који је оно ‘лична именичка заменица с.р.’ неутрално на разлику између она и он). Ако се то има у виду, овај низ би се могао протумачити и као антички налаз да је, по законима логике, развој језика морао кренути од „заменица” (информације о сличним савременим гледиштима в. у МАЙТИНСКАЈА 1969: 27, 29; КЛАЈН 1985: 23–24), речи које су у старогрчком означавање термином *анџонимије*, тј. „супротности”.¹⁵

2.3. У вези са могућим античким знањима о природи „антонимија” (заменица) указаћемо још и на то да се у Метафизици (МЕТ.1017a23) о категоријама говори као о деловима примарне „категиоријалне схеме” (σχήμα τῆς κατηγορίας) – оном што „*po se bi po sto ji*” као оруђе за непосредну организацију свега у универзуму, а тиме и за непосредну организацију људске мисли (и говора). Та се примарна схема истовремено препознавала и као „подлога” за све што у језику (и свести) настаје као „придавање” (МЕТ.1017a20–23).¹⁶

2.3.1. На изражајном плану том првом смислу појма *каџеџорије*, који би се прецизније дао изразити са категорије мисли, одговара оно што се у граматографији означава термином *уџиџине* (/ *уџиџино-односне*) заменице. Број тих категорија, које су већином исказане управо тим заменицама, у Метафизици се обично своди на основних седам до осам: (1) „што јест” (τὸ τί ‘то шта’ или „штаство”, из кога Аристотел не издваја категорију τὸ τίς ‘то ко’), (2) „какво” (ποῖόν), (3) „колико” (ποσόν), (4) „према (не)чему” (πρός τί)

вредности (в. т. 5). Јер, како је добро запажао Ј. Витгенштајн, „procedura da se grumen sira postaviti na vagu i da se na osnovu merenja odredi cena izgubila bi svoj smisao kad bi se češće događalo da ti grumenovi bez očiglednog razloga odjednom narastu ili se smanje” (VITGENŠTAJN 1969: т. 142), односно, када мерење не би почивало на некаквој утврђеној (одређеној) вредности.

¹⁵ Неразумљиви су путеви који су довели до тога да „prevodeње грчког *antōnimía*” произведе латински граматички термин *pronomen* (в. КЛАЈН 1985: 12). Класични термин *анџонимија* (и са њим повезано *анџоним*) се у савременој семантици користи заједно са *синонимија*, *хомонимија*, *џаронимија*, *хиџонимија* и сл. (в. KRISTAL 1988: *antonomimija*). Чињеница је, међутим, да изворне вредности ових термина нису имале никаквих додирних тачака са „супротностима” као основним језичко-логичким принципом, а још мање са „антонимијама” као једном врстом „делова говора”. (Вредностима савременог и античког термина *џаронимија*, са упутним освртом на синонимију и хомонимију, бавили смо се у Радиф 2010б.)

¹⁶ Како ћемо видети (т. 3.2–3.4), Аристотеловом термину „придавање” унеколико је аналоган Белићев термин „(језичко) грађење”. Наиме, Белићева разлика између језичког *сџварања* и *џрађења* унеколико одговара разлици између *каџеџоријалне* схеме као оног што је прво („по себи дато”), на једној, и оног што се на тој „подлози” гради као *џпридавање*, на другој страни. Приметна је и извесна повезаност *џпридавања* са „*џпринциџиом расџа*” у савременој историјској семантици (в. ГРКОВИЋ–МЕЛДОР 2006: 86).

– што је категорија којој на плану израза унеколико одговара наше *чији*,¹⁷ (5) „где” (ποῦ) – поред које се не наводе категорије ποῖ („камо”) или πῇ („куда, како”), (6) „када” (ποτέ), уз (7) „делање или трпљење” (Мет.1017a24–30) – што је једина категорија која на плану израза (тада истовремено и терминолошки план) није представљена јединицом заменичког типа. Ово се, свакако, може повезати са непостојањем категоријалних израза који би стајали изнад „делања и трпљења” (као што, нпр. *колико* стоји изнад бројева), тј. са тиме што у језику нема глаголских заменица (постоје само именичке, придевске и прилошке). Само би се за елементарну заменичку структуру *εво|ено–εῖτο* могло рећи да је унеколико (или у основи) повезана са глаголом, односно, са „делањем” и „збивањем” (исп. *Ево!* : „Узми!”; *Ево је* : „Нашла сам је”, *Ево ђа* / *Ено ђа* : „Долази”, или сл.).

2.3.2. У сасвим другом смислу, појам *каѿеѿорије* подразумева и делове „другачије категоријалне схеме” (ἑτέρων σχῆμα τῆς κατηγορίας τοῦ ὄντος, Мет.1024b15), односно, подразумева четири различита типа (или „рода”) појмова као „бића” свести која се међусобно разликују у „начинима придавања” (Мет.1024b15), или, казано на нама нешто јаснији начин, у категоријама појмова као различитим начинима значења (нпр. *вук* – бивство, *ῖуῖ* – квантитет, *браῖ* – релатив, *бело* – квалитет).¹⁸ Категоријално различита природа појмова као „оног што јесте” (τοῦ ὄντος) зависи од примарних категорија, тј. у зависности је од тога да ли се нешто „придаје” (поима, разумева) као „шта” (*човек*, *ῖῖица*, *ласῖа*), као „какво” (*бело*), као „према чему” (*знање*) или као „колико” (*месῖо*, *време*, *број*, *ῖуῖ*), односно, као „шта – према коме / чему” (*браῖ*, *крило*), „шта – какво” (*белац*), „какво–колико” (*белина*), и сл.

2.3.3. Разлика између (1) категорија као оног што „*по себи постоји*” и што уза се има структуре састављене од јединица које служе као средства за непосредно указивање на ентитете (тип *ово|оно–ῖῖо*) и (2) категорија као оног што *настаје* „*као придавање*” и подразумева репрезентацију (изрази повезани са одређеном менталном скицом или сликом, тј. са одређеним значењем), симболички би се дала приказати на следећи начин: према *ово*^{шта} → ♥ / ○ / □ стоји појмовно раздељено *срце* ‘♥’, *круг* ‘○’, *квадраῖ* ‘□’; према *овакво*^{какво} → ♥ / ○ / □ стоји *срцолико* ‘♥’, *округло* ‘○’, *чеῖврῖасῖῖо* / *квадраῖно* ‘□’; према *оволико*^{колико} → * / ** / *** стоји *један* ‘*’, *два* ‘**’, *ῖри* ‘***’. Дакле, примена заменица је унапред ограничена само категоријалним приступом реалности (*ῖῖῖа*, *како*, *колико*, *чији*...), док су им, за разлику од пунозначних речи, непозната било каква ограничења повезана са природом,

¹⁷ Судећи по плану израза, али не само по томе (в. нпр. Мет.V§15), ово Аристотелово *προς τί* ‘према чему’ (/ ‘према шта’) је категорија која одговара самом принципу ‘однос’. Категоријално-елементарна димензија показује да на „према чему” почива не само *чили* (*мој*, *ῖвој*..., ‘посесивност’), већ и какав ‘квалитет’ и колики ‘квантитет’ (исп. *овакав* / *оволики* *цвеῖ*: особина или величина ситуативно неприсутног цвета *Б* одређена према цвет у *А*, в. Радић 2011а: 509). Инвентар Аристотелових категорија које се могу подвести под принцип ‘однос’ (в. табелу, т. 5.3), као и старогрчка језичка факта (изостанак категорије типа *чији*), упућују на категоријалну схему *лосбон* „колико” | *лоῖбон* „како” – *проε* *ти* „према чему” и на могућност да је *προς τί* по пореклу принцип из кога је издвојено „колико” и „како” (в. т. 4. и илустрације дате у т. 5).

¹⁸ На неке од основних проблема у тумачењу Аристотелових категорија појмова (предмет списа *Каѿеѿорије*), укључујући и њихов број, указали смо у Радић 2007.

тј. „сликом” ствари. Слично овом, и основ за избор једне од три јединице организоване у структуре типа *ово|оно–ишо* (в. т. 5.2) битно је различит од основа за избор јединица које подразумевају репрезентацију (ментално представљање), нпр. *йей* ‘*****’ (а не *два* ‘***’ или *йри* ‘***’). Нужно је, стога, да и разлике између јединица (речи) које граде структуре типа *ово|оно–ишо*¹⁹ почивају на битно другачијој основи од разлика између речи које подразумевају репрезентацију, па макар те речи градиле структуре потпуно истог типа (нпр. *жена|човек–дејше*²⁰ или *мушкарца|жена–човек*²⁰).

2.3.4. У лингвистици је одавно указивано на важност категоријалне вредности („катеоријално значење”) заменичких речи (в. PIPER 1983: 28–33), али је проблем у томе што смисао тога *кашеџорије* („семантичке категорије” / „катеоријално значење”) углавном остаје недоречен, те стога бива и различито поиман.¹⁹ Сама чињеница да се говори о „катеоријалном значењу”, а не о категоријама или категоријалним вредностима,²⁰ показује да се не повлачи јасна разлика између значења, које подразумева представљање (репрезентацију) одређених ентитета, врста, класа или родова, тј. наше „знање” / „мњење” о одређеним („овим” или „оним”) феноменима који се у језику представљају одговарајућом лексемом (нпр. *човек, ствар, бело, бела рада, месџо, ићи, време*), и категорија као надсемантичких вредности (исп. разлику „мнемична” – „не-мнемична” / заменичка/ техника повезивања израза и десигната, на коју је указивао пољски лингвиста С. Јодловски, према PIPER 1983: 30).²¹ Ово „надсемантичка вредност” подразумева да категорије имају примат у односу на значења (да су више и другачије, не

¹⁹ То је, свакако, повезано с тиме што читава лингвистика, све до данашњих дана, остаје уверена у бескорисност Аристотелових категоријалних деоба у лингвистичким истраживањима (исп.: „Каква је корист од разврставања речи према Аристотеловим логичким категоријама ако се тим поступком разарају лингвистичке категорије”, из Белићевог *Писма о лингвистички*, у Ивић 1998: 11). Изразито су усамљени, и по правилу од већине унапред одбачени покушаји да се Аристотелова учења примене у лингвистичким истраживањима. Колико нам је познато, од утицајнијих лингвиста само је Виго Брендал, по Белићевој оцени „фини и дубоки посматрач језика”, о речима расправљао „према четири Аристотелова логичка правила” (Белић 1998: 433–434) и покушао да на основу *a priori* утврђеног рачуна дефинише све типове „језичких категорија с обзиром на тип односа participacije у којем стоје njegove јединице” (према Дикро – TODOROV 1987: 2001). Та „логичка правила” подразумевају, у ствари, увид у основне типове трочланих логичко-језичких структура и темељена су, по свој прилици, на Аристотеловој теорији силогизма, а не непосредно на категоријама.

²⁰ Кад кажемо да је потребно говорити о вредности (а не о семантици, значењу), у виду имамо то да свака језичка јединица има одређену вредност, а да многе од њих, укључујући и замене, не значе (не представљају собом нешто што је изван њих), већ им се вредност заснива на односу међу истоврсним, категоријално или функционално повезаним јединицама (нпр. *ово|оно–ишо*; *да – не*; *у, на, из, од, ка, са...*, *изнад*). Вредносна посебност заменица лежи у томе што су само оне изрази (*ко, шта, чији...*) или „носачи” (*ја|ми*²⁰, *ово|оно–ишо*²⁰) категоријалних вредности. На термину *вредности* нарочито је инсистирао Ф. Сосир, који је сматрао да у језику нема „позитивних” ентитета: „*Nijedan znak nije ograničen sumom pozitivnih ideja koje u istom trenutku sadrži u sebi*; он је само негативно ограничен истовременим присуством других знакова, и uzaludно је, dakle, tragati за ukupnim значењем једне речи” (SOSIR 2004: 75).

²¹ Оспоравајући ову разлику, Пипер наводи да „катеоријалност значења [...] nije isključivo заменичка jer postoji niz nezаменичких речи са крајње апстрактним значењем (*predmet, биће, od-nos, uzrok* itd.), које понекад могу да постану заменичке речи, односно њихови синоними” (PIPER 1983: 31; наводе се примери „*ponekad i s vremena na vreme, ponegde i mestimično*”).

нужно општије) и да сва значења подразумевају одређену категоријалну основу (нпр. речи *йей*, *йрећина*, *килограм*, *мейар*, *фрйаљ*, *мало*, *мно҃го* у основи имају колико – „квантитет”, у истом смислу у коме *човек* и *људи* у основи имају ко – „људско, ‘све што се по себи зна као једно’”).

Док лексичке речи подразумевају конвенционалне деобе (у основи произвољне, од језика до језика различите), категоријалне деобе подразумевају својеврсну логичку принуду и непроизвољност, а тиме и универзалност (исп. разлику између вишесмислених парова *време* – *невреме*, *друштво* – *средство*, на једној, и категоријалних парова *кад* – *некад*, *с ким* – *чим*, на другој страни). О својеврсној логичкој принуди сведоче многе појаве у животу категоријалних јединица. Примера ради, о томе (а не „о *prelaznom karakteru granice između заменичких и не заменичких речи*”, PIPER 1983: 31) сведочи то што српско *ув(и/ј)ек* (и њему слични еквиваленти у многим другим језицима, в. PIPER 1983: 31) заузима место које у другим категоријама припада формацијама са *сва-/сву-* (*свак(о)*, *свацййа*, *сваки*, *свакакав*, *свачији*, *свукуд*, *сву҃де*): прилог *ув(и/ј)ек* не значи **свакад* јер реч **свакад* не постоји – њен постанак је онемогућен разлозима логичке природе, тј. интуитивним знањем да *кад* (кате҃горија „времена”) нема ни почетак ни крај и да се не може обухватити са „све” (исп. *вазда* ‘увек’ < *ваздан*; *васколик* ‘читав, цео’ а не **свих величина*’).

2.3.5. Све, дакле, говори да су категорије заиста унапред дате, „по себи постојеће” вредности које испред (или изнад) себе имају само три принципа који чине схему засновану на самознаој разлици између (1) неодређеног континуума и (2) појединачних (дискретних) ентитета који су из њега издвојиви (в. т. 4), те на принципу (3) однос који је услов сваког, па и тога знања (в. приложену табелу). То „однос” мора, у ствари, бити исто што и „живот”, тј. нагон за самоодржање. У српском језику испод та три принципа стоје трочлане (с почетка вероватно двочлане) категоријалне схеме (в. фус. 17), тј. вербално уобличене категорије мисли организоване у јединствене структуре по моделу организације принципа (в. т. 4). Исти, трочлани (*ово|оно–ййо*) или трочлано-четворочлани (*ово|оно–ййо^{шта}*) модел структурне организације делова понавља се и на категоријално-елементарном нивоу, тј. у организацији деиктичких јединица (в. табелу).

3.1. Да је савремена наука разумевала ове давно препознате логичке законитости, схватило би се да са њима, у суштини, координирају законитости које је у развоју мишљења препознавао Виготски (VIGOTSKI 1988).²² Иако

²² Чини се да је два издвојена смисла Аристотеловог појма *кайе҃зорије* – (1) оне које као делови категоријалне схеме постоје „по себи”, и 2) оне које настају као „придавање” – могуће повезати са многим нововековним дуалистичким теоријама, укључујући и Кантово учење о априорним и апостериорним категоријама. Постоји, међутим, и једна врло битна разлика: док нововековни истраживачи тврде да се ти принципи „*могу само описивати, али их је немогуће објаснити*” (LURJA 2000: 14), Аристотел је категорије као принципе мишљења (и језика) само објаснио (није их описивао). Изгледа да је управо то допринело да они остану неразумљиви за човека наше епохе, чему се разлог може тражити у битно измењеном поимању језичких средстава коришћених у именовању и илустровању (објашњавању) категорија. Судећи по личном искуству аутора овога текста, савремени човек тешко и споро долази до разумевања како јединице које „зна” (несвесно користи) као упитне или односне речи могу истовремено бити

је у виду имао неке друге аспекте људског сазнања, и он је указивао на нужност да се у развоју људске мисли и свести (говора и језика) мора полазити од непосредних (нерепрезентативних) израза, да би се потом, преко различитих типова репрезентације, створили услови за одвајање речи од ствари (развој значења), што је основ за развој како „комплексног” (нижи стadiј мишљења), тако и појмовног мишљења (в. VIGOTSKI 1996: 108–140). Према његовим налазима, „razvoj psiholoških funkcija čoveka” у онтогенези и филогенези креће (/ морао се кретати) од „neposrednog procesa, koji je određen direktnim odnosom draži i reakcije [ист. J. P.]”, – до момента када као одраз развијености виших психичких функција почне превлађавати „posredovano” понашање и мишљење, у коме главно место заузимају речи (VIGOTSKI 1988: 40), или, прецизније, речи-појмови.²³

3.2. Све су прилике да је са овом психолошком теоријом, првенствено са налазом да се развојни пут психолошких функција креће од „непосредованог” до „посредованог” мишљења, тесно повезана и нешто касније изложена теорија Александра Белића о језичкој природи и језичком развоју. Белић је за одговорима на оваква питања трагао превасходно због тога што је веровао да, ако хоћемо да разумемо језичке системе, „морамо наћи пут којим се ишло док се до њих није дошло” (Белић 1998: 586), односно, да је долазак до „тога основног зрна” услов за разумевање „природе језика” (Белић 1998: 585).²⁴ Суштина читаве Белићеве теорије језика почива на подели језичког развоја на две битно различите епохе, при чему се (1) једна препознаје као „дојезичка” – епоха „језичке мотивисаности” и „глобалног израза” (Белић 1998: 588), тј. као етапа „језичког стварања” (Белић 1998: 395–402), а (2) друга као „језичка епоха”, „епоха језичких знакова за предмете мишљења” (Белић 1998: 588), односно, етапа језичког развоја која подразумева битно другачију употребу средстава насталих у предјезичкој епоси. Ниме, он сматра да примарно мотивисан израз („усклик, глас или комплекс гласова”), који је у првој етапи долазио као директна „реакција на утисак” изазван појавама и дешавањима у природи (Белић 1998: 401; подразумева се, дакле, не-посредован процес, тј. „директан однос дражи и реакције”, како би рекао Л. Виготски), у другој етапи „губи везу са некадашњим извором мотивисаности и служи као знак или израз за поменућу претставу или њену особину” (Белић 1998: 401–402), односно, служи „да се њиме изазове у сећању

катеорије, делови целовите схеме која одражава главне пунктове и увек изнова трасира основне путеве људског сазнања, тј. служи као основни мисаони „алат”.

²³ По свему судећи, исти тип разлике препознавао је међу речима у савременом језику немачки психолог К. Билер (BÜHLER 1934), који је као најбитнију уочио разлику између „гећи које именују (Nennwörter) i рећи које упућују (Zeigwörter)” (PIPER 1983: 22), односно, разлику између „pokaznog” и „simboličkog” поља („Zeigfeld i Symbolfeld”) у језику (према KLAJN 1985: 41). Клајн нас на истом месту упознаје и са другим Билеровим погледима, важним за наш приступ заменицама: нпр. указивање на то да заменице „nisu nikakvi pojmovni znaci” и да је погрешно тумачити их као „замену имена”; издвајање три „načina pokazivanja” (в. т. 5.2); запажање да заменице „u anaforičkoj upotrebi predstavljaju ‘mešavinu funkcija’”.

²⁴ Белићево указивање на важност проналаска „основног зрна” аналогно је античарском указивању на важност „прима” или „начела”, чији се проналазак узимао као основни услов (и циљ) бављења философијом, тј. „правом науком”.

или уопште обележи каква представа предмета или његова особина” (Белић 1998: 401).²⁵

3.3. Дакле, и Виготски и Белић су имали скоро исте представе о разлици између дојезичке и језичке епохе. Изгледа да им је заједничко било и то што су сматрали да су изрази који су у дојезичкој епоси настајали као устаљене реакције на дражи (непосредни, мотивисани изрази), у језичкој епоси (епоха у којој превладава посредовано мишљење) губили везу „са некадашњим извором мотивисаности” и почели служити као знак за представу (Белић 1998: 402). Веровало се, дакле, да прелазак из дојезичке у језичку развојну епоху подразумева унутрашњи преображај свих примарних јединица, као што се, изгледа, веровало и да изражајна средства створена у дојезичкој етапи („усклик, глас или комплекс гласова”) нису подразумевала никакву системску организацију (могуће је да се подразумевала само организација фонолошког система). По свему судећи, обе теорије подразумевају претпоставку да су се све јединице-изрази (дојезичка епоха) претварали у јединице-речи (језичка епоха), односно, да је оно што је првобитно било непосредна реакција на драж (изрази типа *не* / „одмахивање главом”, *ух*, *joj*, *мац*, *ма-ма* и сл.) послужило као основа за знак (јединица са репрезентативном функцијом, типа *маца*, *мамићи*, *маји*).²⁶ Превидело се, међутим да таква средства, која су можда могла бити основ појединачних језичких знакова, не могу чинити основу језика као системски организоване целине.²⁷ као основа језика (и говора) морале су послужити категоријалне и деиктичке (заменичке) речи, системски (или схематски) организоване јединице које са изразима из етапе мотивисаних знакова деле непосредност (нерепрезентативност) као своје важно и трајно, али не и основно обележје.

3.4. Стога, ако „*čovек pomoću govora ovladava svojim mišljenjem*” (Виготски 1988: 40), онда мора бити да су и више психичке функције (функције које подразумевају већ развијен говор) такође развијане у некаквом говору. Наиме, ако би се ове теорије повезале са изложеним античким учењем о категоријалној схеми као оном што „*po sebi postoji*” (Мет.1017а23), схватило би се да управо та схема мора стајати у основи језичког развоја, бити „зрно” из кога се развија и основа на којој се гради језик. Наиме, логично је

²⁵ Пред сам крај XX века овакво, у основи исто схватање формулише А. Р. Лурија (LURIA 2000: 35), непосредни следбеник Л. Виготског: „celokupna istorija jezika jeste istorija prelaza [...] od uplitanja reči u praktičku situaciju, ka izdvajanju sistema jezika kao samostalnog sistema kodova”. И овде се, међутим, доследно превиђа чињеница да и најразвијенији језик мора располагати системом јединица које су као такве (захваљујући својој схематској организацији) у основи самосталне, и да сасвим споредан значај има њихово „уплитање” у какву „практичку” ситуацију, било ванјезичку, типа *он* → ☉ („ово” биће мушког пола) а не *она* („оно” биће женског пола), било језичку, типа *он* – ‘одређени човек’ / ‘одређени вук’ / ‘одређени лист’ или сл., а не *она* – модалитет који упућује на све чему је репрезентант именица ж.р.

²⁶ Ако је „*potrebno da se potisnu biološki zvuci nastali pri ‘gukanju’ da bi dete moglo da proizvede one zvuke koji ulaze u sistem jezika*”, односно, ако је потискивање не-вољних (рефлексних) активности услов за појаву вољних (LURIA 2000: 36), онда је мало вероватно да би звуци из прејезичке етапе могли послужити као грађа за језик.

²⁷ Лурија (LURIA 2000: 33) је указивао и на то да у филогенетским (и глотогонијским) теоријама овога типа „*linija izražavanja stanja izvesnim zvucima ili gestovima predstavlja čorsokak linije razvoja*”, те да „*ona ne vodi nastajanju reči kao sistema kodova jezika*”.

претпоставити да су у примарном функционалном систему, напореда са „усклицима” и другим њима сличним изразима, морале постојати и речи које категоришу „дражи и субјекте” (*џиџа* и *ко*), „стања и акције” (*џде* и *куда*) и „реакције” (*како* и *колико*), са њима одговарајућим деиктицима (*ово|оно–џо*, *ја|џи* – *ми|ви*, *овде*, *овуда*, *овамо*, *овако*, *оволико*), уз многе друге јединице чије су се вредности такође утврђивале у међусобном односу (речце *не* – *да*, везници *ни* – *и* и сл.) и нису биле зависне од реалности. Категоријална схема подразумева, дакле, систем заменичких речи као јединица које (1) непосредно деле (категоришу) реалност у неколико основних сфера (у савременом српском језику трочлане категоријалне схеме *ко|џиџа–који* и *куда|џде–када*) и (1а) непосредно указују на модалитете (елементе, делове) издвојених сфера (категоријално-елементарне структуре типа *ја|он...–џи*, *ово|оно–џо*, *овде|онде–џу*), као и јединице које (2) фиксирају начине (категорије) човековог приступа реалности (категоријална схема *колико|како–чије*)²⁸ и (2а) непосредно исказују основне модалитете датог приступа (категоријално-елементарне структуре типа *оволико|онолико–џолико*, *овако|онако–џако*, *моје|џвоје* / *њеџово... – своје*).

3.5. Да заменице потичу из фазе језичког стварања (а не из фазе језичког грађења) препознаје се и по томе што оне не познају парадигматске обрасце карактеристичне за пунозначне речи, односно, што се код њих и број, и падеж, и род изражавају „лексичким”, а не уско граматичким средствима (исп. *џи*, *ви*; *ја*, *мене*, *мени...*; *он*, *она*, *оно*), а посебно по томе што су категоријални изрази *ко* и *џиџа* потпуно неосетљиви на род и број и што њихови „падежи” представљају, у ствари, изразе посебних (од *ко* и *џиџа* различитих) категорија. Да те речи стоје у основи језика и говора види се и по томе што су неподложне како променама смисла, тако и свим коренитијим променама током говорног и језичког развоја.²⁹

4. Са заменицама као „антонимијама”, односно, са принципима на којима се заменички систем развија, може бити повезана и прва у следу од десет супротности које су утврдили питагорејци („*granica* – *bezgranično*, *pararno* – *parno*, *jedno* – *mnoštvo*, *desno* – *levo*, *muško* – *žensko*,³⁰ *mirujuće* – *pokretno*, *pravo* – *zakrivljeno*, *svetlost* – *tama*, *dobro* – *zlo*, *četvorouglo* – *duguljasto*”, према *Мет.*986а20–30). Полазећи од тога да у овом низу супротности прва два места заузимају противуречни опозити („граница – безгранично”, „непарно – парно”) и имајући у виду то да је већина античких мислилаца, укључујући

²⁸ За разлику од основних категорија, изведене категорије се махом тичу односа међу ентитетима у реалности, или односа између субјеката свести („ја” / „ми”) и ентитета / појава у реалности: нпр. *коџа* – *џиџа* ‘живи (активни) објекат – неживи (инактивни) објекат’ (о важности разлике актив(но) – инактив(но) у дијахроној индоевропској и прасловенској перспективи в. Грковић–Мелдор 2006), *с ким* – *чим* ‘друштво – средство’, *заџиџо* ‘узрок’, *уколико* ‘услов’ итд. Српски језик познаје и једну нарочиту категорију која, по свој прилици, категорише незамисливо и потпуно непознато као непостојеће: *џиџо* ‘узрок, сврха, намера и сл.’ (о разлици између *џиџа* и *џиџо*, и о *џиџо* као категорији „не-бића” в. Радив 2011б, посебно 127–129).

²⁹ Са онтогенетског аспекта заменицама смо приступили у раду Радив 2012б.

³⁰ Супротност *мушко* – *женско* заузима пето место у низу, са чим је вероватно повезано и то што су питагорејци број *џеџи* везивали за брак.

и Аристотела, сматрала да су противуречја основни (по следу први сазнајни) тип супротно постављених ствари (исп. став „suprotnosti /εναντιότης/ su pačela bića”, *Мет.* 986b1–5), логично је претпоставити да и овај низ одражава, у ствари, некако стечен увид у хронолошки след сазнајних супротности. Наш табеларни преглед заменица у српском језику (в. 5.3) говори да би се прво-наведена питагорејска супротност заиста могла схватити као прва, тј. прејезичка разлика на којој су засноване категорије *ко* и *шита* (део „ограничено” као ‘граница’), с једне, и *куда* и *где* (уз *када*), са друге стране (део „безгранично”). Слути се да оба пара наведених категоријалних јединица на унутрашњем плану подразумевају, у ствари, трочлане структуре (*ко* | *шта* – *о* ‘ограничено’, *куда* | *где* – *о* ‘безгранично’, в. фус. 17), док наш табеларни преглед показује да је таква структура морала стајати и у основи постављања самих противуречних принципа (‘ограничено’ | ‘безгранично’). Јер, да би се спознала та основна и истовремено најопштија разлика (разлика између оног што ‘има границу’ и оног што је ‘безгранично’), нужно је да субјекат сазнања има ‘однос’ према реалности, тј. да се постави као ‘субјекат’ издвојен од свих других ентитета у реалности (‘ограничено’ | ‘безгранично’ – ‘однос’). Важност овога принципа показује се, поред осталог, и у томе што се у онтогенези граматички и лексички изрази за однос (посесивни однос) неретко појављују непосредно после *ово* и *овде* (в. Радић 2012б), речи које морају бити несумњиви показатељи да је у сазнању света већ успостављена разлика између оног што је предмет (‘ограничено’) и оног што је простор (‘безгранично’), тј. да је субјекат сазнања већ започео изградњу односа „ЈА – реалност”.

5. Важност првих (највиших) супротности не мора (и не може) подразумевати то да су супротности (бинарности) примарне и да настају ни из чега: свака бинарност („двојка”) мора подразумевати неко „једно” (нешто што јесте или се „види” као целина)³¹ које се дели, тј. неку основу од које деоба почиње. Облик таквих деоба је упоредив са поступком издвајања здравих јабука (*здраве јабуке*, одређено) из гомиле јабука (*ЈАБУКЕ*), чиме се као остатак добијају нездраве јабуке – труле, нагњечене, нагрижене и сл. (*нездраве јабуке*, неодређено). Ако би се тај деобни поступак представио као једна целина (структура), било би нужно да њено представљање одрази не само новонасталу разлику (одређено | неодређено), већ и основу од које је деоба почела (НЕУТРАЛНО на разлику деобног биланса). Појављује се, дакле, структура *здраве јабуке* | *нездраве јабуке* – *ЈАБУКЕ*, која се од претходно навођених логичко-језичких структура разликује само утолико што издвајање јединичних ентитета у физичком свету подразумева (физички) нестанак ентитета од кога деоба почиње (гомила *ЈАБУКА*), што се у метафизичком свету

³¹ Преиспитивање и оспоравање Платоновог „неписаног учења” да примат у свету и сазнању света има „двојка” (бинарност) или „неодређено двојство” (в. Шијаковић 2011: 195–199) – које је наслеђено од питагорејаца (исп. „непарно – парно”, друга по реду супротност), тј. доказивање да примат мора имати „једно” (нпр. ‘све’, нека целина), представља основ свих новина које је у развоју филозофске (превасходно логичке) мисли донело Аристотелово учење. Аристотелизам је, међутим, развио и учврстио уверење да је Аристотелова логика „двовалентна”, а не „тривалентна” (о томе в. у Радовановић 2009: 84, 19).

не може десити. Деобе у језику (и говору) су упоредивије са деобама квантитативних ентитета (међу примерима квантитета у *Kat.4b25-35* се наводи и *џовор*), нпр. деоба линије, или пре, рачвање пута, цепање једне нити или сл.: линија *c* не нестаје њеном деобом на *a* и *b* ($a|b-c$), као што ни полазни део пута не нестаје у месту на коме се из њега издвајају два различито усмерена крака ($AB-BC|BD$). Деобе у метафизичком свету не узрокују, дакле, нестанак већ преображај основе: као део структуре неутралан на разлику међу опозитима, наутрална јединица задобија нову вредност и отпочиње испуњавати функције другачије од оних које је имала пре деобе (в. дефиницију савршеног силогизма у т. 5.1).

Све ово говори да тројство, а не двојство, мора бити облик који у мишљењу и језику држи све, па и бинарности. Трочлане структуре доминирају свим димензијама српског језичког система,³² а понајлакше се распознају управо у организацији заменичког система, који носи два основна силогистичка облика: један типа **ОДРЕЂЕНО** | **НЕОДРЕЂЕНО** – НЕУТРАЛНО, по коме је организована већина структура у свим димензијама система, и други типа **ОБЕЛЕЖЕНО** | **НЕОБЕЛЕЖЕНО** – НЕУТРАЛНО, по коме је у заменичком систему организована само структура **ОНА**|**ОН**–ОНО, издвојена у историјском периоду језичког развоја (о томе више у Радић 2012а). Поред ове две, у организацији језика и мишљења важно (али не и системски важно) место има и структура типа **ПОЗИВИВНО** | **НЕГАТИВНО** – НЕУТРАЛНО (*мало|велико*–*ВЕЛИЧИНА*), којој се паралеле не могу наћи у деобама из физичког света. Овде, у ствари, и немамо деобу већ сједињење и уопштавање: поступак којим од две „ствари” (бинарности)³³ настаје једна (неутрална вредност као нова и виша). На доминацију „тругаоних модела” или трочланих структура у организацији свега у реалности указују многи истраживачи у области савремених природних наука, где се бележе уверења да је тројство „закон универзума” и да само такви (тројни) спојеви омогућају бескрајно „transformisanje u oblike višeg stepena kompleksnosti” (Kljakić 1996: 47).

5.1. Дакле, већина заменичких структура испуњава услов организације „првог” или „савршеног” силогизма, који подразумева структурни однос **ОДРЕЂЕНО** | **НЕОДРЕЂЕНО** – НЕУТРАЛНО, а гласи: „кад се три одредбе међусобно односе тако да задња [одређена] буде у целини у средњој [неутрална], а средња да буде или да не буде у целини у првој [неодређена], тада је нужно да између крајњих /одредби/ [одређена и неодређена] постоји савршени закључак” (*ANAL. 26b30–35*). Ако се са овим полазиштем прати след заменичких јединица у онтогенези, увиђа се да је и он тесно повезан са местом које дати елеменат заузима у својој категорији, односно, са местом које дата категорија заузима у одређеном делу категоријалне схеме и у целини заменичког систе-

³² Трочланим структурама у различитим димензијама језичког система бавили смо се у раду „Тројство као унапред задат модел организације језика” (у штампи). На важност таквих структура указивали смо и у последњим радовима посвећеним моцији рода у српском језику (референцијално-семантичка димензија, *учиџе.џица|учиџељ*–учитељ), писаним са циљем да допринесу заустављању пројекта намерне феминизације српског језика.

³³ Говоримо о два опозитна члана, али увек имамо у виду да други члан подразумева неодређеност, те и често и унутрашњу вишечланост (тип *нездраве јабуке* – труле, нагњечене, нагрижене и сл.).

ма (в. Радић 2012б). Вероватно је да релативно касно усвајање појединих заменица (нпр. *ја, он, наш, ми, ко, себе, који*) мора бити повезано са динамиком биолошког развитка детета (са развојем појединих области мозга на узрасту 2 – 3 / 3½ године, в. LURIJA 1983: 55–59), тј. да сукцесивна појава заменица као речи које непосредно категоризују и указују не може бити повезана са развојем способности за апстракцију и уопштавање, нити може указивати на секундарност ове класе речи (в. МАЙТИНСКАЈА 1969: 54). Са механизмима апстракције, која подразумева различите видове репрезентације, мора бити повезан скок који долази у фази сазревања најсложенијих делова моздане коре (узраст 6–7 година, в. LURIJA 1983: 57, 130–142), док су постепени механизми уопштавања највероватније повезани са зрењем које траје до дванаестогодишњег узраста (в. LURIJA 1983: 59). Наша почетна истраживања указују на то да се заменички систем комплетира око навршене треће године, што се поклапа са овладавањем основама граматике матерњег језика. Стога, ако се језик у онтогенези усваја и развија, а у филогенези ствара и гради, онда мора бити неспорно и то да след елементарног (укључујући и след елементарних јединица типа *ово, оно, њеби, њи, мени, ми, ја* и сл., о томе детаљније у Радић 2012б) и категоријалног у онтогенези (елементи се појављују пре категорија) и филогенези не може бити исти (в. LURIJA 2000: 35).

5.2. Маргинализовање заменица и непрепознавање њихове праве улоге у језику и говору, а тиме и у свести и мишљењу, може бити основни узрок проблема са којима су се сусретали многи савремени истраживачи језика и мишљења.³⁴ Темелјна улога заменичких јединица у говору указује на вероватноћу да се управо оне могу препознати као „istorijski formirana sredstva organizacije ponašanja čoveka”, при чему би се комплетирање заменичког система у онтогенези могло представити као начин на који се „vezuju novi ‘čvorovi’” у човековој „moždanoj delatnosti” и успостављају „funkcionalne veze između odvojenih delova mozga” (LURIJA 1983: 101). Све су прилике да би пажљивији приступ заменицама могао умногоме допринети не само бољем разумевању општих закона језика, већ и бољем разумевању начина на који ради и развија се људски мозак.

На централно место заменица у језичком систему указује, поред осталог, и то што су оне с једне стране самосталне, од реалности и других језичких јединица независне речи, што им омогућава прецизно утврђено место (вредност) у систему, тј. чврста системска организација у свим димензијама (в. табелу).³⁵ С друге стране, примена једне од три елементарне јединице под-

³⁴ На проблеме узроковане непознавањем „општих закона језика” често је указивао неуропсихолог А. Р. Лурија (LURIJA 1982: 21), који је са нарочитим интересовањем пратио развој учења о трансформационо-генеративној граматичи (21–27).

³⁵ Приложена табела показује да организација заменичког система подразумева три димензије: (1) димензија принципа и категорија као парадигматска (вертикална перспектива), (2) димензија у којој се деле субјекти и околности као синтактичка (хоризонтална перспектива) и (3) димензија елементарних структура, којој би најпре одговарао назив дубинска прагматичка перспектива. У табеларном прегледу нису навођени (подразумевани су, в. фус. 6) модалитети категоријалних израза којима се обележава „начин” мисли (прагматичка вредност, начин приступа), што на површинском плану бива обележено различитим средствима: интонација (ко?), слагање (*не-ко, ни-ко, сва-ко*), сложени израз (*било ко, како ко*).

разумева ситуативну условљеност, при чему сасвим маргиналну улогу има ванјезичка (*она|он–оно*, зависност од пола или узраста јединке на коју се указује) и површинска језичка условљеност (*ѿај, ѿа, ѿа; ѿи, ѿе, ѿа* и сл. – зависност од рода речи-појмова), док суштинску улогу има условљеност којом управљају механизми из најдубљих слојева језичке „свести”. Наиме, избор једног од три елемента дате структуре (тип *ово|оно–ѿо*)³⁶ стоји у апсолутној власти говорног лица, тј. зависан је од односа говорно лице → ентитет на који се указује: (1) *ово, овај, овако, овде...* – модалитет који одговара оном што је актуелно доступно „мојим” примарним чулима (додир, укус, мирис, положај); (2) *оно, онај, онако, онде...* – модалитет који одговара оном што је изван домена „мојих” примарних чула (што ми је у видном или слушном пољу, али на таквој раздаљини да њиме не могу „манипулисати”) и оном што имам у искуству и памћењу; (3) *ѿо, ѿај, ѿако, ѿу...* – модалитет који подразумева неутралност на разлику између модалитета *в-* и *н-* типа, те и способност да у говорном низу испуњава њихове функције (о томе опширније у Радић 2012а: 388–392). По свему судећи, К. Билер је управо у овим разликама препознао три „начина показивања”: (1) „*neposredno fizičko*”, (2) „уручивање на појам и *mislima*” и (3) „уручивање на *reči* и *kontekstu*” (према KLAJN 1985: 41, нешто другачије тумачење тих разлика в. у PIPER 1983: 24).

5.3. Заменички систем: категоријална схема и њени елементи:³⁷

ПРИНЦИПИ И КАТЕГОРИЈЕ		ДИСКОНТИНУАЛНО (ОГРАНИЧЕНО)			ОДНОС (НЕУТРАЛНО)			КОНТИНУУМ (БЕЗ-ГРАНИЧНО)		
		ШТО СЕ ПО СЕБИ ЗНА КАО ЈЕДНО (ЉУДСКО)	ШТО СЕ УЗИМА КАО ЈЕДНО (НЕ-ЉУДСКО)	ШТО ЈЕ ЈЕДНО ПО ПОЈМУ (НЕУТРАЛНО)	КВАНТИТЕТ	КВАЛИТЕТ	НЕУТРАЛНО	ЛИНЕАРНО	ПРОСТОРНО	НЕУТРАЛНО
		КО	ШТА	КОЈИ...	КОЛИКО КОЛИКИ...	КАКО КАКАВ...	ЧИЈИ...	КУД(А)	ГДЕ	КАД(А)
СУБЈЕКТИ	ПОЈАМ О СЕБИ, „БИЋЕ” ПО ПОЈМУ.	ЈА МИ		ОВАЈ ОНАЈ – ТАЈ	ово, он					
	„БИЋЕ” КАО „ТВАР” МЕРА ЛИ БРОЈ.	ОНА ОН – ОНО	ОВО ОНО – ТО			ОВОЛИКО (ОНОЛИКО) – ТОЛИКО				
	БИЋЕ ПО ОДНОСУ, ОСОБИНА, ПРИПАДНОСТ.	ТИ ВИ				ОВАКИ ОНОЛИКИ – ТОЛИКИ	ОВАКАВ ОНАКАВ – ТАКАВ	МОЈ ТВОЈ/ЊЕГОВ – СВОЈ		
	НЕУТРАЛНО	СВИ	← С В Е →	СВИ		СВЕ, САВ				
ОКОЛНОСТИ	СТЕПЕН, НАЧИН, ПРАВАЦ (ПУТ).				ОВОЛИКО ОНОЛИКО – ТОЛИКО	ОВАКО ОНАКО – ТАКО		ОВУДА ОТУДА – ТУДА		
	ОМЕР ИЛИ ЦИЉ, МЕСТО, ПРЕЗЕНТАТИВИ.							ОВАМО (ОНАМО) – ТАМО	ОВДЕ ОНДЕ – ТУ	ЕВО ЕНО – ЕТО
	МЕСТО И ОДНОС У ВРЕМЕНУ.									ТАД(А) ОНДА – САД(А) САД – ПОСЛЕ ПРЕ

³⁶ О нарочитим и многоструким структурним односима међу личним заменицама в. у Радић 2009б: 111–113.

³⁷ Ово је верзија табеле приложене у Радић 2012а: 386, која се у неколика детаља разликује од табеле објављене у Радић 2011а. У претходним верзијама смо покушали да у представљању категорија и елемената бар унеколико одступимо од аристотеловске терминологије, али се испоставља да је она у оваквим приступима неопходна, чини се и једина могућа. Појам „једно” је враћен у категоријалну димензију (где и припада), због чега смо били принуђени да у димензији елемената уведемо термин *биће* (оно *ѿѿо јесѿје* / *енѿиѿѿеи*), при чему се у тим

5.4. Примена категоријално-елементарног критерија класификације, што је вероватно једини општезаменички критериј, одсликава чврсто увезан систем основних заменичких јединица. Ако се занемари традиционално искључивање заменичких прилога из класе заменица, показује се да тако добијен „списак” јединица одговара списковима до којих се долазило применом битно другачијих критерија (исп. Белићеву тврдњу у фус. 19). Поред присутног семантичког (разлика „личне – неличне” заменице) и морфосинтаксичког (издвајање именичких, придевских и прилошких заменица), уз два по правилу неидентификована критерија (један дели заменице на „упитне”, „одричне”, „неодређене” итд., а други на „упитне” и „односне” – што су по суштини прагматички и прагматичко-синтаксички критериј), – у србистици су опробани и неки други приступи заменицама, са унеколико модификованим (проширеним или суженим) критеријима класификације (в. Пешикан 1967,³⁸ Стевовић 1973; Кликовац 2010). Последњи рад се издваја по битнијој редукацији традиционалних класификационих критерија, али исход истраживања показује да ни то не омогућава да се направи систематичан преглед свих заменица (исп. наслов „Могу ли заменице стати у једну табелу”). Разлог је, свакако, у томе што је „*za utvrđivanje najopštijih tipova potrebno poći od najopštijih semantičkih kriterijuma nezavisno od toga da li se oni i kako gramatički ispoljavaju*” (PIPER 1983: 24). Такви су управо они критерији које у овоме раду узимамо за „категоријалне”. Њихова утемељеност се показује у табеларном прегледу заменица, који уз инвентар основних заменичких јединица и типова пружа и слику структурне организације заменичког система у свим његовим димензијама. Даљој доради и ширим преиспитивањима свакако је подложен начин представљања (терминолошка одређења) димензија, категорија, структура и сл. На саму системску организацију, која, по свему судећи, одражава језичку збиљу, то се не односи.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *Изабрана дела Александра Белића. Први том. Ојшћа лингвистика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Грковић-Мелдор, Јасмина. *Знајти и семантички примитив „знати” у дијахроној перспективи*. Предраг Пипер (ур.). *Коњнићивнолингвистичка истраживања српског језика*. Београд: САНУ (2006): 85–96.
- Ивић, Милка. Предговор приређивача. у: Белић 1998: 6–12.
- Кликовац, Душка. Могу ли заменице стати у једну табелу (Један предлог класификације заменица). *Књижевност и језик* LVII/1–2 (2010): 35–44.
- Майтинская, Е. К. *Местоимения в языках разных систем*. Москва: URSS, 2009 (1969).
- Пешикан, Митар. О систему заменичких речи. *Наш језик* XVI/4 (1967): 245–267.

пољима увек подразумева деикса: не ‘представљање / означавање *бића*’, већ ‘показивање / указивање на нешто (*ово* → ○), односно, на нешто посредством нечег (*овакав* → ○)’. О међусобној блискости и смисловима „једног” и „бића”, међу којима су и смислови овде узети у одређењима категорија и елемената, говори се на више места у Метафизици (посебно у књ. V, § 6 и 7). Сама потреба да се могући смислови тих термина онако детаљно образлажу говори да они ни у старогрчком језику (као ни у српском) нису имали општејезички карактер.

³⁸ Коментар критерија примењиваних у томе раду дат је у Радић 2009а: 214.

- ПИПЕР, Предраг. *Заменички прилози у српскохрватском, руском и њољском језику (семантичка ситуација)*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.
- РАДИЋ, Јованка. Аристотелово учење о појму, речи и категоријама. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 715–731.
- РАДИЋ, Јованка. Заменички систем и заменица себе, се. *Српски језик у употреби*, књ. I. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 2009а, 213–226.
- РАДИЋ, Јованка. Логичко-граматички приступ заменичком систему – Структуре *ја/ми* – он и он/она – оно. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LII/2 (2009б): 107–121.
- РАДИЋ, Јованка. *Који, неки... овај...* – придевске или именичке заменице. *Српски језик* XV (2010а): 609–627.
- РАДИЋ, Јованка. Пароним као логичко-граматички термин. *Исследования по славянским языкам* 15/1 (2010б): 1–16.
- РАДИЋ, Јованка. Нацрт категоријално-елементарне организације заменичког система у српском језику. *Граматика и лексика у словенским језицима*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик, 2011а, 499–512.
- РАДИЋ, Јованка. Заменице *чија* и *чије* у српском језику (на језичком материјалу из романа *Дервиш и смрт* Меше Селимовића). *Меша Селимовић и Скендер Куленовић у српском језику и књижевности*. Бања Лука – Источно Сарајево: Академија наука и умјетности РС – Филолошки факултет Бања Лука – Филозофски факултет Пале, 2011б, 119–135.
- РАДИЋ, Јованка. Заменице – структурна основа и непосредно указивање на ентитете. *Научни сасијанак слависти* у *Вукове дане* 41/1 (2012а): 383–394.
- РАДИЋ, Јованка. О следу заменичких јединица у онтогенези. *Књижевности за децу и омладину – Наука и настава* (Зборник радова). Јагодина: Факултет педагошких наука у Јагодини, 2012б, 57–66.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фазу лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- РУССКАЯ ГРАММАТИКА, том I. (ред. кол. Н. Ю. Шведова и др.). Москва: Академија наук СССР – Институт руског језика, 1980.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Поповић, Љубомир. *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2008.
- СТЕВОВИЋ, Игрутин. Систем заменичких речи у српскохрватском језику. *Књижевности и језик* XX/1 (1973): 27–43.
- ШИЈАКОВИЋ, Богољуб. *Огледање у контексту*. Београд: Службени гласник, 2011.
- *
- ANAL.: Aristotel. *Analitika I–II. Kategorije. O izrazu* (prevod, komentari i napomene Blagojević U. Slobodan). Beograd: Paideia, 2008, 121–457.
- DIKRO, Osvald., TODOROV, Cvetan. *Enciklopedijski rečnik nauke o jeziku I*. Beograd: Prosveta, 1987.
- DUKAT, Zdeslav. *Gramatika grčkoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2003.
- KAT.: Aristotel. *Kategorije. y*: ANAL.: 3–74.
- KLJAJN, Ivan. *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985.
- KLJAKIĆ, Ljubomir. Samosvest Univerzuma: argument za jednu kosmologiju svesti. *SVET: naučni izazov 21. veka (Zbornik radova sa ECPD seminara, ed. Lj. Rakić, D. Raković, Đ. Koruga)*. Beograd 1996, 47–56.
- KRISTAL, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.
- LURIJA, R. A. *Osnovi neurolingvistike*. Beograd: Nolit, 1982.
- LURIJA, R. A. *Osnovi neuropsihologije*. Beograd: Nolit, 1983.
- LURIJA, R. A. *Jezik i svest*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2000.
- MET.: Aristotel. *Metafizika* (prevod, komentari i napomene Blagojević U. Slobodan). Beograd: Paideia, 2007.
- PIPER, Predrag. *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1983.
- POET.: Aristotel. *O pesničkoj umetnosti* (predgovor i objašnjenja Miloš N. Đurić). Beograd: Dereta 2002.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- SOSIR, Ferdinand. *Spisi iz opšte lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.
- VIGOTSKI, S. L. Istorijski razvoj ponašanja čoveka (Prevod odlomaka iz: L. S. Vigotski, „Razvitije viših psihičkih funkcija” /str. 44–52, 196–198 i 446–453/, APN RSFSR, Moskva, 1960. Preveo

- Ivan Ivić. Jovan Mirić (prir.). *Kognitivni razvoj deteta (Zbornik radova iz razvojne psihologije)*. Beograd: Savez društava psihologa SR Srbije, 1988, 39–46.
- VIGOTSKI, S. Lav. Mišljenje i govor. *Problemi opšte psihologije* (Sabrana dela II). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1996, 5–272.
- VITGENŠTAJN, Ludwig. *Filosofska istraživanja*. Beograd: Nolit, 1969.

Jovanka Radić

THE PRONOMINAL SYSTEM – THE BASIS OF LANGUAGE AND SPEECH
(theoretical-methodological approach)

S u m m a r y

Pronouns as a subject of research have been approached as if they were a fundamental word class in language – a categorial basis and a model of the organization of language and speech. The class of basic pronouns includes: (1) nine basic categories (*ko|šta–koji, koliko|kako–čije, kuda|gde–kada*), (2) the elements that belong to them, which are organized in stable tripartite structures (such as *ovo|ono–to*) in Serbian, and (3) two separate units (*sebe, se* and *sve*) whose detachment is interpreted as a consequence of their supercategorial value. The paper illustrates and explains the model of their systemic organization (it offers a table of units organized into structures such as *DETERMINATE | INDETERMINATE – NEUTRAL*), it positions the formations such as *ko?*, *neko*, *niko* and remarks on the features of secondary categories (such as *što, zašto, čim*). Besides ancient philosophical and contemporary psychological and linguistic findings (the Pythagoreans, Aristotle, Lev Vygotsky, Karl Bühler, Alexander Luria, Klara Maytinskaya, Predrag Piper), the arguments which indicate the primacy of pronouns are found in the glottogonic theory by Aleksandar Belić, whose most important segment is the difference between “linguistic creation” and “linguistic formation”.

One of the important differences between full words and pronouns is the fact that full words represent certain entities and relations in reality (e.g. *rose, flower, plant, brother, knowledge*), while pronouns immediately (non-representatively) indicate entities (*ovo|ono–to*) and relations (*ovako|onako–tako*). Such way of indicating is made possible by the fact that pronouns do not contain any information of the semantic kind, nothing but the values which arise out of the relation of three mutually connected units with a predetermined categorial value. The fact that pronouns stand at the basis of language, i.e. that they were developed in the stage of linguistic creation, is recognized in that they mostly do not have the paradigmatic patterns characteristic of full words. When pronouns are concerned, number, case and gender are expressed in lexical, not grammatical means (e.g. *ti, vi; ja, mene, meni...; on, ona, ono*), whereas the categories *ko* and *šta* are completely insensitive to gender and number.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
jovanka.radic@gmail.com

Орсат Лигорио

ПОРИЈЕКЛО ГРЧКОГ ИХТИОНИМА ΔΕΛΦΙΣ (И ПРОБЛЕМ МЕДИТЕРАНСКОГ ПРАКОРИЈЕНА *G^wVL-/*SK^wVL-)*

Грч. δελφίς ‘дупин’ изводи се из и-е. *g^welb^h- ‘утроба’. Упоређујући ром. коријене *GALFIN- и *GULFIN-, реконструисане на темељу шпанских и италијанских дијалеката, са грчким варијантама δελφίς и βέλφίς опажамо смјену оклузива налик оној у предгрчкој позајмљеници γέφυρα ‘мост’, са варијантама βέφυρα и δέφυρα. Из разлога који се тичу реалитета тврдимо да се поријекло грч. ихтионима δελφίς може тумачити и супстратским, а не само индо-европским исходиштем.

Кључне ријечи: ихтионимија, етимологија.

Derived from PIE *g^welb^h- ‘womb’, Gr. δελφίς ‘dolphin’ – when compared to PRom. *GALFIN- and *GULFIN- reconstructed on the basis of Spanish and Italian dialectal data – shows a kind of consonant alternation like the one seen in the Pre-Greek loanword γέφυρα ‘bridge’ alternating with βέφυρα and δέφυρα. Based on the realia we proceed to claim that Gr. δελφίς could conceivably derive not from the Indo-European proto-language but the Mediterranean substratum.

Key words: ichthyonymy, etymology.

1. Увод. У овом чланку, у којем се расправља о поријеклу грчког ихтионима δελφίς ‘дупин’, у питање доводимо успостављену етимологију (< и-е. *g^welb^h- ‘утроба’), а ријеч на темељу упоређења грчких и романских варијаната умјесто тога приписујемо супстратској баштини и, најзад, повезујемо са лат. *squalus* ‘ајкула’.

„Niti jedan od morskih stanovnika nije u Antiki uživao takav glas i poštovanje kao dupin,” пише В. Виња (VINJA 1986: II 191). Заиста, далеко би нас одвело набрајање свих мјеста из грчке и римске књижевности на којима се дупин помиње па ћемо се овдје ограничити само на она најважнија. Грч. δελφίς помиње се први пут у Хомера (*Il.* 21, 22; *Od.* 21, 96); значење недвојбено ‘дупин, *Delphinus delphis*’.¹ Варијанте обухватају еол. βέλφίς (*ЕМ* 200, 24), са тзв. ретракцијом акцента, и млађе δελφίν. Добар и племенит, дупин се по мишљењу старих особито старао за своје младе, в. Аристотел (*HA* 631a 10–20) и Плиније (*NH* 9, 21); осим тога, био је на гласу као изузетно брза (Пиндар *N* 6, 61)

* Овај је чланак резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*” (178007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. На сугестијама и коментарима захваћан сам А. Ломи и Н. Вулетићу.

¹ Грч. δελφίς рано је посуђен у латински и тамо се у истоме значењу јавља у облику тематизираних *n*-основе, тј. као лат. *delphīnus*; код pjesnika царског доба јављају се, иако ријетко, варијанте *delphis* и *delphin*.

и чак музикална живина (Елијан, *NA* 12, 45). Сујевјерни га рибари нису ловили; дапаче, уловити дупина сматрало се табуом. (Ловили су га само Трачани, в. Опијан, *H.* 5, 416). Обрнуто, угледати дупина уочи риболова и данас се у многим медитеранским земљама сматра добрим знаком, уп. тур. изреку *onların görmesi uğurlu sayılır* „видјети њих добар је знак”.²

2. ПРОБЛЕМ. Грч. δελφίς ‘дупин’ *consensu omnium* потјече од и-е. **g^welb^h*- ‘Gebärmutter’ (POKORNY 1959: 473), уп. грч. δελφύς ‘утроба’ (Хипокр.) < и-е. **g^welb^hu*- и композитум ἀδελφεός ‘рођени брат’ (Хом.) < и-е. **sm^h-g^welb^h*-; топоним Δελφοί ‘Делфи’ вјероватно не спада овамо. В. FRISK (1960: I, 362sq.), CHANTRAINE (1968: I, 261) и BEEKES (2009: I, 313sq.). Но, дочим је семантичка мотивација именица δελφύς и ἀδελφεός јасна, сам δελφίς је мотивацијски нејасан: или би обликом био налик изнутрицама (в. KRETSCHMER 1893: 170) или – метафорички према грч. δέλφαξ ‘прасе’ (Херод.) < и-е. **g^welb^h*- – (sc. морско) ‘прасенце’.³ Обзиром да већина грч. ихтионима потјече из тзв. предгрчког супстрата, ми се питамо није ли и δελφίς потекао прије одатле?⁴

У погледу прагрчке етимологије, из варијаната δελφίς и βέλφис јасно је да ријеч може потјецати само од коријена **g^welp^h*-. (Наиме, у еолском дијалекту лабиовелари дају билабијале чак и пред предњим вокалима, уп. еол. πέμπε ‘5’ < и-е. **penk^we*, в. и RIX 1992: 85sq.). Осим на овај начин, варијанте δελφίς и βέλφис могу се објаснити још само супстратским, тј. предгрчким или медитеранским поријеклом. (Најрецентнији приказ овог супстрата в. у BEEKES 2010: xv–xlv.) У предгрчким се позајмљеницама тог типа смјењују – овисно о дијалекатској посвједочености и географској распрострањености – час δ, час β, час γ, уп. хом. γέφυρα, беот. βέφυρα и крет. δέφυρα, све у значењу ‘мост’.⁵ Ми – будући да невољко прихватамо индо-европско поријекло – вјерујемо да и хом. δελφίς и еол. βέλφис одражавају сличну, мада наизглед непотпуну, алтернацију.

Да ли је такво становиште одрживо?

Ово је питање, колико нам се чини, уско везано за питање поријекла романских ријечи за дупина. REW (2544) наводи бреш. *dalfi*, тарент. *garfino*, ит. *dolfino*, корз. *golfinu*, фул. *dulfin*, јфр. *dalfinà*, пров. *dalfi* (> фр. *dauphin*), кат. *delfí*, валенц. *galfí*, галиц. *golfin*, порт. *golfinho*. Уп. и шп. *golfin* поред *delfin* (COROMINAS 1954: 121). Прихватимо ли да ове ријечи заиста потјечу од лат. *DELPHINU* (< грч. δελφίς), морамо се одмах запитати: 1) зашто већина романских језика у погледу вокализма показује или **DALFIN*- или **DULFIN*- а

² Више о дупину у античкој књижевности доносе BURR-STEBBINS (1929) и THOMPSON (1947: 52–56).

³ Уп. CHANTRAINE l.c.: „Il pourrait y avoir une sorte de sobriquet: le ‚goret’ de la mer”. Иако се прасетом на Медитерану обично називају друге врсте, нпр. *Scotoplanes globosa* (уп. порт. *porco-do-mar*) или *Centrina salviani* (уп. с-х. *ὑράσα*), тако се каткад назива и дупин, уп. јфр. *por marin*. Но, дупин би могао бити и ‘риба са материцом’, што јесте за једног сисара ди-стинктивно, али обзиром на табу (в. горе) није изгледно.

⁴ Обузет потрагом за предгрчким лексемима, Бејкес (BEEKES 2009) поред и-е. **g^welb^h*- на медитеранско поријекло ни не помишља; његов предшасник Фирне (FURNÉE 1972) такође ријеч не помиње.

⁵ Да су у фонетском инвентару предгрчког супстрата постојали лабиовелари, види се из парова попут мик. *qa-si-re-u* и грч. βασιλεύς ‘краљ’ (BEEKES 1995/6: 12sq.).

не **DELFIN-*, и 2) зашто неки романски језици у погледу консонантизма поред **DALFIN-* и **DULFIN-* показују и **GALFIN-* и **GULFIN-*?⁶ На ова питања романистика још нема одговора.

Што се облика са *g-* тиче, Мејер-Липке *l.c.* једноставно констатује: „Die *g*-Formen sind nicht erklärt”. Батисти – Алесио (*DEI s.v. graffino*) тумачећи јит. облике *graffino* ‘emblem della città di Taranto rappresentante un delfino’ и *graffinē* ‘delfino’ предлажу „un incontro della voce greco-latina con un messapico **galbas* < i.-e. *g^{wh}olb^ho-*” што не објашњава шпанске и каталанске варијанте. Будући да COROMINAS (1954) и ALCOVER – MOLL (1993) иберске варијанте не тумаче, задња остаје она Вартбургова (*FEW s.v. delphinus*) који проблем правилно идентификује али га не рјешава: „Ob der grund zu dieser differenzierung [sc. **DELFIN-* : **DALFIN-*, **DULFIN-*] und zur verteilung in dialektalen verschiedenheiten des griech. zu suchen ist, weiß ich nicht. [...] Auch woher das im westl. Mittelmeer häufige *g-* stammt, ist nicht abgeklärt.”

Ми узимамо да облици **GALFIN-* и **GULFIN-* успостављени на темељу италијанских и шпанских дијалекталних потврда употпуњују грчку грађу и да у поређењу са хом. δελφίς и еол. βέλφις упућују на исти тип алтернације који опажамо у варијантама γέφυρα, βέφυρα, δέφυρα (в. горе). Ако је тому тако, грч. δελφίς ће поријеклом бити предгрчка позајмљеница од извјесног пракоријена **g^wVIp^h-*.⁷ Будући да је медитерански протосупстрат познавао сегменат *-p^h-* у својству суфикса, предгрчки коријен **g^wVIp^h-* можемо онда анализирати као **g^wVI-p^h-*, гдје је **g^wVI-* коријен у правом смислу, а **-p^h-* суфикс какав се још види у грч. μαстро-φ-ός ‘старатељ’, σέρ-φ-ος ‘невид’, σέσω-φ-ος ‘лукав’ итд. (в. ВЕЕКЕС 2010: xxxivsqq.).

Да ли је тај предгрчки коријен **g^wVI-* оставио још каквог трага? Ми бисмо као сродан грчком δελφίς предложили лат. ихтионим *squalus* ‘ајкула, *Selachius*’ (Ен.).⁸ У томе случају поред коријена **g^wVI-* треба претпоставити

⁶ Од облика из *REW*-а само кат. *delfi* показује *e*-вокализам, а сви остали облици показују вокалиам типа *a-* или *o-*; очевидно, тарент. *garfino*, корз. *golfinu*, валенц. *galfi*, галиц. *golfin*, порт. *golfinho* осим тога показују и *g-* мјесто *d-* и тако упућују на коријен **GALFIN-*, тј. **GULFIN-*. За корзички *NALEC* (карта бр. 801 ‘le dauphin’) доноси и ове облике: *u galf'inu* (Calvi), *u galfin'otu* (L'Isula), *u galf'inu* (Centuri); за каталански ALCOVER – MOLL (*s.v. dofi*) доноси и варијанту *galfi* (Vinaròs), в. и (COROMINAS 1995: 156sq.). С-х. *dyiin* је посебан случај јер – због коинцидентног исхода јерова уз ликвиде – може подједнако да одражава и *e-* и *u*-вокализам; в. и *ERHSJ* (*s.v. dypin*). Међутим, како алб. *dulfin* упућује на **DULFIN-*, може се за *Balkanlatein* (па онда и за далматски) претпоставити облик са *u*-вокализмом; то подупире и чињеница да у позајмљеници *dyiin* нема ликвидне метатезе.

⁷ У свјетлу такве претпоставке могуће је објаснити и облике са *a*-вокализмом упоређујући их са супстратским варијантама попут грч. Δελμάτα/Δαλμάται, тј. лат. *Delmatae/Dalmatae* гдје слиједи *CelC-* такође постаје *CalC-* (под условом да се у том случају не ради о асимилацији *o-a > a-a*). Готово идентичну алтернацију вокализма коју опажамо у варијантама **DELFIN-*, **DALFIN-*, **DULFIN-* налазимо и у варијантама топонима Δελφοί који је посвједочен још као Δαλφοί и Δολφοί (CHANTRAINE 1968: 261); ово примјећују и Батисти – Алесио (*DEI s.v. dolfino*) додајући да „l'alternazione della vocale pretonica può essere [sc. anche] latina, cfr. lat. *oliva* contro il gr. *ἐλαία*”; но, како је ‘маслина’ и сама супстратског поријекла, разлика између овог грчког и латинског облика само упућује на алтернацију између *a* и *o* у супстрату коју смо већ илустровали. Што се Скокова покушаја да објасни *o*-вокализам млет. *dolfin* тиче, и то тврдећи да „*e > o* zbog labiovelara *f*” (*ERHSJ s.v. dypin*), ради се о нејасну покушају и јамачно Псеудо-Скокову а не Скокову дјелу.

⁸ ERNOUT-MEILLET (1951: 1139), WALDE – HOFFMANN (1954: 582) и DE VAAN (2008: 584) без одлучне етимологије. Уочи *a*-вокализам какав се још види у рефлексима ром. коријена **DALFIN-* и **GALFIN-*.

и варијанту **sk^wVI-*, са *s*-протезом (или *s-mobile*) и консеквентним обезвучењем лабиовелара.⁹ Варијанти **sk^wVI-* могао би онда да буде сродан предгрчки ихтионим ἄσπαλος (THOMPSON 1947: 18), непознатог значења, који помиње Хесихије, уп. ἀσπάλους τοὺς ἰχθῦας, Ἀθαμᾶνες. Значење таквог пракоријена било би – макар ако је веза са лат. *squalus* тачна – ‘(sc. морска) неман’, уп. и грч. σκύλον ‘ајкула, *Scyllium canicula*’ (THOMPSON 1947: 246sq.).¹⁰

3. ЗАКЉУЧАК. Када се упоређи са прароманским конструктима **GALFIN-* и **GULFIN-* и еол. варијантом βέλφης, хом. δελφίς ‘дупин’ показује исти тип алтернације који се опажа у предгрчкој позајмљеници γέφυρα ‘мост’ са варијантама βέρфура и δέρфура; наиме, смјену консонаната β, δ и γ. На темељу овог упоређења ми спекулишемо да грч. δελφίς не потјече од и-е. **g^welb^h-* ‘утроба’ него од медитеранског пракоријена **g^wVI-p^h-* ‘морска неман’; романске су *g*-варијанте у том случају могле потећи или непосредно из супстрата или посредством непосвједочене грчке варијанте коју упоређење са хом. γέφυра претпоставља. Са варијантом овог медитеранског пракоријена могао би *in ultima linea* бити сродан и лат. ихтионим *squalus* ‘ајкула’, иначе непознате етимологије.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ALCOVER, Antoni Maria, Francesc de Borja MOLL. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma, 1993.
 BEEKES, Robert S. P. Aitiologies. *Glotta* 73 (1995–6): 12–34.
 BEEKES, Robert S. P. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden – Boston: Brill, 2010.
 BURR-STEBBINS, Eunice. *The Dolphin in the Literature and Art of Greece and Rome*. Menasha: Banta, 1929.
 CHANTRAINE, Pierre. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris: Klincksieck, 1968.
 COROMINAS, Joan. *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Sv. II. Berna: Francke, 1954.
 COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Sv. III. Barcelona, La Caixa, 1995.

⁹ Будући да се у многим предгрчким позајмљеницама слободно смјењују *mediae, tenues* и *aspiratae*, чини се да предгрчки супстрат, што се види и из особитости линеара Б, није познавао опозицију по звучности, уп. и БИЕКЕС (2010: xvi). Мјесто тога супстрат мора да је разликовао – као уосталом и многи анатолски језици – напете (*fortes*) и ненапете оклузиве (*lenes*). Ако је тако, аквизицијом би *s*-протезе коријен **g^wVI-* са ненапетим лабиовеларом **g^w* природно прешао у **sk^wVI-* са напетим **k^w*. (Протеза типа *s* добро је посвједочена у ријечима предгрчког поријекла, уп. βάταλος/σπάταλος ‘развратан’ и φαττάγης/σπαττάγης ‘мравојед’.)

¹⁰ У свјетлу такве претпоставке, као сродно ваља у обзир да се узме и митолошко име грч. Σκύλλα > лат. *Scylla*, са правилним развојем **sk^wul-* > грч. Σκύλ-, уп. грч. κύκλος ‘коло’ < и-е. **k^wuk^(w)lo-*. За *u*-вокализам уп. **DULFIN-* и **GULFIN-*. (Уп. и могући апелатив σκύλλα ‘нека риба’, Ник. fr. 137). Гемината је нејасна. Са коријеном **g^wVI-* не чини се сродан – иако је семантички привлачан – грч. ихтионим φάλλαῖνα ‘кит’ (THOMPSON 1947: 275), тј. лат. *ballaena* ‘id.’ (Пл.). Но, ова ријеч показује алтернацију **-l/-*ll-* какву видимо и у σκύλλα/σκύλιον; уп. наиме грч. варијанту φάλαῖνα (*codd.*) и лат. *balaena* (Плин.). За суфикс уп. μύρ-αῖνα ‘мурина’, σκόρπ-αῖνα ‘шкрпина’. Иако би латински ихтионим могао бити сабелска позајмљеница, са типичним развојем лабиовелара, у грчком нема такве супстратске позајмљенице која би у исти мах показивала смјену β, δ, γ и φ.

- DEL: Carlo Battisti, Giovanni Alessio. *Dizionario etimologico italiano*. Firenze: Istituto di glottologia, 1950–7.
- DE VAAN, Michiel. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden: Brill, 2008.
- ERHSJ: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I. Sv. I–III. Zagreb: JAZU, 1971–4.
- ERNOUT, Alfred, Antoine MEILLET. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Klincksieck, 1951.
- FEW: Walther von Wartburg. *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. Sv. III. Leipzig – Berlin: Teubner, 1934.
- FRISK, Hjalmar. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I. Heidelberg: C. Winter, 1960.
- FURNÉE, E. J. *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen: mit einem Appendix über den Vokalismus*. Den Haag: Mouton, 1972.
- KRETSCHMER, Paul. [Recenzija W. PRELLWITZ 1892.] *Deutsche Literaturzeitung* 14 (1893): 169–171.
- NALEC: Marie-José Dalbera Stefanaggi, Roger Miconi. *Nouvel Atlas Linguistique et Ethnographique de la Corse*. Sv. II: Ajaccio – Paris: Piazzola – CTHS, 2008.
- POKORNY, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke, 1959.
- REW: Wilhelm Meyer-Lübke. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter, 1911–1920.
- RIX, Helmut. *Historische Grammatik des Griechischen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992.
- THOMPSON, D. W. *A Glossary of Greek Fish*. Oxford: University Press, 1947.
- VINJA, Vojmir. *Jadranska fauna: Etimologija i struktura naziva*. Sv. I–II. Split: Logos, 1986.
- WALDE, Alois, Karl HOFFMANN. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Sv. II. Heidelberg: C. Winter, 1954.

Orsat Ligorio

ON THE ORIGIN OF THE GREEK ICHTHYONYM ΔΕΛΦΙΣ
(AND THE ISSUE OF THE PRE-GREEK ROOT **G^WVL-/SK^WVL-*)

S u m m a r y

A supposed derivative of PIE **g^welb^h-* ‘womb’ (POKORNY 1959: 473), Gr. δελφίς ‘dolphin’ is considered to be a part of the inherited lexicon, cf. FRISK (1960: I, 362sq.), CHANTRAINE (1968: I, 261) and BEEKES (2009: I, 313sq.). When compared with Aeol. βέλφις and PRom. **GALFIN-/GULFIN-*, it, however, appears to exhibit a labiovelar-like alternation comparable to Gr. γέφυρα, of Pre-Greek origin, alternating with βέφυρα and δέφυρα. Assuming that the forms reconstructed on the basis of Italo- and Ibero-Romance dialectal data constitute the missing link, we proceed to speculate about the origin of Gr. δελφίς. If a substratum origin is supposed, a comparison with Lat. *squalus* ‘shark’ would appear likely; if an Indo-European origin is maintained, Proto-Romance forms would require an internal explanation for their aberrations, i.e. D-/G- and -E/-A/-U- alternation.

Universiteit Leiden
Faculteit der Geesteswetenschappen
Leiden University Center for Linguistics (LUCL)
P.N. van Eyckhof 3, NL-2311 BV Leiden
orsat.ligorio@gmail.com

Марија Вучковић

С.-Х. ТРОГУБИЦА У СЛОВЕНСКОМ КОНТЕКСТУ*

У раду се са творбено-семантичког и етимолошког аспекта анализирају с.-х. хомоними *џроџубица*, дијалекатска реч у значењу 'особа са дебелим или отеченим уснама', и *џроџубица*, лексема из рибарске терминологије у значењу 'врста трослојне рибарске мреже', са упућивањем на паралелна образовања у другим словенским језицима.

Кључне речи: лексема *џроџубица*, хомоними, сложенице, рибарска терминологија, словенска етимологија.

This paper analyzes the word-formation, meaning and etymology of the two Serbo-Croatian homonyms – the dialect word *trogubica* 'a man or a woman with thick or swollen lips' and the fishing term *trogubica* 'a trammel, a fishing net consisting of three layers of netting with a slack small mesh inner netting between two taut layers of large mesh netting within which fish will entangle' – and points to their Slavic counterparts.

Key words: lexeme *trogubica*, homonyms, compounds, fishing terminology, Slavic etymology.

1. Лексема *џроџубица* је потврђена у два значења 'особа са дебелим или отеченим уснама' и 'врста рибарске мреже', а разлика међу њима указује на то да су у питању два хомонима чији ће облик и значење у овом раду бити размотрени на компаративном словенском плану.¹

2. С.-х. *џроџубица* f. у значењу 'мушка или женска особа која има врло дебеле или отечене усне' дијалекатска је реч забележена у Лици (RJA).

2.1. Лексема је слабо посведочена на с.-х. подручју, али се, с друге стране, могу наћи формално и семантички сличне речи у источнословенским језицима. Значењски јој најближе стоји украјинска дијалекатска именица *тригубач* m. 'уснат, дебелих, великих усана' Угор. (Гринченко), а затим и хуцулска *tryhub*, -a m. 'троусни, када се коме при смењу горња усна набира' (JANÓW).

Именице сличне тематске структуре срећу се у руској ихтионимији, уп. *трегуб*, -a m. 'риба из породице *Hemibarbus labio*, која обитава у сливу Амура': Трегуб, у него как бы три губы, *троегуб*, -a m. 'id.': Троегуб... у его рот вроде как рассеченный, три губы, *троегубка*, -и f. 'id.' (СРГП), *троегубы*

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Етимолошка исцртавања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* (178007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ О хомонимији, типологији хомонима и развоју хомонимних односа са становишта словенске етимологије в. NAVLOVÁ 1994.

pl., *троегубки* pl. ‘Opsariichthys’, *продолговатый троегуб* m. ‘O. elegans’, *амурский троегуб* m., *амурская [южнокитайская] трегубка* f. ‘O. uncirostris’ (ПСНЖР).

Поред тога, у свим источнословенским језицима добро је потврђено одговарајуће сложено придевско образовање којим се квалификује особа са развојном малформацијом расцепљене горње усне, уп. рус. *трегубый* ‘о трехъ губахъ, или съ разсѣченною, отъ природы, двойною верхнею губою’ (Даль), укр. *тригубий* ‘са зечјом усном’² (ЖЕЛЕХОВСКИЙ; ГРИНЧЕНКО) и блр. *трыгубы* ‘са расеченом, зечјом усном’ (ТСБМ).

2.2. Све наведене речи су сложене структуре чије се језгро, заједничко свим облицима, састоји од броја ‘три’ у првом делу и основе именице **goba* као друге компоненте.

2.2.1. Варијанте бројне компоненте у поменутим лексемама своде се на **trь-*, **tri-* и **troj-e-*. Први облик, коме одговара рус. *тре-* (ФАСМЕР 4: 95 s.v. *тре-*), представља архаичну основу која се јављала као први члан сложеница и која је касније замењена у словенским језицима облицима *tri-*, *tro-*, у руском *трое-* и *трѣх-* (VAILLANT 2: 628),³ те отуда варирање првог дела наведених композита. У разматраној с.-х. именици нумеричка компонента има облик карактеристичан за сложенице: *ѡро-* са *-о-* према бројној основи *дво-* (СКОК 3: 500 s.v. *tri*).

2.2.2. Именица **goba*, од које је образован други део заједничке сложене структуре разматраних лексема, реализује широк спектар значења, при чему се на прасловенску раван пројектују следећа: ‘мека, месната израслина на телу човека, животиње или биљке, тумор’, ‘гљива, fungus, такође паразитска, која живи на дрвету’, ‘усна, labrum, образ, буса, њушка, лице, уста, os’ (SP 8: 159 s.v. *goba*). Уз то лексема подлеже даљем семантичком гранању током самосталног развоја словенских језика. Премда се семантичке везе објашњавају на различите начине,⁴ већина етимолога је сагласна са тим да су наведена значења међусобно повезана и сматра значење ‘израслина’ за исходно. Постоје, међутим, мишљења да су у питању хомоними и да псл. **goba* у значењу ‘уста, усна и сл.’ треба издвојити и довести у везу са гр. γάμφαι

² Уп. и укр. дијал. антропоним *Тригуб* из Покутја мотивисан овим придевом (Вирста 2008: 186).

³ За псл. **trь-* в. и СКОК 3: 500 s.v. *trī*; М. Сној у BEZLAJ 4: 236 s.v. *trpótec*, за рус. *трое-* в. ФАСМЕР 4: 104 s.v. *trpóe*.

⁴ Аутори ЭССЯ сматрају да је семантички комплекс ‘гљива, израслина, сунђер’ примаран и да се значење ‘усна’ развило метафорички из значења ‘гљива’ и то првобитно као експресивна ознака за смежуране старачке усне (ЭССЯ 7: 79 s.v. **goba*). Аутори SP претпостављају следећи ланац семантичког развоја: ‘мека израслина на телу или биљци, гљива на дрвету, скупина печурака на палом дрвету’ и ‘појединачна гљива’ → ‘сунђер’, затим ‘израслина’ → ‘различите израслине настале услед болести’ и ‘испупчени делови лица, нпр. усна, образ’ и, на крају, ‘усна’ → ‘уста’ (SP 8: 161 s.v. *goba*). М. Сној изводи значење ‘гљива на дрвету’ из **‘израслина на дрвету’*, значење ‘губа, лепра’ објашњава тиме да губом разједено ткиво подсећа на трулост старих гљива, и сматра да су псл. лексеме **goba* ‘гљива (на дрвету)’ и **goba* ‘губица, уста’, упркос акценатској разлици, вероватно сродне са паралелним семантичким развојем из првобитног значења ‘израслина, испупчење’ (SNOJ 2009: 178 s.v.v. *goba*, *gobav*, *gobec*). Аутори ESJS указују на то да би се значење ‘лепра’ могло мотивисати значењем ‘израслина на телу’ (ESJS 4: 195 s.v. *goba*).

‘вилица, чељуст’ (BERNEKER 1: 340 s.v. *goba* 1; МАСНЕК 1968: 189 s.v. *huba*; ESJS 4: 195 s.v. *goba*). Да ли је у питању хомонимија или полисемија, у вези са овде разматраном групом речи, и није толико важно јер у свима њима основа **gob-* реализује значење ‘усна’.

Ово значење у источнословенским језицима представља примарну семантику основне именице, уп. рус. *губа*, укр., блр. *губа* (ЭССЯ 7: 78–79 s.v. **goba*; ЕСУМ 1: 610 s.v. *губа*¹; ЭСБМ 3: 111 s.vv. *губа*, *губа*).

Ствари другачије стоје у српско-хрватском у коме је дошло до семантичке диференцијације између основног облика *губа* који реализује значења ‘разне врсте гљива’, ‘сунђер’, ‘болест на телу, израслина’ и употребљава се као увредљива метафора за људе, с једне стране, и његових суфиксалних изведеница на *-*ьсь* и *-*ica* за које се везују значења ‘os animalium’ и реј. ‘уста људи’, са друге (Скок 1: 628 s.v. *губа*).⁵

Потврде да се први облик јавља са другом групом значења малобројне су и понекад спорне. Према RJA s.v. 2. *guba*, дата лексема у значењу ‘губица, grugno, güssel’ забележена је једино код Волтиђија. У PCA s.v. *губа*² значење ‘губица, животињска њушка’ илуструје се следећим цитатом из дела А. Цесарца: Искра, коју би и опет... морао да изваби из крвљу и знојем оквашене губе данашњег друштва, и упућује се на речнике Ристића и Кангрге и Парчићев, а за значење (у pl.) део женског полног органа, усне’ доноси се само један пример из дела В. Пелагића где се као синоним упоредо користи и плурал изведенице на -*ица* (в. PCA s.v. *губица*²). Провером извора испоставило се да код Парчића није потврђено наведено значење, а цитат са искром која би се морала тек муком извабити из оквашене губе пре имлицира значење ‘труд, гљива која кад се просуши служи за паљење ватре’.

Судећи на основу поменути наша два највећа речника, значење ‘усна’ у с.-х. породици **gob-* везује се за изведеницу на -*ица*, уп. *губица* f. ‘усна’ С. Маргитић, М. Добретић, ‘Отекле су ми губице’ Добросело у Лици, *губице* ‘id.’ Н. Паликућа (RJA s.v. 1. *gubica*), *губица* ‘id., усница’ Св. Ћоровић, Ст. Новаковић, Х. Кикић (PCA s.v. *губица*²).⁶

Како показују дијалекатске потврде које следе, описана с.-х. творбено-семантичка диференцијација спроведена је доследно и у дијалектима. Овде ће бити презентоване само оне потврде у којима се експлицира значење ‘усна’, али треба нагласити да у прегледаним изворима није нађена ниједна у којој се било које значење из семантичког комплекса ‘животињска њушка; уста; усница и сл.’ исказује основним обликом *губа*. Да би се илустровала описана диференцијација, из извора у којима се поред изведенице са значењем ‘усна’ бележи и основни облик наводе се обе лексеме са својим значењима.

⁵ Исти тип значењског и обличког диференцирања показују и слн. *goba* и *gobec* (в. BEZLAJ 1: 154 s.v. *goba*, 155 s.v. *gobec*).

⁶ Треба рећи да овај облик може функционисати и као прави деминутив за поједина значења основне форме *губа*, али такве потврде нису бројне, често су термилошке или дијалекатски ограничене, уп. RJA s.v. 2. *gubica*; PCA s.v. *губица*¹. Из овог разматрања су, иначе, потпуно искључене лексеме *губа* и *губица* ‘губер’, ‘огртач’ (RJA s.vv. 3. *guba*, 3. *gubica*; PCA s.vv. *губа*³, *губица*³) о чијем пореклу в. Скок 2: 238 s.v. *kupijerta*, затим *губа* у значењима заст. ‘шириште, четврти део желуца преживара’ (PCA s.v. *губа*¹), ‘врста залива’ (ор. cit. s.v. *губа*²), дијал. ‘мала површина (земље)’ (ор. cit. s.v. *губа*³) итд.

Уп. *џуб(и)ца* ‘животињска губица, њушка’, ‘усница, уста’ поред *џуба* ‘дрвенаста гљива на стаблу дрвета која је раније служила за паљење ватре’, ‘нејестива гљива’, фиг. ‘нечовек’ Лика (Милковић), *џубица* ‘губица, њушка’, реј. ‘усна’ сз. Лика (Алџановић), ‘усна’ Банија и Кордун (Петровић), Ливно и Дувно (Рамић 405), реј. ‘усна човека’ поред *џуба* ‘кожна болест’, ‘врста корова’, фиг. ‘лош, покварен човек’ Поткозарје (Далмација), *џубица* ‘брњица, усна’ поред *џуба* ‘лепра, лишај’, ‘пакосна, зла особа’ Васојевићи (Боричић), *џубица* ‘уста и ноздрве животиње, њушка’, ‘уста (нпр. рибе)’, реј. ‘људска уста’, рл. ‘усне’ поред *џуба* ‘тешка заразна болест’ Војводина (РСГВ), *џубице* рл. т. ‘усне (код човека, животиње)’ поред *џуба* ‘болест која напада кукурузни клип’, ‘оболео плод шљиве’ Златибор (Миловановић), *џубица* ‘коњска усна’ поред *џуба* ‘наметник, паразит, крвопија’, ‘кожна болест, богиње, осип, зараза’ Дрвар (Јовичић), *џубица* ‘усне ситне стоке, усне и нос јагњета, јарета и др.’ поред *џуба* ‘врста кожне болести, лепра’, ‘врста печурке на дрвету’, фиг. ‘пизма, злоба, поквареност’ Никшић (Ђоковић).

2.3. Из овог нешто дужег излагања следи да, уколико је именица *џубица* настала након описаног творбено-семантичког разграничавања у с.-х. језику, суфикс **-ica* није учествовао у њеној творби независно од именичке основе **gɔb-* већ као део изведенице **gɔb-ica* ‘усна’, која, у том случају, представља другу компоненту разматране сложенице. Претпостављање чисте основе **gɔb-* са соматским значењем у с.-х. лексеми имплицирало би да је посреди старо образовање, од сложеног придева какав је потврђен у исл. језицима, које припада типу именица на **-ica* мушког (понекад и двојаког) рода као што су **rýjanica* < **rýjanþ* : **rjú(a)ti* (SP 1: 99), цсл. најсница ‘младић коме тек почињу да расту бркови’ < најс adj. ‘који почиње да има бркове’, страшњница < страшњкъ (VAILLANT 4: 348), *џврдица*, *џкрџица*, *џладница* и сл. (КЛАЈН 2003: 117–118). Што се тиче рус. *троегубка*, *трегубка*, иако је посведочено рус., укр., блр. *губка* dem. ‘усна’ (SP 8: 161 s.v. *gɔba*), паралелне придевске и именичке лексеме указују на то да у наведеним облицима именичку компоненту чини чиста основа **gɔb-*.

2.4. Без обзира на творбене специфичности разматраних лексема, све оне сврставају се у сложенице типа *bahuvrīhis* будући да су егзоцентричног карактера односно да су сводиве на образац ‘који има...’ (уп. ВЕЕКЕС 1995: 172). Семантичком редукцијом могу се издвојити два основна значења: ‘који има три усне’ и ‘који има велике, дебеле усне’.

2.4.1. У прву семантичку категорију сврставају се придеви: рус. *трөгубый* ‘о трехъ губахъ, или съ разсѣченною, отъ природы, двойною верхнею губою’, укр. *тригубий* и блр. *трыгубы* ‘са зечјом усном’, као и рус. ихтионими *трөгуб* ‘*Hemibarbus labio*’: Трегуб, у него как бы три губы, *трөгуб* ‘id.’: Трөгуб... у его рот вроде как рассеченный, три губы, *трөгубка* ‘id.’, *трөгубы*, *трөгубки* ‘*Opsariichthys*’, *продолговатый трөгуб* ‘*O. elegans*’, *амурский трөгуб*, *амурская [южнокитайская] трөгубка* ‘*O. uncirostris*’.

Ови су примери значењски јасни: у питању су сложенице са бројем ‘три’ у првом делу којима се описују људи са урођеном малформацијом услед које им је горња усна расцепљена, подељена на два дела, те као да имају три

усне, или се денотирају рибе са специфичним обликом уста која изгледају као да имају три усне. Овде вероватно спада и хуцулска именица *tryhub* ‘троусни, када се коме при смењу горња усна набира’ уколико услед набирања горња усна постане двострука.⁷

2.4.2. Другу семантичку групу чине с.-х. дијал. *ѿрòгѹбица* ‘мушка или женска особа која има врло дебеле или отечене усне’ из Лике и укр. дијал. *тригубáч* ‘дебелих усана, са великим уснама’.

Дато значење може се иначе изразити и суфиксалним изведеницама од основе **gɔb-*, **gɔbic-*, уп. с.-х. *Гѹбичан*, *-чна* т. надимак човеку који има дебеле губице Добросело у Лици (РЈА), *ѡѹбичан*, *-чна*, *-чно* adj. (?) ‘који има дебеле усне (или доњу усну)’ Високо, Краље у Босни (РСА), *ѡубичан* ‘човек великих отромбољених усана’ Дрвар (Јовичић), *ѡѹбичина* т./ф. реј. ‘особа дебелих, великих усана; особа великих уста’ Пољница, Мостар, Далмација и Херцеговина, *ѡубичарда* ‘id.’, *ѡѹбичка* ф. дијал. ‘жена дебелих усана’ Лика (РСА),⁸ рус. дијал. *губáрь* т. ‘о човеку са великим уснама’ (СРНГ), ‘човек са великом отромбољеном усном’ (ЯОС), *губáн* ‘човек са великим дебелим уснама’ (ПОС), укр. заст. *губáн*, *губáнь* ‘особа са великим уснама’, дијал. *губáль*, *губрiй*, *губрiяка* ‘id.’ (ЕСУМ 1: 610 s.v. *губá*¹), рус. дијал. *губáтый* adj. ‘о човеку са дебелим уснама’ (ЯОС), укр. *губáтий* ‘који је великих, дебелих усана’, блр. *губáты* ‘id.’, рус. *губáстый* ‘који има дебеле усне’, блр. *губáсты* ‘који има велике усне’ (SP 8: 162 s.v. *gɔbatʲ* : *gɔbastʲ*).

Поставља се питање зашто су за исказивање датог значења изабране сложенице са нумеричком компонентом ‘три’. Могло би се помислити да су оне околионалне, *ad hoc* креације погодне да послуже као ознака људи који се истичу величином парних делова тела просто зато што је три први следећи број већи од два. Међутим, с.-х. лексема исте структуре (број ‘три’ + именица са соматским значењем) и семантике (‘коме је велико оно што значи именица’): *ѿрочел* т. ‘човек висока чела’: Ко је посве велика чела, а плосна-те главе, зове се трочел Пољница у Далмацији (РЈА), која се од овде разматраних разликује једино по томе што у питању није парни орган, указује на то да понуђено објашњење није задовољавајуће: принцип ‘за један већи’ изродио би облик **двочел*.

С друге стране, увид у компаративну грађу открива да и у другим језицима, нпр. грчком, латинском, старословенском, бројна основа ‘три’ у сложеницама остварује два значења: прво је конкретно, када означава да се оно што је денотирано другом компонентом састоји из три дела или елемента, друго је аугментативно, када означава виши ступањ манифестације онога

⁷ Како изгледа двострука горња усна настала услед борања, детаљно се описује у следећем цитату: „Na nikin se vida ka” da imaju dvostruku usnicu. To je u stare čeladi, kada in se koža nagrišpa (nagužva, skupi) ili nasòca, to će reći polak pane po zubin na niže, a polak pod brkovin na više” Пољница (IVANIŠEVIĆ 1903: 225). Како је овде реч о набирању, не може се у вези са *tryhub* не помислити и на псл. именице **guba* и **gubъ* чија је изворна семантика ‘бора, набор’ посведочена у пољским дијалектима и словеначком, док су у исл. језицима заступљене у секундарним значењима (ЭССЯ 7: 164–165; SP 8: 297, 298; POPOWSKA-TABORSKA 1989: 255), али уп. укр. дијал. *губи* ‘складки хустки’ (ЕСУМ 1: 610 s.v. *губá*¹).

⁸ Уочава се да се ареал испитиване лексеме подудара са ареалом истозначних суфиксалних изведеница.

на шта упућује други део сложенице, услед чега су ова образовања експресивно обележена, уп. гр. τρισκατάρατε, лат. *trifūr*, стсл. трѣлаажѣнѣ (ERNOUT – MEILLET 1951: 1239 s.v. *trēs*; Цейтлин 1986: 265; Грковић-Мелџор 2007: 402).

Оба значења су, како се могло видети, присутна и у овде презентованим словенским лексемама, а сложенице са аугментативном семантиком бројне основе ‘три’ очито нису, узевши у обзир упоредни материјал, *ad hoc* творевине и заслужују да буду предмет даљих разматрања.

3. С.-х. *ѿроѷубица* f. у значењу ‘врста рибарске мреже, грункарн’: Ја сам и показао како се прави трогубица, забележена је у Великом Градишту (МИНАЈЛОВИЋ – ВУКОВИЋ). О изгледу мреже и о томе како се користи говори следећи опис: „...Ima retke mreže spolja, a u sredini je jedna česta. S otim se pregrađuje i riba kako god naiđe, ona sebi napravi jednu kesu u koju uđe...” (op. cit. s.v. *grünkorn*). Основна њена карактеристика јесте трослојна структура: средишњи слој је од гушће мреже, док су два спољашња са крупним окцима, тако да риба пролази кроз затегнуту спољну мрежу, а онда наилази на унутрашњу која је лабава и у којој остаје заглављена у некој врсти кесе, поготово ако је, већ умотана у гушћу мрежу, пробила и други слој редине.⁹

3.1. О овом је рибарском термину већ било помена у етимолошкој литератури. Наводи га Х. Поповска-Таборска као паралелу за старопољске и дијалекатске пољске и кашупске називе за исту врсту мреже, који се одликују великом формалном варијантношћу, уп. стпољ. *drgub*, *drgubica*, *drgobica*, *drogobica*, *drugbica*, *drugubica* ‘трослојна мрежа са већим окцима на бочним странама’ *Slstp*, *drgubica* ‘таква мрежа за ловљење риба, понекад и водених птица’ SP XVI w., у истом значењу *drgubica*, *drugubica*, *drygubica* Linde, каш. *drguba* ‘метница, мрежа стајаћица за веће рибе’ SychSłow, *odrguba*, *rdguba* ‘вишеслојна мрежа стајаћица’, *ordgub*, *podrgub*, *pordgub* ‘бочни слој мреже стајаћице’, пољ. дијал. у кашупском суседству *pogždub*, *gorduba*, *grdub* ‘слој са великим окцима на мрежи стајаћици’, *grdub(a)* ‘вишеслојна мрежа стајаћица’ АЈК, *drygawica*¹⁰, *sieć z podrgubiem* ‘мрежа стајаћица која се састоји из три слоја мреже: средишњег — густог и бочних — ређих’ Вармија и Мазурија, Mocarska-Kowalska, *trygubica* ‘врста мреже’ Гродненска област¹¹, SGP (POPOWSKA-TABORSKA 1989: 256).¹² SJP такође бележи бројне варијанте, уп.

⁹ За детаљан опис мреже в. Босић 1981: 24–28.

¹⁰ Овај облик највероватније потиче од ранијег *drgubica*, али је секундарно повезан са глаголом *drygać* ‘подрхтавати’ (POPOWSKA-TABORSKA 1989: 256).

¹¹ Ова област налази се у северозападној Белорусији, на граници са Пољском и Литванијом, и у њој живи мешовито становништво, те ће одатле касније бити наведена и блр. паралела.

¹² *Slstp*: *Słownik staropolski*, I–XI, pod red. S. Urbańczyka, Warszawa 1953–2002, SP XVI w.: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław 1966–, Linde: M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1951, SychSłow: B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, I–VII, Wrocław, 1967–1976, АЈК: *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, opracowany przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem Z. Stieberta (t. I–VII) i H. Popowskiej-Taborskiej (t. VIII–XV), Wrocław 1964–1978, Mocarska-Kowalska: A. Mocarska-Kowalska, *Słownictwo Warmii i Mazur. Rybołówstwo*, Wrocław 1963, 37–38, SGP: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, I–VI, Kraków 1900–1911. Скраћенице извора су разрешене према POPOWSKA-TABORSKA 1989: 258–259, а пошто је *Słownik staropolski* у међувремену завршен, допуњен је податак о броју томова и години издања.

podrgub, *podrygawka*¹³ ‘мрежа у коју се гоне јаребице и која има мања ока која лабаво висе између већих’, *podrgubny* adj.: *Sieć podrgubna* на *przepiórki* (‘препелице’),¹⁴ дијал. *trygubica*, *tryhubica*, *tryubica*, *trubica*, *trehubica*, *tregubica*, *drygubica*, *drugubica*, *drubica*, *drychubica*, *drychybica*, *drygawica*, *grduba*, *grduby*, синоними *mrzezna*, *plawaczka*, *trzywoł* ‘трострука мрежа за рибе и птице која се састоји из средишње мреже, густе и танке, и двеју бочних дебелих, са великим окцима’ (SJP).

Поповска-Таборска све наведене облике изводи из два изворна: **trь-guba* и **trь-gubica*,¹⁵ а фонетско варирање објашњава као последицу тешког изговора иницијалне гласовне групе *trg-* и губљења апелатива *gub(a)* ‘бора, набор’ на знатном делу пољске језичке територије (POPOWSKA-TABORSKA 1989: 257). Ове именице (о којима је већ било речи, в. напомену 7) јесу девербали са *o-*ступњем од **gьbnoti* ‘савијати’ < ие. **gheub(h)-* ‘савијати, кривити’ (уп. ЭССЯ 7: 164–165 s.v. **guba* / **gubъ*; SP 8: 297 s.v. *guba*, 298 s.v. *gubъ*, 320 s.v. *gьbnoti*). Постоји такође и сложени придев исте структуре: **tri-gubъ* ‘трострук’ (SP 5: 178 s.v. *dъvogubъ*), **trь-gubъ*, уп. стсл. *трыгоубъ*, *трыгоубъ* ‘трострук’ (ESJS 15: 899 s.v. *sugubъ*), с.-х. *ūproǵyb* ‘id.’ (RJA; PMC), рус. *трѣгубый* ‘id.’ (Даль). Нумеричка компонента ‘три’ у првом делу композитне структуре и њени облици у словенским језицима разматрани су у претходном делу рада (в. 2.2.1).

О самој реалији, њеном изгледу и начину коришћења писао је и Мошински, истичући да је ова мрежа врло раширена на севернословенској територији, да су је Руси однели у Сибир и централну Азију, а да за њу знају и Бугари, Срби и Хрвати. Осим тога, употребљавана је у Италији, Француској, Енглеској и Немачкој. Што се тиче назива *ūproǵybica*, поред пољских термина (*drygubica* као назив за целу мрежу, а *drubica*, *grduba*, *podrgub* за бочну страну са крупним окцима) аутор такође помиње блр. паралелу *tryhubica* и наглашава да су се еквивалентни називи сачували и на Балкану: у одређеној области Бугарске набор који се ствара у доњем крају сертме¹⁶, унутар те мреже, приликом извлачења, зове се *търѹба*, а управо су кесасте набори који се образују при хватању плена, истиче Мошински, карактеристично обележје троредне мреже (Moszyński 1: 110–111).¹⁷

¹³ Као да је од *drygania* тј. подрхтавања, поскакивања уловљене птице или рибе, али је то накнадно преосмишљавање (Brückner 1927: 99 s.v. *drugubica*), в. и напомену 10.

¹⁴ Детаљније о начину на који су се овом трослојном мрежом ловиле патке, јаребице, препелице и сл. в. Moszyński 1: 60–61.

¹⁵ Већ Brückner указује на то да облик *dr(u)gubica* ‘трострука мрежа’ имплицира пољ. непосведочено **trgub* (1898: 493), касније, у речнику, форме *drugubica*, *drubica*, *drygubica* и сл. повезује са основом **trigub-*, са озвучавањем *t-*, али на другом месту доводи у питање ту етимологију због велике варијантности облика (Brückner 1927: 98–99 s.v. *drugubica*, 578 s.v. *trygubica*). И Berneker 1: 361 s.v. *guba* поменуте лексеме своди на **trь-gubica* ‘мрежа’.

¹⁶ Мошински користи пољ. назив *zarzutnia*, а на основу слике и описа (Moszyński 1: 96–97) установили смо да је то мрежа кружног облика чији су с.-х. називи *сачма(рица)*, *рокља*, *серѹма*, *серѹна*, *сукња* и сл. (в. Миналовић – Vuković). М. Босић је, дајући податке о заступљености мреже *мала сачма* у словенском свету и о њеним називима, такође идентификује са пољ. *zarzutnia* (Босић 1981: 51). За мреже које означава терминима *велика* и *мала сачма* наводи буг. називе *сертме*, *серкме*, *сачма* (ор. cit. 32, 51), који су, дакле, еквивалентни нашим.

¹⁷ Он такође саопштава да се на ову трослојну мрежу негде реферише и хиперонимима, уп. пољ. *mrzuz(k)a*, *mrzezna*, рус. *теѣѣжа*, с.-х. *мрѣжа* и указује на занимљиву паралелу између назива њених делова код сев. Белоруса који густу мрежу зову *палатно*, а ретке — *рѣдзь* и

Белоруски општи и дијалекатски речници доносе бројне потврде белоруских паралела, уп. *трыгубица* ‘трозубац, оруђе које се састоји од мотке на чијем је крају причвршћен гвоздени гребен са три зупца за убијање риба, остве’, ‘тространа мрежа за ловљење птица’ (Носовичъ), *трыгубица* ‘врста рибарске мреже’ (ТСБМ), дијал. *трыгубица* ‘тространа мрежа за лов птица’ Виленска губернија (Киркоръ 1858: 200), *трыгубица*: Трыгубицы ўсё з’в’ал’и, и н’евадоб’у н’им’а, лов’ац’ адно в’удам’и (Сцяшковић), ‘врста рибарске мреже’: Трыгубица — сетка пасярод густая, а па баках рэтка, называецца рэць..., Трыгубица — тры сеткі разам, *трэгубица* ‘id.’: Трэгубица з трох палоген — дзве частыя па старанам, адна рэдкая, рыба цераз частыя ўдараецца, *тр’убица* ‘id.’, *трыгупка* dem. ‘id.’ (СПЗБ).

Располажемо и сведочанством о риболову трогубицом у Полесју: „Характерной для Полесья была сеть-«трегубица» («рыжовка»). В этой сети по обе стороны густого полотнища размещались два полотна с большой ячейей. Рыба загонялась в сеть шестью-«бовтами»” (В. Супруненко, Ход реки — путь времени, <<http://hunt-fish.com.ua/article.htm?ident=ccf3dc05f74b54c>> 25.07.2012).

Како се може видети, у севернословенским језицима еквиваленти с.-х. лексеме *йрогубица* врло су добро посведочени.¹⁸ Пољске потврде потичу како из старопольских извора тако и из савремених говора, одликују се изразитом формалном варијантношћу, а њима се, поред троструке мреже за риболов (или њеног дела са крупним окцима), означава иста таква мрежа за птице. Белоруске лексеме су формално хомогеније и транспарентне, а може се приметити да у старијим изворима (из 19. века) означавају мрежу за птице, док се у савременом језику, укључујући и дијалекте, њима реферише на рибарску мрежу.¹⁹ Значење ‘трозубац, остве за риболов’, прозирне мотивације, остаје усамљено у овој лексичкој породици.

3.2. Како стоје ствари на јужнословенској територији?

3.2.1. Грађа из бугарских дијалеката која следи омогућава да се прецизније одреди ареал термина: посреди су потврде из три независна пункта у централном и југоисточном делу Бугарске. Семантичке дефиниције наводимо у оригиналу пошто се у њима користе термини чије с.-х. еквиваленте не можемо са сигурношћу утврдити, али би се рекло да су у великој мери сагласне са описом денотата који је дао Мошински, уп. буг. дијал. *трагуба*

код Херцеговаца код којих се *мрежа* састоји од „platna (gusta srednja mreža) i retkije (izvanjske mreže velikih oka)” (Moszyński 1: 111).

¹⁸ Додајмо још да се у појединим руским дијалектима за именовање разматране реалије такође користе сложенице са бројем ‘три’ у првом делу, док се у другом делу јављају основе именица *стена* и *сторона*, уп. *трѣхстѣнок* т. ‘рибарски прибор од три спојене (постављене на једно уже) мреже’ (ИОС), *трѣхстѣнка* ф. ‘врста мреже за риболов’: Сеть трѣхстенка, она такая значит: по бокам редкие сети, режи называются, а в середине основная сеть, она чаще и на метр длиннее режей (НОС), ‘мрежа за риболов са три мреже’ (СРГСУ), ‘мрежа за риболов са три платна’: Сетки разных сортов: есть двустѣнка, трѣхстенка. Все три стены связаны, две на крупную, одна на мелкую. Проскочила крупные ячеи, а дальше запутываются, *трѣхсторонняя сеть* ‘id.’ (СРГП).

¹⁹ В. Михајловић износи претпоставку да су неки називи рибарских мрежа преузети из ловачке терминологије, а да је трансфер био управо ‘мрежа за птице’ → ‘мрежа за рибе’ (Миналовић – Вуковић XXXI).

f. ‘пазви на сретме (мрђжа за риба)’ (Стойчевъ 1915: 346), *търгѹба*, *търгѹбица* ‘подгвѹка на серкме на дъното на сак за риба; част от рибарска мрежа’ Габрово, Странца (ЦИБРАНСКА-КОСТОВА 2005: 62). Ови се називи, дакле, односе на део мреже *сретме*, *серкме* (о којој је било речи у напмени 16), што значи да севернословенске лексеме, с једне стране, и бугарске, с друге, немају идентичне денотате.²⁰ У вези са том разликом треба скренути пажњу на податак М. Босић о томе да су троредне мреже у Бугарску пренели руски Липовани у 18. и 19. веку (Босић 1981: 27).

3.2.2. Размотримо на крају подробније с.-х. термин. Трострука мрежа као реалија присутна је у различитим областима нашег језичког подручја, али се на њу не реферише јединственим називом већ је у оптицају више синонима: у Херцеговини је, како је већ поменуто, то *мрежа* (в. напмену 17), на Јадрану (и по слатким водама) се користи термин *йѡйуница*²¹ (са варијантама), а у његовом северном делу романизам *йѡрамаћана*²², у Војводини је у употреби германизам *ѡрунйкарн* са више фонетских варијаната, среће се затим на овим просторима термин *сејѡка*, *мејѡница* итд. (МИНАЛЛОВИЋ – ВУКОВИЋ). Лексема *йѡроѡубица* у истом значењу посведочена је у студији В. Михајловића и Г. Вуковић о с.-х. рибарској лексици само код једног информатора (Тихомир Брас, рођ. 1897, рибар, занат полагао у Пешти) из Великог Градишта (ор. cit.). Другу потврду налазимо у изузетно исцрпном раду М. Босић о рибарским справама у Војводини: *йѡроѡубица* се помиње у поглављу о мрежи *алов* као један од назива троредне мреже која је традиционални алов потиснула из употребе (Босић 1981: 11). Међутим, изненађујуће је — с обзиром на то да ова студија даје обиље језичких података као што су попис назива описиваних реалија у испитиваним војвођанским пунктовима и подаци из литературе о распрострањености разматране реалије и о терминима којима се на њу реферише ван Војводине — да се овај назив не помиње ниједном у поглављу посвећеном самој троредној мрежи (ор. cit. 24–28). Ускраћени за поузданију информацију о лексеми, овде налазимо врло значајне податке о денотату. Мада је данас добро позната међу рибарима, ова врста мреже нема дугу традицију на овом подручју, јер је доста касно примљена (тек тридесетих година прошлог века знају за њу), а шире је прихваћена после Другог светског рата (ор. cit. 24, 26). Реконструкција њеног порекла сумирана је у следећем цитату:

„Према томе можемо закључити да је до нас *сејѡка*, *ѡрунйкарн* или *мејѡница* дошла свакако преко румунских рибара са доњег Дунава и Делте, где је пренета од стране руских рибара. Код нас је првобитно примљена од апатинских рибара, одакле је распрострањена и на друге воде, где је позната под различитим називима, од којих је свакако прво примљен назив *сејѡка*, који је словенски, а *ѡруднѡарн*, *ѡрункарн* немачки, и срет се под овим називима највише

²⁰ Малопр је било речи о томе да обе реалије имају наборе као заједничку карактеристику.

²¹ Виња је описује као рибарску мрежу стајајницу од три успоредне мреже, две спољне, врло великих ока (овај део се назива *йѡйон*, *йѡйона*), и једне међу њима ситнијег ока (VINJA 3: 65 s.v. *ѡѡринѡа*). Може се приметити да су називи целе мреже и њених спољних елемената често творбено повезани.

²² Уп. VINJA 3: 272 s.v. *трамаћана* који наводи да се спољни део мреже, онај великог ока, назива *йѡрамаћ*.

на нашем горњем делу Дунава, док је на средњем делу Дунава познатија под називом *мејлица* или *мејница*, али не знамо одакле је дошао овај назив. Можда можемо претпоставити да је дошао од назива *мејлица*, *мејница*, који је на овом терену био назив за стари тип мреже, која је употребљавана на стајаћим водама као непокретни алат у води, а у коју сврху се од новијег времена користи и ова врста троредних мрежа” (ор. cit. 27–28).

У етнографским радовима о риболову у областима ближим Великом Градишту не помиње се *џироџубица*, а о трослојној мрежи сазнајемо следеће: узводно Дунавом од В. Градишта, у Смедереву и околини, тридесетих година прошлог века била је у употреби таква мрежа под називом *мејлице* (Момировић 1937: 158), низводно, у Доњем Милановцу, позната је као *сејка*, уведена је после Првог светског рата и пренета је са доњег Дунава (Вујадиновић 1955: 128), а јужно, на средњем току реке Пек, мреже те врсте нису се користиле (Милошевић 1939).

У светлу изнетих података поставља се питање како разумети информаторов исказ: „Ја сам и показао како се прави трогубица”. Да ли је информатор, рођен крајем 19. века, говорио о томе како је обучавао друге да направе мрежу која је тек улазила у употребу или је једноставно реч о увођењу у посао особа које се претходно нису бавиле риболовом?

Термин *џироџубица* налазимо и на интернет сајтовима у текстовима у којима се описују карактеристике и начин употребе ове мреже (<<http://www.pcelica.co.rs/ribe/tehnike/mreze/stajace-mreze.php>>, <http://www.ribolovackafana.com/index.php?option=com_kunena&func=view&catid=22&id=31&Itemid=108> 24.07.2012). Први сајт су израдили ученици гимназије из Сомбора под руководством професора Душка Обрадовића, који ми је на питање упућено мејлом да ли је назив *џироџубица* преузет из литературе или из говора локалних рибара љубазно одговорио (на чему му овом приликом захваљујем) да није у прилици да провери литературу на основу које су текстови сачињени, да је назив логичан у потпуности јер мрежа има три слоја, али да он лично није чуо да га локални рибари у том делу Србије користе. Занимљиво је да се у другим текстовима на овом сајту употребљава придев *џироџуб* када се реферише на трослојну мрежу у описном, нетерминолошком смислу:

„Kusaka је veoma slična keci. Ima drveni ram – rogulje – за који је pričvršćena troguba mreža (dve retke mreže sa strane i u sredini gusta mreža).” (<<http://www.pcelica.co.rs/ribe/tehnike/mreze/mrezarski-alati-sa-krutim-ramom.php>> 17.08.2012)
 „Za razliku od stajaćih mreža, povlačeć[e] mreže su po pravilu trogube i napravljene od jačeg materijala, jer često zapinju за prepreke на dnu водотока i cepaju се.” (<<http://www.pcelica.co.rs/ribe/tehnike/mreze/povlacece-mreze.php>> 17.08.2012)

Недовољна потврђеност речи, поготову када се ради о традиционалној терминолошкој лексици која није била општепозната нити је систематски сакупљана, није препрека да се претпостави њена знатна старина, јер у питању може бити случајно сачуван реликт,²³ али, како ствари сада стоје, имамо више посредних потврда лексеме *џироџубица* као рибарског термина и само

²³ Тако из домена рибарске терминологије можемо навести пример апелативног рефлекса псл. речи **glazъ* у јсл. језицима за који постоји само једна потврда и то у значењу ‘оловна куглица на рибарској мрежи’ из Смедерева (уп. Лома 2004).

једну директно од информатора рибара за реалију која на датом подручју, како етнолози тврде, нема дугу традицију и која је донета са стране. Треба додати да рецентност реалије не мора да значи да је назив нов, јер свакако треба узети у обзир могућност преноса номинације.²⁴ У сваком случају, иако несумњиво припада породици **tr̥guba*, **tr̥gubica*, с.-х. рибарски термин *џрогубица* мора претходно бити детаљније испитан пре него што се стави у исти ред са осталим овде поменутим словенским паралелама.

4. И на крају треба рећи да несумњиви хомоними на синхроном плану с.-х. *џрогубица* у значењу ‘мушка или женска особа која има врло дебеле или отечене усне’ и *џрогубица* као ‘врста рибарске мреже’ на дубљој ие. равни можда ипак јесу заједничког порекла. Наиме, псл. **gōba* ‘израслина, итд.’ нема јединствену етимологију²⁵, али једна струја етимолога заступа тезу да потиче од ие. **gheub(h)*- ‘савијати’ (SP 8: 161 s.v. *gōba*; SNOJ 2009: 178 s.v. *gōba*), одакле се у крајњој линији изводи и основа **-gub-* из **tr̥guba*, **tr̥gubica*.

ИЗВОРИ

- Алџановић, Милан. Прилог проучавању лексике северозападне Лике. *Прилози проучавању језика* 33 (2002): 199–257.
- Боричић, Вук. *Рјечник васојевићког говора*. Београд: Просвета, 2002.
- Гринченко, Борис Дмитрович. *Словарь української мови*, I–IV. Київ, 1907–1909.
- Далмација, Стево. *Речник говора Појикозарја*. Бања Лука: Глас српски, 2004.
- Даль, Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV. Москва: Русский язык, 1981–1982⁸.
- Ђоковић, Љубомир. *Говорни драгуби никшићког краја*. Београд: Интерпрес, 2005.
- Желеховский, Евгений, Софрон Недільский. *Малоруско-німецкий словарь*, I–II. Львів, 1886.
- ИОС: *Иркутский областной словарь* (отв. ред. Н. А. Бобряков), I–3. Иркутск: Министерство просвещения РСФСР – Иркутский государственный педагогический институт, 1973–1979.
- Јовичић, Мирко. *Крајишки рјечник, особенице уначке (уз сѣѣгодишњицу џрајања имена Дрвара)*. Београд: М. Јовичић, 2003.
- Киркорь, А. Этнографический взгляд на Виленскую губернію. *Этнографический сборник* III (1858): 115–276.
- Миловановић, Емилија. Прилог познавању лексике Златибора. *Прилози проучавању језика* 19 (1983): 15–70.
- НОС: *Новгородский областной словарь*. Санкт-Петербург: Наука, 2010.
- Носовић, И. И. *Словарь бѣлорусскаго нарѣчія*. Санктпетербургъ, 1870.
- Петровић, Драгољуб. *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета, 1978.
- ПОС: *Псковский областной словарь с историческими данными* (редкол. Б. А. Ларин и др.), I–. Санкт-Петербург (раније Ленинград): Издательство Санкт-Петербургского (раније Ленинградского) университета, 1967–.
- ПСНЖР: *Пятиязычный словарь названий животных. Рыбы*. Москва: Русский язык, 1989.
- Рамић, Никола. Ливањско-дувањски говорни тип. *Српски дијалектолошки зборник XLVI* (1999): 263–426.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

²⁴ Уп. горе претпоставку М. Босић у вези са терминима *мејлица*, *мејница*.

²⁵ За преглед различитих тумачења в. ESJS 4: 195 s.v. *gōba*.

- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСГВ: *Речник српских говора Војводине* (ред. Д. Петровић), 1–10. Нови Сад: Матица српска – Тиски цвет, 2000–2010.
- СПЗБ: *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* (ред. Ю. Ф. Мацкевіч), 1–5. Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986.
- СРГП: *Словарь русских говоров Приамурья* (отв. ред. Ф. П. Филин). Москва: Наука, 1983.
- СРГСУ: *Словарь русских говоров Среднего Урала*, 1–7. Свердловск: Издательство Уральского университета, 1964–1988.
- СРНГ: *Словарь русских народных говоров*, 1–. Москва – Санкт-Петербург (раније Ленинград): Наука, 1965–.
- СТОЙЧЕВЪ, Кръстьо С. Рѣчникъ на тетевенския говоръ. *Сборникъ за народни умотворения и народописъ XXXI* (1915): 237–363.
- СЦЯШКОВИЧ, Т. Ф. *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*. Мінск: Навука і тэхніка, 1972.
- ТСБМ: *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, 1–5. Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1977–1984.
- ЯОС: *Ярославский областной словарь* (отв. ред. Г. Г. Мельниченко), 1–10. Ярославль: ЯГПИ, 1981–1991.

*

- JANÓW, Jan. *Słownik huculski, opracował i przygotował do druku Janusz Rieger*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001.
- МИНАЈЛОВИЋ, Velimir, Gordana VUKOVIĆ. *Srpskohrvatska leksika ribarstva*. Novi Sad: Institut za lingvistik u Novom Sadu, 1977.
- MILKOVIĆ, Ivan. *Lička štokavska ikavica*. Zagreb: Pergamena, 2009.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- SJP: *Słownik języka polskiego* (red. Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki), I–VIII. Warszawa, 1900–1927.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОСИЋ, Мила. Рибарске справе и алати у Војводини. *Рад војвођанских музеја* 27 (1981): 1–127.
- ВИРСТА, Наталија. Прizziща Покуття, мотивованi апелативно-антропонiмними iменуваннями (семантичнi деривати). *Науковi записки Тернопiльського нацiонального педагогiчного унiверситету iменi Володимира Гнатюка. Серiя: мовознавство* 1 (2008): 183–197.
- ВУЈАДИНОВИЋ, Стеван. Риболов на Дунаву код Доњег Милановца. *Гласник Српског географског друштва XXV/2* (1955): 125–135.
- ГРКОВИЋ-МЕЉОР, Јасмина. *Сисци из исшторијске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2007.
- ЕСУМ: *Етимологiчний словник української мови*, 1–. Київ: Наукова думка, 1982–.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Друђи део: суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- ЛОМА, Александар. Незабележан досега апелативен рефлекс на праслав. *glazъ в јужнославјанските езици. *Български език LI/4* (2004): 5–10.
- МИЛОШЕВИЋ, Милорад. Неколико података о риболову на средњем току Пека. *Гласник Етнографског музеја у Београду XIV* (1939): 107–112.
- МОМИРОВИЋ, Петар. Риболов у Смедереву и околини. *Гласник Етнографског музеја у Београду XII* (1937): 145–165.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка* (перевод с немецкого и дополнения Олега Николаевича Трубачева), I–IV. Москва: Прогресс, 1986–1987².
- ЦЕЙТЛИН, Раля Михайловна. *Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв.* София: Болгарская академия наук, 1986.
- ЦИБАНСКА-КОСТОВА, Маријана. Старобългарският глагол тръгоуѣти. *Български език LII/3* (2005): 61–65.
- ЭСБМ: *Этымалагiчны слоўнік беларускай мовы*, 1–. Мінск: Навука і тэхніка, 1978–.

ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков* (ред. Олег Николаевич Трубачев), 1–. Москва: Наука, 1974–.

*

- BEEKES, Robert S. P. *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- BERNEKER, Erich. *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, 1–2 (А–моръ). Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1908–1914.
- BEZLAJ, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, 1–5. Ljubljana: SAZU – Inštitut za slovenski jezik, 1977–2007.
- BRÜCKNER, Aleksander. Preussisch und Polnisch. *Archiv für slavische Philologie* 20 (1898): 481–515.
- BRÜCKNER, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957.
- ERNOUT, Alfred, Antoine MEILLET. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: C. Klincksieck, 1951³.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 1–. Praha: Academia, 1989–.
- HAVLOVÁ, Eva. Slovanská etymologie a homonymie. *Slavia* 63/2 (1994): 141–148.
- IVANIŠEVIĆ, Frano. Poljica. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* VIII (1903): 183–336.
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1968.
- MOSZYŃSKI, Kazimierz. *Kultura ludowa Słowian*, 1–2. Warszawa: Książka i Wiedza, 1967–1968².
- POPOWSKA-TABORSKA, Hanna. Kaszubski i słoweński archaizm *gub(a)* 'fałda, zmarszczka'. Franc Jakopin (ur.). *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici*. Ljubljana: SAZU, 1989, 255–260.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- SNOJ, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan, 2009².
- SP: *Słownik prasłowiański* (pod red. Franciszka Sławskiego), 1–. Wrocław etc., 1974–.
- VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves*, I–IV. Paris: Klincksieck, 1950–1974.
- VINJA, Vojmir. *Jadranske etimologije*, I–III. Zagreb: HAZU – Školska knjiga, 1998–2004.

Marija Vučković

SERBO-CROATIAN TROGUBICA IN THE SLAVIC CONTEXT

Summary

This paper deals with two homonyms: the dialect word *trogubica* 'a man or a woman with thick or swollen lips' and the fishing term *trogubica* 'a trammel, a fishing net consisting of three layers of netting with a slack small mesh inner netting between two taut layers of large mesh netting within which fish will entangle', analyzing their word-formation, semantics and origin from a comparative perspective. The first word along with the Ukrainian *тругубач* 'a person with thick, big lips' belongs to the class of compounds, attested also in Old Church Slavonic, Latin and Greek, in which number 'three' as the first constituent of the compound renders an augmentative sense. As to the second lexeme, it is shown that, although its etymon as well as counterparts in other Slavic languages are identified, its status in the Serbian language requires further consideration. It should be mentioned that second elements *-gub-* of the studied homonyms, which are traceable back to two different Proto-Slavic bases: **gъb-* (in the case of the first *trogubica*) and **gub-* (with reference to the second one), are considered by some etymologists to be of the same Proto-Indo-European origin.

Институт за српски језик САНУ
 Етимолошки одсек
 Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
 marivu74@yahoo.com

Исидора Бјелаковић

ОДНОС ЕНДОЦЕНТРИЧНИХ И ЕГЗОЦЕНТРИЧНИХ ИМЕНИЧКИХ СЛОЖЕНИЦА У ГЕОГРАФСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ СРБА 18. И 19. ВЕКА (1783–1867)*

У раду се анализира однос ендоцентричних и егзоцентричних именичких сложеница забележених у термилошком систему из области математичке географије и астрономије у језику Срба 18. и 19. века (1783–1867). Будући да је у науци дуго владало мишљење да су сложенице у српском језику примарно биле егзоцентричне те да се појава ендоцентричних везује за новије доба, у раду се анализирају разлози појављивања детерминативних ендоцентричних сложеница у термилошком систему. Поред тога, утврђен је степен присуства страних творбених образаца, преузетих приликом креирања забележених сложеница, а посебна пожња посвећена је типовима семантичких варирања међу регистрованим егзоцентричним сложеницама.

Кључне речи: сложенице, терминологија, српски језик, 18. и 19. век.

This paper presents an analysis of the relation between the endocentric and exocentric compound nouns recorded in the terminological system from the field of mathematical geography and astronomy in the Serbian language in the 18th and 19th centuries (1783–1867). Since science was long dominated by the opinion that compounds in the Serbian language were primarily exocentric and that the appearance of endocentric ones was related to recent times, this paper focuses on endocentric compounds in order to possibly determine reasons for their occurrence in the terminological system. Additionally, this paper determines the incidence of foreign derivational patterns assumed during the creation of the recorded compounds, while special attention was paid to types of semantic variation among the recorded exocentric compounds.

Key words: compounds, terminology, Serbian, 18th and 19th centuries.

1. Увод. Појава процеса слагања везује се за резултате универбације и лексикализације одговарајућих синтаксичких конструкција још у праиндоевропском језику. Овај модел, као прототипичан, постао је врста обрасца за аналошке творбене процесе, који су временом изгубили везу са извориштем (синтаксичком конструкцијом) и постали све слободнији у погледу творбених могућности (KASTOVSKY 2009: 328–329).¹

* Овај рад настао је као резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Разлика између два праиндоевропска типа сложеница (*примарних* – у којима је први сложенички део без флексије и *секундарних* – први део композите је флективан) објашњава се претпоставком да су примарне композите настале пре појаве флексије (KASTOVSKY 2009: 329). Према другој теорији, инфлективног периода у праиндоевропском језику није никада било, а примарне сложенице објашњавају се као оне са нултим наставком (DUNKEL 1999 према KASTOVSKY 2009: 330). У сваком случају, оба су типа композита временом изгубила своје примарне карак-

1.1. Посматрано из савремене перспективе, под сложеницом или компози- том подразумева се твореница која је мотивисана двома речима, при чему се у првом сложеничком делу налази потпуна реч или творбена основа прве мотив- не речи, а у другом сложеничком делу проста реч или лексикализовани дериват.² С обзиром на статус просте речи или лексикализованог деривата у другом сложеничком делу, композите се деле на именичке, придевске, глаголске и сл.

Будући да је предмет овог рада анализа именичких сложеница, оне се, као што је познато, могу поделити на неколико типова с обзиром на три кри- теријума: (а) творбени – анализира се творбена структура композите, (б) син- таксички – утврђује се синтаксичко-семантички однос сложеничких консти- туената³ и (в) семантички – анализира се семантика саставних елемената у односу на значење сложенице као целине.⁴

У домаћој литератури, према семантичком критеријуму сложенице се деле на *ендоцентричне* (значење сложенице директно се изводи из значења њених компонената, при чему се семантичка вредност саставних делова пре срастања у сложеницу није изменила унутар композите)⁵ и *егзоцентричне* (значење композите не проиходи директно из семантичке вредности њених компонената, при чему се оне често употребљавају у секундарном значењу)⁶ (в. VUKIĆEVIĆ 1995: 137; КЛАЈН 2002: 36–39; ДРАГИН – ШТАСНИ 2006: 57–58). Поделу на егзоцентричне и ендоцентричне сложенице први пут је у науку увео Блумфилд (BLOOMFIELD 1933: 235–237)⁷ да би она касније често била модификована (в. SCALISE – BISETTO 2009).⁸

теристике створивши специфичне сложеничке маркере, спојне вокале и сл. (KASTOVSKY 2009: 330).

² Овај се тип сложеница у литератури назива и чистим сложеницама како би се напра- вила дистинкција у односу на оне форме настале сложено-суфиксалном творбом (БАВИЋ 1986: 30; ЗЕМСКАЈА 2006: 283).

³ С обзиром на овај критеријум композите се деле на *координативне*, копулативне или напоредне (оба сложеничка дела припадају истој врсти речи и међусобно су равноправна) и на *субординативне* (композите код којих је однос делова неравноправан) (БЕЛИЋ 1949; GRKOVIĆ-MAJOR 2003: 137; КЛАЈН 2002: 36). Субординативне композите могу се поделити на аген- тивне, детерминативне (атрибутске и адвербијалне) и рекцијске, уз извесне термилошке разлике код појединих аутора (в. КЛАЈН 2002: 33–36; GRKOVIĆ-MAJOR 2003; ДРАГИН – ШТАСНИ 2006: 58; SCALISE – BISETTO 2009).

⁴ Подела сложеница први пут се спомиње међу староиндијским граматичарима, који су покушавали да их класификују у санскриту, укрштајући и структурни и семантички критери- јум (в. ZETT 1970: 59; KASTOVSKY 2009: 331). Наведена подела подразумева следеће категорије: (1) *tatpuruṣa* (глаголске агентивне композите, нпр. енгл. *church-goer*), (2) *karmadhāraya* (де- терминативне сложенице, нпр. енгл. *blackbird*); (3) *dvandva* (копулативне или координативне сложенице, нпр. *fifteen*); (4) *bahuvrīhi* (егзоцентричне сложенице, нпр. енгл. *paleface*); (5) *dvigu* (сложенице чији је први конституент број, нпр. енгл. *one-step*), и др. (KASTOVSKY 2009: 332).

⁵ „То значи да је у ендоцентричним одредбеним сложеницама укупно значење једнако значењу управног члана (нпр. *пароброд* је врста *брода*) суженом према значењу одредбеног дела (брод на *пару*). Уколико је ендоцентрична сложеница координативна, сваки од два дела носи половину значења (глувонем човек је глув и нем)” (КЛАЈН 2002: 37).

⁶ „У егзоцентричној сложеници, напротив, значење није изражено ни првим ни другим делом за себе (вукодлак није ни врста вука ни врста длаке), него се мора реконструисати на основу њих” (КЛАЈН 2002: 37).

⁷ Наведену поделу Л. Блумфилд је примењивао не само на сложенице, него и на синтак- сичке конструкције (BLOOMFIELD 1933: 194–196).

⁸ У нашој литератури терминима *ендоцентрична* и *егзоцентрична сложеница* коре- спондирале су форме *есоцентрична* и *ексоцентрична* (БЕЛИЋ 1949: 107; СТЕВАНОВИЋ 1991: 406) те

У бројним савременим класификацијама сложеница синтаксички и семантички критеријуми често су изједначавани те су у исту раван довођене, на пример, ендоцентричне, егзоцентричне, координативне и апозитивне сложенице (в. SCALISE – BISETTO 2009) и сл.⁹

1.2. Иако је о ендоцентричним и егзоцентричним сложеницама у српском језику много писано, подробнијој и прецизнијој семантичкој анализи појединих сложеница те утврђивању јасне границе између ова два типа композиита, чини се, није посвећено довољно пажње. А. Белић, на пример, о сложеници *земљойис* говори као о ендоцентричној (1949: 111), мада би се она могла тумачити и као егзоцентрична јер је њена семантичка реализација настала као последица семантичког варирања по моделу метонимије (*земљойис* = опис Земље → наука која се бави описом Земље). Поједини аутори, ипак, посвећују нешто више пажње овој проблематици. Д. Вукићевић (VUKIĆEVIĆ 1995: 137–138), наиме, истиче да се ендоцентричност везује само за оне сложенице у чијем се саставу налазе лексеме у *номинационим* значењима¹⁰, односно да је секундарност значења једног од сложеничких делова, или оба дела, *conditio sine qua non* егзоцентричности сложенице.¹¹ Када се, дакле, каже да се код ендоцентричних сложеница значење композите директно изводи из значења њених компонената, треба обавезно нагласити да та значења морају бити примарна, номинациона. Исти став заступају Н. Драгин и Г. Штасни (2006: 57–58) проблематизујући питање И. Клајна („...да ли и у којој мери треба узимати у обзир метафоричност која је у корену многих сложеница”, 2002: 38). Ауторке, наиме, истичу да се под егзоцентричним сложеницама сматрају оне чији се семантички опис изводи на основу секундарног значења једног или оба сложеничка елемента (Драгин – Штасни 2006: 58). Идентично разграничење ендоцентричних и егзоцентричних сложеница прихваћено је и у овом раду, при чему, чини се, треба нагласити да до семантичког варирања може доћи и након слагања те да коначна семантичка реализација композиита настаје као последица развијања секундарног значења датог споја, а не појединих компонената. Такав је случај са већ наведеном сложеницом *земљойис*, код које се тек метонимизацијом значења везе *ойис* *Земље* развија семантичка вредност *наука која се бави ойисивањем Земље*. Наведени модел

ендоцентрична и ексцентрична сложеница (VUKIĆEVIĆ 1995). Поред наведених, употребљавају се и називи *mutata* или индијски *bahuvrīhi* (‘са много пиринча’) за егзоцентричне, и *dvāndva* (‘пар’) за ендоцентричне сложенице (Белић 1949: 107; SCALISE – BISETTO 2009).

⁹ Детаљан преглед класификација сложеница у литератури дат је у раду С. Скализе и А. Бисето (SCALISE – BISETTO 2009).

¹⁰ „Naime, samo su nominaciona značenja ona koja se nezavisno od konteksta realizuju i koja, upravo zbog toga, predstavnici jednoga jezika direktno vezuju za slobodno datu leksemu. Sva druga značenja poziciono su uslovljena i za njihovo dekodiranje neophodna je pozicija u kojoj su realizovana. A kako pozicija nije samo u linearnom leksičkom partnerstvu, kakvo imamo kod složenica, već i u rečeničnoj funkciji posmatrane lekseme, jasno je da endocentričnost moramo imati samo kod složenica nastalih od leksema u nominacionim značenjima” (VUKIĆEVIĆ 1995: 137).

¹¹ „...značenje eksocentrične složenice ne možemo izvesti iz primarnih značenja leksema koje su je motivisale, već iz njihovih sekundarnih, najčešće figurativnih značenja [...] Da bi složenica bila eksocentrična, ne moraju oba njena sastavna dela da promene značenje. Jedna od reči koje su motivisale složenicu može u nju i da prenese značenje koje je imala pre prelaska u složenicu” (VUKIĆEVIĆ 1995: 138).

и други модели семантичког варирања присутни су код бројних сложеница у текстовима предстандардне епохе развоја српског књижевног језика.

Интересантно тумачење односа између ендоцентричних и егзоцентричних сложеница даје и Р. Бенцеш (BENCZES 2006: 184, према HEYVAERT 2009: 245–246), која сматра да основна разлика између ова два типа сложеница не лежи у њиховој транспарентности, него у степену креативности, при чему егзоцентричне композите, за разлику од ендоцентричних, указују на далеко већи степен присуства креативности, имагинативности и асоцијативних процеса, заснованих на појмовној метафори и метонимији.

2. ПРЕДМЕТ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА. Предмет овог рада јесте анализа односа ендоцентричних и егзоцентричних именичких сложеница забележених у термиолошком систему из области математичке географије и астрономије у књижевном језику Срба 18. и 19. века. Анализиране су само оне именичке сложенице код којих је бар једна од творбених основа домаћег порекла, као и сви славенизми.¹² Корпус за анализу представљале су именичке сложенице забележене у терминологији из области математичке географије и астрономије, регистрованој у уџбеницима и приручницима из предстандардне епохе развоја српског књижевног језика (1783–1867)¹³. Посебна пажња посвећена је (1) утврђивању степена присуства страних творбених образаца приликом креирања појединих сложеница, (2) сагледавању разлога бројнијег појављивања ендоцентричних сложеница у термиолошком систему, као и (3) анализи типова семантичког варирања међу забележеним егзоцентричним сложеницама.

3. АНАЛИЗА. У литератури је дуго владало мишљење да су сложенице у српском, али и у другим словенским језицима примарно биле егзоцентричне те да се појава ендоцентричних сложеница везује за новије доба, у којем су оне настале под утицајем страних језика, пре свега немачког и латинског (КЛАЈН 2002: 18; КАРЕТАНОВИЋ 2007: 237).¹⁴ Дијахронијска испитивања лексике, међутим, указују на то да су ендоцентричне сложенице у великој мери биле присутне и у српским средњовековним текстовима. Ипак, и у овом периоду реч је углавном о калковима насталим према моделима из грчког језика. С друге стране, егзоцентричним припадају оне сложенице у српкословенским

¹² О критеријумима за селекцију забележених сложеница, као и о анализи синтаксичко-семантичких односа конституената именичких сложеница в. БЕЛАКОВИЋ 2012.

¹³ Подаци о корпусу са скраћеницама које су навођене приликом анализе дати су на крају рада. Сви регистровани примери транскрибовани су према упутствима А. Младеновића (1979) у складу са начелима правописа стандардног српског језика (Пешикан и др. 2010).

¹⁴ Познато је да је А. Белић поједине ендоцентричне сложенице осуђивао као лоше сковане (нпр. пароброд, градоначелник и сл.): „Као практично правило за грађење сложених речи може се сматрати да су оне све ексоцентричне, тј. да значе приписивање (некоме или нечему) онога што по значењу садржи сложена реч; на пр. *риђокоса* није *риђа коса* него 'женско чељаде са риђом косом', *лисийод* не значи 'падање лишћа', већ 'листопадно време' или сл. Зато *вѣдоуд* као 'пад воде' није добро начињено, то је немачко *wasserfall*; *вѣдоуд* би значило 'нешто водопада' (време, место и сл.)" (Белић 1949: 111). М. Стевановић (1991: 403–406) рехабилитовао је касније легитимитет наведених сложеница наводећи као аргумент њихову потпуну инкорпорираност у ткиво лексикона српског језика.

споменицима које су креиране према оживљеним прасловенским творбеним моделима (в. GRKOVIĆ-MAJOR 2003: 141).¹⁵

Проучавајући именичке сложенице са именичком и глаголском основом с нултим суфиксом, Р. Цет (ZETT 1969: 107–108) закључује да су овакве структуре до 18. века биле искључиво егзоцентричне, али да бујица ендоцентричних сложеница наилази од 18. и средине 19. века, као резултат калкирања према латинским и немачким узорима или позајмљеницама из чешког и руског. Поред тога, Цет (ZETT 1969) наводи да је овај нови сложенички тип био непродуктиван (забележено је око 30 речи).

У предстандардној епоси развоја српског језика (18. и прва половина 19. века), слагање је представљало продуктиван творбени модел, при чему је главни подстицај за грађење сложеница, као што је речено, давао или (1) немачки језик (в. Клалн 2002: 15) или је овај слој лексике, па и модела, преузимао из (2) руског лексичког фонда (в. Зорић 2004; Тумарић 2008), при чему се, нарочито у терминологији, уочава прекид са средњовековном традицијом, тј. смена узора, настала под утицајем како западноевропске (пре свега немачке) научне мисли тако и руске и рускословенске писмености (Бјелаковић 2012). Оваква ситуација потпуно је очекивана и у директној је вези са променама на политичкој, друштвеној и културној сцени Срба почетком 18. века.

Слична је ситуација и у анализираној грађи. Од укупно 87 регистрованих именичких сложеница (што представља 5,1% од укупно 1700 забележених термина), ендоцентричним сложеницама припада 24 (око 28%), а егзоцентричним 63 сложенице (што представља око 72%).

3.1. Ендоцентричне сложенице. Забележене ендоцентричне сложенице могу се поделити на *координативне* и *субординативне*.

А. Координативне ендоцентричне сложенице. Међу координативним ендоцентричним сложеницама забележене су искључиво оне које означавају споредне стране света. У свим забележеним примерима реч је о двоименичким сложеницама насталим према творбеном моделу $Ио^{+}И$: *јуџоистѣок* (1844, 1861, 1845, 1852, ЈБ 1866)¹⁶, *јуџозайад* (1783, 1804, 1824, 1844, 1853, 1861, ЈБ 1866), *североистѣок* (1844, 1845, 1852, 1853, 1854, 1861, ЈБ 1866), *северозайад* (1804, 1824, 1825, 1844, 1845, 1853, 1861, ЈБ 1866), *јуџовостѣок* (1804, 1824, 1825), *северовостѣок* (1804, 1824).

¹⁵ Досадашња истраживања, наиме, указују на то да су сложенице, као периферан лексички слој прасловенског језика (Грковић-Мелџор 1999: 178; GRKOVIĆ-MAJOR 2003: 129), у старословенском и српкословенском језику, под снажним утицајем грчког језика, постале све бројније, тако да је слагање, настало калкирањем према грчким моделима, временом добијало и оригиналнији карактер (в. Цейтлин 1977). Тенденција уочена у старословенским текстовима одређених жанрова настављена је, дакле, и у језицима редакција на простору *Slavia Orthodoxa*, те сложенице забележене у њима често имају карактер индивидуалних творевина (Стефановић 1991; Недељков – Шкорић 1997: 193; Грковић-Мелџор 1999: 178; Барако 1999–2001; GRKOVIĆ-MAJOR 2003: 129–131; Никитовић 2008). Слична је ситуација и у свим словенским језицима. Уколико се и појаве, сложенице у овим језицима јесу претежно калкови, настали најпре према грчком, а у новије доба према немачком језику (Клалн 2002: 15).

¹⁶ У заградама су дате године регистравања датих примера у анализираној грађи, а под полунаводницима значења забележених термина.

Осим два славенизма (*јуџовосѣок* и *северовосѣок*), све забележене сложенеце имају статус термина и у стандардном српском језику. Реч је о двоименичким сложенецама чији се координативни однос остварује на основу равноправног односа сложенничких делова који означавају ‘правац између наведених страна света’. Будући да су наведене домаће форме, према РЈАЗУ, настале у 19. веку, могло би се претпоставити да је реч о калковима према немачком (*Südost*, *Südwest* и сл.) или о формама насталим посрбљавањем одговарајућих славенизама (југо-исток, југо-запад и сл.).

Б. СУБОРДИНАТИВНЕ ЕНДОЦЕНТРИЧНЕ СЛОЖЕНИЦЕ. Међу субординативним ендоцентричним сложенецама забележене су оне настале према следећим моделима: И+И и Ио^с+И.

6.1. И+И: *времеојределеније* (1824), *времечисленије* (1824) – ‘мерење времена’

Будући да је у руском језику у 18. веку забележена форма *времясчисление* (Сорокин и др. 1984–2005), може се претпоставити да је славеносрбизам *времечисленије* настао делимичним посрбљавањем руске форме, те да је према том моделу настала и форма *времеојределеније*. Наведеним формама у стандардном српском језику одговара синтагматски spoj *мерење времена*.

6.2. Ио^с+И

Регистровани примери, на први поглед, указују на коегзистентну употребу спојних вокала -о- (*звезд-о-ѿад*, *земљ-о-ѿовршје*, *земљ-о-ѿовршје* и сл.) и -е- уз палаталне и стари палатални консонант /ц/ (*сунц-е-сосѣав*, *земљ-е-круџ*, *земљ-е-круџла*, *земљ-е-ѿовршје*, *земљ-е-ѿовршје* и сл.). Анализа свих забележених именичких сложенеца у анализираном корпусу, међутим, упућује на закључак да је спојни вокал -е- био у употреби од 1804. до 1854., те да се у истим позицијама тек од 1844. региструје -о-, када долази до коегзистенције оба спојна вокала (уп. *земљ-е-ѿовршје*, *земљ-о-ѿовршје* – 1844) да би од педесетих година XIX века вокал -о- постао доминантнији и у позицијама иза палатала и старих палаталних консонаната (в. БЈЕЛАКОВИЋ 2012: 471).

У највећем броју регистрованих примера овог сложенничког типа реч је, такође, о калковима: *звездѿад* (1824, ← нем. *Sternenfall*, ‘падање звезда’), *сунцесосѣав* (1824, ← нем. *Sonnensystem*; лат. *Systema solare*; рус. *Солнечная система*), *земљекруџ* (1824, ← нем. *Erdkugel*, ‘Земаљска кугла’), *земљекруџла* (1844, ← нем. *Erdkugel*, ‘Земаљска кугла’), *земљѿовршје* (1844, 1852), *земљо-ѿовршје* (1844), *земљѿовршје* (1844), *земљѿовршје* (1852, ← нем. *Erdoberfläche*, ‘горњи слој Земље, Земљина површина’), *ѿолуѿречина* (1824); *ѿолуѿречник* (1864), *ѿолуѿречник* (ДЈ 1867, ← нем. *Halbmesser*)¹⁷.

¹⁷ Ендоцентричним сложенецама *ѿолуѿречина*, *ѿолуѿречник*, *ѿолуѿречник* реферише се о одређеном делу појма означеног управним сложенничким конституентом. У наведеним сложенецама у првом сложенничком делу налази се основа именице *ѿола* или *ѿо(л)*, при чему -у- функционише као спојни вокал (в. БАВИЋ 1986: 31; КЛАЈН 2002: 25). Поред наведеног, у литератури се среће и тумачење да је у питању префикс *ѿолу-* (БАВИЋ 1980: 20). Овај тип сложенеца забележен је и у текстовима српкословенске редакције (нпр. *полоудњь*, в. ГРКОВИЋ-МАЈОР 2003: 136).

3.1.1. Забележени примери указују на то да је процес калкирања био веома жив приликом креирања субординативних ендоцентричних сложеница. Бројни калкови, регистровани у анализираној грађи припадају славно-србизмима, дакле, оном лексичком слоју који је настао у предстандарној епоси развоја српског књижевног језика, а одликује се коегзистенцијом српских и руских/рускословенских, па чак и српскословенских црта. Такав начин креирања нове лексике забележен је и међу терминима сложеницама за које није утврђен кореспондентни страни творбени образац, што опет не значи да он није постојао: *земљеравниџељ* (1824, 'екватор'), *куџонаклоненије* (1824, 'угао, нагиб')¹⁸, *мирососџав* (1824, 'васиона'), *сунцедвиженије* (1824, 'кретање Сунца'). Једина композита овог творбеног типа која је у потпуности народна, а притом није настала по угледу на страни творбени модел, јесте *земљеџисник* (1804, 'географски атлас'), при чему треба истаћи да је форма *џисник* забележена у речнику В. Михајловића (1982–1984) у значењу 'карте'.

3.1.2. На основу забележених примера може се закључити да је највећи број субординативних ендоцентричних сложеница, без обзира на то да ли је у питању калк или не, настао углавном као последица потребе за стварањем термина хипонима како би се прецизирало значење управног сложеничког члана (који и самостално има статус термина) и спречио развој његове полисемичне структуре, настале често као последица варирања значења термина по принципу синегдохе (нпр. *равниџељ* – 'екватор', који се у грађи у једном периоду употребљава у два значења – 1. 'замишљена кружна линија око Земље, чије су све тачке подједнако удаљене од Земљиних полова и која дели Земљу на северну и јужну полулопту, полутар' и 2. 'средња, највећа паралела у разним сферичним координатним системима')¹⁹. Детерминацијом термина хиперонима спречава се могућност развоја вишезначности, а познато је да је моносемантичност један од примарних квалитета идеалног термина. Оваква ситуација сасвим је очекивана будући да се опште људско знање непрестано допуњује подацима о новим феноменима и појмовима, који се најчешће именују на тај начин што се атрибути додају уз познате реалије, а самим тим, и постојеће термине (AVERBOUKH 2009: 137). Процес детерминације у предстандардној епоси развоја српског књижевног језика, међутим, остваривао се недоследно у погледу творбених модела те, с једне стране, према термину хиперониму *равниџељ* настаје сложеница (*земљеравниџељ*), а с друге, вишечлане терминолошке јединице (*небесни равниџељ*, *Месечев равниџељ*). На тај начин, ствара се хиперо-хипонимијски низ *равниџељ*: *земљеравниџељ*,

¹⁸ Наведена сложеница веома је интересантна јер представља таутолошки спој именице *куџи* и *наклоненије*, чија су индивидуална значања истоветна укупном значењу сложенице – 'угао, нагиб'.

¹⁹ У литератури се ендоцентричне сложенице понекад дефинишу управо с обзиром на постојање хиперо-хипонимијског односа, при чему се губи из вида ендоцентричност код координативних сложеница, где управног члана нема: „... there may be grammatical reasons for distinguishing between endocentric compounds (compounds whose head or centre is one of the elements in the compound) and exocentric compounds (which are not hyponyms of either element of the compound)” (BAUER 2009: 350); „All the examples on this list are endocentric, in other words the compound may be interpreted as a hyponym of its head” (SZYMANEK 2009: 473).

небесни равниѿељ, Месечев равниѿељ. Слична је ситуација и код термина *земљейоврѿије, земљейоврѿије, земљойоврѿије, земљейисник*.

Поред тога, бројне ендоецентричне сложенице настале су, такође, из потребе детерминисања управног члана композите, при чему се не може успоставити хиперо-хипонимијски однос будући да управни члан није хипероним јер нема статус термина, него лексеме општег лексичког фонда (*сунцесосѿав, звездоѿад, земљекруѿ, земљекруѿла, мирососѿав* и сл.).

3.2. Егзоцентричне сложенице. За разлику од ендоецентричних сложеница, међу егзоцентричним се уочавају само оне субординативног типа.

3.2.1. СУБОРДИНАТИВНЕ ЕГЗОЦЕНТРИЧНЕ СЛОЖЕНИЦЕ. С обзиром на творбену структуру, регистроване композите могу се поделити на три типа: а. Ио^с+И, б. И+И, в. Бр+ И.

а. Ио^с+И. Слично кореспондентним ендоецентричним сложеницама, у великом броју регистрованих примера овог творбеног обрасца реч је о калковима: *земљейис* (1844; ←Инт²⁰, ‘географија’), *земљойис* (1844, 1852, 1853, 1861, 1862, ЈБ, ЈГ 1866; ←Инт, ‘географија’); *земљекруѿ* (1824; ← нем. Erdglobus, рус. земный шар, lat. Globus terrestris; ‘глобус’), *земљешар* (1824; ← нем. Erdglobus, рус. земный шар, lat. Globus terrestris, ‘глобус’), *земљойисаѿ* (1844; ←Инт, ‘географ’), *земљейисаѿиѿељ* (1824; ←Инт, ‘географ’), *земљесѿисаѿиѿељ* (1824, 1825; ←Инт, ‘географ’), *земљойисаѿиѿељ* (1852; ←Инт, ‘географ’), *ликокруѿ* (1844; ←нем. Gesichtskreis, ‘хоризонт’), *видокруѿ* (1844, 1852, ДЈ 1867; ←нем. Gesichtskreis, ‘хоризонт’), *колообраѿиѿеније* (1824; ← нем. Kreisbewegung, рус. кругообращение, ‘кружно кретање небеских тела’), *колоѿиѿеније* (1804; ← нем. Kreisbewegung, рус. кругообращение, ‘кружно кретање небеских тела’), *Козороѿ* (1804, 1852, 1864, ЈБ 1866; ← лат. capricornus, ‘Јарац’), *Козероѿ* (1783, 1824, 1844, 1845, 1864, АК 1867; ← лат. capricornus, ‘Јарац’), *ѿарокруѿ* (ЈБ 1866; ← нем. Dunstkreis, ‘тропосфера’), *свейѿойис* (ЈБ 1866; ← Инт. – ‘космографија’), *Скоѿйокруѿ* (1852; ← нем. Tierkreis; грч. zōidiakós (kýklos); ‘Зодијак’), *звездоведаѿ* (1804; ←Инт, ‘астроном’), *звездоисѿиѿиѿиѿељ* (1804, 1858; ←нем. Sternforscher, ‘астроном’), *звездовежесѿѿво* (1804;←Инт, нем. Sternkunde, ‘астрономија’), *ѿолукуѿла* (1854; ЈБ, ДП 1866; ← нем. Halbkugel, ‘хемисфера’), *ѿолукуѿла* (1844, 1852; ← нем. Halbkugel, Инт., ‘хемисфера’), *ѿолуѿосредник* (1824,1844; ← нем. Halbmesser, ‘полупречник’).

3.2.1.1. Наведени примери указују на то да је процес калкирања био веома изражен и приликом креирања егзоцентричних сложеница. Калкови су забележени чак и међу појединим позајмљеницама из руског језика: *земљейисаније* (1804, 1814, 1824, 1825, 1832, 1844, 1845, 1848, 1850, 1854, ←Инт, ‘географија’), *круѿообраѿиѿеније* (1824; ←нем. Kreisbewegung, ‘кружно кретање небеских тела’), *звездозриѿиѿељ* (1804, ←нем. Sterngucker, ‘астроном’), *звездочѿиѿец* (1804, 1824, 1844, ←нем. Sternleser, ‘астроном’), *звездознансѿѿво* (ДЈ 1867, ←Инт, нем. Sternkunde, ‘астрономија’). Међутим, забележено је и неколико славенизама оригиналнијег карактера: *осообраѿиѿеније* (1804, 1824, ‘ротација’), *звездоѿадаѿиѿелсѿѿво* (1804, ‘астрономија’), *звездочѿиѿеније*

²⁰ ← Инт. = настало према интернационалном термину.

(1804, 1824, 'астрономија'), *мирозданије* (1804, 1824, 1844, 'васиона'; 1824, 'планетарни систем').

3.2.1.2. Међу домаћим егзоцентричним сложеницама регистроване су и оне за које није пронађен кореспондентни творбени образац у другим језицима те би се, евентуално, могло говорити о сложеницама оригиналног карактера: *вейройоказиџел* (1864, 'ружа ветрова'), *звездомеџеж* (1824, 'падање звезда'), *земљейознање* (1844, 'географија'), *земљейосредник* (1844, 'пречник Земље'), *колоџрк* (ДЈ 1867, 'кружно кретање'), *ноџоџочка* (1852, 'надир'), *звездозаслон* (ДЈ 1867, 'помрачење звезда'), *земљевид* (1844, 1845, 1848, 'мапа'), *земљовид* (1852, 1853, ДП 1866, 'мапа'), *земљейис* (1804, 1824, 'мапа'), *свейломеђа* (ДЈ 1867, 'терминатор'), *сунџоџриближење* (1845, 'перихел'), *сунџоудаљење* (1845, 'афел'), *звездозрилицџије* (1804, 'опсерваторијум'), *звездозледициџије* (1824, 'опсерваторијум'), *средоџоџносни* (1845, 'средиште'), *џолуноџ* (1844, 'север'), *џолусен* (ДЈ 1867, 'полусенка'), при чему средства којима се дате форме граде нису била увек народна (*небообраџиџеније* (1824), *небоџиџеније* (1824, 'кружно кретање небеских тела'), *особраџиџеније* (1824, 'ротација'), *мироџис* (1804, 'планиглоб'), *колоџек* (1844, 1852, 'орбита'), *солнџевозвращиџеније* (1804, 'солстицијум'), *сунџеџоџиваџиџелносни* (1844, 'солстицијум'), *земљевежесџиво* (1804, 'географија'); *земљоисџиџиџаџел* (1858, 'географ'), *небозриџиџел* (1824, 'астроном').

б. И+И. У анализираној грађи забележене су две сложенице овог типа: *средсреда* (ДП 1866, 'средиште'), у којој је процес слагања подразумевао редупликацију исте именичке основе *сред-*, и *џоноџ* (1845, 1848, 'север').

в. Бр + И. Регистрована је само једна сложеница овог творбеног типа: *Тројеуџол* (1824; ← Инт., 'сазвежђе Троугао').

3.3. Семантичка анализа егзоцентричних сложеница. У анализираној грађи егзоцентричне сложенице могу се поделити на неколико типова с обзиром на то да ли се секундарно значење везује за (1) једну сложеничку компоненту, (2) за сложеницу у целини или (3) до развијања секундарног значења долази тек у датом споју, након слагања. Није регистрован ниједан пример у којем би обе сложеничке компоненте биле употребљене у секундарном значењу. С обзиром на моделе семантичких варирања сложеница или сложеничких компонената уочавају се оне у чијој је основи метафора, метонимија или је дошло до уланчавања метафоре и метонимије.²¹

(1) Секундарност значења управног члана сложенице забележена је у примеру *џолуџосредник* ('полупречник'), *земљейосредник* ('пречник Земље'), при чему би се могло претпоставити да је примарна номинациона вредност именице *џосредник* нетерминолошка – 'онај који помаже да дође до погодбе, до споразума, да се успешно сврши какав посао'; 'онај који помаже да дође до измирења међу онима који се свађају или парниче' (РМС). Ово су, дакле, случајеви када примарно значење управног члана сложеничких термина није терминолошко те је семантичка реализација датог термина контекстуално условљена.

²¹ Ови типови преноса номинације у оквиру сложеница представљају врсту језичке универзалије (в. GEERAERTS 2002; BENCZES 2006).

Секундарност значења рекцијског члана сложенице регистрована је у примеру *вейройоказайељ* – ‘ружа ветрова’, у којем је компонентна ветар употребљена у вредности ‘страна света’.

У литаратури се често наводи да транспарентност и степен предвидљивости значења егзоцентричних сложеница зависи од тога која је сложеничка компонента претрпела семантичко варирање. Уколико је, наиме, у питању управни члан, степен предиктабилности је мањи и обрнуто (BENCZES 2006: 184; према HEYVAERT 2009: 245–246). Наведени примери указују, међутим, на нешто другачију ситуацију те се чини да је прозирност семантичке вредности оба типа композита веома ниска (нпр. *йолујосредник* и *вейройоказайељ*).²²

(2) Поједине егзоцентричне сложенице настале су као последица семантичког варирања њихових примарних значења по моделу (1) метонимије: *йолуноћ*, *йоноћ* – ‘север’ (*време* → *сйрана свеија на којој се Сунце налази у йо време*), *средсреда* – ‘средиште’ (*месйо* → *уйврђена средишња йачка сферичних небеских йела*) или (2) метафоре: *Тројеуџол* – ‘сазвежђе Троугао’, *Козороџ* – ‘сазвежђе Јарца’, где је пренос номинације реализован на основу сличности према форми, облику, слици.²³

(3) У највећем броју забележених егзоцентричних сложеница, секундарност значења бива развијена тек након слагања, у датом споју. Метонија лежи у основи свих примера овог типа, при чему се уочава неколико различитих типова метонимијског преноса:

а. предмет проучавања → наука која се бави датим предметом проучавања: *завездочйеније*, *звездознансйиво*, *звездовежесйиво*, *звездоџадайелсйиво* – ‘астрономија’; *земљейис*, *земљойис*, *земљеойисаније*, *земљеийознање*, *земље-вежесйиво* – ‘географија’, *свейойис* – ‘космографија’;²⁴

б. ентитет → инструмент којим се приказује дати ентитет: *земљекруџла*, *земљешар* – ‘глобус’ и сл.);²⁵

в. особа која реализује неку радњу, акцију, делатност → особа која се професионално бави датом делатношћу: *земљойисац*, *земљойисаијељ*, *земљесйисаијељ*, *земљойисаијељ*, *земљоисйийаијељ* – ‘географ’, *звездоведац*, *звездоисйийаијељ*, *звездозријељ*, *звездочйец*, *небозријељ* – ‘астроном’;

г. предмет проучавања → картографски приказ датог предмета: *земљевид*, *земљовид*, *земљейис* – ‘мапа’; *миройис* – ‘планиглоб’;

д. место → одређена места небеског тела или небеског координатног система: *свейломеђа* – ‘граница докле допире светлост на неком небеском

²² Број забележених сложеница овог типа, ипак, толико је мали да се на основу њих не могу извући објективни закључци те би ову хипотезу требало проверити на репрезентативнијем корпусу.

²³ Сазвежђа, наиме, често добијају називе с обзиром на сличност облика који настане када се звезде међусобно повежу. Код сазвежђа Јарца, на пример, асоцијативни пут је ишао преко звездане слике која подсећа на облик рогава.

²⁴ Будући да је углавном реч о калковима, овај тип номинације пренесен је са интернационалних термина.

²⁵ У управним члановима наведених композита (*круџла*, *шар* – ‘кугла, лопта’) најпре је дошло до метафоризације примарног значења, заснованог на сличности по облику.

телу, терминатор’; *ноґойшочка* – ‘тачка небеске сфере дијаметрално супротна зениту, надир’, *средойшчност* – ‘средиште’;

ђ. места са којих се реализује одговарајућа радња → специјализована установа за професионалну реализацију дате радње: *звездозрилице*, *звездодљидице* – ‘опсерваторијум’;

е. радња → дата радња или место, карактеристични за кретање небеских тела: *колоштек*, *кругообрашћеније*, *колообрашћеније*, *колошрк*, *небообрашћеније* – ‘кружно кретање небеских тела’; *осообрашћеније* – ‘ротација’; *небошеченије* – ‘кретање небеских тела’; *солнцевозврашћеније*, *сунцејочивајелност* – ‘солстицијум’, *сунцојриближење* – ‘тачка у којој је планета најближа Сунцу, перихел’, *сунцоудаљење* – ‘тачка у којој је планета најудаљенија од Сунца, афел’;

ж. који има облик круга → кружна линија која дели небо и Земљу: *ликокруз*, *водокруз* – ‘хоризонт’ и сл.

4. ЗАКЉУЧАК. Преузимање страних творбених модела приликом процеса слагања датира од најстаријих споменика, при чему је улогу језика даваоца најпре имао грчки, да би је од 18. века преузели немачки (←латински) и руски језик. Терминолошки систем из области математичке географије и астрономије у књижевном језику Срба предстандардне епохе упућује, такође, на калкирање као на основни творбени процес приликом стварања сложеница.

Наиме, међу сложеницама за које је вероватно да су настале према страном творбеном обрасцу (углавном немачком, латинском, грчком или руском) без обзира на то да ли су у питању домаће форме, славеносрбизми или славенизми, уочавају се како ендоцентричне (*јуґоисшок*, *североисшок*, *јуґозапад*, *северозапад*, *јуґовосшок*, *северовосшок*, *звездояд*, *временисленије*, *сунцесосшав* и др.) тако и егзоцентричне сложенице (*земљекруз* – ‘географски глобус’, *земљеойисаније*, *земљеойис*, *земљойисац*, *земљеойисаишељ*, *земљесойисаишељ*, *колообрашћеније*, *колошеченије*, *ликокруз*, *видокруз*, *скошокруз* и др.). На основу наведених примера могло би се закључити да нису искључиво ендоцентричне сложенице настајале према узору на одговарајуће форме у страним језицима, како се понекад могу интерпретирати радови посвећени овој проблематици.

Забележени примери, међутим, показују да је у терминолошком систему српског језика предстандардне епохе постојао занемарљив број ендоцентричних сложеница за које није утврђен узорни образац из другог језика (*кушонаклоненије*, *земљеравнишељ*, *мирососшав* и сл.), тј. да је калкирање било продуктивније међу сложеницама ендоцентричног типа.

Кад је реч о руском језику, он је истовремено вршио улогу језика из којег су директно позајмљивани термини сложенице, али и улогу језика чији су се термини или посрбљавали или су послужили као образац приликом креирања композита домаћим језичким средствима. Немачки и руски су у овим процесима често имали функцију језика посредника, преко којих се заправо уносио изворни творбени модел из латинског или грчког језика, нарочито када је реч о терминима насталим по угледу на интернационалну лексiku.

4.1. Забележене ендоцентричне сложенице субординативног типа, у принципу, настајале су из потребе детерминисања управног члана сложенице, или из потребе стварања термина хипонима, уколико је управни сложенички конституент и сам имао статус термина односно функционисао као хипероним. То је и основни разлог што већина забележених ендоцентричних сложеница припада детерминативним атрибутским сложеницама. Ова потреба настаје као последица развоја појмовног система одређене научне дисциплине. Ако се ситуација забележена у анализираној грађи упореди са стањем у савременом српском језику, уочава се да функцију одговарајућег хипонимског низа врше вишечлане термилошке јединице (придевско-именичке или предлошко-падежне конструкције у генитиву): на пример, уместо *земљеовршије* у савременом термилошком систему српског језика егзистира *Земљина њовршина* ('горњи слој Земље') и *њовршина Земље* ('величина површинског слоја Земље изражена у квадратним метрима').

4.2. У највећем броју забележених егзоцентричних сложеница секундарност значења развија се тек након слагања, при чему се метонимија налази у основи семантичког варирања.

ИЗВОРИ

- AB: *Земљойисаніє сїяроџа свѣѣа њо Анвилу и Гюѣрѣ*. Одъ Александра Васоевиѣа. У Земуну, 1854.
- AK: *Мала ђеоџафија или земљеойисање од Александра Куѣинера*. У Темишвару, 1867.
- BB: *Предложєніа числєніцє и землеойисанїа. Из ѣреїодаванїа Васїліа Булича*. В Будимѣ, 1814.
- BB: *Земљойисанїа всеобщєѣѣ. Часїѣ ѣерва. Земљойисанїє маѣимайчєско*. Сочинѣно у Сомбору Васїліємѣ Буличемѣ. У Будиму, 1824.
- GP: *Асїрономїа или наука о звездама*. Гаврило Поповиѣ. Београд, 1850.
- GH: *Просїи ойисѣ свецєлоѣ земљѣоизнанїа*. Єдна земљѣписна књиѣица за свакоѣ одъ Георгїа Хадѣиѣа. У Новомѣ Саду, 1844.
- DJ: *Како је у Месецу?* Димитрије Јосиѣ. У Новоме Саду, 1867.
- DP: *Земља на којој живимо*. У Београду, 1866 (Податак о аутору Дамјану Павловићу преузет је из каталога Матице српске).
- DT: *Полїиѣическо земљѣойисанїє*. Одъ Димитрија Тирола. У Београду, 1832.
- BM: *Майѣимайчїна и физїчна ђеоџафија за средње школе*. Ђ. Мишковиѣ. У Београду, 1864.
- ZO: *Вѣтнїи то естѣ ѣѣ начала до конца цїра траїуїїн калєндарѣ. Написанѣѣ Захарїємѣ Орфєлнннѣѣ. Напєїатанѣ въ ЦарствѣЮщємѣ Градѣ Бїєннѣѣ, въ лѣто 1783*.
- JB: *Ј. Бєлїнѣера Уїуїїсїѣво у Геоџафию*. Посрбио Александар Гавриловиѣ. 1866.
- JV: *Новїїѣе землеойисанїє цѣлаѣо свѣѣа [...], сїисано и изданно Іоакїмомѣ Вуїчємѣ*. Въ Будинѣмѣ градѣ. 1825.
- JG: *Країкїи ѣрѣовачкїи земљѣойисѣ за младеѣѣ ѣосленѣ-ѣїрѣовачкоѣѣ училищїѣа*. 1. частѣ. Европа. У Бѣограду, 1853. (Подаци о аутору Георгу Вилхєлму Хопфу и о преводиѣу Јовану Гавриловићу) преузети су из каталога Библиѣотеке Матице српске).
- JG: *Малїи земљѣойисѣ Србїє и Турске*. Ј. Гавриловиѣ. У Београду, 1862.
- JG: *Мали земљѣойисѣ Србїє и Турске*. Ј. Гавриловиѣ. У Београду, 1866.
- MM: *Общїи земљѣойисѣ за учєћу се младеѣѣ у ѣїмазїи и ѣолудїмнзїама Княѣесїѣва Србїє*. Миланѣ Мїаѣовиѣѣ. У Београду, 1852.
- MP: *Країкїи ѣрѣгледѣ чудеснїа їромєна земљѣ наше о[д] ѣочєїѣка сїїворєня до данасѣ*. Дрѣ. М. Радѣйчиѣѣ. 1858.
- MS: *Земљѣойисанїє цєлоѣѣ свєїѣа, сачїнѣно [...]* Милованѣмѣ И. Сїасїѣємѣ. У Београду, 1845.
- MS: *Земљѣойисанїє за їредаванѣ у III разреду основнїх училищїѣа Княѣесїѣва Србскоѣѣ*. М. Спасїѣѣ. У Београду, 1848.

- НК: *Обши́тый земльо́йсь за србске ѓимназіе*. Н. Крстић. У Београду, 1861.
 ПС-К: *Ключић у мое землеописаніе*. Павломъ Соларичемъ. У Венеціи, 1804.
 ПС-31: *Ново ѓражданско землеописаніе*. Павломъ Соларичемъ. Часть I. Уведеніе всеобще и Европа. У Венеціи, 1804.
 ПС-32: *Ново ѓражданско землеописаніе*. Павломъ Соларичемъ. Часть II. Асія. Африка, Америка, Полунезія. У Венеціи, 1804.

РЕЧНИЦИ

- Материалы для словаря древнерусского языка ѓо ѓисъменным ѓамятникам*. И. И. Срезневский (ред.), 1–3. 1893–1912.
Полный церковнославянский словарь. Г. Дьяченко (ред.). Москва, 1993.
Посрбице од Орфелина до Вука. В. Михајловић (ред.), I–II. Нови Сад: Матица српска, 1982–1984.
Русско-сербскохрватский словарь. С. Иванович, И. Петранович (ред.). Москва: Издательство „Советская энциклопедия”, 1966.
Речник црквенословенскоѓа језика. С. Петковић (ред.). Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1935.
 РМС: *Речник срѓскохрвайскоѓа књижевноѓ језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969, IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
Словарь русского языка XI–XVII вв. С. Ф. Геккер (ред.). Москва: Академия наук СССР, 1975–.
Словарь русского языка XVIII века. Ю. С. Сорокин, Е. Э. Биржакова, Л. Л. Кутина (ред.). Ленинград: Академия наук СССР, 1984–.
Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.). Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова (ред.). Москва: Русский язык, 1994.
Толковый словарь русского языка. С. И. Ожегов и Н. Ю. Шведова (ред.). Москва: Росийская академия наук, 1997.

*

- Slovník jazyka staroslověnského*. Josef Kurz (hl. red.), 1–52. Praha: ČSAV (AV ČR), SU, 1958–1997.
 RJAŽU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРАКО, Татјана. Прилог познавању слојеница у српскословенском језику. *Прилози ѓроучавању језика* 30–32 (1999–2001): 71–76.
 БЕЛИЋ, Александар. *Савремени срѓскохрвайски књижевни језик. Друѓи део: Наука о ѓрађењу речи*. Београд: Завод за уѓбенике и наставна средства 2000 [1949].
 БЕЛАКОВИЋ, Исидора. Именичке слојенице у предстандардној фази развоја српског језика (географска терминологија). Рајна Драгићевић (ур.). *Творба речи и ѓени ресурси у словенским језицима*. Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта. Београд: Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 2012, 469–484.
 ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. О приступу испитивању слојеница у српскословенском језику (на грађи рукописа РР I 28). *Ђирилске рукописне књиѓе библиоѓеке Маѓице срѓске. Акаѓиѓѓи, сѓиѓологиѓе, боѓородичници VII* (1999): 178–188.
 ДРАГИН, Наташа, Гордана ШТАСНИ. Старо вино у меховима новим (иновације на лексичком плану у омилијама светог Николаја Српског). *Паисиеви чтења. Международна славистична конференција*. Научни трудове. Том 44. Кн. 1. Сб. А. Филологија. Пловдив: Пловдивски универзитет „Паисий Хилендарски”, 2006, 54–76.
 ЗЕМСКАЯ, Елена А. *Современный русский язык. Словообразование*. Москва: Издательство Флинѓа – Издательство Наука, 2006.
 ЗОРИЋ, Милена. Речник славенизама и књишких речи у делу *Краѓка всемирна исѓиорија* Георгија Магарашевића. *Прилози ѓроучавању језика* 35 (2004): 69–154.

- ЈАНКОВИЋ, Ненад. Ђ. *Асѣрономија у сѣарим срѣским рукописима*. Београд: САНУ. Посебна издања. Књ. ДХС. Одељење природно-математичких наука, Књ. 64, 1989.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом срѣском језику. Први део. Слађање и ѣрефиксација*. Београд, 2002.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века. *Зборник за филологију и лингвистику* XXII/2 (1979): 95–129.
- НЕДЕЛКОВ, Љиљана, Катица ШКОРИЋ. Прилог проучавању српскословенских сложеница. *Зборник Маѣице срѣске за филологију и лингвистику* XL/2 (1997): 193–199.
- НИКИТОВИЋ, Зорица. Сложенице у Доментијановом *Жиѣију свейоѡ Саве*. *Прилози ѣроучавању језика* 39 (2008): 49–68.
- ПЕШИКАН, Митар, Јован ЈЕРКОВИЋ, Мато ПИЖУРИЦА. *Правоиис срѣскоѡа језика*. Нови Сад: Маѣица српска, 2010.
- СПЕРАНСКИЙ, Михаил Н. Из наблюдений над сложными словами (composita) в стиле русской литературной школы XV–XVI вв. *Из истории русско-славянских литературных связей*. Москва: Академия наук СССР. Отделение литературы и языка, 1960, 160–197.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени срѣскохрваѣски језик (ѡрамаѣиѣки сисѣми и књижевнo-језичка норма). I. Увод. Фонѣиѣка. Морфологија*. Београд: Научна књига, 1991.
- СТЕФАНОВИЋ, Милеса. Сложенице у Хиландарском типичу. *Археоѡрафски ѣрилози* 13 (1991): 251–261.
- ТУМАРИЋ, Љиљана. Речник славенизама и књишких речи у збирци песама Даворѡ Јована Стерије Поповиѡа. *Прилози ѣроучавању језика* 39 (2008): 69–118.
- ЦЕЙТЛИН, Раља М. Сложные слова. *Лексика старославянского языка*. Москва: Наука, 1977, 186–284.

*

- AVERBOUKH, Konstantin Y. Terminological Word Combinations: Traditionally Hold Opinions and Specific Features. Olga Karpova, Faina Kartashkova (ed.). *Lexicography and Terminology. A Worldwide Outlook*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2009, 136–144.
- BABIĆ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU, 1986.
- BARIĆ, Eugenija. *Imeničke složenice neprefiksarne i nesufiksarne tvorbe*. Zagreb: Liber, 1980.
- BAUER, Laurie. Typology of Compounds. Rochelle Lieber, Pavol Štekauer (eds). *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 343–356.
- BENCZES, Reka. *Creative Compounding in English*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006. <http://books.google.rs/books?hl=sr&lr=&id=eK8R6ls_gwQC&oi=fnd&pg=PR11&dq=benczes+2006+Creative&ots=D2fywsjEOe&sig=IOauo5Ux12mNA9izGpB94-mblKsc&redir_esc=y#v=onepage&q=benczes%202006%20Creative&f=false>.
- BLOOMFIELD, Leonard. *Language*. New York – Chicago – San Francisco – Toronto: Holt, Rinehart and Winston, 1963 [1933].
- DUNKEL, G. E. On the Origins of Nominal Composition in Indo-European. *Compositiones Indogermanicae in memoriam Jochem Schindler*. H. Eichner, H. C. Luschitzky (eds.). Prague: Enigma. 1999, 47–68.
- GEERAERTS, Dirk. The Interaction of Metaphor and Metonymy in Composite Expressions. René Dirven, Ralf Pörings (red.). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2002, 435–465.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. Compounds in Varlaam and Ioasaph: Hilandar Slavic Manuscript No. 422. Charles E. Gribble, Predrag Matejic (eds.). *Monastic Traditions. Selected Proceedings of the Fourth International Hilandar Conference*. Bloomington: Slavica, 2003, 129–141.
- HEYVAERT, Liesbet. Compounding in Cognitive Linguistics. Rochelle Lieber, Pavol Štekauer (eds). *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 233–254.
- KAPETANOVIĆ, Amir. Jesu li endocentrične imeničke složenice tvorbeno inovacija u hrvatskom jeziku 19. stoljeća? *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33 (2007): 235–243.
- KASTOVSKY, Dieter. Diachronic Perspectives. Rochelle Lieber, Pavol Štekauer (eds). *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 323–340.
- SCALISE, Sergio, Antonietta BISETTO. The Classification of Compounds. Rochelle Lieber, Pavol Štekauer (eds). *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 34–53.
- SZYMANEK, Bogdan. IE, Slavonic: Polish. Rochelle Lieber, Pavol Štekauer (eds). *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 464–477.

- VUKIĆEVIĆ, Dušanka. Imeničke složenice u savremenom srpskom književnom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiку* XXXVIII/1 (1995): 127–174.
- ZETT, Robert. O problematici složenica tipa „nogomet”. *Jezik* XVI (1969): 103–110.
- ZETT, Robert. *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Die alterserbische Periode*. Köln: Böhlau-Verlag. 1970.

Isidora Bjelaković

RELATION BETWEEN ENDOCENTRIC AND EXOCENTRIC COMPOUND NOUNS
IN GEOGRAPHICAL TERMINOLOGY OF SERBS IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES
(1783–1867)

S u m m a r y

The terminological system from the field of mathematical geography and astronomy in the pre-standard epoch of the Serbian language indicates that calquing was the basic derivational process in the formation of compounds, both endocentric and exocentric ones. In these processes, German and Russian often played the role of intermediary languages through which the original derivational model from Latin or Greek was actually assumed, especially in the case of terms modeled on the international lexicon. The recorded endocentric compounds of the subordinate type were generally formed out of the need for determining the main compound constituent, or the need for creating a hyponym term if the main compound constituent had the status of a term itself, i.e. if it functioned as a hyperonym. In most of the recorded exocentric compounds, secondariness of meaning was developed only after compounding, while metonymy lay at the core of semantic variation.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
nsdora1@yahoo.com

Нада Арсенијевић

ВРЕМЕ КРОЗ ВРЕМЕ: О НЕКИМ ПАДЕЖНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду су представљени резултати дијахроно-синхроне анализе којом су обухваћене промене у оквиру система предлошких временских конструкција. Функционисање овог система у данашњем стандардном српском језику доведено је у везу са стањем у претходним периодима све до старословенске епохе. Обухваћени су првенствено модели којима се обележава временска локализација како инклузивног тако и ексклузивног – антериорног и постериорног значења. У закључцима се износе запажања о упрошћавању овог система рестрикцијом облика са више различитих обележја као и оних којима је време конотирано.

Кључне речи: лингвистика, српски језик, дијахроно-синхрона анализа, предлошке временске конструкције.

This paper presents the results of a diachronic-synchronic analysis which includes changes in the system of prepositional temporal structures. The functioning of this system in the contemporary Serbian language has been connected with the state in the previous periods ranging back to the Old Church Slavonic epoch. The paper primarily includes models which mark the temporal localization of both inclusive and exclusive (anterior and posterior) meaning. The conclusion offers insights regarding the simplification of this system through the restriction of forms with several different features as well as those in which time is connoted.

Key words: linguistics, Serbian language, diachronic-synchronic analysis, prepositional temporal structures.

1. Увод. Размишљати и писати о времену није могуће без задирања у суштину човековог бића и његових гносеолошких особина. Наше, „кинетичко једнодимензионално, униформно и вечито текуће време” (VORF 1979: 30) са јединственим поретком не изводи се из непосредног опажања, већ напротив, како констатује Касирер (KASIRER 1985: 149), каузирано је закључивањем као делом разума, а основу у постављању три разна временска односа овај аутор, према Канту, види у „аналогијама искуства”¹. Због тога је од великог значаја за људску врсту пре свега развој мишљења уопште, а свакако и језичког мишљења које посебно учествује у процесу изграђивања „облика

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У том смислу и Сапир (SAPIR 1974: 28) каже следеће: ”Свеопшту ваљаност имају психолошке чињенице да језик јесте савршена симболика искуства, да се у актуелном контексту понашања он не може одвојити од радње, и да је он носилац бесконачно изнијансиране изражајности.”

опажања” (KASIRER 1985: 131). Феномену промене исти аутор приписује суштински карактер у схватању смисла времена и различитих временских односа, а како каже, пре преласка на разликовање „времена” језик исказује разлике у „врстама акција”, што показује и развитак индоевропских језика (KASIRER 1985: 155).

Иако је у савременој науци мање-више прихваћен став о јединству просторне и временске димензије сагледавања универзума (ANTONIĆ 2001: 43), као интуитивног и универзалног процеса, не треба сметнути с ума да време као текући континуум с полазиштем у прошлости, кроз садашњост ка будућности, не припада метафизици ових космичких форми код свих људских заједница. Захваљујући истраживању језика неких индијанских племена, Ворф (VORF 1979: 30) запажа да: „о стварно примитивним коренима језика ми не знамо ништа. Оно што смо барем у стању да откријемо јесу резултати ове еволуције, какви постоје данас широм наше планете”.

Данас се у лингвистичкој науци углавном примењује исти концепт при проучавању времена и временских односа, а заснован је на човеку перцептивно доступнијим просторним односима.² Спознаја природе, тј. материје која је у сталном кретању, показала се несразмерном према људским могућностима сагледавања универзума, па је човек био приморан да створи одговарајући статички конструкт коме су приписане особине просторности, док је имагинативној динамичкој компоненти приписан карактер времена. На тај начин је, кроз спацијалну и темпоралну димензију, конституисан мисаони модел људске интерпретације универзума коме човек и сам припада (PIPER 1983: 88).

И у српској синтакси уочљива је транспозиција семантичких параметра карактеристичних за простор у друга семантичка поља, па се основе локалистичког приступа проучавању језичких факата запажају још код Даничића (БЕЛИЋ 1999: 277), да би током 20. века овај приступ добио пуни замах (ИВИЋ 1957–1958; PIPER 1997). Ипак, треба напоменути да чисто спацијална еквивалентна опозиција директног – индиректног укључивања у простору бива сужена при преласку на једнодимензионални темпорални аспект (ХОДОВА 1971: 117).

Оно што данас представља систем падежа темпоралног значења у савременом српском језику резултат је промена које су се дешавале током времена. На пример, посматрањем прилика у старословенском и савременом српском језику запажа се идентичност основних синтаксичко-семантичких обележја према којима је систем временских падежа уређен груписањем формалних јединица са значењем темпоралне локализације и темпоралне квантификације, при чему су прве носиоци инклузивног – симултаног, или ексклузивног – антериорног или постериорног временског значења, док су друге репрезенти семантичких субпоља лонгитудиналности, терминативности, ингресивности и фреквентивности (ПАВЛОВИЋ 2006: 117).

² Чак и у језику Хопија, који имају другачије схватање времена, Ворф (VORF 1979: 36) запажа да „Догађаји који су просторно удаљени од посматрача могу бити објективно сазнати једино када су у „прошлости”, а што су удаљенији, то су „више у прошлости“ Оно што се догађа у удаљеном селу ..., може се „овде” сазнати једино касније”.

Сложеност теме, а с друге стране ограниченост простора, сужавају ову анализу на *предлошке конструкције* које учествују у *темпоралној локализацији*. Еволутивни процес, чијих смо данашњих исхода и ми сведоци, биће праћен повезивањем с одређеним научним изворима који говоре о стању у првом књижевном словенском језику – старословенском (Геродес 1963; Ходова 1971; Грковић-Мелџор 1993; 2001) и претежно народном – старосрпском језику³ (Павловић 2006; 2008).

2. **ТЕМПОРАЛНА ЛОКАЛИЗАЦИЈА У ДИЈАХРОНО-СИНХРОНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ.** Историјски гледано појава предлошких конструкција у временском значењу може се везати за период који је уследио након граматикализације просторне контактности и преласка једнодимензионалних падежних модела у дводимензионалне (Павловић 2011: 57), што је и временски највероватније кореспондирало формализацији транзитивности (као својеврсној специфичној директивности) и преласку једног типа језика у други (Грковић-Мелџор 2004: 122).

Схематски приказ старијег стања⁴ представљен је у табели која ће олакшати праћење промена на дијахроно-синхроном плану, а с друге стране послужити приликом анализе обележја темпоралних конструкција у односу на протолокациона значења, јер је за временску локализацију управо релевантан моменат позиционе спецификације према којем је и уређен овај систем временских падежа.

антериорност	симултаност	постериорност
прѣ(г)ѣ, прѣво, съ + ГЕНИТИВ	оу, конь, за + ГЕНИТИВ	(на)конь, послѣ + ГЕНИТИВ
къ + ДАТИВ		
подѣ + АКУЗАТИВ	(къ) оу, на, прѣзѣ, о/ок + АКУЗАТИВ	цндо + АКУЗАТИВ
прѣдѣ + ИНСТРУМЕНТАЛ		
	(къ) оу, на, прн, о, по + ЛОКАТИВ	по + ЛОКАТИВ

У савременом српском језику као и у системима који су му претходили предлошко падежне конструкције с темпоралним значењем локализаторског типа детерминишу радњу – објекат локализације, с обзиром на њен однос према оријентуру, тј. издвојеном одсеку времена на временској оси као локализатору, смештајући је унутар или изван оријентира.⁵ И поред овог

³ У том смислу вредна пажње је следећа напомена С. Павловића (2006: 5): „Сагледавање дијахроне перспективе функционисања синтаксичко-семантичких система српског језика подразумева праћење функционисања тих система у низу паралелних синхронија повезаних у хронолошку вертикалу која се историјски може пратити од краја XII века па до наших дана”.

⁴ У табели је представљена синтеза података прикупљених на основу литературе везане за старословенски и старосрпски језик.

⁵ Захваљујући чињеници да се лакше докучиви просторни односи примењују и у сагледавању времена, поред конструкција које одражавају примарну динамичку компоненту ове димензије (*Зими њада снег*), она бива језички представљена и мање-више статичким конструкцијама (*У зиму њада снег*). Оваква траспозиција трајања временског периода могућа је

основног системског подударања могу се уочити промене у виду повлачења извесних предлошких конструкција или лексичког ограничења везивањем за одређене временске појмове.

3. СИМУЛТАНОСТ. У семантичком субпољу симултаности сви постојећи падежни облици доживели су промене. Неке предлошке конструкције су се потпуно повукле, а неке су постале маргиналне. Праћењем динамике ових промена, уочавају се и основне законитости функционисања система временских конструкција, а могу се на извешан начин предвидети и будући правци развоја.

3.1. Остатке постојећих модела старог генитива чини ретка и за данашње прилике његова архаична употреба с предлогом ЗА, као и данашњи модели ЗА ВРЕМЕ, У ВРЕМЕ настали модификацијом постојећих, при чему је у конструкцији с предлогом КОЊ, која је модификована у НАКОЊ, дошло и до семантичког померања, тј. промене у временском позиционирању.

Временско значење генитивне конструкције с предлогом ОУ не помиње се код Даничића (Даничић 1858), нити се појављује код српских писаца 19. века (Јерковић 1991), што је и разумљиво, јер је и у старосрпском у којем је забележена имала уже поље употребе од конструкције с предлогом ЗА. Обе конструкције су време обележавале конотацијом, тј. индиректним упућивањем на временски период у којем је неко лице имало одређену надлежност или на период нечијег живота (џ црџ стџфана), што очигледно није било у складу са концептуализацијом протолокационе симултаности, од које се још више дистанцирала конструкција с предлогом ОУ обележјем неактуелности лица којим се време конотира,⁶ тј. његовим смештањем у прошлост или будућност у односу на референцијални моменат (Павловић 2006: 130). Уметање општег временског појма – *време*, или општег у односу на трајање живих бића – *живојџ*, у генитивне конструкције с предлогом ЗА у старосрпском, што је посведочено и касније,⁷ додатно истиче њено временско значење и у извесном смислу је ревитализује (за *време цара Сџефана*, за *живојџа цара Сџефана*).

Иако бележи примере темпоралног генитива с предлогом ЗА код Вука, али и у језику неких савремених писаца (за *Турака*, за *живојџа његова*, за

уз његово привидно димензионирање, засновано на природним или конвенционалним граничним тачкама, где је симултаност, као напоредна динамизација радње и времена, енкодирана у интралокализацију радње у интервалу од ... до познатом као *зима*. С друге стране, за радње које претходе временском оријентуру, које су у односу на њега антериорне и оне које га прате, тј. постериорне, релевантан је управо њихов положај у односу на једну од граничних тачака датог временског периода, па као перцептивно доступнија временска екстралокализација може се представити у виду локализације радње лево или десно од оријентира.

⁶ С. Павловић (2006: 131) напомиње да иста конструкција има просторно значење уколико је надлежност датог лица актуелна, а временског када је та надлежност антериорна или постериорна.

⁷ У оквиру темпоралног значења које се изражава конструкцијом с предлогом ЗА Даничић (Даничић 1858: 165–167) помиње временске појмове: *за века* и *за јујџа*, као и конструкцију *за времена* која је детерминисана именом живог појма, *за времена цара Ирода*. Помињу се и појмови неживе природе: *за живојџа*, *за здравља*, *за лејојџе*, *за младосџи*, *за дејџињсџива*, *за рана*, *за лада*, *за вида*, *за росе*, *за сунца*, или живе: *за јџорока Јелисеја*, *за кнеза Лазара*, *за Турака*.

лейњних дана, за јаких зима), Стевановић (1979: 349) констатује да је ова конструкција у појединим крајевима необична и да се осећа као књишка и архаична, па се чешће уместо ње користи веза за ВРЕМЕ у комбинацији с генитивом, што констатује и Фелешко (1995: 136) наводећи примере како с именицама временског значења тако и с онима које „симболизују време, именују људе, догађаје”, док се у новијој граматичкој литератури поменута конструкција у генитиву везује за устаљене изразе (*за живојџа, за владе*) и представља спорадичну појаву у књижевним делима (Антонић 2005: 155).

Ретка појава темпоралног генитива с предлогом *књџ* у старосрпском језику и стабилизација овог предлога у пољу постериорности, допринели су да се ова конструкција потпуно повуче, а на могућу везу с њом указују данашње темпоралне конструкције с предлозима *концем, крајем*, а индиректно и почетком: *крајем лејџа, џочейџком дана, месеца* (Piper 1997: 110), који су семантички подударни „периферији” – значењу уграђеном у семантику предлога *кон* (сачувано у *конац* и *искон* ‘почетак’) (Павловић 2006: 52, према Скок I, 316).

3.2. Када говоре о темпоралном акузативу, Даничић и Белић помињу сва четири предлошка решења, напомињући да осим об остали предлози у комбинацији с овим обликом имају и друга нека значења, а не само временско. Међутим, код Стевановића се, који у свом корпусу има и примере из Вуковог периода, појављују само конструкције с предлозима *у* и *на*.

Спецификација акузатива с предлогом *прџџ* – конструкције изразитог перлативног значења (Павловић 2006: 150–151), већ је у Даничићево време била спорна, па се једини сачувани израз *џрез дан*, тумачи и као ‘сваки други дан, прескочивши дан’, али и као ‘преко дана’ (Даничић 1858: 530). Белић (1999: 290) јој приписује чисто прилошко значење. Повлачење ове конструкције из система временских падежа вероватно спада у реперкусије промена у систему просторних падежних облика, конкретно процеса упрошћавања спацијалне релације у домену обележавања перлативних односа, где се општесловенска конструкција ексклузивне спецификације *прџџ* + акузатив⁸ и везује за перлативно неспецификовану јужнословенску конструкцију *прџко* + генитив (Павловић 2006: 72). Такође, интересантно је што се касније, у Вуковом језику појављује ексклузивна временска конструкција с предлогом *уз* – *уз џосџ, уз раџ, уз месојеђе*, која, по узору на спацијално обележавање напоредности, у овом случају указује на паралелу између трајања радње и временског интервала конотираног именским појмом. Међутим, управо конотативна временска детерминација може бити разлог томе што овај модел није више актуелан у савременом српском језику (Стевановић 1979: 407–408).

⁸ Временом је спацијално утемељена бинарна опозиција актуализована и у временској употреби, тако да се тек код Стевановића појављују примери акузатива с предлогом *кроз* у овом значењу: *кроз џодину, кроз џео живојџ*, а у новијој лингвистичкој литератури се она наводи у вези са обележавањем дужих временских интервала, најчешће у комбинацији с именицом *век*: *кроз векове* (Арсенијевић 2003: 217).

Друга данас потпуно маргинална временска конструкција у акузативу комбинована је с предлогом *об*, док се комбинаторична форма овог предлога – *о*, у домаћој лингвистичкој литератури готово и не помиње.⁹ Примере типа *об ноћ*, *об дан*, *об зиму* Даничић и Белић доводе у везу с временским интервалом „од почетка до краја” (Даничић 1858: 520), односно „обухватајући” временски интервал (Белић 1999: 290). Тиме скрећу пажњу на семантичку нијансираност овог акузатива, његову више пунктуалну концептуализацију, у односу на поменути акузативну конструкцију ексклузивног перлативног значења (с предлогом *през*), али очигледно недовољно изражену да би се одржала у систему једнодимензионалних временских односа у којима је тешко разликовати линеаризацију временског интервала маркираног граничним тачкама у односу на пунктуалност тог интервала обухваћеног у целини.

Да је данас већ сасвим потиснуто примарно семантичко обележје и временске конструкције с предлогом *о* потврђује њено апроксимативно тумачење (‘око’ у значењу ‘приближно’) у примерима забележеним код неких писаца 19. века код којих вероватно још увек постоји свест о специфичности овог временског интервала чија се целовитост, под упливом протокационих односа, концептуализује као обухватање од централног дела ка периферији, односно од једне централне тачке заступљене временским појмом ка оном што непосредно претходи и оном што следи. На пример, у језику Јакова Игњатовића (Јерковић 1972: 236) појављује се пример с временском конструкцијом *о њеи сати* која обележава одређени сат с обухватањем периода непосредно до пуног сата и непосредно после тога. У језику савремених књижевника појава ове предлошке конструкције је реткост и у литератури се помиње само конструкција *о њодне* (Арсенијевић 2003: 201), што и није случајно, јер се ради о средишњем делу дана који као окосница првог и другог дела дана најбоље заступа карактеристично обележје поменуте временске обухватности.

Некадашња ситуација у погледу употребе граматичких модела с акузативом за обележавање темпоралне интралокализације у основи се задржала и данас. Ипак, узимајући у обзир чињеницу да се сада највећи број временских појмова комбинује с предлогом *у* (Арсенијевић 2003: 207–216), могле би се наслутити смернице будућих промена које воде ка потпуној доминацији једног модела, управо овог с предлогом *у*, чија се маркација временом поопштава, што је праћено демоцијом осталих предлошких конструкција од којих је до данас још увек витална она с предлогом *на*. Док се доминантним обликом обележава интерни контактни однос, што би се у чисто временским релацијама могло дефинисати као смештање радње у оквирима текућег времена, предлог *на* више је везан за конструкције са значењем екстерне контактности, тј. обележавања ситуативно детерминисаног времена (Ивић 1955–1956: 170–172).

⁹ Херодес (Геродес 1963: 346) прави разлику у значењу временске конструкције с предлогом *о* за коју констатује да се нешто дешава „кроз неко време, по истеку неког времена”, и за оне с предлогом *об* за коју каже да се нешто дешава „у протицању неког времена”, док у истим примерима с предлогом *о* Ходова (1971: 129; 134) види значење протицања времена у оквиру којег се нешто реализује, а значење конструкција с предлогом *об* дефинише као време које је у целини обухваћено радњом.

Ову разлику Белић (1999: 290–291) објашњава дистинкцијом конкрет-ног / генералног обележавања времена. Због тога се једино називи празника, везани за одређени датум у току године, као најмање линеарно схваћени временски појмови, повезују управо с предлогом *на* (*на Божић, на Пејтровдан*), а слично је и са другим појмовима који су везани за одређени дан у години, *на дан свој рођења, на дан Госиода нашег* (Даничић 1858: 515). Поменути тенденцију темпоралних акузативних конструкција потврђују и ранија колебања у избору предлога који се комбинују с именицом *йодне*¹⁰, мада се ради о временском појму којем су подједнако блиска обележја пунктуалности, као средишње тачке у току дана (*на йодне*), али и данас преовлађујућег линеарног схватања овог времена у којем подне представља „дванаести час” до којег досеже радња и са којим се поклапа њен завршетак (*у йодне*).

На повлачење, а данас и на потпуно одсуство неких акузативних конструкција с предлогом *у*, које се код Даничића још увек помињу (Даничић 1858: 549), *у йоси, у мејудневицу, у јацију*, утицало је највероватније њихово конотативно временско значење. Овај модел је потиснут већ поменутом конструкцијом у ВРЕМЕ + генитив (*у време йосија*), која се првобитно појавила да би се раздвојило временско од просторног значење, а касније се стабилизovala и у осталим случајевима хронолошког поклапања радње с временом неког догађаја.

3.3. Стари темпорални локатив заступало је пет предлошких модела од којих је само један са значењем „унутрашње” локализације (*оу* + локатив), док су остала четири била резервисана за „спољашњу” локализацију (*на, при о/оу, по* + локатив), па је овакав однос данас сведен углавном на бинарну опозицију једног интерног (с предлогом *у*) и једног екстерног облика (с предлогом *на*), док конструкције с предлозима *при, о* и *по* имају ограничену употребу (Batišćić 1972: 134, 140–141).

Обележје темпоралне линеарности најочљивије је код локативних конструкција с предлогом *при*. Међутим, осим мањег броја појмова временског значења, као што су *година, вече* (Геродес 1963: 354),¹¹ овај предлог је обично комбинован с девербативним именицама којима је идентификован некакав догађај, или са властитим именима особа чији се живот, власт или деловање поклапа с реализацијом детерминисане радње, нпр. *при константин* (Грковић-Мелџор 1993: 129), *при цару stefanу* (Павловић 2006: 157). Иако примере *при јелу, при смрти* помиње и Даничић (Даничић 1858: 635), а Белић употребу овог локатива илуструје примерима *при вечери, при првом мраку, при живоју*, модели с конотативним временским значењем као и у другим сличним случајевима лакше се повлаче из употребе. О сужавању конструкције с предлогом *при* у српском језику посебно у временској употреби говори и Топоров (1961: 242), док Т. Батиштић запажа смену овог временског локатива конструкцијом с предлогом *на* (1972: 134, нап. 8), мада комбинацију предлога *при* с девербативним именицама чешће посматра у корелацији с конструкцијом *у* + локатив, *при йаду/у йаду* (Batišćić 1972: 54–62). Иако се

¹⁰ Ј. Јерковић (1972: 228) код Ј. Игњатовића бележи пример: *Код куће је рејко био, само на йодне*.

¹¹ Ј. Грковић-Мелџор (1993: 129) помиње и именицу *час*.

у новијој граматичкој литератури (Антонић 2005: 287) овај модел равноправно појављује са њему кореспондентним моделима, тенденција на коју скреће пажњу Т. Батистић највероватније води, као и у случају темпоралног акузатива, ка стварању једне бинарне опозиције – у/на + локатив.

У прилог овој претпоставци иде и чињеница да се локатив с предлогом о још у старосрпском језику свео углавном на детерминацију времена називима празника и именицом дњњ (Павловић 2006: 157). И природа значења које у зависности од контекста повезује инклузивно с ексклузивним субпољем, што према Даничићевом објашњењу временског локатива с предлогом о (Даничић 1858: 622) укључује не само време заступљено именским појмом већ и оно које непосредно претходи или следи, одговара управо називима празника са одређеним централним интервалом – обично једним даном у години, и обичајима повезаним припремним периодом, као и завршним делом који траје 1–2 дана. Илустративан је и пример плуралског облика именице *йразник*, чија данашња реализација има исти модел – о *йразницима* (Антонић 2005: 288).

Стара прасловенска конструкција по + локатив у временском значењу, као и она на плану просторних односа, није била јединствена, што Топоров (1961: 236–238) илуструје примерима: *йо свршейку*, *йо исйеку*, *йо ойкрићу*, али и: *йо киши*, *йо веиру*. И Херодес (ГЕРОДЕС 1963: 332–333) раздваја „временну последоватељност” и „распространение на части целово, пункты”. Општесловенска појава предлога по уз локатив временског линеарног значења развила се уз ограничен број именица као што су *дан*, *ноћ*, *мрак*, *киша*, *веиар*, *сунце* (Ивић 1951–1952: 179–180), што и Даничић (Даничић 1858: 624) само узгред наводи (*йо јућрос*, *йо данас*, *йо лане*, *йо сад*) без било каквог објашњења и коментара, а у језику неких писаца 19. века (КАШИЋ 1968: 124; ЈЕРКОВИЋ 1972: 253) ова конструкција, иако ретка, има само постериорно значење. По Стевановићевом мишљењу (1979: 510) она мање обележава време, а више околности у којима се врши радња.

Иако за локативне конструкције с предлозима *въ* и *на* Топоров (1961: 309) каже да представљају основу свих локативних типова у старословенском, Ходова (1971: 129) запажа да су ове временске конструкције ређе од акузативних, и за неке од њих истиче ситуациону условљеност темпоралног значења (*въ животѣ моѣмъ*, *на окѣдѣ*). У оквиру инклузивних темпоралних конструкција с предлогом *оу* у старосрпском се у локативу реализују дуже временске јединице, природни временски интервали, именица *врѣмѣ* и разне девербативне именице, док се с предлогом *на* комбинују углавном девербативне именице и именица *часъ* (Павловић 2006: 153–155). Оно што је касније уследило јасно је на основу Даничићевог описа (Даничић 1858: 642–643), који је конструкције с предлогом *у* оквалификовао као ретке и илустровао примерима *у дану*, *у јућру*, *у йрећем саиу*, *у јуну месецу*, *у йочейку*, а за оне с предлогом *на*, поред рећих *на јућру*, *на дану*, као примарне истакао именице невременског значења, као на пример, *на свршейку*, *на суши*, *на киши*, *на бесйослицѣ* (Даничић 1858: 619).

Из свега наведеног очигледно је да се некадашње схватање „просторности” временског значења, које је било довољно за појаву детерминатора у локативу, временом мењало, тако да на његов избор данас подједнако утиче

и природа детерминисане радње, па се у случају делимичног временског поклапања напоре до појављује и акузатив (СТЕВАНОВИЋ 1979: 498), што је у складу с протолокацијом концепцијом, где је локатив предодређен за локализацију целог тока радње, а акузатив њеног завршног дела. Такође, само су називи месеца, као јасно ограничених временских периода, једини временски појмови који се и данас реализују у локативу, док је употреба других временских појмова условљена појавом детерминатора којима се они ограничавају, у *ноћи између четвртика и петка*, у *лећњим месецима* (АНТОНИЋ 2005: 286), а у највећем броју случајева, темпоралност интерферира са значењем околности, посебно када је у питању локативна конструкција с предлогом *НА*. Поново се и овде показало да је денотација временског значења везана за конструкције с предлогом *У*, док је његов бинарни опонент, предлог *НА* резервисан „за обележавање временске ситуације” (ИВИЋ 1955–56: 170). С друге стране, у опозицији с овим више невременским локативом (*ујознали су се на њеном венчању*) стоји одговарајућа акузативна конструкција с предлогом *НА* у којој је темпоралност маркирана именицом примарног временског значења (*ујознали су се на дан њеног венчања*) (ИВИЋ 1955–56: 171–172).

4. АНТЕРИОРНОСТ. У темпоралном семантичком пољу антелокационог значења неки граматички модели су се сасвим повукли (*прво* + генитив), док су други данас изгубили на виталности (*са* + генитив, *ка* + датив), или је дошло до преклапања неких оријентационих конструкција транспозицијом из вишедимензионалног просторног плана у једнодимензионални временски (*под* + акузатив и *прво* + инструментал). Темпорални локализатор заступљен представљеним моделима процесуално је неутралан, јер га заступају и пунктуално и линеарно схваћени сегменти.

4.1. Рестрикцијом је обухваћена првенствено генитивна конструкција с предлогом прилошког карактера *прво*, коју помиње и Даничић доводећи је у везу са одговарајућом старословенском конструкцијом, док је Ф. Копечни види као особеност српског језика у којем се појављује од друге половине XIV века напоре до примарним антериорним детерминатором у генитиву (ПАВЛОВИЋ 2006: 170). Конотативно временско значење или анафоризацијом идентификовани текстуални оријентир, поред веома лабаве или готово никакве везе са специјалном семантичком базом, ову конструкцију чини слабим конкурентом генитиву с предлогом *прво*(*г*у).

Доминацију генитива с предлогом *прво*(*г*у) посебно над конструкцијом *прво* + инструментал као и улогу контекстуалног опонента постериорној конструкцији *по* + локатив у старословенском језику истиче Ходова (1971: 120–121). Примарно временско значење овог генитива Даничић доводи у везу с различитим појмовима временског и невременског значења, чиме се наставља старосрпска пракса комбиновања овог предлога с називима празника, личним заменицама и текстуално идентификованим оријентиром (ПАВЛОВИЋ 2006: 168–169). Стевановић овај предлог посматра у корелацији са постериорним временским предлозима *након* и *после*, код којих је као и код предлога *пре* дистанца између детерминисаног и временског појма немаркирана. У савременом српском језику Фелешко (1995: 134) уочава релативно

велик проценат именица са значењем временске мере у комбинацији с предлогом ПРЕ (*пре зоре, пре доласка, пре раја, пре времена, пре Христја*), за разлику од знатно мањег избора таквих именица које се комбинују с предлогом ПОСЛЕ за који је карактеристичнија веза с девербативним именицама конотативног временског значења (*после доласка нове власи, ирчка се зашресла после удараца*) (Фелешко 1995: 132).

Значење старе генитивне конструкције с предлогом СЪ (съ вечера) није сасвим јасно,¹² тако да не чуди што се и код Даничића (Даничић 1858: 304–306) наилази на два врло слична објашњења ове конструкције где је примаран податак да обележава почетак трајања временског периода обележеног генитивом, с тим да то може бити не само време започињања неке радње (*с вечера, с јесени, с пролећа, с јуја, с рођења својеја, с ђеињсѣва*), већ и „кадъ што бива” (*иреле су иреље с вечера, с почейка на добра срећа бијаше, с ирва сам још мислио*). У савременој граматичкој литератури овај предлог се помиње углавном у комбинацији са именицом *вече* и *почейак*, као и именицама којима се обележавају годишња доба, и то искључиво *пролеће* и *јесен*, (СТЕВАНОВИЋ 1979: 250), док се у најновије време, као маргинална, ова конструкција и не помиње (Фелешко 1995; Антонић 2005).

4.2. И поред Стевановићеве констатације да се конструкција у дативу с предлогом К(А) данас појављује и у временском значењу, додуше ређе него раније, наведени примери не репрезентују стање у савременом језику (Антонић 2005: 176–195) већ припадају периоду који описује Даничић, костатујући да управљеност радње неком периоду може означавати њену реализацију само по наступању тог периода (*к вечери, к ноћи, к јесени*), или по Белићевом тумачењу (1999: 293) „приближно у то време, око тог времена”. Таква временска неодређеност позиционе спецификације према десном оријенту, коју и Херодес (ГЕРОДЕС 1963: 350–351) дефинише као време приближно детерминатору у дативу, свакако је допринело да се конструкција *къ + датив* веома рано почне повлачити, па се у старосрпском корпусу који је обухваћен студијом С. Павловића и не појављује, што свакако може бити и функционално условљено, али и знак њене већ тадашње нестабилности и спорадичне употребе.

4.3. Антериорну акузативну конструкцију с предлогом ПОДЪ коју Херодес (ГЕРОДЕС 1963: 362) представља као резултат трансфера спацијалне у темпоралну сферу, са значењем приближавања одређеном временском моменту, Ходова (1971: 119) по смислу пореди с конструкцијом *къ + датив*. Иако овај акузатив није потврђен у поменутом старосрпском корпусу (Павловић 2006), а Даничић (Даничић 1858: 594) га наводи напомињући да се тиче „тешког и немилог” времена, данас је присутан у стандардном српском језику (СТЕВАНОВИЋ 1979: 426; Антонић 2005: 222). Особеност, коју на изван

¹² Пример који наводе Херодес и Ходова један је од ретких којим је у старословенском детерминисано време и то као приближно појму у генитиву (ГЕРОДЕС 1963: 341), односно с обележавањем његове ингресивности, што у ширем смислу ову конструкцију сврстава у темпоралне квантификаторе, јер се тиче момента започињања датог периода (Ходова 1971: 137), док исти пример Ј. Грковић-Мејдор (2001: 53), заједно с конструкцијом *подъ + акузатив*, прикључује временским оријентационим конструкцијама инклузивног типа.

начин наговештава и Даничић, да се овом предлошком формом открива последња фаза неког ширег временског периода (*їод ноћ, їод јесен, їод саму зиму, їод сїаросї*) (ТАНАСИЋ 1997), вероватно је утицала и на напоредно обележавање антериорности употребом предлога ПРЕД с којим је акузатив немаркиран у поменутом смислу, али по обележју непосредности реализације идентичан конструкцији с предлогом ПОД, што је ове конструкције могло сјединити при транспоновановању из тродимензионалне просторне сфере у временску.¹³ Отуд не изненађује чињеница да у савременом корпусу потпуно преовлађује акузатив с предлогом ПРЕД (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003: 217–218).

4.4. Стевановићева напомена (1979: 426) да се предлог ПРЕД у обележавању времена појављује искључиво с акузативом, а никада с инструменталом има смисла ако се води рачуна о дијахроној перспективи функционисања система временских падежа у српском језику, јер је некада овај инструментал представљао живу категорију. Међутим, његова темпорална семантика антериорне спецификације присутна је донекле и данас, па и сам Стевановић (1979: 484) уз примере типа *Пред нама су велике бијке*, истиче временску блискост као специфичност овог инструментала, за који С. Павловић (2006: 169–170) претпоставља да је обележје непосредности развио још у старосрпском везујући се за називе празника, односно везујући реализацију радње за период уочи празника, што се подудара са значењем конструкције *рѣжде* + генитив која је у обележавању временског претхођења у старословенском језику ипак чешћа (Ходова 1971: 120). Обележјем непосредне антериорности инструментал се приближава и акузативној конструкцији истих семантичких карактеристика. Говорећи о предлогу *рѣдѣ*, још Херодес (ГЕРОДЕС 1963: 363) помиње његову комбинацију с инструменталом у старословенском, а у неким другим језицима и с акузативом. Промоцији и потпуној доминацији акузатива у савременом језику допринело је свакако и преплитање предлога ПРЕД и ПОД са њему идентичним инструменталом, чију појаву Даничић (Даничић 1858: 594) запажа у језику неких књижевника. С друге стране, непостојање одговарајућег инструменталног облика постериорног значења вероватно је додатно утицало на неактуелност овог облика као временског детерминатора антериорног односа, па је ту улогу потпуно преузео акузатив комбинујући се са оба наведена предлога.

5. ПОСТЕРИОРНОСТ. Радњу смештену иза временског локализатора, а која је процесуално била и пунктуалног и линераног карактера, заступала су некада три педежа – генитив, акузатив и локатив у комбинацији са четири предлога – (на)коњ, послѣ, цнцю и по, док се данас практично може говорити само о актуелности генитива и ограниченој употреби локатива.

5.1. Најфреквентнијој постериорној конструкцији *по* + локатив још у старосрпским текстовима конкурише генитив с предлогом (на)коњ (ПАВЛОВИЋ

¹³ Да је долазило до преплитања предлога ПОД и ПРЕД сведочи и Даничићева напомена (Даничић 1858: 594) да поједини књижевници оба предлога комбинују и са инструменталом временског значења, па поред уобичајене конструкције ПРЕД + инструментал он бележи и примере типа *їод рўчком*.

2006: 165). Будући да није забележен у канонским споменицима, а појављује се у старосрпском језику од првих сачуваних пословноправних аката, С. Павловић (2006: 166), закључује да се периодом његове стабилизације може сматрати XII век, док се конструкција *послѣ* + генитив у старосрпском језику стабилизује тек од XV века. Иако се данас не прави разлика у квантификацији постериорности између ове две конструкције (Антонић 2005: 157), Даничић њиховим дефинисањем то ипак чини тако што прву повезује непосредно с временским локализатором, тј. са његовим крајем, док другој приписује само значење постлокализације без таквог спецификовања (Даничић 1858: 276). Објашњавајући појаву предлога *након*, Даничић (Даничић 1858: 195) га доводи у везу с речју *конац*, с којом има исти корен, да би истакао значење захватања краја, периферије појма с којим је у вези. Мада их првобитно изједначава по значењу, и Стевановић (1979: 342) говори о дистинкцији међу овим генитивним конструкцијама. Код Фелешка (1995: 131) је истакнута њихова разлика у територијалној распрострањености.¹⁴ Без обзира на извесне нијансе у семантизацији једног и другог генитива, оно што их повезује свакако је чињеница да се у њиховој реализацији не појављују примарно временски појмови већ се време конотира довођењем у везу с одређеним догађајима (*након вечере, након њих рајдова, њосле ударца, њосле дужеџ ђушања*), или је темпорални локализатор текстуално идентификован (*након њоџ доџађаја, њосле две године*).

5.2. За конструкцију *мимо* + акузатив, која није потврђена у канонским споменицима, али се бележи у старосрпском језику аката из XV века, С. Павловић (2006: 167) констатује да се при преласку из сфере просторних односа где је била обележена као носилац ексклузивне перлативности трансформисала у темпоралну постлокализацију наглашене линеарности. Напомени о реткој појави ове конструкције у српском језику Даничић (Даничић 1858: 463) додаје и запажање о њеној квантификативној разлици у односу на темпорални локализатор који, по речима овог лингвисте, има дуже трајање. О компаративној функцији посматране акузативне конструкције говори и Стевановић (1979: 422), а временску употребу илуструје само једним таквим примером (*Улицом су, мимо ошћале дане, промицали људи*), при чему се акузатив с предлогом *мимо*, захваљујући аблативном карактеру значења (Белић 1999: 303), по Стевановићевом мишљењу додирује с генитивом. Б. Шљивић-Шимшић (1960) ову акузативну конструкцију у односу на све чешћи генитив с истим предлогом сматра архаизмом, а изостајање описа временске конструкције *мимо* + акузатив у новијој лингвистичкој литератури (Арсенијевић 2003; Антонић 2005) само потврђује да се она у савременом језику више и не региструје. Ово је још један од процеса растерећења акузатива од оних конструкција које се у систему предлошких падежа не појављују ни уз њему корелативне облике – инструментал и локатив (Шљивић-Шимшић 1960: 147).

¹⁴ С обзиром на то да је Фелешко (1995: 131) проучавао генитив у време док је егзистирао српскохрватски језик, конструкцију *након* + генитив бележи углавном на подручју Далмације и Босне.

5.3. Чињеница да се наспрам некадашњих падежних конструкција антериорног временског значења као еквиполентна постериорна конструкција углавном помиње локатив с предлогом по (Ходова 1971: 121), а да се он данас налази на маргинама темпоралног семантичког поља показује у којем су смеру ишле промене. У старословенском извору Ј. Грковић-Мејдор (1993: 127–128) ову конструкцију проналази у комбинацији с обавезним детерминатором уколико су у питању временске јединице без константне идентификације, али и без детерминатора када указује на неки догађај, или време обележава конотационом према времену карактеристичном за живот, владавину и деловање неке личности. И у посматраном старосрпском корпусу (Павловић 2006: 161–163) само су називи празника примарно временске одреднице, док су остало појмови индиректног временског значења, а међу њима веома су фреквентне девербативне именице. У вези са овим временским конструкцијама у локативу Даничић (Даничић 1858: 624) истиче постериорност као основно обележје, међутим поред примера типа: *ѿо Пејрову дне, ѿо Божићу, ѿо ручку, ѿо његову одласку, ѿо смртии*, он наводи и примере у којим је локализатор живи појам конотативног временског значења: *Милош остиане сиротиан ѿо оцу*. Као сасвим уобичајену конструкцију по + локатив Ј. Кашић (1968: 124) бележи у језику Милована Видаковића (*ѿо вечери, ѿо удадби, ѿо смерици, ѿо малом времену*), док Ј. Јерковић (1972: 253) у делима Јакова Игњатовића проналази само један такав пример (*ѿо рођењу*). Повлачење локатива на рачун генитива с предлогом после у савременом српском језику представља чињенично стање, а примери у којима је локатив задржан заступљени су именицама изведеним од глагола свршеног вида: *ѿо мојој удаји, ѿо искрцавању, ѿо намешћању* (Стевановић 1979: 510), што је и разумљиво с обзиром на примарно постериорно значење времена, док је уз именице настале од не-свршених глагола оно експлицирано додавањем лексема такве семантике: *ѿо извршеном раду, ѿо свршеним студијама* (Ивић 1951–1952: 193; Ватић 1972: 142).

6. ЗАКЉУЧАК. Из система предлошких падежа темпоралне локализације инклузивног типа повукли су се модели чије је учешће у детерминацији предикатске радње било индиректно, повезивањем са временом конотираним именским појмом, пре свега са периодом живота или рада неке личности. Тако су елиминисани облици са обележјем интралокализације, и то првенствено они са неактуелним конотативним појмом, као што је у + генитив, док је на маргине потиснута конструкција за + генитив немаркирана у том погледу. Маргиналне су постале и конструкције о + акузатив, касније и уз + акузатив, као и при + локатив чија конотација подразумева напоредност са временом вршења неке друге радње или трајања неког догађаја, празника и слично. Потпуно повлачење ексклузивне перлативне конструкције ПРЕЗ + акузатив, а касније ограниченост употребе и инклузивне перлативне конструкције КРОЗ + акузатив резултат је продора неспецификоване перлативне конструкције ПРЕКО + генитив, прво у домену просторних односа, а затим и у обележавању времена.

Однос данашњих предлошких решења заснован је на принципу бинарне опозиције доминирајућег модела интерне локализације и модела екстерне

ситуационе временске детерминације, што практично значи да у односу на некадашње стање виталност данас имају акузативне и локативне конструкције с предлозима у и на. Такође, дијахроно-синхрона перспектива посматрања система предлошких падежа показује да се примарним моделом за обележавање симултаности могу сматрати пре свега конструкције с предлогом у, с тим што се акузатив делимично преклапа са локативом преузимајући улогу темпоралног детерминатора над локативним ситуационим.

И систем предлошких падежа темпоралне локализације ексклузивног типа дијахроно гледано доживео је промене. Како у пољу антериорне тако и у пољу постериорне детерминације уочавају се извесне рестрикције на оба плана која су у том процесу била у међузависном односу.

С једне стране, потпуно су се повукли граматички модели који у систему временских предлошких конструкција нису остваривали било какву бинарну опозицију не само са истим падежним обликом већ ни са једним који би им био опонент, посебно у домену обележавања постериорности. Што се тиче антериорности такве су предлошке конструкције у дативу и инструменталу. Уз то прву карактерише неодређена позициона спецификација, док се друга непосредним претхођењем приближила акузативној конструкцији чији се предлог под при преласку из просторне тродимензионалне у временску једнодимензионалну сферу практично преклопио управо с предлогом ПРЕД који је учествовао у конституисању временског инструментала. Значење временске антериорности данас је, уз ограничену употребу генитива с предлогом с, заступљено двама конструкцијама, једном немаркираном према позиционим одређењу – генитивом с предлогом ПРЕ и једном мање фреквентном, маркираном непосредним претхођењем – акузативом с предлозима ПОД и ПРЕД.

Неку врсту системске равнотеже успоставиле су и промене на плану постериорних временских односа, па су се након повлачења двоструко обележене акузативне конструкције с предлогом МИМО, задржали облици истих оних карактеристика које имају и одговарајући антериорни опоненти, један позиционо немаркиран – генитив с предлозима НАКОН и ПОСЛЕ и други ређи, обележен непосредношћу – локатив с предлогом ПО.

Из свега наведеног могло би се закључити да еволуција система предлошких временских конструкција води ка упрошћавању у сваком погледу, што показују рестрикције најпре облика конотативног временског одређења и вишеструко обележених облика од којих данас понеки још увек функцио-нишу али на маргинама овог система.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*. У редакцији академика М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005, 119–298.
- Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003): 107–263 и XLVI/2 (2003): 53–214.
- Белић, Александар *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића. Четврти том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

- ГЕРОДЕС, Станислав. Старославянские предлоги. Иосиф Курц (ур.). *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Прага: Чехословацкая академия наук, 1963, 313–368.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. *Језик „Псалтира” из шћамјарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. *Питанја из старословенске синтаксе и лексике*. Лингвистичке свеске 1. Нови Сад: Филозофски факултет, 2001.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. Увод у историјску синтаксу. *Предавања из историје језика*, Лингвистичке свеске 4. Нови Сад: Филозофски факултет, 2004, 103–144.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Србска синтакса*. Део први. Београд, 1858.
- ИВИЋ, Милка. О предлогу *по* у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XIX/1–4 (1951–1952): 173–212.
- ИВИЋ, Милка. Из проблематике падежних временских конструкција. *Јужнословенски филолог* XXI/1–4 (1955–1956): 165–214.
- ИВИЋ, Милка. Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XXII (1957–1958): 141–166.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска, 1972.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик и писци*. Нови Сад: Матица српска – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 1991.
- КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословној правој писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Просторне метафоре у старосрпском временском падежном систему. *Зборник Матице српске за славистику* 74 (2008): 131–146.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Реконцептуализација словенске просторне падежне парадигме. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 45–63.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик, II: Грамађички системи и књижевнoјезичка норма*. Београд: Научна књига, 1979.
- ТАНАСИЋ, Срето. Конструкција под + акузатив с временским значењем. *Наш језик* XXXII/1–2 (1997): 38–43.
- ТОПОРОВ, Владимир Николаевич. *Локатив в славянских языках*. Москва: Академия наук СССР, 1961.
- ФЕЛЕШКО, Казимеж. *Значења и синтакса српскохрватског јенијива*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Орфелин – Вукова задужбина, 1995.
- ХОДОВА, Капитолина Ивановна. *Падежи с предлогами в старославянском языке (Опыт семантической системы)*. Москва: Наука, 1971.
- ШЉИВИЋ-ШИМШИЋ, Биљана. Предлог *мимо* у српскохрватском језику. *Зборник за филологију и лингвистику* III (1960): 134–152.

*

- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- BATIŠTIĆ, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Biblioteka Južnoslovenskog filologa 3. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1972.
- KASIRER, Ernst. *Filozofija simboličkih oblika. I: Jezik*. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada, 1985.
- PIPER, Predrag. *Zamenski prilozi: gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, 1983.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Biblioteka XX vek. Beograd: BIGZ, 1997.
- SAPIR, Edvard. *Ogledi iz kulturne antropologije*. Biblioteka XX vek. Beograd: BIGZ, 1974.
- VORF, Bendžamin Li. *Jezik misao i stvarnost*. Biblioteka XX vek. Beograd: BIGZ, 1979.

Nada Arsenijević

TIME OVER TIME: ON SOME CASE STRUCTURES IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this paper the author analyzes the changes in the system of prepositional structures of temporal localization of the inclusive and exclusive type. This diachronic-synchronic research is

based on the fact that their use was tracked from Old Church Slavonic through Serbian Church Slavonic to the present day, and it included both contemporary sources and those that testify of the older state of the art in the system under scrutiny. The analysis shows that the simplification of the system of temporal prepositional cases is conducted on the principle of the restriction of the forms marked by a larger number of features and those with connotative meaning. Starting with several prepositional solutions with the genitive, accusative and locative, the marking of synchrony was practically reduced to the opposing pair *у* + accusative / *у* + locative, where the accusative is a dominantly temporal form and the locative is more situational, while some older forms of the accusative and locative in the contemporary linguistic form occur only sporadically. Furthermore, synchronized changes on the level of anterior and posterior temporal relations simplified the system of exclusive temporal forms reducing it to two opposing pairs, one unmarked with respect to temporal positionality – *PRE* + genitive and *POSLE*, *NAKON* + genitive, and another, marked by immediacy – *POD*, *PRED* + accusative and *PO* + locative.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
mikinada@yahoo.com.

Милена Ивановић

О КАТЕГОРИЈИ ГЛАГОЛСКЕ ПЛУРАЛНОСТИ У СВЕТЛУ АСПЕКТУАЛНОСТИ (НА МАТЕРИЈАЛУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА)

У раду се разматра садржај категорије глаголске плуралности, њени семантички подтипови и она средства изражавања у српском језику која улазе у сферу аспектуалности. Издвајају се четири семантичка подтипа: мултипликативност/семелфактивност, дистрибутивност, итеративност и репетитивност. Прва два (мултипликативност/семелфактивност и дистрибутивност) у српском језику изражавају се класама глагола маркираним одређеним формантима (тзв. акционалне класе глагола), у изражавању итеративности учествују такође аспектуална средства (вид глагола), али су она несамо-стална, док се репетитивност изражава искључиво на синтаксичком нивоу.

Кључне речи: мултипликативност, дистрибутивност, итеративност, акционалност, вид.

This paper examines semantics, the system of the sub-meanings of verbal plurality and aspectual means for expressing these meanings. We have determined four types of sub-meanings: multiplicative/semelfactive, distributive, iterative and repetitive meanings. The first two (multiplicative/semelfactive and distributive) are expressed in the Serbian language by the classes of verbs which are formally marked (aktionsart verb classes, the so-called lexical aspect); the iterative meaning is partially expressed by the category of grammatical aspect; the repetitive meaning is expressed only on the syntactic level.

Key words: multiplicative, distributive, iterative, aspect, aktionsart.

У основи категорије квантитативности лежи појам количине који спада у фундаменталне филозофске и општенаучне категорије. Међу десет категорија („најопштији појмови“) које издваја Аристотел налази се и квантитет, а већина наука на један или други начин оперише појмом количине. Под категоријом количине обично се подразумевају два блиска, али релативно независна појма – појам мноштва, повезан са операцијом бројања, који је у језику обухваћен семантичком категоријом плуралности и појам величине, повезан са операцијом мерења, обухваћен семантичком категоријом градуелности као другом квантитативном субкатегоријом. У центру категорије квантитативности као врста речи налазе се бројеви, а граматички центар представља граматичка категорија броја код плуралности, односно граматичка категорија компаративности код градуелности. Још је Ј. Бодуен де Куртене у свом раду из 1927. године *Појам количине у језичком мишљењу* разликовао више видова језичке квантитативности. Математички појам количине има више аспеката, истиче он, од којих је сваки одражен у језику: 1. количина која има размере, просторна количина, 2. временска количина, дужина трајања извесног процеса, 3. бројна количина, која се односи како

на простор тако и на време и 4. количина интензивности, степена (КУРТЕНЕ 1988: 209). Затим указује на то да „у глаголском свету (...) бројна количина добија израз у посебним експонентима учесталости (*frequentativa*)” (КУРТЕНЕ 1988: 213), реч је, дакле, о акционалним плуралним значењима, док, када говори о степеновању у језику наводи примере компарације придева („граматички степени поређења”) и „различите степене интензивности помоћу творбених суфикса” (КУРТЕНЕ 1988: 217) – последњи су (укључујући и таква творбена средства као што су префикси) у сфери глагола представљени различитим акционалним градуелним класама глагола. Најзад, што се тиче временске количине као дужине трајања извесног процеса, она је у сфери глагола представљена аспектуалном категоријом дуративности кроз појмове неограниченог и ограниченог трајања које се може квантификовати ван предиката (*дуго, крајко, два сата, цео дан* итд.).

Под појмом плуралност подразумевамо семантичку категорију која се реализује као скуп два повезана значења: сингуларности (= један, једнократност) и плуралности (= више од један, виšekратност), укључујући и гранично значење збирности као сингуларне интерпретације мноштва појава, односно термин плуралност користимо као хипероним, за означавање саме категорије, и као хипоним, за означавање посебног семантичког елемента те категорије. Осим тога, овај термин применљив је како на квантификацију именског израза, тако и на квантификацију процесуалне ситуације, уз истцање сличности и указивање на разлике између њих кроз издавајање именске плуралности и глаголске плуралности, што је у складу са тенденцијама у савременој лингвистици (Долинина 1996 и Храковский 1989 – у овом значењу употребљавају термин „множественность”, у *Синтакси савременога српскога језика* (ПИПЕР и др. 2005) употребљава се термин параметричка квантификација).

Квантитативност у сфери именских речи, како она која се реализује кроз категорију градуелности (или у традиционалним терминима категорију степена или интензивности, такође категорију компаративности), тако и она чији је репрезент категорија плуралности, улази у круг лингвистичких проблема практично од самих почетака науке о језику и релативно је добро изучена; квантитативност процесуалних ситуација (опет, како градуелност, тако и плуралност) као целовит, јединствен предмет истраживања дуго је била по страни и тек у новије време привлачи пажњу истраживача¹, а поједине појаве које улазе у њену сферу разматране су мање или више опционо. У савременој аспектологији оба ова појма улазе у сферу квантитативне аспектуалности (Храковский 1989: 6). Пре него што размотримо улогу аспектуалних средстава у изражавању глаголске плуралности, треба напоменути и то да се категорија броја код глагола разматра пре свега као формална, конгруенцијска категорија која дублира број именице са којом глагол конгруира. Облици јединине или множине глагола изражавају истовремено и сингуларност/плуралност процесуалних ситуација, односно квантификују предикатски садржај. Тако облик множине глагола, указујући на то да у

¹ В. С. Храковский као разлоге наводи отежану перцептивност мноштва ситуација, те разноврсност и нестандартност формалних средстава (Храковский 1989: 7–8).

ситуацији учествује више субјеката, указује и на то да се мање-више истовремено одвија више (онолико колико има субјеката) мање-више идентичних ситуација: *Деца су њала на њраву* (тј. Дете¹ је пало + Дете² је пало +... Детеⁿ је пало), али је овде реч о простој номинацији ситуације, док је исказом са дистрибутивним глаголом *Деца су њоѡадала на ѡраву* истакнута рашчлањеност ситуације, односно ради се о интерпретацији исте ситуације. Облик јединине глагола указује да је ангажован један субјекат, али може представљати једну ситуацију или више ситуација које се понављају: *Деѡе је доѡило код баке* (= једна ситуација), *Деѡе је долазило јуче код баке* (= једна ситуација), *Деѡе је долазило сваке субоѡе код баке* (= више ситуација). Однос граматичке категорије броја код глагола и различитих елемената семантичке категорије плуралности захтева свакако посебну анализу. Неке од могућих смерова ове анализе на примерима из руског језика наводи Л. Д. Чеснокова (ЧЕСНОКОВА 1983: 84–87).

О категорији квантитативности као семантичкој категорији која обухвата скоро све врсте речи, па и глагол, у српској лингвистици се говори у *Синѡакси савременоѡа срѡскоѡа језика* посвећеној простој реченици (ПИПЕР и др. 2005). Аутор одељка посвећеног категорији количине је П. Пипер. „Семантичка категорија количине је граматички полицентрична категорија јер обухвата и граматичку категорију броја, и граматичку категорију степена поређења, и бројеве као врсту речи”, истиче он (ПИПЕР и др. 2005: 872). Квантификација предикатског садржаја, указује П. Пипер, нема толико граматикализован израз, „исказује се пре свега облицима граматичког броја, али и специфичним начином употребе неких временских, видских и личних глаголских облика, а изван глаголске граматике (...) различитим адвербијалним средствима за количину, меру и степен” (ПИПЕР и др. 2005: 910–911). И овде се, као код других врста речи, разликује параметричка (по количини у ужем смислу) и непараметричка (према степену) квантификација. Параметричка (под којом ми овде подразумевамо плуралност) може бити одређена: јединична (изражава се свршеним видом глагола једнократног значења: *Додирнула је ѡрекидач, Куѡни у дрво, Донећу јоѡи*) или општа (*Сава се улива у Дунав, Увек се радује ѡсѡѡима, Свуда ѡођи, кући дођи*). Неодређена параметричка квантификација изражава се или глаголским облицима за итеративност (*Он неѡѡо куѡка*) или облицима који су у погледу квантификације предикатског денотата максимално неодређени (*Он ѡуѡи*) или се изражава специјалним показатељима неодређене квантификације (*Он ѡонекад касни*) (ПИПЕР и др. 2005: 912–913). Дакле, овим кратким прегледом обухваћени су мултипликативност/семелфактивност и итеративност, док је дистрибутивна плуралност остала ван фокуса аутора.

Ми ћемо се у нашем раду ослањати на донекле модификовану класификацију семантичких типова категорије глаголске плуралности коју је разradio руски лингвиста В. С. Храковски (Храковский 1986; 1989). На основу два критеријума: 1. да ли се све ситуације које улазе у мноштво одвијају у једном истом периоду времена или се свака одвија у свом посебном периоду и 2. да ли у свим ситуацијама учествују истоветни актанти или се ситуације разликују минимум по једном актанту, В. С. Храковски издваја три семантичка типа која репрезентују мноштво ситуација: дистрибутивни (ситуације

које улазе у овај тип мноштва одвијају се у истом периоду који траје непрекидно и све имају идентичне актанте са минимум једним различитим), мултипликативни (ситуације се одвијају у једном периоду који траје непрекидно и све имају идентичне актанте) и итеративни тип (свака ситуација се одвија у свом периоду времена и све имају идентичне актанте) (Храковский 1986: 152–154). Он даље истиче да су дистрибутивно и мултипликативно мноштво коначно или збирно а итеративно бесконачно или дискретно. То одговара тријади код именица: јединичност (*џрана*), бесконачна, дискретна нејединичност (*џране*) и коначна, збирна нејединичност (*џрање*) и тријади у логици: појединачни појмови, општи појмови и збирни појмови (Храковский 1986: 155). Уколико издвојимо и трећи критеријум – ограничено/неограничено понављање добијамо још један тип глаголске плуралности који ћемо назвати репетитивност и који се одликује идентичним саставом актаната, политемпоралношћу и ограниченошћу понављања (и који такође има паралелу код именица – *џри џране*).

Као што смо већ рекли, квантитативни односи у сфери процесуалних ситуација реализују се кроз категорију броја и аспектуалне категорије глагола. У оквиру аспектуалних категорија разликујемо граматичку категорију вида (несвршени вид = НСВ и свршени вид = СВ) и семантичку категорију акционалности². Последњом су обухваћене различите, формално маркиране и немаркиране класе глагола (акционалне класе глагола = АКГ) које одражавају начин на који се радња одвија у времену, укључујући и њене квантитативне карактеристике.

У такве класе спадају и тзв. м у л т и п л и к а т и в н и глаголи. Радња означена мултипликативним глаголом реално је рашчлањена на више микроситуација (које ћемо назвати „квантови”³) који се, потпуно идентични по саставу својих учесника, понављају један за другим у релативно редовним и релативно кратким временским интервалима. Мултипликативи су у својој суштини амбивалентни: означавају истовремено и скуп, збир квантова и јединичну ситуацију (Долинина 1996: 237), по чему корелирају са збирним именицама. Као и код збирних именица, иако су теоријски квантови који улазе у састав макроситуације избројиви, макроситуација представља ограничен али неодређен скуп квантова, односно, код мултипликатива је реч о својеврсној глаголској збирности.

Мултипликативност се у српском језику изражава на лексичко-творбеном нивоу, акционалном класом мултипликативних глагола који се одликују

² Уместо термина које срећемо у литератури посвећеној аспектуалности, као што су „видски лик” (Стевановић 1974; Белић 1941), „секундарни вид” (Белић 1941) или „тип глаголске ситуације” (Новакон 2005), и уместо калкирања оних који постоје у другим словенским лингвистичким школама (као што су руски „способы (глагольного) действия” или пољски „rodzaje czynności”), будући да се термини „глаголски начин” и „глаголски род” већ традиционално везују за одговарајуће граматичке категорије, одлучили смо се за термин „акционалност” као такав који је довољно транспарентан, корелира са постојећим термином „Aktionsart” и одражава суштину ове категорије. Већина термина у раду који се односе на типове и подтипове глаголске плуралности, осим ако није другачије истакнуто, преузети су од В. С. Храковского (Храковский 1989).

³ В. С. Храковский дефинише квант као „порцију” радње, односно „такву ‘количину’ радње која је према условној норми неопходна и довољна да се изврши њен једнократни чин” (Храковский 1980: 13). У овом смислу и ми ћемо користити термин „квант”.

одређеним формалним и семантичким обележјима. Од формалних обележја издвајамо суфикс инфинитивне основе *-a-*, како код изведених мултипликатива (углавном од ономотопеја и узвика), тако и код неизведених. Што се тиче семантичких обележја, мултипликативи означавају конкретне ситуације које се могу перцепирати чулима – највећи број мултипликатива означава ситуације које се перцепирају чулом слуха, односно ситуације продуковања звука: *бућкайи*, *џакайи*, *кашљаји*, *клокоћайи*, *кокодакайи*, *крекећайи*, *кукурикайи*, *куцаји*, *лаји*, *мјаукаји*, *мукаји*, *ојкаји*, *иђукаји*, *иљескаји*, *ићайкаји*, *цвокоћайи*, *шкљоцаји*, *шмркћайи*, *шћуцаји*, али издвајамо и визуелне мултипликативе као што су *блескаји*, *бљескаји*, *жмиџаји*, *севаји*, *ићрејерији* и мултипликативе који се односе на друге појаве које се могу непосредно перцепирати, углавном кретање и покрете: *дрмаји* (*се*), *дрхћайи*, *кајайи*, *климаји*, *љуљаји* (*се*), *махаји*, *рићайи* (*се*), *скакаји*, *ићрејерији*, *ићрейи*, *ићрзаји* (*се*), *цуйкаји* итд.

Са мултипликативима семантички и формално корелирају с е м е л ф а к т и в и⁴. Суштина семантичке корелације је у јединичности семелфактива код којих је један квант, једна микроситуација истовремено и целовита макроситуација, док таква иста микроситуација може бити део низа квантова мултипликативне макроситуације. У формалном смислу семелфактиви су изведени од мултипликатива, најчешће помоћу суфикса *-ну-*: *блеснуји*, *бућнуји*, *дрмнуји*, *кануји*, *куцнуји*, *мјаукнуји*, *ојкнуји*, *иљеснуји*, *рићнуји* (*се*), *севнуји*, *ићрејнуји*, *шкљоцнуји*, *шмркнуји*, *ићрејерији*, *цуйнуји* итд. Осим тога, семелфактиви се од мултипликатива у српском језику образују помоћу префикса *за-*, ређе *ио-*, и тада могу имати како семелфактивно, тако и почетно значење, то јест могу означавати први квант у низу мултипликативне ситуације или један једини квант, што је понекад тешко разлучити: *задрхћайи*, *закрекећайи*, *закуцаји* и *иокуцаји* (поред *куцнуји*), *залајаји* (поред *лануји*), *залујаји* (поред *луји*), *ређе лујнуји*, *заљуљаји* (поред *љуљнуји*), *замахаји* и *иомахаји* (поред *махнуји*), *зањихаји*, *засијењаји*, *зайћресји*, *зацвилеји*, *иоклонји* (*се*) итд. Формална маркираност семелфактивних глагола издваја овај тип сингуларних ситуација у односу на друге типове.

Семелфактивне и, ређе, мултипликативне ситуације могу бити представљене и узвизима-ономатопејама као што су *буй*, *џру*, *звр*, *кврц*, *љос*, *иџф*, *иљас*, *иљус*, *ићрас*, *ићрес*, *ићуй*, *хой*, *цак*, *цај*, *цуй* итд. у предикатској функцији: *Био је суића умиљайосј и невиносј, дражесна иуфна белоџ крзна са црном иеџом на левом оку, а онда, у следећем ићрену, хой (=скочи) – и од кобасице не би било ни наџовечијаја* (Јакшић, РАС); *Али, кад ијаде ноћ, измиле*

⁴ Од семелфактива треба разликовати моментативе, који такође означавају ситуације које се не одвијају линеарно, већ „у једном потезу”, где се момент почетка и момент завршетка практично подударају. Међутим, уколико се квант који означава семелфактивна ситуација по правилу укључује у мултипликативно мноштво, односно глагол НСВ који корелира са семелфактивним глаголом СВ увек има мултипликативно значење, са моментативима то није случај – глагол НСВ са којим корелира моментатив може изражавати мултипликативно мноштво, али и јединичну ситуацију: рецимо, глагол *осмехиваји* (*се*) може имати значење *осмехнуји се + осмехнуји се + осмехнуји се...*, али може означавати и појединачну ситуацију у процесу њеног одвијања. На једно или друго тумачење, по правилу указује шири контекст.

из скривених куџака и закуџака миџи народ. *Хоџ, хоџ* (=скаче)! *Цуџ, цуџ* (=цуџка)! (Олујић, АСК)⁵.

Дистрибутивност се као акционално обележје одликује унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, монотемпоралношћу и таквим саставом учесника макроситуације у коме се свака микроситуација разликује по једном актанту (или по једном актанту и сирконстанту). Као и мултипликативно мноштво, дистрибутивно мноштво је коначно и збирно, што значи да је процесуална ситуација означена дистрибутивом реално рашчлањена на више микроситуација, које се могу одвијати сукцесивно, једна за другом, или истовремено, али је представљена као један целовит ентитет. „Важна особина дистрибутивног мноштва ситуација је то што је број ситуација које улазе у скуп једнак броју појединачних представника збирног актанта” истиче В. С. Храковски, наводећи даље да су могућа три начина обележавања ове једнакости: 1) маркира се и мноштво ситуација и мноштво појединачних представника збирног актанта, 2) маркира се само мноштво ситуација, 3) маркира се само мноштво представника збирног актанта (Храковский 1989: 34–35). Први случај је типичан за српски језик, где се мноштво ситуација изражава глаголом маркираним одређеним префиксом, то јест дистрибутивном АКГ, а мноштво представника збирног актанта множином именице којом се изражава дати актант (осим када је у питању збирна именица, која у овом случају има облик једнине). Конструкције са дистрибутивним глаголима и конструкције са недистрибутивним глаголима у којима учествује мноштво актаната одражавају денотативно идентичне ситуације, па су дистрибутиви и недистрибутиви узајамно заменљиви, али конструкције са дистрибутивима означавају специфичну интерпретацију ситуације с тачке гледишта њене рашчлањености. Упор: *Седоше* (=поседаше) сви за вечеру (Глишић, АСК) и *Сви поседаше* (=седоше) за један сџо украју (Глишић, АСК).

Теоретски може бити толико различитих врста дистрибутива колико има различитих актаната/сирконстаната у једној ситуацији. У све видове дистрибутива укључени су, директно или индиректно, објекат и субјекат, те се обично издвајају субјектни – *поседаџи* и објектни – *побацаџи* – дистрибутив (Храковский 1989: 34). Посебних средстава изражавања субјектног или објектног дистрибутива у српском језику нема – сви префикси којима се изражава субјектна дистрибутивност изражавају и објектну дистрибутивност, а то су префикси *по-* (*побацаџи*, *повадиџи*, *погасиџи*, *подавиџи*, *покрасиџи*, *покуйоваџи*, *помреџи*, *попадаџи*, *поседаџи*, *посиђеџи*, *пошроваџи*, *пошриџи*, *похайсиџи*, *похвайџи* итд.) и *из-* (*избудиџи*, *изђинуџи*, *излејиџи*, *изродиџи*, *исполађџи*, *испомераџи*, *испребиџи* итд.). Особеност дистрибутива у односу на друге акционалне класе јесте могућност образовања од префиксалних глагола, те поред монопрефиксалних имамо и полипрефиксалне творенице. У полипрефиксалним твореницама носилац дистрибутивног значења је први префикс: *подобијаџи*, *подолазиџи*, *позабораваџи*, *позакључаваџи*, *позајивараџи*, *поисјадаџи*, *поискакаџи*, *понамеџијаџи*, *поразбијаџи*, *поразбољеваџи* се, *посакриваџи*, *поубијаџи*, *поудаваџи*, *поумираџи*,

⁵ Примери су ексерпирани из електронског корпуса – *Анџолођија срџске књижевности* (АСК: www.ask.rs) и из књижевних дела објављених на порталу Растко (РАС: www.rastko.rs). Аутори се наводе по презимену.

поустјајати; *изойијати се*, *изойварати*, *изукршијати*, *испоздрављати се*, *испреврјати*, *испрејурати* итд. Ако семантичко-валентна структура глагола укључује и адресата, онда се може говорити и о адресатним дистрибутивима, који су истовремено и објектни (*подавати*, *разделити* шта коме⁶). Већина адресатних дистрибутива има префикс *раз-*: *разаслати*, *раздати*, *разделити*, *разнети*, *расподелити*, *расподати* али могу имати и друге префиксе: *подавати*, *поиспоклањати*; *изделити*, *испоклањати*, *исподавати* итд.

Политемпоралност плуралних ситуација подразумева да свака микроситуација која улази у макроситуацију корелира са посебним временским периодом, док су код монотемпоралности све микроситуације обухваћене једним целовитим периодом времена. Монотемпоралне плуралне ситуације су по свом карактеру збирне, а политемпоралне дискретне. Дискретност, са своје стране, подразумева избројивост, односно могућност нумеричког и пронумеричког квантификовања, чијом се реализацијом политемпорално мноштво ограничава на одређену, па макар и непрецизну, количину квантова. Монотемпоралне плуралне ситуације с обзиром на свој недискретни збирни карактер такође представљају ограничено мноштво, које теоретски може бити рашчлањено на појединачне квантове, реално избројиве (исто као што се сви појединачни предмети који чине збирни појам означен именицом, на пример, *грање*, теоретски могу избројати), али су у монотемпоралним модификацијама представљени управо збирно, неодређено. Тако се *р е п е т и в н о с т*⁷ по обележју ограничености количине квантова приближава монотемпоралној мултипликативности и дистрибутивности. По обележју политемпоралности и идентичности актаната у свакој микроситуацији репетитивност је блиска итеративности, која се од ње разликује неограниченошћу количине квантова (Танасић 2005: 31). Основно и једино средство изражавања репетитивности јесу одредбе типа *два/више/неколико њуна*, те овај тип плуралне ситуације не улази у сферу нашег интересовања.

Итеративност се одликује унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, политемпоралношћу и истоветношћу, односно подударношћу састава учесника ситуације. Итеративно мноштво је неограничено, по чему се разликује од свих других типова плуралних ситуација. Издваја се

⁶ Из чега следи импликација „Ако се у реченици изражава адресатни дистрибутив, у њој се изражава и објектни дистрибутив, обрнуто није могуће” (Храковский 1989: 37).

⁷ За тип глаголске плуралности који означавамо термином „репетитивност” у литератури срећемо следеће термине: „смет” (срп. „бројање”) или „количественный смет ситуаций” („бројање ситуација”) (Храковский 1989: 50–53), „ограниченная кратность” („ограничена (више)кратност”) (Князев 1989: 138), „избројиво мноштво” или „збирно мноштво” (Танасић 2005: 28–36). С обзиром да би буквалан превод наведених руских термина био неадекватан, а термини које користи С. Танасић не покривају у потпуности такво представљање плуралне ситуације при коме су квантови који улазе у макроситуацију репрезентовани као ограничени и одређени, без обзира да ли су одређени нумерички прецизно, непрецизно или приближно, те у циљу унификавања терминологије коју користимо, овај тип ситуација означаћемо термином „репетитивност” (који се практично не среће у славистичкој литератури, односно није заузет) иако има шире значење (лат. *repetitio* – понављање) и, строго узевши, може се односити на било коју врсту понављања. Исто тако широко значење има и термин „итеративност” (лат. *iteratio* – понављање), те се у литератури упоредо са термином „вишекратност” и руским термином „кратность”, који нема свој еквивалент у српском језику, користи и за означавање плуралности ситуација уопште.

неколико подтипова итеративности с обзиром на природу интервала између микроситуација. Тај интервал може бити регуларан (односно у складу са неком прагматичком нормом), и тада је реч о итеративности у ужем смислу. На регуларност понављања могу указивати одредбе интервала типа *редовно*, али она обично није ничим истакнута (Ivić 1983: 38)⁸. На регуларност понављања осим тога посредно указују и одредбе цикличности, које В. С. Храковски дефинише као такве које „означавају (...) периоде времена који се редовно понављају” (Храковский 1989: 20) типа *дању, субојом, сваког месеца: Само ћерка, Шемса, јосећивала ја је редовно и јомагала јонецијо* (Андрић, РАС); *Сваког јутра и сваке вечери доносио му је са чесме јо две шесције воде, доносио и односио јисанке* (Ћосић, АСК). Када је трајање интервала дуже од узуалне норме, а понављање нерегуларно, нередовно, реч је о тзв. дисконтинуативу. На дисконтинуативност итеративног понављања указују одредбе интервала типа *рејко, јонекад, с времена на време: Само јокайикад искрсне и оживи јоједини јризор који се, ујраво јо оном цијо је у њему било неизречено и несхваћљиво, задржао негде у јамћењу. И јо бива рејко, и увек ћудљиво и нередовно, без везе са његовим живојом зрелој човека* (Андрић, РАС). Уколико је трајање интервала испод норме, реч је о фреквентативу, а на ово значење указују одредбе интервала типа *чесјо: Они чесјо јомажу јазда-Милуну и на суду, кад јера какву јарницу* (Глишић, АСК).

Говорећи о функционално-семантичком пољу плуралности В. С. Храковски наводи да се оно у принципу састоји од следећих компоненти: 1) семантичких класа глагола, тачније предиката, спојивих са значењима плуралности, 2) речи и синтагми које лексички изражавају значење плуралности и спајају се у реченици са семантичким класама глагола које чине прву компоненту поља, 3) граматичких категорија и било којих других граматичких средстава која су специјализована или се користе за изражавање овог значења и 4) елемената контекста ван оквира реченице који обезбеђују јединично или плурално тумачење датог глаголског облика, који, међутим, не чине систем (Храковский 1989: 19). Иако ове компоненте и њихове комбинације учествују у изражавању и других типова плуралних ситуација,⁹ њихово узајамно деловање од кључног је значаја управо за изражавање значења итеративности.

⁸ Посебно место у сфери итеративности заузима узитативност која се односи на такву макроситуацију чије се микроситуације понављају „по некој емпиријски уоченој вероватноћи” (Храковский 1989: 49). На узитативност указују одредбе типа *обично*, а у узитативним исказима често се употребљавају и одредбе које указују на место, време, начин радње, односно на околности у којима обично долази до понављања микроситуације: *Обично сам сваког јутра јролазко Тодоров јојошк између осам и јола девет* (Јакшић, РАС). Понављање микроситуација које постаје толико регуларно и уобичајено да постаје карактеристика актанта-субјекта помера макроситуацију из сфере плуралности у сферу квалитативности, односно ситуација губи процесуалну, динамичку димензију. Тако у реченици *Зачудо, цијо ји беше јај учитељ „досјојансјивен” човек! Чесјо је у разговору мецао јо неку сјрану реч. И јо кад хоће да је изговори, чистио зајмури да би јо јом околина видела колика је ју ученосј!* (Глишић, АСК) шири контекст експлицитно указује које особине субјекта „илуструје” ситуација која се представља као понављана. Када ситуација која се понавља не карактерише један предмет, већ класу предмета као њихово стално обележје реч је о генеричком значењу.

⁹ Рецимо, мултипликативни глаголи означавају ситуације локализоване у времену, а сама мултипликативна ситуација је таква да у њеном изражавању учествују искључиво глаголи НСВ, осим када се она не модификује у правцу указивања на почетну или завршну границу; могу се спајати са одредбама које указују на карактер интервала (типа *учесјало*); одређени

Семантичке класе глагола спојиве са итеративним значењем обухватају глаголе који означавају радње локализоване у времену и по својој природи могу да се прекидају и обнављају, док се њима супротстављају оне класе глагола, као што су глаголи који означавају стална својства и односе типа *уливајџи се*, релативан положај непокретних предмета типа *налазијџи се*, који нису подложни итеративизацији, постојана ментална стања типа *знајџи* или емоционална стања *волејџи*, апстрактне односе типа *зависијџи*, који тешко подлежу итеративизацији¹⁰. Такође, овде је битно поменути да постоје глаголи који могу означавати итеративне ситуације само у спрези са другим средствима (то су глаголи који означавају дуративне ситуације, тј. такве ситуације које претпостављају трајање дуже од једног момента, „развученост” ситуације у времену типа *кувајџи*, *орајџи*, *јосмајџирајџи*, *чијџајџи* итд.) и глаголи који у облику НСВ увек имају итеративно значење и употреба других средстава која би указивала на итеративно значење није неопходна, иако је честа (то је акционална класа формално немаркираних моменталних или то-тивних глагола који означавају такве ситуације код којих се може приказати само постизање резултата али не и процес који води ка њему типа *децавајџи се*, *долазијџи*, *налазијџи*, *јосећивајџи*, *срејџајџи* итд.). Искључиво итеративно значење имају српски глаголи *виђајџи*, *ручавајџи*, *вечеравајџи*, *ноћивајџи* (Клајн 2003: 325), као и глагол *бивајџи*. Итеративна функција овде се може приписати суфиксима, будући да су сви ови глаголи изведени, а од глагола којима су мотивисани формално се разликују једино суфиксом, а на плану садржаја управо семом итеративности. О акционалној класи итеративних глагола у оном смислу у коме се о њима говори у појединим другим словенским језицима, као што су западнословенски (Князев 1989; Ivić 1983) овде тешко да се може говорити, будући да се она своди на изузетно мали број глагола.

У лексичка средства изражавања итеративности спадају одредбе које се спајају са семантичким класама глагола подложних итеративизацији. О њима смо говорили у вези са семантичким типовима итеративности, а овде ћемо само истаћи да оне у оквирима монопредикативне реченице имају велику, ако не и кључну улогу у изражавању итеративног значења, те заузимају централну позицију у односу на остала средства. Тако се, на пример, облик прошлог времена дуративног глагола НСВ у реченици *Он је чијџао роман о њирајџима* ван ширег контекста може односити како на јединичну, тако и на плуралну, итеративну ситуацију, док присуство неког од наведених типова одредби недвосмислено указује на итеративну ситуацију: *Он је Chesio / reijko / jonekad / svakođ jujira / u jirenucima odmora, obično čijjao роман о њирајџима*. За ове одредбе В. С. Храковски истиче да су универзална средства изражавања овог значења и да улазе у сферу граматике, будући да „изражавају прилично апстрактна, несамостална, ‘службена’ значења, која се у једнакој мери могу изражавати и стандардним граматичким средствима” (Храковский 1989: 43).

типови мултипликативности могу се изражавати и на синтаксичком нивоу сложеним напоредним реченицама са парним везником *час... час...* (*час ойкойчава, час закойчава*) итд.

¹⁰ В. о томе више у Козинцева 1991; Храковский 1989, као и истраживање С. Танасића посвећено условима итеративизације ситуација означених глаголима који се тешко подвргавају итеративизацији на примеру српског језика (Танасић 2005).

Основно, али несамостално граматичко средство изражавања итеративног значења јесу облици НСВ. Када кажемо несамостално средство, имамо у виду да је итеративно значење својствено овим облицима у оним контекстима где постоје неки други показатељи итеративног значења, међу којима главну улогу имају итеративне одредбе (Храковский 1989: 44) или оним глаголима код којих НСВ има увек итеративно значење типа *йосећивајши*. Изражавање итеративности није искључиво функција НСВ, ово значење могу имати и облици СВ, али је НСВ у односу на њих чешће, као и семантички и стилски немаркирано средство. Глаголи СВ могу имати итеративно значење само у одређеним временским облицима при њиховој транспозицији, рецимо, у облику презента транспонованог на план прошлости, уз обавезно присуство других показатеља итеративности: *Чаршија се још није ојворила, али ври од неког новог рајничког живоћа, његови одјеци доиру и у мале куће изјод Бисџрика. Сваки час неко дође са новим и све чуднијим весџима* (Андрић, РАС). Специфична црта српског језика у односу на већину других словенских језика јесте употреба како глагола СВ, тако и НСВ у облику потенцијала у значењу итеративне прошле радње: *Чесџо су ѓа сџављали у окове и ланце и он би увек расџрѓао ланце и окове изломџо* (Ненадић, АСК).

Ван оквира просте реченице итеративност се реализује у зависносложеним реченицама, најчешће временским, где зависна клауза указује на околности у којима се ситуација понавља: *А кад бих једном сео на црвени џабуре, за мене је џочињао џрави, велики и обасјани живоџ* (Андрић, РАС). Исту функцију има и облик глаголског прилога: *Мучење је било одсада џроћи улицом у којој је некада радила џанорама (...) Гледајући лакиране џезѓе и рафове са фином робом, ја сам се џиџао да ли неће и џо несџаџи једноѓ дана као чудом* (Андрић, РАС).

Као што се из наведеног прегледа види, средства изражавања итеративног значења веома су разноврсна и комбинују се на различите начине¹¹. Међу њима битно место заузимају управо видски облици, док мултипликативност/семелфактивност и дистрибутивност улазе у сферу акционалности. Репетитивност се изражава искључиво на синтаксичком нивоу – спојем глагола и одговарајуће одредбе. На тај начин аспектualна средства самостално или у комбинацији са другим средствима (пре свега одредбама) чине језгро плана израза плуралности у сфери српског глагола.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *О језичкој џрироди и језичком развиџку*. Београд: СКА, 1941.
 Долинина, Инга Б. Количественность в сфере предикатов (категория „глагольной множественности”). *Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность*. Санкт Петербург: Наука, 1996, 219–245.

¹¹ Детаљна анализа свих побројаних средстава, а нарочито њихових комбинација, семантичке сфере итеративности у којој се употребљавају, увелико би превазишла обухват оваквог рада. Више о функционисању глагола СВ при исказивању итеративности, као и о другим средствима изражавања овог плуралног значења в. у чланку Ј. Недић, посвећеном итеративности у руском, српском и македонском језику (Недич 2012).

- Клалн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део II: Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Князев, Юрий П. Выражение повторяемости действия в русском и других славянских языках. *Типология итеративных конструкций*. Ленинград: Наука, 1989, 132–145.
- Козинцева, Наталия А. *Временная локализованность действия и ее связи с аспектуальными, модальными и таксисными значениями*. Ленинград: Наука, 1991.
- Куртене, Жан Бодуен де. *Лингвистички сѝиси*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1988.
- Недич, Елена В. Итеративная множественность в русском, сербском и македонском языках. *Зборник Майице срѝске за славистику* 81 (2012): 139–174.
- Пипер, Предраг, Ивана Антониѝ, Владислава Ружиѝ, Срето Танасиѝ, Људмила Поповиѝ, Бранко Тошовиѝ. *Синѝакса савременога српског језика. Просѝа реченица* (ред. Милка Ивиѝ). Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- Стевановиѝ, Михаил. *Савремени српскохрватски језик (Грамаѝички сѝстѝеми и књижевнo-језичка норма), II: Синѝакса*. Београд: Научна књига, 1974.
- Танасиѝ, Срето. *Синѝаксичке ѝѝеме*. Београд: Београдска књига, 2005.
- Храковский, Виктор С. Некоторые проблемы универсально-типологической характеристики аспектуальных значений. *Вопросы русской аспектологии V: Аспектуальность и средства ее выражения. Ученые записки Тартуского университета* 537 (1980): 3–24.
- Храковский, Виктор С. Семантические типы множества ситуаций (опыт классификации). *Известия АН СССР, Серия литературы и языка* 45/2 (1986): 149–158.
- Храковский, Виктор С. Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация. *Типология итеративных конструкций*. Ленинград: Наука, 1989, 5–53.
- Чеснокова, Лилия Д. Выражение категории количества глагольными формами современного русского языка. *Вопросы языкознания* 6 (1983): 82–90.

*

- Ivić, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1983.
- Novakov, Predrag. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije, 2005.

Милена Иванович

О КАТЕГОРИИ ГЛАГОЛЬНОГО МНОЖЕСТВА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АСПЕКТУАЛЬНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА)

Резюме

Данная работа представляет собой анализ семантики и тех средств выражения глагольного множества в сербском языке, которые входят в сферу аспектуальности. Придерживаясь классификации известного российского лингвиста В. С. Храковского, мы выделили четыре семантических типа глагольного множества: мультипликативность/семельфактивность, дистрибутивность, итеративность, репетитивность. В сербском языке мультипликативность и дистрибутивность выражаются классами глаголов, которые формально маркированы определенными суффиксами (мультипликативные глаголы) или приставками (дистрибутивные глаголы), т.е. соответствующими способами глагольного действия. Основным способом выражения итеративной множественности являются глаголы несовершенного вида, хотя они выступают как самостоятельные средства, т.к. преимущественно употребляются в сочетании с обстоятельствами интервала и цикличности. Репетитивность выражается на синтаксическом уровне обстоятельствами.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
ivanovic.milena@gmail.com

Јелена Редли

ЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ ОДНОСА БОГА И ЧОВЕКА У СРПСКИМ ПРЕВОДИМА БИБЛИЈЕ И КУРАНА*

У раду се на текстовима из Библије, у српским преводима Ђуре Даничића и Вука Стефановића Караџића, и Курана, у преводу Бесима Коркута, посматрају детерминативне падежне и предлошко-падежне конструкције у којима се значење квалификативности остварује посредством примарно неначинских значења ексклузива, проагенса, основа / критерија и инструмента. Притом се покушава сагледати у каквој су вези њихова семантичка и прагматичка обележја са поимањем односа Бог – човек у хришћанству и исламу и на који начин њихова синтаксичка структура одражава тај однос.

Кључне речи: српски језик, синтакса и семантика, квалификативност, ексклузив, проагенс, основ / критериј, средство, Библија, Куран.

This paper explores the texts of the Bible, translated into Serbian by Vuk Stefanović Karadžić, and Quran, translated by Besim Korkut, focusing on determinative case constructions in which qualificative meaning is realised through primarily non-qualificative meanings of exclusiveness, proagent, criterion and instrument. The analysis will attempt to determine in what kind of relationship their semantic and pragmatic features are with the perception of God–man relation in Christianity and Islam, and in what way their syntactic structures reflect that relation.

Key words: Serbian language, syntax and semantics, qualificative cases, exclusiveness, proagent, criterion, instrument, Bible, Quran.

1. Увод. Циљ овог рада је испитивање синтаксичко-семантичких карактеристика квалификативности којима се у Библији и Курану детерминише однос Бог – човек као једно од централних питања хришћанства и ислама.

Да би се неко значење окарактерисало као квалификативно, оно мора указивати на постојање инхерентног својства, квалитета неке предметне или процесуалне појаве. У нашој синтаксичкој традицији адвербијална квалификативност се идентификује као начин. Пипер (2005: 839) у значењу начина као квалификације неке радње уочава процесуални моменат као представу о квалитету који се остварује путем дате радње, те се начин схвата као метафора пута којим се реализује нека акција (Пипер 1983) или се истиче одређена околност или особина. У процесу конституисања категорије начина могу учествовати и друге семантичке категорије што га чини исходиштем

* Рад је део компаративног истраживања квалификативних падежа у српским преводима Библије, а саопштен је на Међународној научној конференцији *Сарајевски филолошки сусрети* II, 13–14. децембра 2012, Босанско филолошко друштво – Филозофски факултет, Универзитет у Сарајеву, Сарајево.

померања примарних, неначинских значења према начинском, а у нашем корпусу она се могу идентификовати као значења ексклузива, проагенса, критерија и средства.

2. Приказ корпуса. Библија, односно Свето писмо обухвата свете списе јудејске и хришћанске религије и састоји се од Старог и Новог завета. Стари завет превео је Ђуро Даничић на српски језик са латинског превода Библије по ужем јеврејском канону, док су коректуре највероватније рађене према преводу Лутерове немачке Библије.¹ Вук Стефановић Караџић превео је Нови завет са црквенословенског превода из 1820. године користећи притом и превод на руски језик и немачки Лутеров превод, повремено консултујући десет различитих превода на европске језике. Вуков превод на српски језик је, дакле, обележен као преводни, теолошки, службени текст, који је настао у периоду „*slabljenja diglosije između jezika crkve i jezika u javnoj upotrebi*“ (VASIĆ 1996: 95). Куран, као књига у којој је садржан ислам, писан је на арапском језику.² Он је религиозни, правни и морални кодекс муслимана и сматра се објавама које је Бог (Алах) откривао пророку Мухамеду преко анђела Гаврила (мелека Цибрила) током периода од 23 године (ESPOSITO 2003: 26–27).

Хришћанство и ислам, чија се учења заснивају на Библији, односно Курану, представљају монотеистичке религијске системе у којима је заступљено веровање у једнога Бога створитеља и господара свемира.³ У обе религије Бог је свемогућа сила од које човек тражи заштиту (ХАМВАШ 2012: 32), а Божје савршенство је у центру свеколиког постојања. Бог (понајпре) Јеванђеља и Курана је Бог милости и љубави, док је Бог Старог завета и Бог који кажњава. Са таквим Богом, човек, који у природи не живи изоловано и без заштите, чини целину и склапа снажан савез постајући део митолошког универзума. Стога се може рећи да једну од главних тема како у Библији, тако и у Курану представља однос између Бога (створитеља – оца) и људи (творевине – деце). Врсту и карактеристике овог односа открива, за нас интересантан, синтаксички ниво језика кроз падежне и предлошко-падежне конструкције које, примарно или секундарно, имају значење квалификативности.

2. Ексклузивни квалификатив. Ексклузивна квалификација реализује се у генитивним конструкцијама с предлогом БЕЗ при чему се управна радња квалификује експлицирањем одсуства неке пратеће активности или околности (ПАВЛОВИЋ 2006: 236–238), стављајући се у однос супротстављања према некој другој радњи (ИВИЋ 1954: 17; РАЉИЋ 2007: 24–25). Управне радње у примерима из Библије и Курана могу се поделити на: 1) радње које врши Бог, и 2) радње које врши човек.

¹ Даничићев превод није био објављиван у целини, већ су његови делови објављивани у појединачним издањима да би 1868. коначно доживео своје прво целовито издање (ВЈЕЉАЈАС 1997: 67).

² Куран се не преводи јер се верује да је сачуван у арапском језику онако како је и објављен, те се стога само парафразиран или тумачи (КУБУРИЋ 2010: 127).

³ Осим вере у монотеизам, заједничко им је и веровање у свето предање, посланике, анђеле и Сотону, као и у божанску објаву.

2.1. РАДЊЕ КОЈЕ ВРШИ БОГ. Генитив блокиран предлогом без функционише као квалификативни детерминатор радњи исказаних глаголима: а) давања (*дајти*, *ојскрбијти*), б) креативним глаголима (*јодићи*, *створијти*), и в) копулом (*јесам*). Ови примери присутни су у сценаријима у којима начин на који Бог врши радњу имплицира љубав или милосрђе: *A Allah daje u obilju onome kome On hoće, bez računa* (Al-Baqara 2:212) – *Mi ćemo im doista ono što su zaslužili – bez odbitka dati!* (Hud 11:110), моћ: „*Od Allaha, Allah onoga koga hoće opskrbljuje bez muke.*” (Ali 'Imran 3:37) – *Allah je nebesa, vidite ih, bez stubova podigao* (Ar-Ra'd 13:2) – *Zar su oni bez Stvoritelja stvoreni* (At-Tur 52:35), или се Бог експлиците квалификује као праведан: *Bož je vjerman, bez nepravde; ipravedan je u isijinih* (5 Мој. 32:4).

2.2. РАДЊЕ КОЈЕ ВРШИ ЧОВЕК. Када ја вршилац управне радње човек, присутни су глаголи различите семантике, која у свом потенцијалу нема значење давања. Генитивном конструкцијом у овим се случајевима квалификују околности које прате вршење радње а које се темеље на односу човека према Богу на два начина. Први је обележен директношћу јер реализација управне радње с човеком као њеним вршиоцем директно зависи од Божјег допуштења: *Ko se može pred Njim zauzimati za nekoga bez dopuštenja Njegova?!* (Al-Baqara 2:255). С друге стране, у индиректном односу контакт између човека и Бога имплициран је ставом тела, који човек заузима током молитве:⁴ *јодиджући свеће руке без ђњева и јремицљања* (1 Тим. 2:89).

3. СУБОРДИНИРАНИ АГЕНТИВНИ КВАЛИФИКАТИВИ. Субординација агенса на синтаксичком плану означава раздвајање агентивног значења од позиције граматичког субјекта (VASIĆ 1996: 93–94), односно његово придруживање беспредлошком инструменталу и предлошко-падежним формама ПРЕКО / У ИМЕ + генитив, КРОЗ + акузатив, ПО + локатив, и изједначавање с аргументима адвербијалног типа.⁵ Семантички критеријум за декодирање агенса у неком од наведених косих падежа подразумева помереност фокуса пажње са правог вршиоца радње на посредника, при чему његова удаљеност од прототипичног субјекта и статусно нижа синтаксичка функција имплицирају „његову ослабљену или ограничену контролу и одговорност за настап или само исход радње која му се приписује” (Алановић 2006: 109).

3.1. ПРОАГЕНТИВНИ КВАЛИФИКАТИВИ. Адвербијали с квалификативним значењем спецификују начин вршења управне радње. Проагентивни квалификативи представљају атипичне начинске адвербијале јер се примарно појављују као семантички експоненти агенса пресупониране предикације,

⁴ Молитва уз подигнуте руке укључује осећања лишена гнева, негативних емоција, неодлучности и сл. Оваква поставка тела је спољна манифестација човекове жеље да ће његове молитве Бог прихватити или примити и симболише срце усмерено ка Богу (Псал. 141:2; Плач 3:41). О ставу тела током молитве уп. 1 Цар. 8:22 и Језд. 9:5.

⁵ Имајући у виду семантичку улогу агенса као вршиоца радње, ваља нагласити да је ово једначење искључиво граматичке природе, те да су проагентивне и адвербијалне форме сродне само по томе што не представљају реакцијске допуне нити обавезне реченичне конституенте.

и то у улози посредника.⁶ Метафоричко проширење проагентивног значења постиже се укључивањем овог примарно неначинског значења у начинско што потврђује чињеница да прави агенс предикације остварује управну радњу на посебан начин, односно користећи посредника, који иступа у његово име. Оваква укљученост посредника у радњу схвата се као посебна околност под којом се остварује управна радња и која се као таква схвата као начин.

У зависности од инхерентне лексичке семантике, као и од семантике управног глагола, слободни инструментал проагентивног типа појављује се у два значења (VASIĆ 1996: 99). Уколико је хијерархијски надређен агенсу, преузима улогу иницијатора радње, а начинско значење се актуализује његовим замењивањем зависном клаузом с начинским везником тако што: *да знаци и чудеса бивају именом свеѿоѿа сина ѿвојеѿа Исуса*⁷ (Дела 4:30) [→ име светог сина твојега чини знаке и чудеса → знаци и чудеса бивају тако што се изговори име ...] – *а онај који иде за мној [...] он ће вас крстѿиѿи Духом свеѿѿиѿем и оѿњем* (Мат. 3:11) [→ Дух свети ће вас крстити → ... он ће вас крстити тако што ће послати Духа светог на вас]⁸. Међутим, уколико је проагенс на нижем ступњу, његово инструментално значење постаје примарно. Овакав статус средства у Курану носе појмови којима се денотира активност субјекта-Бога усмерена према објекту-човеку. Заступљени су у сценаријима у којима субјекат остварује позитиван однос с објектом, а реализују се уз каузативне глаголе: *a Isau, sinu Merjemini, oċigledne dokaze dali i Dċibrilom ga pomogli* (Al-Baqara 2:87) – *pa je Allah [...] njega pomogao vojskom koju vi niste vidjeli* (At-Tawba 9:40) – *Opominjem vas munjom* (Al-Fussilat 41:13) – *podsjeti Kur'anom onoga koji se prijetnje Moje boji!* (Qaf 50:45) – *a obradovaćemo ih hurijama dċennetskim* (At-Tur 52:20). У Библији, с друге стране, функцију средства преузимају интегрални делови тела агенса: *јер ѿе је руком крпејѿком извео Госѿод из Мисира* (2 Мој. 13:9), те лична обележја чије постојање омогућава агенсу да оствари радњу: *али ће чуѿи Мисирѿи, између којих си извео овај народ сиѿом својом* (4 Мој. 14:13) – *да се освеђује славом мојом* (2 Мој. 29:43).

Као и слободни инструментал, који у радњи учествује директно, деловање проагенса кодираног генитивом с предлогом ПРЕКО такође је обележено директним учешћем. Притом, он на себе преузима улогу посредника-омогућивача, који омогућава реализацију управне радње покренуто од стране агенса-иницијатора остварујући са њим извесно јединство.⁹ У овакво једин-

⁶ Услов за реализацију значења посредника укључује обележје самоактивност (+), односно жива бића развијају личну активност која омогућава реализацију управне радње (Ивић 1954: 32).

⁷ Име током процеса ступа с вршиоцем (Исусом) у такав однос да се посматра као његов интегрални део, те се његова акција изједначава са акцијом самог вршиоца.

⁸ Специфичност појма светог Духа у односу на Бога у хришћанству покреће питање исправне интерпретације његовог статуса. Имајући у виду да се свети Дух сматра једном од Божијих хипостаза (Бог-Отац, Бог-свети Дух и Бог-Син), пре би се могло рећи да он није нити надређен нити подређен Богу, већ је с њим на хијерархијски истом нивоу. Ако прихватимо ово тумачење као тачно, сматрамо да би се и тада његова улога идентификовала као улога иницијатора радње, а не инструмента.

⁹ О разликама између значења омогућивача и посредника-омогућивача детаљно говори М. Ковачевић (1981: 152–154) разматрајући семантичке улоге генитива с предлогом ПРЕКО.

ство ступају Бог као иницијатор и Мојсије као посредник између Бога и јеврејског народа: *Ојврдну срце Фараону, ње не љустити синова Израилевијех, као џитио бјеше казао Госјод љреко Мојсија* (2 Мој. 9:35) – *Ово су уредбе и судови и закони, које љосјави Госјод [...] љреко Мојсија* (3 Мој. 26:46) – *Како Госјод зајовједи љреко Мојсија, бише избројени* (4 Мој. 4:49). Начинско значење ове конструкције разуме се у парафрази „Х (Бог) остварује радњу тако што користи Y (Мојсија)”, али је оно секундарног карактера (PALIĆ 2007: 93–96).

Посебан вид испољавања проагенса остварује се генитивом с предлошким изразом у име већином уз глаголе комуникативних радњи (*молиџи, џовориџи, ређи*), али и уз каузативни глагол *заклаџи* и субмисивни¹⁰ глагол *служиџи*: *Zatoli Gospodara svoga, џ нађе име* (Al-Baqara 2:68, 69, 70) – *O Musa, moli se, џ нађе име, Gospodaru svome [...] (Al-A'raf 7:134) – Али љророк који би се усудио џовориџи џитио у моје име џитио му ја не зајовиједим да џовори, или који би џоворио у име друђих бођова, џиаки љророк да се љођуби* (5 Мој. 18:20) – *Питио би љророк рекао у име Госјодње* (5 Мој. 18:22) – *Zabranjuje vam se [...] i ono što je zaklano u неђје друго, а не џ Allahovo име [...] (Al-Ma'ide 5:3) – Нека служи у име Госјода Бођа својеђа* (5 Мој. 18:7). У овим сценаријима долази до инклузије проагенса у агенс, односно у сферу његовог имена (ПАВЛОВИЋ 2006: 217), при чему се предлошким изразом у име кодира иницијатор, односно извор акције. Унутарсинтагматско значење конструкције с предлогом у јесте значење „садржаности” агенса у самоме Богу. У том смислу, а наши примери то и показују, овом генитивном конструкцијом идентификује се концепт заступништва и наменског деловања јер агенс делује тако што заступа Бога, врши радњу за њега и, самим тим, преузима његову функцију и његова обележја.

Проагентивно значење акузативне конструкције с предлогом кроз остварује се уз глаголе различите семантике. Улога посредника у реализацији управне радње доследно се додељује Исусу, који је хијерархијски надређен човеку и који може бити означен именом: *Прво дакле захваљујем Бођу својему кроз Исуса Христја за све вас џитио се вјера ваџа џласи љо свему свијеџу* (Рим. 1:8) – *Ојравдаџи се дакле вјером, имамо мир с Бођом кроз Госјода својеђа Исуса Христја* (Рим. 5:1), или заменичким лексемама: *Све је кроз њу љосјало [...] (Јован 1:3)*¹¹ – *Исус му рече: ја сам љуџи и исјина и живоџи; нико*

¹⁰ Овај термин користи М. Алановић указујући на то да се субмисивним глаголима наглашава статусна разлика или разлика у физичкој или духовној снази међу учесницима радње (Алановић 2011: 161).

¹¹ Иако би се очекивало да је лична заменица 3. лица употребљена у акузативу једине мушког рода с обзиром на то да упуђује на Исуса, у Вуковом преводу она је дата у женском роду. Могуће објашњење налази се у стиху 1 у Јован 1, где се каже: *У љочетјку бјеше ријеч, и ријеч бјеше у Бођа, и Бођ бјеше ријеч, односно У љочетјку бјеше Лођос (Ријеч), и Лођос бјеше у Бођа, и Лођос бјеше Бођ*. Грчки и хебрејски стих, такође, дају нам додатну информацију на основу које одређену предност можемо дати употреби заменице мушког рода. Наиме, у грчком стиху употребљена је заменица мушког рода *αυτου*, а и у хебрејском је случај исти (в. <http://biblos.com/john/1-3.htm> и http://www.scripture.net.nz/chapter_yoc_1_hebrewenglish.html). Заменица за акузатив једине женског рода у старогрчком и савременом грчком је *αυτης* (αυτης, G846), а у хебрејском *ал-јадо* (אלהא). Хебрејска реч *јад* (יָד, H3027) значи ‘рука (мушкарца)’ (в. <http://biblesuite.com/hebrew/3027.htm>), те је дослован превод овог стиха *Све је њеђовом руком љосјало и без њеђа ниџија није љосјало џитио је љосјало*. На први поглед, разлог чисто

неће доћи к оцу до кроза ме (Јован 14:6) – Јер не смијем љоворити шио које Христос не учини кроза ме за љослушање незнабожаца ријечју и дјелом (Рим. 15:18) – Али ми имамо само једнога Бога оца, од којега је све, и ми у њему, и једнога Госиода Исуса Христиа, кроз којега је све, и ми кроза њ (1 Кор. 8:6). Акузативом с предлогом кроз граматикализује се проагенс спроводничко-посредничког типа¹², који се концептуализује као канал кроз који радња метафорички пролази и у чијем се облику агенс испољава. Просекутивни карактер овог предлога указује на однос међусобног контакта, као и на захваћеност посредника глаголским процесом. У оваквом случају наглашена је реализација радње у етапама и трајност процеса који води ка циљу.¹³ Значење пружања, тј. кретања кроз одређено место метафорички се проширује на значење посебног начина реализације радње помоћу посредника-канала, што је видљиво у парафрази „Х остварује радњу тако што користи Y / помоћу Y, који радњу спроводи”.

Примарно перлативна локативна конструкција с предлогом по, уз глаголе давања (љослаји), кретања (долазији) и комуникативне глаголе (обећати, објавији, јавији), који уједно подразумевају и кретање посредника у простору у циљу преношења неке поруке (Ивић 1951–52: 185), употребљава се у начинском значењу када се њоме исказује функција посредника који је живо биће¹⁴: *podaj nam ono što si nam obećao po poslanicima Svojim* (Ali ‘Imran 3:194) – *što vam pouka od Gospodara vašeg dolazi po čovjeku* (Al-A‘raf 7:63, 69) – *vjerujemo i sve ono što je po njemu objavljeno* (Al-A‘raf 7:75) – *I ako jedni od vas vjeruju i ono što je po meni poslano* (Al-A‘raf 7: 87) – *javljajući mir iо Исусу Христју* (Дела 10:36). У таквом сценарију агенс врши радњу уз помоћ посредника, који својим деловањем омогућава њено остварење. То се показује у парафрази типа „Х врши радњу тако што је за њега обавља Y”.

Пример *i Allah je slao vjerovjesnike [...] i po njima je slao Knjigu, samu istinu, da se po njoj sudi ljudima* (Al-Baqara 2:213) садржи два локатива с истим предлогом, али различитог значења. Првом конструкцијом денотира се начин на који агенс реализује управну радњу преко посредника [→ и Алах је послао Књигу тако што ју је дао посланицима да је однесу]. У другој конструкцији, међутим, није присутно начинско значење, већ се локативом граматикализује значење основа / критерија [→ ... да се на основу онога што у њој пише суди људима], о чему ће бити речи у следећем поглављу.

4. КРИТЕРИЈСКИ КВАЛИФИКАТИВИ. Метафоричко преношење просторне дистрибутивности садржане у значењу предлога по на значење основа / критерија реализује се у сценаријима где се локативна конструкција концептуа-

граматичке природе. Ипак, могло би се приметити да овде није само у питању Логос или Реч, већ и то што Реч јесте Исус, утелотворена Реч која је одувек постојала, још у примордијалном стању, што постаје у потпуности јасно из Јован 1:14: *И Логос љосидаде шјело и насјани се међу нама, и видјесмо славу његову, славу као Јединороднога од Оца, љун благодати и истиине.*

¹² Термин „спроводничко-посреднички“ преузет је од Н. Арсенијевић (2003: 209).

¹³ Разлика између слободног инструментала и акузативне конструкције с предлогом кроз очитује се у чињеници да се инструменталним кодирањем губи значењска нијанса поступности у реализацији жељеног циља (TANACKOVIĆ FALETAR 2010: 196).

¹⁴ За разлику од конструкције по + локатив, слободни инструментал се користи за обележавање средства, лексикализованог именица са обележјем [живо –] (Ивић 1951–52: 187–188).

лизује као апстрактан темељ на којем се остварује управна радња, а потврђује се могућношћу парафразе предлошким изразом НА ОСНОВУ (ЧЕГА).¹⁵ У зависности од лексичке семантике управног глагола и конструкције по + локатив, значење основа / критерија остварује се на два начина. У првом случају, локативом се декодирају именице *зайовед*, *уредба*, *воља*, које својом семантиком упућују на обавезност извршења радње на начин који прописује Бог. Тада се у парафрази појављује спој корелатива онако и начинског прилога како, који уведе начинско-поредбену клаузу: *у којој се сваки мудри посао речеши по заповиједи Нашој!* (Ad-Duhan 44:4–5) [→ ... онако како смо ти заповједили] – *Неžo моје законе вршииће и моје уредбе држииће живећи ђо њима* (3 Мој. 18:4) [→ ... онако како оне налажу] – *ђо вољи Божјој свагда живљаше Ноје* (1 Мој. 6:9) [→ ... онако како је Бог хтео]. Локативним конструкцијама могу бити конкурентни и начински прилози: *Ти presуди нама и народу нашем по правди* (Al-A'raf 7:89) [→ ... праведно]. У другом случају, начинско значење лексикализовано је именицама којима се денотира неко физичко својство објекта или субјекта предикације чије постојање омогућава реализацију радње. У парафрази се могу појавити конструкције са значењем основа / критерија на којем се темељи реализација радње и квалитет њеног објекта: *људи који ће свакога по обилежју његовome познати* (Al-A'raf 7:46) [→ ... на основу тога какво обилежје има] – *а грешници ће се по билежима својим познати* (Ar-Rahman 55:41) [→ ... на основу тога какве билеже имају] – *И створи Бог човјека ђо обличју својему, ђо обличју Божијему створи ѓа* (1 Мој. 1:27) [→ ... на основу тога како он / Бог изгледа].

Језичко средство конкурентно констукцији по + локатив је датив с предлогом ПРЕМА,¹⁶ којим се граматикализује значење основа / критерија начинског

¹⁵ И. Антонић (2011: 174–175) истиче да не постоји јединствен став којој семантичкој категорији припада основ / критериј будући да „за основ / критериј једне глаголске радње могу да послуже различити елементи ванјезичке стварности“. Тако неки граматичари сматрају да критериј припада квалификативној категорији (Ивић 1951–52: 181–183; Ватић 1972: 169; Станојчић – Поповић – Мицић 1989: 271; Павловић 2006: 238–239). Палић (2007: 86) сматра да је „критериј“ посебна семантичка категорија која се приближава узроку онда када су јединице са значењем критерија испустиве (*њих љреба смајраићи добрим на љемељу добра које су учинили* = *њих љреба смајраићи добрим јер су учинили добро*), док се начину приближава онда када су те јединице обавезне (*о њима љреба судији на љемељу онога љићо су учинили* = *о њима љреба судији љако љићо ће се узети у обзир оно љићо су учинили*).

¹⁶ Питање који се падеж комбинује са предлогом ПРЕМА већ дуго је предмет спора међу нашим граматичарима. Да бисмо укратко објаснили свој став, поћи ћемо од тога да је доминантно семантичко обележје датива директивност, а његов типичан лексички експонент управно предлог ПРЕМА. Потврду за овакво виђење ствари налазимо у раду И. Антонић о предлогу *љрема* (Антонић 2011) где се врло темељно разматра ова проблематика, те на примерима показује да „обележје директивности, које је, дакле и ван везе са предлогом ПРЕМА, општа, системска карактеристика датива, није нужно повезано са кретањем објекта локализације у простору у односу на локализатор [...]“ (Антонић 2011: 172). Ова статичка директивност преноси се из поља спацијалности и на друга семантичка поља као што је поље основа / критерија, које се може концептуализовати и као локализатор у чијем се правцу агенс усмерава при вршењу дате радње. Стога, имајући у виду да је падежни облик који је обележен усмереношћу према локализатору управо датив, при чему није релевантно да ли се усмеравање остварује кретањем према локализатору или већ заузетим положајем окренутости, те да значење усмерености не подразумева смештање објекта локализације унутар граница локализатора, односно локативност – карактеристично обележје локатива, ми се приклањамо мишљењу да се предлог

типа (PALIĆ 2007: 101). У примерима из Курана, овим дативом су заступљене девербативне именице *наређење*, *зайовед*, *закон* које делују као импулс за извршење управне предикације у сценаријима у којима човек иступа као њен извршилац: *A Mi smo poslali svakog poslanika zato da bi mu se, prema Allahovom naređenju, pokoravali* (An-Nisa' 4:64) – *i učinismo ih vjerovjesnicima da upućuju prema zapovijedi Našoj* (Al-Anbiya' 21:73) – *Gradi lađu pod Našom pažnjom i prema Našem nadahnuću* (Al-Mu'minun 23:27) – *neka budu uhvaćeni i ubijeni prema Allahovom zakonu* (Al-Ahzab 33: 61–62) – *Oni kojima je naređeno da prema Tevratu postupaju* (Al-Gumu'a 62:5).¹⁷ Када се у улози агенса појави Бог, датив је лексикализован именицама *заслуга*, *џрех*, *дела*, *џруд*, а однос и деловање Бога према човеку директно зависи од начина и вида њиховог испољавања. Потврду за ово тумачење даје нам парафраза начинско-поредбеном клаузом са спојем онако како или предлошким изразом у складу с(А): *vjernike koji su dobra djela činili On će prema zasluži nagraditi* (An-Nisa' 4:173) [→ ... онако како су заслужили / у складу са њиховим заслугама] – *da Allah kazni svakoga prema zasluži* – *Allah će zaista brzo račun svidjeti* (Ibrahim 14:51) [→ ... онако како је заслужио / у складу са његовом заслугом] – *Svaki od njih biće kažnjen prema grijehu koji je zaslužio* (An-Nur 24:11) [→ ... у складу с гријехом који је заслужио] – *dodaћу вам седам џуџа више мука џрема џријесима вашиим* (3 Мој. 26: 21) [→ ... у складу с гријесима вашиим] – *I svima njima će Gospodar tvoj prema djelima njihovim platiti* (Hud 11:112) [→ ... онако како су радили / у складу с дијелима њиховим] – *kad će svaki čovjek prema trudu svome nagrađen ili kažnjen biti* (Ta-Ha 20:15) [→ ... онако како се трудио / у складу са својим трудом].

5. ИНСТРУМЕНТАЛНИ КВАЛИФИКАТИВИ. У сценаријима у којима се идентификује негативан однос између субјекта и објекта, слободним инструменталом граматикализује се значење средства којим агенс реализује радњу управне предикације, а чија се употреба схвата као начин њеног извођења.¹⁸ Као инструменти идентификују се различити ентитети са обележјем [живо –]. Примери из нашег корпуса потврђују веома широке могућности лексикализације слободног инструментала, којим се граматикализују појаве и апстрактни појмови у сфери човека, Бога и природе, органи, стања и сл. На основу анализираних примера, инструментални квалитативи могу се поделити на: 1. оне којима се служи Бог, и 2. оне којима се служи човек.

ПРЕМА остварује у споју са дативом, а не са локативом. За исцрпније објашњење оваквог схватања в. Антонић (2011) и PALIĆ (2010: 308–322).

¹⁷ Могућност алтернатије конструкција ПРЕМА + датив и ПО + локатив оверена је и примерима у којима се појављују исте именице: *да ђа окуцам хоће ли ходићи џо моме закону или неће* (2 Мој. 16:4) – *И џодидже се из џустиње Сина сав збор синова Израилевих џуиџем својим џо зайовјесџи Госјодњој* (2 Мој. 17:1) – *По зайовјесџи Госјодњој џолажаху синови Израилеви, и џо зайовјесџи Госјодњој уџављаху се* (4 Мој. 9:18) – *По наредби вијекова, коју учини у Хрисџу Исусу Госјоду нашему* (Еф. 3:11).

¹⁸ Семантичка категорија средства најближа је категорији начина, што потврђује и чињеница да се и за начин и за средство може поставити питање истом речју *Како?* (Пипер 2005: 710), при чему одговор за начин може бити, нпр. *Тешко*, а одговор за средство *Тешким живоџом* (Та-На 20:124).

Радње које се детерминишу инструменталним квалификативима као средствима у служби Бога реализују се уз идентификацију негативног односа између субјекта и објекта. Слободни инструментал се овде остварује уз глаголе различите семантике, али је значење средства чија је намена кажњавање примарно условљено семантиком именица којима је оно лексикализовано. Реч је, с једне стране, о девербативним именицама, које су површински експоненти предикације зависне начинске клаузе: *Ne iznosite laži o Allahu, pa da vas On kaznom uništi* (Ta-Ha 20:61, 134) [→ ... па да вас уништи тако што ће вас казнити] – *Oni koji su zlo činili završit će najžasnijom patnjom* (Ar-Rum 30:10) [→ ... завршит ће тако што ће ужасно патити] – *je li Bož yokušao da dođe īe uzme sebi narod iz družođa naroda kušaњem* (5 Мој. 4:34) [→ ... да узме себи народ тако што ће га кушати]. С друге стране, улогу средства врше девербативне именице и именице с ознаком неке животиње, које на дубинском плану представљају објекте радње зависне начинске клаузе: *evo ћу морићи сву земљу жабама* (2 Мој. 8:2) [→ морићу сву земљу тако што ћу на њу послати жабе] – *je li Bož yokušao da dođe īe узме себи народ из družođa народа [...] и рајом [...] и сйрахоћима великим* (5 Мој. 4:34) [→ ... да узме себи народ тако што ће му послати рат и велике страхоте].

За разлику од средстава којима се служи Бог, средства у служби човека нису маркирана врстом односа између субјекта и објекта радње. Квалификативна интерпретација ових примера омогућена је тиме што се инструменталне конструкције схватају као посебни начини на које човек реализује радњу. Таквом конкретизацијом њене реализације управна радња се издваја из мноштва других потенцијалних реализација које човек спроводи у циљу живота по Божијим правилима: *Pomozite sebi strpljenjem i molitvom* (Al-Baqara 2:45) – *neka se postom, ili milostinjom, ili kurbanom iskupi* (Al-Baqara 2:196) – *osim da Mu se dobrim djelima približite* (Aš-Šura 42:23) – *I īaj ће вам дан бићи за сјомен [...] īразнујиће џа законом вјечнијем* (2 Мој. 12:14). Начинско значење актуализује се и у идиоматизованим структурама у којима слободни инструментал подлеже фразеологизацији: *Oni vam se ustima svojim umiljavaju, ali im se srca protive* (At-Tawba 9:8) [→ Они вам се умиљавају тако што лепо говоре] – *љубећи Госіода Боџа својеџа и служећи му свијем срцем својим и свом душом својом*] (5 Мој. 11:13) [→ ... и служећи му одано].

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. На основу анализираних примера можемо закључити да падежне конструкције којима се детерминише однос између Бога и човека у два религијска система испољавају особена семантичка и прагматичка својства из којих произилазе и неке њихове међусобне сличности и разлике.

Сферу екслузивне квалификације карактерише присуство генитива с предлогом БЕЗ, којим се кодирају радње чији су вршиоци Бог и човек. У случајевима детерминације радњи које врши Бог, генитив се појављује уз креативне глаголе и глаголе давања, чија семантика указује на моћ хијерархијски вишег бића, а скоро сви примери овог типа појављују се у стиховима из Курана. Када је вршилац радње човек, ситуација је другачија утолико што су присутни глаголи чија семантика не подразумева давање. Генитивом се тада квалификују пратеће околности вршења радње, које детерминишу однос

човека према Богу, при чему директан однос илуструју стихови из Курана, а индиректан стихови из Новог завета.

Проагентивне конструкције реализују се као нетипични начински адвербијали у улози посредника уз чију помоћ агенс остварује одређену активност. Слободни инструментал проагентивног типа појављује се као директни иницијатор радње када је хијерархијски надређен агенсу, а уколико му је подређен, његово инструментално значење постаје примарно. У Курану овакав статус средства добијају појмови којима се квалификује активност Бога усмерена према човеку, у циљу изградње позитивног односа између њих, што потврђује комбиновање ових појмова са каузативним глаголима. У Библији функцију средства имају интегрални делови тела и Божија својства и обележја. Генитивом с предлогом ПРЕКО граматикализује се проагенс који се у радњу укључује као посредник—омогућивач, који при реализацији дате радње остварује јединство с агенсом. Ова конструкција присутна је само у Библији, где се у улози иницијатора појављује Бог, а улогу посредника између Бога и Јевреја преузима Мојсије. Генитив с предлошким изразом у ИМЕ комбинује се с глаголима комуникативних радњи, али и са каузативним и субмисивним глаголима. Њиме се, и у Библији и у Курану, кодира извор акције—Бог, чију функцију и одлике агенс преузима тако што метафорички улази у сферу његовог имена. Улога посредника у реализацији управне радње детерминисане акузативом с предлогом КРОЗ доследно се додељује Исусу, хијерархијски надређеном човеку. Он иступа као проагенс спроводничко—посредничког типа, концептуализујући се као метафорички канал кроз који се радња постепено реализује. У својству људског бића као посредника појављује се и локатив с предлогом ПО КОЈИМ се дата акција детерминише на тај начин што агенс—Бог врши радњу уз помоћ посредника лексикализованог појмовима ‘човек’ или ‘посланик’, или се локативни референт узима као основ за њену реализацију, чиме се ово значење меша са значењем основа / критерија у ужем смислу.

Локатив с предлогом ПО ЗАСТУПЉЕН је у оба текста и у сфери основа / критерија, у којој се концептуализује као апстрактан темељ на којем се реализује управна радња. Конструкција је, с једне стране, лексикализована именицама чија семантика упућује на обавезност извршења радње на начин који прописује Бог, а с друге, именицама којима се означава физичка карактеристика објекта предикације на основу које се он истиче. Ова предлошко-падежна конструкција алтернира са дативом блокираним предлогом ПРЕМА. Овај датив се само у Курану појављује лексикализован девербативним именицама императивне семантике, које подстичу човека на извршење радње. Када су дативом лексикализоване именице *заслуџа*, *грех*, *дела*, *шруд*, однос и деловање Бога—агенса према човеку директно зависи од начина и вида њиховог испољавања што потврђују примери из оба текста.

У сфери инструменталности, значење средства као начина вршења радње граматикализује се слободним инструменталом. Однос између агенса и објекта радње испољава се у негативном облику када су у својству средства апстрактни ентитети којима се служи Бог и, с друге стране, они којима се служи човек. Средствима у служби Бога радња се реализује у сврху кажњавања, док су средства у служби човека у овом смислу немаркирана. Она се схва-

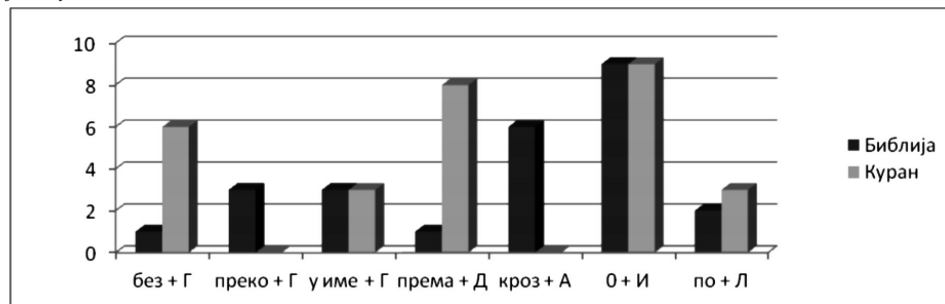
тају као инструменти чија је сврха конкретизација реализације радње коју човек спроводи да би живео по Божијим правилима. Слободни инструментал и у Библији и у Курану показује тенденцију ка фразеологизацији, што у датим идиоматизованим структурама ствара могућност за актуализацију начинског значења.

Текстови Библије и Курана су сакралног карактера, те њихова прагматичка обележја условљавају појаву анализираних синтаксичких модела и играју значајну улогу у интерпретацији детерминативних падежних конструкција. Имајући ову чињеницу у виду, може се закључити да ексклузивни квалификатив доприноси прецизирању радње тако што пружа додатну информацију о околностима под којима се она врши. Употребом проагентивних конструкција, с једне стране, фокус пажње помера се с агенса на проагенса, који тако постаје директни вршилац радње и носилац одговорности за њену реализацију. С друге стране, анализирани примери показују да се ове синтаксичке јединице појављују у исказима који остварују директивну функцију у форми наредбе, молбе или савета. Инструменталним квалификативима илуструје се начин вршења радње прецизирањем специфичних средстава које агенс користи при њеном извршењу. Оваквом конкретизацијом исказ добија значење упозорења чија је намена да подстакне адресата на одређени чин.

Квантитативна анализа 68 примера квалификативних конструкција у нашем корпусу показује њихову заступљеност у оба текста.¹⁹ Подједнако често појављују се генитив с предлошким изразом у име и слободни инструментал, док се највеће неподударање тиче потпуног одсуства генитива с предлогом ПРЕКО и акузатива с предлогом КРОЗ из Курана.

Слика 1

Фреквенцијски квалификативних конструкција у стиховима из Библије и Курана на српском језику.

Будући да сви преводи Курана представљају само тумачења оригиналног текста, сматрамо да би се поређењем стихова српског превода са стиховима оригиналног текста на арапском језику могло утврдити да ли је одсуство

¹⁹ Примери обухваћени анализом представљају део укупног броја ексерпираних примера. Ради уштеде у простору, нису приказани они примери који се понављају нити модели којима се исказује исти синтаксичко-семантички тип.

проагентивних конструкција у форми ПРЕКО + генитив и КРОЗ + акузатив у потпуности оверено, те уколико јесте, да ли је оно религијске или неке друге природе. Овакво размишљање условљено је чињеницом да ислам не призна је постојање богочовека, који је притом и посредник између Бога и човека. Док је за хришћане тај посредник човек у којем почива Божји дух, првенствено Исус који делује као својеврсни канал кроз који се манифестује Бог и Божја воља, по Курану тај пророк–посредник је само гласник који преноси Божју реч (Кочовић 2008: 116), што указује на могуће разлоге за непостојање ова два синтаксичка модела у нашем корпусу.

ИЗВОРИ

СТАРИ ЗАВЕТ (прев. Ђура Даничић), доступан преко софтвера E-sword, <<http://www.e-sword.net/>> 10.01.2013.

НОВИ ЗАВЕТ (прев. Вук Стефановић Караџић), доступан преко софтвера E-sword, <<http://www.e-sword.net/>> 10.01.2013.

*

KUR'AN (prev. Besim Korkut). <<http://kuran.putvjernika.com/prevod-kurana-korkut>> 22.01.2013.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Алановић, Миливој. Формалносинтаксички обрасци идентификације агенса. *Прилози проучавању језика* 37 (2006): 105–117.

Алановић, Миливој. *Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.

Антонић, Ивана. Синтакса и семантика предлога према. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 54/2 (2011): 161–179.

Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику I–II. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 46/1–2 (2003): 107–263, 53–216.

Ивић, Милка. О предлогу *по* у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* 19/1–4 (1951–52): 173–213.

Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструменала и њихов развој. Синтаксичко-семантичка студија*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.

Ковачевић, Милош. Употреба приједлога преко у српскохрватском стандардном језику. *Наш језик* 25/3 (1981): 136–159.

Кочовић, Драгослав. Социјалне вредности исламске религије. *Социјална мисао* 15/3 (2008): 101–118.

Павловић, Слободан. *Дейтерминативни надежи у старосрпској пословној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.

Пипер, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Простор реченица* (ред. Милка Ивић). Београд: Институт за српски језик – Београдска књига – Матица српска, 2005, 575–978.

Станојчић, Ж., Љ. Поповић и С. Мицић. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1989.

Хамваши, Бела. *Хришћанство: Scientia sacra II* (прев. Сава Бабић). Београд: Драслар партнер, 2012.

*

BATISTIĆ, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Београд: Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, n. s., knj. 3, 1972.

- BIBLE SUITE: <<http://biblos.com/john/1-3.htm>, <http://biblesuite.com/hebrew/3027.htm>> 01.02.2013.
- BJELAJAC, Branko. *Šвето писмо u Srba* [autor], 1997.
- ESPOSITO, John L. *Što bi svatko trebao znati o islamu (američki stručnjak odgovara na često postavljana pitanja o islamu)*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut družbe Isusove, 2003.
- KUBURIĆ, Zorica. *Verske zajednice u Srba i verska distanca*. Novi Sad: CEIR, 2010.
- PALIĆ, Ismail. *Sintaksa i semantika načina*. Sarajevo: Bookline, 2007.
- PALIĆ, Ismail. *Dativ u bosanskome jeziku*. Sarajevo: Bookline, 2010.
- PIPER, Predrag. *Zamjenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, 1983.
- SCRIPTURE NET. <http://www.scripture.net.nz/chapter_yoc_1_hebrewenglish.html>.
- TANACKOVIĆ FALETAR, Goran. *Semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskom jeziku i njegove sintaktičke implikacije*. Doktorska teza odbranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2010. Pregled bibliografske jedinice broj: 544600, <http://biblio.irb.hr/prikazi-rad?&lang=EN&rad=544600>
- VASIĆ, Vera. Lingvistički aspekti subordinacije agensa proagentivnog tipa u Vukovom prevodu *Novog zaveta*. *Zbornik Matičice srpske za književnost i jezik* 44/1–3 (1996): 93–104.

Jelena Redli

LINGUISTIC ASPECTS OF THE GOD–MAN RELATIONSHIP IN SERBIAN TRANSLATIONS OF THE BIBLE AND THE QURAN

S u m m a r y

The analysis of case constructions used in Serbian translations of the Bible and Quran is based primarily on their syntactic and semantic features, while the pragmatic features of the two texts have been taken into account to the extent that they influence the transmission of the meaning of the observed phrases within the given context.

The results of the research have shown that certain case constructions, which qualify actions expressed by creation verbs, verbs of giving and communication, causative and submissive verbs, can determine the relationship between God and man in the two religious systems. Syntactic forms of the analysed phrases (BEZ / PREKO / U IME + genitive, PREMA + dative, KROZ + accusative, instrumental without preposition, and PO + locative) bear the respective meanings of exclusive, proagentive, instrumental and criterial qualification and their usage is influenced by the same or a different conception of the God–man relationship. All these relations are based on the concept of hierarchy and the image of God as the creator, protector and savior of man. On the other hand, the conception of the mediator between a man and God is conceptualized differently in the two texts, especially in the case of Jesus (the Bible) or Isa (the Quran), and that fact can be reflected by the absence of proagentive forms PREKO + genitive and KROZ + accusative from the Serbian translation of the Quran. Next to that, the sacral character of the Bible and Quran and their pragmatic features considerably influence the interpretation of determinative constructions which make a part of and depend on the context of the utterances coded as a command, plea, advice, or warning.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jredli73@gmail.com

Зоран Симић

ДОГАЂАЈНЕ ПОЈАВЕ КАО ИМПЛИЦИТНИ ПРОСТОРНИ ЛОКАЛИЗАТОРИ (НА ПРИМЕРИМА ИЗ ГЛАСИНАЧКОГ ГОВОРА)*

На примерима из говора Гласинца анализирају се три основна падежна модела денотативне детерминације простора (локатив, акузатив и генитив) лексикализована ентитетима са значењем догађајних појава који функционишу као имплицитни просторни локализатори. Размотрена су три међусобно комплементарна фактора – (не)идентичност агенса корелативних предикација, степен (вољне) укључености агенса у реализацији одређене радње и (не)самосталност агенса у њеном обављању – који утичу на појаву једног од двају опозитних предлога, $у \sim на$ односно $из \sim с(А)$. Указано је и на функционисање овог тернарног система у погледу аспектуалности и на релације које се успостављају у таквој семантичкој парадигми.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, синтакса и семантика падежа, дистрибуција предлога $у \sim на$ / $из \sim с(А)$, фазност, Гласинац.

This paper uses dialectal material from the Glasinac vernacular to analyze three basic case models of the denotative determination of space (locative, accusative and genitive), lexicalized by the entities with the meaning of events, which serve as implicit spatial localizers. Three mutually complementary factors which determine the usage of the opposing prepositions $у \sim на$ and $из \sim с(А)$ are considered: the (non)identicalness of the agents of the correlative predications, the degree of inclusion and volition of the agent in the realization of a certain action, and the (in)dependence of the agent in performing the activity. The functioning of this tertiary system is also explained in terms of aspectuality and relations in such a semantic paradigm.

Key words: Serbian language, dialectology, syntax and semantics of cases, distribution of prepositions $у \sim на$ and $из \sim с(А)$, event phases, Glasinac.

1. Увод. Лексичка вредност језичких јединица има нарочит значај за саму природу функција и за опис значења појединих граматичких категорија које се обележавају таквим јединицама (Batišić 1972: 47). Стога се предлози примарно просторног значења могу везивати за номиналне основе које означавају већи број разних врста најразличитијих појмова. Тако нпр. носилац лексичког значења декомпонованог предиката често је номинализована глаголска лексема у „пseudолокационој” падежној конструкцији – у локативу с предлозима $у$ и $на$ (Радовановић 2007: 66). Или пак, када је уз глагол динамичног типа одредба аблативног карактера чији именски део чини глаголска именица, предлошко-падежна конструкција не указује непосредно на место почетка радње, него је само посредно обележава помоћу друге радње

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

која се тамо вршила (нпр. Кад се врати *са осмајрања* = *кад се враћи с месџа на ком је вршио осмајрање / на ком је осмајрао*) (Фелешко 1995: 122). И циљна значења у простој реченици изражавају се мање граматикализованим, а више лексикализованим средствима (Пипер 2005б: 805). Такође, поред присутних протолокационих акузативних модела, специфичности акузативне циљне конструкције и њеној конотацији досезања места укљученог у реализацију постављеног циља, доприноси примарна просторна семантика управних глагола кретања (Арсенијевић 2003а: 244–245).

У фокусу пажње у овом раду биће локализатори са значењем човековог окружења, тачније са значењем околности, ситуације у којој се човек може налазити на одређеном месту и у одређено време, па овакви локализатори врше имплицитну спацијалну детерминацију човека као објекта локализације. Имамо у виду именске лексеме са значењем догађајних појава друштвеног карактера, чешће са значењем друштвених активности које људи организују и у које су на неки начин укључени. Будући да се свако друштвено догађање реализује на одређеном месту, њима се имплицира просторно значење и то је црта која обједињује посматрани тип именица забележених у трима основним граматичким моделима при денотативној детерминацији простора.

Анализирају тип локализатора представља лексички експонент у граматичким моделима с предлозима „који одговарају *двема основним могућностима ближег одређивања месџа радње (унутрашњости или површина)* [курзив З.С.]” (Ивић М. 1957: 152), тј. који служе за исказивање основне директне локативности – у локативу с предлозима у и на, затим у акузативу с предлозима у и на као формализатору основне директне адлативности, одређивања места завршетка радње, и, коначно, у граматичком моделу којим се денотирају две основне могућности идентификације полазне тачке кретања смештене у унутрашњости или на површини локализатора – у генитиву с предлозима из и с(а) који семантички репрезентује основну директну аблативност.

Усмеравањем на имплицитни простор одвијања радње, у анализи је наметнута потреба за парафразирањем и за трансформацијом забележених исказа.

Примарни циљ – сагледавање дистрибуције опозитних предлошких решења у ~ на односно из ~ с(а) – спроведен је анализирањем концептуализације појмова у поменутиим падежним моделима која подразумева улогу актаната у конкретној активности.

Поред тога указано је на функционисање овог својеврсног тернарног микросистема у погледу аспектуалности и на релације које се успостављају у таквој семантичкој парадигми којој је заједничка лексичка јединица означена као догађајна појава.

Сматрајући оправданим да и дијалекатски корпус треба бити предметом овог типа испитивања синтаксичких феномена, али и синтаксе уопште, релевантне примере смо ексцерпирали из материјала који потиче из говора Гласинца у источној Босни.¹ Говор припада прелазном поддијалекту који

¹ Теренска истраживања говора гласиначког подручја започета су 1996. године, а део резултата тог истраживања јесу и неколика објављена рада (в. Симић З. 2003; 2004; 2005; 2011). Поред

Павле Ивић, апроксимативно повлачећи границу између југоисточног и северо-западног поддијалекта херцеговачко-крајишког дијалекта, успоставља на основу извесних изоглоса које чине елементе постепеног прелаза, а не чврсте снопове, и које су разврстане у две скупине (Ивић П. 1998: 120–123). Изоглосе које припадају југоисточној скупини смештене су углавном на земљишту источне Босне, дакле, и на простору Гласинца.

2. АНАЛИЗА ЕМПИРИЈСКОГ МАТЕРИЈАЛА

2.1. Из низа разноврсних локализатора с просторном конотацијом, најпре издвајамо оне који су у падежним конструкцијама, с једним или другим предлошким решењем: $y \sim \text{на}$ (и из $\sim c(A)$), лексикализовани именицама са значењем неке радње или активности, тј. девербативним именицама које на површинском нивоу углавном заступају одговарајућу предикацију.² Са оваквим значењем, и уз јаче или слабије присутну импликацију простора, регистровани су локализатори у граматичком моделу с предлогом $y / \text{из}$ и у граматичком моделу с предлогом $\text{на} / c(A)$.

Када је у питању локатив, говоримо само о случајевима када се он налази у функцији семантичког језгра сложеног предиката с копулативним глаголом, односно када је део декомпонованог предиката.

Уколико су девербативне именице реализоване у оквиру акузативне конструкције, оне представљају површински експонент дубинске циљне (интенционалне) радње која простор своје реализације на индиректан начин повезује са управном радњом, глаголом кретања у чијој се инхерентној лексичкој семантици налази компонента циљности у просторном смислу (Арсенијевић 2003а: 193–195, 239–249).

И конструкција из $\sim c(A) +$ генитив девербативне именице управну радњу кретања индиректно везује за простор помоћу већ реализоване радње изражене номинализованом формом.

2.1.1. Употребу граматичког модела с предлогом y , односно из, будући да је лексички експонент у локативу, акузативу или генитиву концептуализован као апстрактни садржатељ³, илуструју следећи примери:

- [1] 1. Свѣ им љзгинуло, сѧм њѧ два брѧта(,) у бѧрби; нијѧдан ми није бѧо у бѧрби синовѧ;
2. ѧјмо љ лѧв, Дрѧгане;
3. И ѧшла сам му и у Ёчкѧ ѧ ѧосјеѧу;
4. кад је дѧшѧ из рѧѧѧа, нѧшѧ је стѧру мѧјку, брѧта инвалида.

базног истраживаног пункта, а то је Соколац – административни центар територије Гласинца, имали смо и неколико пунктова из села која га окружују (Видрићи, Бјелосављевићи, Маргетићи, Бабине, Прелјубовићи), али из разлога монолитности испитиваног говора с поменутих пунктова, уз примере нису навођене ознаке пункта на коме су забележени.

² Према Радовановићу (2007: 82) и овде ће термин *девербативна именица* обухватати све оне именице које, без обзира на своју генезу, својом семантиком подразумевају пунозначну предикацију. Има се у виду пак и чињеница да у систему често не постоји глаголска лексема која би у потпуности покривала семантику декомпоноване структуре или таква лексема није потпуни семантички и прагматички еквивалент (Антонић 2005: 200).

³ *Садржатељ* је термиолошко решење које у свом когнитивистичком приступу примењује Душка Кликовац (2000) за локализаторе који, у конкретном просторном смислу, подразумевају ангажовану унутрашњост, док се за ангажованост површине користи термин *носијељ*.

Уместо аналитичких конструкција [1.1] у српском језику постоје и синтетичке форме, уп. *само се (још) њих два браћа боре / само њих два браћа (још) рајују* и *ниједан ми се син није борио / није рајовао*, но сам разлог за употребу локативне конструкције, а не глагола, може бити у истицању специфичне значењске нијансе која подразумева обухват агенса активношћу (КЛИКОВАС 2000: 141). Акцент на активности агенса у локативној конструкцији доводи до слабије конотације простора, мада је могућа интерпретација у којој објекат локализације учествује у реализацији радње која се одвија на одређеном месту, односно простору (уп. *бићи у борби* ↔ *бићи на просјору где се рајује*). У случају генитивне конструкције с именицом сличне семантике из примера [1.4] ситуација је јаснија. Наиме, овде је парафраза: *када је дошао с месца на коме је рајовао / када је дошао однекуда где је рајовао*, а за такву могућност заслужан је и глагол кретања инхерентне просторне семантике. Такав глагол управни је у примерима [1.2] и [1.3] са значењем просторно обојене интенционалности, на шта указује парафраза примера [1.2], уп. *хајдемо на неко место где бисмо ловили / хајдемо некуда где ћемо ловити*. У примеру [1.3] поред присутне просторне конотације у вези између глагола кретања и циљног (намерног) акузатива, спацијални детерминатор је и експлицитно изражен, а агенс управне и циљне радње има могућност да буде спацијално локализован и посредством дативске допуне. Форма датива, иначе, представља пролептички елеменат дубинске интенционалне клаузе (АНТОНИЋ 2007: 37) у којој је објекат, уп. *шла сам му и у Ечку да бих зајео*.

2.1.2. У граматичком моделу с предлошким формантом *на*, односно *с(а)*, задуженим за површинску концептуализацију, бележимо следеће примере:

- [2] 1. и кад тѹ близу кѹћа били на сѣрѣжи;
 2. ајте код командѣра на разговѣр;
 3. крос пѣтнѣс данѣ мѣраш доћи на конѣролу са налазом;
 4. били га водили на сѣријѣљање;
 5. Јѣ одок на ѣдѣ, јѣ нѣмѣм вѣременѣ; и ѣндѣ ѣде на ѣдѣ; ѣна на ѣдѣ, нѣмѣ ѣна, кѣд ѣ ѣна, штѣ ѣ ѣна сѣвати; – сѣд ѣ с ѣдѣ; – вѣѣ с ѣдѣ на ѣдѣ...кѹѣи, ѣчи, пѣмѣло изѣји;
 6. Дѣѣ двѣје с крајѣка ѣѣѣи и ѣѣ.

Исказ са одговарајућом синтетичком формом (уп. *и кад смо ѣу близу кућа сѣражарили*) изгледа не актуализује дату ситуацију као што то чини аналитичка конструкција у примеру [2.1]. И поред експлицитног спацијалног детерминатора (*близу кућа*) импликација простора у овом примеру јаче је присутна него у примеру [1.1] будући да је просторност садржана у инхерентној семантици глагола *сѣражариѣи* – ‘бити на одређеном месту с оружјем и мотрити на некога или нешто’ – па тако и у именици *сѣража*.

Специфичност значења које лексема *разговѣр* има у примеру [2.2], а то је друштвено одређена, институционализована активност односно формални акт говорења на одређену тему, и подређен положај човека (= објекта локализације) у том чину, доводи до тога да спрам себе нема у потпуности семантички и прагматички еквивалент у глаголској лексеми *разговарѣи* чија декомпонована структура *бићи у разговѣру* уопште не конотира простор. У

циљној конструкцији с именицом *разговор* исказан је и посесор имплицитног адлативног просторног локализатора израженог именицом са значењем лица одређене функције.

Пример [2.3] илуструје ситуацију у којој агенс управне радње у реализацији дубинске предикације учествује као њен пацијенс, уп. ... *морац доћи с налазом да бисмо ње њреконтиролисали (= њрегледали)*. Контекст јасно упућује на завршну тачку кретања која је у сфери лица конкретне професије у чијем је делокругу и радња садржана у семантици лексеме из акузативне интенционалне конструкције.

У примеру [2.4] циљна радња обухвата објекат управне радње као свој објекат (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003а: 248), уп. *били су ња водили да би ња сѝрељали*.⁴ С аспекта спацијалне детерминације, додуше конотативне, објекат локализације (= предмет над којим се радња изводи) принудно се налази у току извршења акције на одређеном месту (уп. и *био је на сѝрељању* ↔ *био је на месѝу љде је ѝребало да буде сѝрељан*; или нпр. *ѝобељао је са сѝрељања* ↔ *ѝобељао је са месѝа љде је ѝребало да буде сѝрељан*).

Будући да се налазе уз глаголе кретања као управне чланове синтагми, регистроване акузативне и генитивне конструкције у примерима [2.5] очигледни су импликатори просторности. Везујући се често за место на којем се обавља одређена људска активност као стална делатност, занимање, просторно значење лексеме *ѝосао* развијено је до те мере да бива еквивалентно са значењем израза *радно месѝо* (уп. нпр. *биѝи на ѝослу* ↔ *биѝи на радном месѝу*).

Посебно занимљив јесте пример [2.6] у којем синтагму глагола *доћи* с генитивом можемо посматрати као „семантички” видски парњак у односу на исти лексички експонент у локативу односно акузативу. Наиме, забележена синтагма, која може алтернирати с глаголом *доѝуѝоваѝи*, у односу је фазности са локативном конструкцијом уз копулу *биѝи* (уп. *биѝи на ѝуѝу*) и са њој семантички најближом синтетичком формом – с глаголом *ѝуѝоваѝи*. С друге стране, уколико имамо акузативни облик именице *ѝуѝ* у синтагми уз глаголе кретања инцептивно обележене, то је контекст који конструкцију *НА+акузатив* одређује као лексичкосемантичку допуну и чини је делом предиката са „фазним” значењем (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003б: 183), уп. синтагму *оѝиѝи на ѝуѝ* и глагол *отѝуѝоваѝи*. Према овој синтагми која означава почетну фазу кретања куда с извесним циљем стоји синтагма општеадлатив-

⁴ Како за ове случајеве наводи Нада Арсенијевић, агенс циљних радњи се најчешће разликује од агенса управне радње, а често је и анониман, што је случај и у нашем примеру. Иначе, ови случајеви према ауторки представљају циљно-објекатску интерференцију с различитим глаголима „манипулације” (*нудѝи*, *даѝи*, *ѝозаѝѝи*, *слаѝи*, *водиѝи*) или с перформативним глаголом *ѝозваѝи* / *ѝозиваѝи* у улози управног предиката. Када је ангажован агенс управне радње као субјекатски или објекатски аргумент циљне радње, ауторка одређује случајевима циљно-просторне, односно циљно-социјативне интерференције. Овај други случај подразумева реализацију циљне радње уз учешће већег броја учесника, најчешћим управним конституентом сматра се глагол *ѝозваѝи* / *ѝозиваѝи*, а именске лексеме у акузативу обично означавају активности друштвеног карактера (*разговараѝи* и сл.) (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003а: 244–248). Будући да на одређивање циљно-просторне интерференције утицај има управни глагол кретања, семантичка компонента кретања садржана у „манипулативном” глаголу *водиѝи* (=симултано кретање субјекта и објекта) из примера [2.4] подржала је просторно интерпретирање забележене циљне конструкције.

ног глагола *доћи* с генитивном допуном, у значењу супротне, завршне фазе кретања. За разлику од њих, на радњу која је у току упућује локативна конструкција у копулативном предикату. И ово је један од примера који говори о значењској блискости глагола кретања, у одређеним контекстима, са семи-копулативним глаголима, као и аналитичких предикација и конструкција синтетичких предиката с допунама и адвербијалима (Пипер 2005а: 315–316).

2.1.3. На везаност посматраних локализатора за предлог *у* / *из* или за предлог *на* / *с*(А) у одређеном падежном моделу, пресудан утицај имају неколике значењске нијансе из инхерентне семантике сваке засебне активности формализоване тим моделом и однос аргумената међу корелативним дубинским предикатским реченичним структурама.

Тако рецимо, уколико за реализацију радње садржане у семантици девербативне именице није довољно само физичко присуство човека као објекта локализације, већ се наглашава његово активније учешће у реализацији такве радње, тј. валидна је раније поменута обузетост агенса активношћу, такве именице су граматикализоване падежним моделом с предлогом *у* односно *из*. При томе, за тип локализатора који је означен као активност и који се везује за предлог *у* / *из*, Душка Кликовац (2000: 140–141) као битан фактор истиче и вољност акције (уп. нпр. *лов* према *сирељање*) и неки вид промене положаја агенса у простору (уп. нпр. *борба*, *раји* према *сирежа*).

Сагласно степену укључености агенса у реализацији радње, односно активности која је део инхерентне семантике лексеме *јосао*, ова именица у српском језику може стајати уз оба предлошка решења (уп. *бићи у јослу* ~ *бићи на јослу*). Семантички садржај прве декомпоноване структуре, која нема просторних конотација, говори о закупљености обављањем неког рада и више одговара основном значењу глагола *радићи*. Слично је и са лексемом *разговор* у примеру [2.2] у којем инфериорност једне стране у формалном акту говорења на одређену тему, па самим тим и одсуство вољности радње, захтева присуство предлога *на* / *с*(А).

Оно што, такође, доводи до формализације падежне конструкције с опозитним предлогом *на*, односно *с*(А), а забележено је у синтагмама с глаголима кретања, јесте, између осталог, неидентичност агенса управне и дубинске предикације. Хетеросубјекатски однос међу предикацијама формализован је најчешће ексклузивно контактном падежном конструкцијом *на+акузатив*, но, како је претходно указано, успостављене таутосубјектске релације, које, иначе, преферирају инклузивно контактне падежне конструкције (којима се примарно упућује на локализацију унутар локализатора), препознајемо и у конструкцијама с предлогом *на* (уп. пример [2.2]), што говори о неутрализацији протолокационе контактности (Павловић 2008: 292–293). Међу нашим примерима илустровани су случајеви у којима је објекат дубинске глаголске структуре или агенс управне радње, као у примеру [2.3] (уп. и однос *бићи на контроли* према *бићи у контроли*) или је и њен објекат, а агенс циљне радње анониман, као у примеру [2.4].

Присутност свих параметара који предодређују појаву предлога *у* / *из*, изузев обузетости агенса активношћу, ипак не доводи до појаве овог предло-

га уз лексему *йуи* у примеру [2.6]. Разлог може бити и у томе што именица *йуи* чува везу с примарним значењем, те је као дводимензионални локализатор изражене површине очекивано блокирана предлогом задуженим за површинску локализацију.

Још један значајан чинилац утиче на избор једног од двају предлошких форманата – то је (не)самосталност агенса у вршењу одређене радње. Могућност самосталног обављања радње, и евентуално раније помињаног ангажовања у таквој радњи, претпоставља присуство предлога *у* / *из*. Ово је моменат који пример с именицом *йосейи*⁵ супротставља следећој групи примера у којој је лексички експонент реченичне структуре појам са значењем организоване друштвене активности којој, по правилу, присуствује већи број људи. Пошто се не подразумева активно учествовање објекта локализације у догађају, ове именице су блокиране предлогом *на* / *с(а)*.⁶

2.2. У највећем броју примера реченична структура је имплицитно просторно детерминисана посредством апстрактних именица којима је значење друштвеног догађаја и основно. То могу бити друштвене активности које се тичу различитих видова групног рада, затим прослава, забава и весела, свечаности, помена / даћа и сл., а регистровани су следећи локализатори овог типа: *бабине*, *вашир*, *йѣрѣнка*, *коферѣнција*, *ѣс-йѣ-ѣс* (=митинг странке СПС), *моба*, *йиво*⁷ (=слава), *йрѣло*, *сѣсѣнанак*, *свѣрка*, *сијѣло*, *йрѣћѣ јѣйро*,⁸ *чајѣнка*, *чејѣресница*.

Иако конотиран из падежне конструкције локализатора и предлога *на*, простор може бити и додатно експлициран просторном одредбом, као у регистрованим примерима локативних конструкција из копулативног предиката [3.1]. У чешћим примерима акузативних конструкција нису забележени експлицитни спацијални детерминатори [3.2], али је простор конотиран из синтагме глагола кретања и конструкције *на+акузатив*. Међу акузативним конструкцијама издвајамо оне у којима је акузативни облик у плуралу и који је као такав специјализован за начелно саопштавање [3.3]. За казивање у конкретном смислу одговарајуће структуре јесу дате именице у локативу с копулом (уп. нпр. *била је на йрѣлу*) (Ивић М. 1995: 190). Уп.

[3] 1. Шта сам *ноди* пѣта била *на мѣби*, док сам цѣра била; Били смо й *ми* *код њике* *на весѣљу*, рѣд је било; Било је дѣсти пѣвѣйѣ *код-Шѣкѣ* *на йиву*;

2. мѣла мајку да йдѣмо *на вашир*; пѣкѣјни ѣтац ѣде *на коферѣнцију*; Мѣрам ѣтићи *на йрѣћѣ јѣйро*; Шѣнавѣ, стѣр, Испѣд Крајѣвѣ дѣшѣ, пѣѣшице, да му стѣгнѣ *на њѣѣво ѣс-йѣ-ѣс*; кад йзйѣ *на сѣсѣнанак*; Ђѣдѣр је ѣна ймала и, сѣна рѣдла и йшли зѣјѣно, и *на бѣбине* и й *пријѣтеље*. Прѣво весѣље бѣло.

⁵ У банатским говорима имамо пример везивања оваквих именица за опозитни предлог *на*, забележен у Итебеју, уп. кат смо йшли *на визѣйу* (Ивић и др. 1997: 340).

⁶ Исти тип именица, формализован конструкцијом *на+ойѣйи* *йѣдѣж* уместо локатива, издваја Софија Милорадовић за говор Параћинског Поморавља, и наводи да се таквим конструкцијама указује „на догађаје који имплицирају учешће неког скупа људи, односно неке заједничке (колективне) активности, манифестације” (Милорадовић 2003: 263).

⁷ Мада је у речи *йиво* дошло до спецификације значења, структурна провидност ове речи (<пи+иво) и веза са девербативним именицама (Клалн 2003: 80) огледа се у оваквој њеној употреби, још честој у говору Гласинца.

⁸ Уп. и прѣво / дрѣгѣ јѣтро – реч је о помену умрлом прѣви / дрѣги / трѣћи дан по сахрани уз организовани одлазак на грѣб покојника.

3. Па, йди на *йрѣла*, бѣди, плѣти, прѣди, па за̀пјеваш па свашта; йдѣ на *йзрѣнке* и на *чајѣнке*; па он йдѣ на *йѣ свѣрке*; вѣди како, йдѣ ли на *сѣстѣнке*, йдѣ ли у цркве, йдѣ ли на *сијѣла*.

Објекат локализације је учесник оваквих манифестација и активности, али, пошто је акценат на томе да се он налази на месту где се оне одржавају, одвијају, а учесникова активност се у њима не наглашава, сви ови локализатори, без изузетка, блокирани су предлогом на.⁹ И док су девербативне именице у улози локализатора на површинском нивоу заступале, углавном, одговарајућу предикацију, локализатори са значењем друштвене активности представљају семантичку допуну имплицираног глагола *йрисусѣвоваѣи* (уп. *биѣи на конференцији* $\Rightarrow$ *йрисусѣвоваѣи конференцији* $\leftrightarrow$ *биѣи на одређеном месѣу гдѣ се одржава конференција*).¹⁰

У другом примеру из групе [3.1], имамо полисемантичну лексему чије је једно од значења друштвени догађај, свечаност, а у зависности од конкретног значења зависи и избор предлога у, односно на. Тако разликујемо две реченичне структуре с копулом *биѣи* и именицом *весѣље* – у структури *биѣи у весѣљу* ова именица је употребљена у свом основном значењу одређеног духовног стања, тј. у значењу расположења, осећају задовољства, уживања, те је та структура семантички еквивалент глаголској лексеми *веселиѣи се* или структури *биѣи весѣо*; – а структура *биѣи на весѣљу* подразумева значење ‘бити на месту где је одређеним поводом организована забава’, и, наравно, значење ‘присутствовати весѣљу’.

2.2.1. Изузетак од претходно наведених реченичних структура с локализаторима у значењу друштвених активности јесте пример [3.4] с лексемом *йријѣиѣље* (у пл.), која се, такође, тиче обичајно уређеног славља, а бива блокирана предлогом у. Уп.

[3] 4. Ђндѣр је ђна ймала и, сйна рѣдла и йшли зѣјено, и нѣ бабине и *йријѣиѣље*. Правѣ весѣље бѣло.

Разлог за другачије предлошко решење јесте у томе што ова именица припада лексичко-семантичком типу другачијег основног значења од зна-

⁹ Уп. запажања Т. Батистић о дистрибуцији предлога уз лексеме овог типа у оквиру разматрања временског локатива: „Izbor predloga nekad može imati implikacije u odnosu na vršenje glagolske radnje i pojam u lokativu: *u predstavi pjeva*, тј. *u čestvujući aktivno* [пазмак 3С.] *u predstavi* (i, naravno, za vrijeme predstave), *na predstavi spava* тј. *prisustvujući predstavi* [пазмак 3С.] (za vrijeme predstave) *spava*.” (BATIŠIĆ 1972: 137).

¹⁰ Да простор може бити конотиран овом врстом локализатора само у једнообразном граматичком моделу са предлогом на / с(а), у оквиру реченичних структура с глаголом *биѣи* и локализатором у локативу, односно с глаголима кретања (најчешће) и локализатором у акузативу или генитиву, потврда је увођење, уместо глагола *йрисусѣвоваѣи*, глагола *учесѣвоваѣи*. Иако је семантичка допуна овог другог глагола, по правилу, локатив с предлогом у, неће доћи до промене предлошког решења. Разлог је у томе што се као допуна овом глаголу појављује искључиво девербативна именица (дакле, именица која означава неку радњу), тако да би конструкција *учесѣвоваѣи на конференцији* означавала само присуство приликом одржавања дате активности, не пружајући експлицитно информацију о учешћу у њој (BATIŠIĆ 1972: 38, напомена 5). Уколико бисмо, ипак, претпоставили ангажованост у оквиру овог вида друштвеног дешавања, будући да је инхерентно садржана у глаголу *учесѣвоваѣи*, могли бисмо рећи да је овде имплицирана девербативна именица *рад* као семантичка допуна, те да дубинска структура изгледа овако: *учесѣвоваѣи у раду конференције*.

чења које се овде разматра. Лексема *ѝријаѝељ*, заправо њен плуралски облик *ѝријаѝељи*, до поменутог значења долази посредством њене употребе за обележавање сродничког односа, у којој су *ѝријаѝељи* (1) ‘родитељи једног од супружника према родитељима другог супружника’. Лексичка одредница *ѝријаѝељи* (2), са значењем ‘прослава’, тиче се обичаја који представља први организовани узајамни одлазак једних *ѝријаѝеља* (1) и њихове уже родбине и комшија, након венчања младенаца, у посету и на веселје припремљено у њихову част у кући других *ѝријаѝеља* (1). У примеру [3.4] из контекста сазнајемо и то да је славље организовано код младожењиних родитеља. Конструкцији *ићи у ѝријаѝеље* значењски је сродна структура *ићи у ѓосѝе*, такође с предлогом *у* и плуралским обликом именице која означава особу.¹¹

2.3. У оквиру једне од трију посматраних реченичних структура – копулативног глагола с локативом или глагола кретања с генитивном или акузативном допуном / одредбом – простор може бити конотативно одређен и локализаторима с предлогом у / из који су објекат имплициране радње изражене глаголима са значењем ‘припремити’, а у акузативним конструкцијама и радње изражене глаголима са значењем ‘допремити’ (Павловић 2000: 118). Уп.

- [4] 1. Ко повзздан бѹде у *шмрѣцима*, нѣмā кад; ѡна била у *бѡби* кад ѡн долѣтио;
2. Мйтар јѣнѡм пѡшѡ у *рѣдуше* и вйдијо гўју, виш нйкад нйје смйѡ у *рѣдуше*; и у *јаѡ-*
де йдѣмо и у *љешнйке* йдѣмо; Чўвāј се гўја кад бѹдѣш йшла у *љѣљке*;
3. а кад дѡћѣ *из бадњāкā*, ѡндār јѣдѣмо.

Ови „метонимијски” локализатори налазе се у плуралској форми уколико је имају. Обавезно припремање објекта извршено је на одређеном месту, најчешће у шуми, а сам објекат већином је неки од шумских плодова, па је припремање, заправо, најчешће прикупљање. Будући да само прикупљање подразумева бивање у извесној акцији, активно учествовање у њој, њен објекат је граматикализован моделом блокираним предлогом *у / из* у редукованој површинској структури. Тако нпр. конструкцији *бићии у јагодама* одговарала би дубинска конструкција *бићии /учеситвоваћи на одређеном местуу* у акцији *прикуиљања* (=брања) *јагода* с циљем *њиховоџ доипремања до ситалноџ бораициња* (=до куће). Овакву интерпретацију можемо применити на регистроване локативне форме наведене семантике [4.1]. Акузативни облици ових именица [4.2] представљају површински експонент дубинске реченичне структуре с двама циљним радњама израженим горепоменутих типовима

¹¹ Специфичност ровачког говора коју истиче професор Пижурица (1967: 154) jeste да се уз именице које означавају сродство или неки сличан однос (кумови, рођаци, пријатељи и сл.), а у конструкцији са глаголима типа *доћи*, *враћати се* и сл., појављује по правилу конструкција из *+зенитив* (нпр. Јесу ли дошли ис пријатеља), а да се веома ретко чује и конструкција од *+зенитив* (нпр. Дошје је от пријатеља). Оваква употреба није блиска гласничком говору, изузев именица типа *шазбина* с јасним значењем групе (нпр. *доћи из шазбине*). Конструкција *из пријатеља* могућа је у нашем говору, с тим да тада обавезно упућује на посматрану значењску категорију, на организовану активност, славље припремљено код пријатеља, док се са конкретним значењем особе, тј. значењем посесора аблативног просторног локализатора *кућа* јавља конструкција *од пријатеља*.

глагола,¹² уп. нпр. *ићи у јагоде* → *ићи на одређено месџо с циљем да се јагоде љрикује* (=наберу) и *дојреме до куће*.

Означавајући достизање циља, глагол кретања у забележеној реченичној структури [4.3] поклапа се с радњом допремања објекта који је исказан генитивном конструкцијом и који је експонент радње припремања и импликатор простора на којем је обављена та радња, односно простора са којег је донесен објекат до сталног боравишта, уп. *кад дојреми бадњаке које је љри-љремџо* (=насекао) *на одређеном месџу* (=у шуми) // *кад донесе бадњаке с месџа* (=из шуме) *на коме их је љриљремџо* (=насекао).

2.4. И следеће именице имају улогу објекта „уз имплицитни, искуствено препознатљив, предикат” (Павловић 2000: 117), али за разлику од претходних, ове именице не исказују неопходност активног учешћа у реализацији имплицитне радње чији су објекат, него је у таквој радњи обавезно укључено више агенаса подједнако.

Сходно значењу већег броја учесника у вршењу радње, ове лексеме су блокиране предлогом *на*, а представљају, условно речено, један вид друштвеног догађаја, организоване активности, слично именицама са значењем прослава, свечаности и сл. Објекат локализације се налази у простору који припада организатору радње препознатљиве по њеном објекту, реализујући је заједно с њим (=организатором). Стога је већином исказан посесор простора у којем се врши имплицитна предикација коју чини глагол ‘конзумирања’ – *љиљи* односно *јесџи*, а објекат те радње исказан је именицама које припадају лексичко-семантичкој групи са значењем одређеног јела или пића. У нашим примерима најчешће је реч о лексеми *кава*. Уп.

- [5] 1. ја била *код Јелџе на кавџи* кад бн звџо [→ ја сам била у *Јелиној кућџи* и с њом сам пила кафу...];
2. Рџтинка ме презва *на кавџу* [→ Рџтинка ме презва (=позва да пређем) у *њену кућџу* да попијемо кафу]; Презџивале се *на љуру* пџтком [→ Презџивале су се (=позивале су се да пређу) у *кућџу једне или друге* да једу заједно пуру петком].¹³
3. ја дођџм с *кавџе*, а они *кућџу* дџгли нџ себџ [→ ја дођџм с *места* (=из *комшијске куће*) где сам с неким (од људи из те куће) попила кафу...].

¹² Уп. „Ове именице, реализоване у оквиру акузативних конструкција, указују на објекат по који се иде, што је својствено и конструкцији с предлогом *љо*, али ова друга не даје информацију о неопходности претходног припремања објекта по који се иде” (Павловић 2000: 118). Овако је објашњена употреба финалне конструкције *у+акузџџив* у говору северозападне Боке. У регистру падежних модела с финалним значењем у говору Вучџака у босанској Посавини Срџто Танасић (2004: 485) наводи и ову конструкцију, а имајући у виду усмено саопштење Слободана Ремџића, помиње да је присутна и у говору источнобосанских Ера, чије је подручје северозападно од простора Гласинца. С лексичким експонентима *дрва* и *љраве* конструкција *у+акузџџив* с циљним значењем регистрована је у говору Параћинског Поморавља (Мџлорадовић 2003: 184), а само с експонентом *дрва* бележи се у говору Змијања (Петровић 1972: 165) и у лџвачком говору (Симић Р. 1980: 70).

¹³ Заједно с глаголима кретања управним акузативним конструкцијама уврштени су и глаголи типа *звџџи* будући да је у њиховом семантичком потенцијалу садржана и сема ‘ићи’ – ‘налагати или нудити коме да дође’ (Павловић 2006: 60, напомена 83). Наш регистровани глагол *љрезвџџи* / *љрезџивџи* у значењу ‘позвати сусџда у неформалну посџту’ може се довести у вџзу с глаголом *љређи*, нарочито с његовом инкорпорираном прилошком семом ‘преко (=преко пута)’. Овај архаизам, преузџт из Вуковог Рјџчника, бележи и РМС у значењу ‘звати кога који је преко’.

Приликом трансформације минималне реченичке структуре с копулативним глаголом *бићи* [5.1] површински експонент физичког простора налазимо у инструменталу с предлогом с(А), пошто се имплицитна активност обавља у друштву. Уместо овог начина, иницијатор овакве догађајне појаве у дубинској структури може бити исказан и кроз плуралску предикацију, као што је случај у примерима [5.2] у којима су структуре с акузативним конструкцијама трансформисане одговарајућим интенционалним клаузама. Захваљујући исказаном посесору имплицитног простора, у дубинским структурама је било могуће прецизно одредити просторни локализатор, што није случај у примеру [5.3], али и ту искуствено знамо да се ради о некој од кућа у суседству.

На исти начин простор је конотиран и у случају лексема са значењем дневних obroka (доручак, ручак, вечера) [5.4]. Акценат на друштвеном карактеру везује их за предлог на / с(А), а из истог разлога се у дубинску структуру обавезно уводи плуралност агенса радње тако да не постоји потпуна семантичка једнакост с одговарајућом глаголском лексичком јединицом.¹⁴ Уп.

[5] 4. и Горан дош^б н^дј на р^учак [→ и Горан је дошао онде [код њих ⇒ у њихову кућу] да би [с њима] ручао]; Ај на фуштрук! [→ хајде (дођи) [код мене ⇒ у моју кућу] да фруштукујемо (=доручкујемо)].

2.5. Имајући у виду чињеницу да је „фазност” битна компонента глагола кретања (Ружић 2005: 531), те да су фазни глаголи значењски специфични због припадности класи глагола с обавезном лексичко-семантичком пресупозицијом (Пипер 2005а: 312), то нам у свим забележеним синтагмама намеће пресупозицију према којој управни глагол кретања реферише о започињању, односно завршетку одређене активности исказане појмом у акузативу, односно генитиву. Наиме, у оквиру посматраног тернарног микросистема падежних конструкција с лексичким експонентом у значењу догађајне појаве, синтагме глагола кретања с акузативним конструкцијама упућују на то да се по завршетку кретања отпочиње с обављањем радње / процеса / активности исказане акузативним обликом, тј. с пресупозицијом *није био у / на X, сад је у / на X* (уп. нпр. *дошао*¹⁵ *је у њосеиу / на сѝражу / на мобу / у јаџоде / на кафу*

¹⁴ Уп. и запажање М. Ивић (1995: 190): „Takva se konstrukcija [=бићи на вечера – 3. С.] upotrebljava obično onda kad treba saopštiti da se radnja ‘večerati’, ne ostvaruje pojedinačno nego s k u p o [размак 3. С.], pod okolnostima koje joj dodeljuju značaj svojevrstnog čina”.

¹⁵ Треба имати на уму и то да постоје нијансе различите интерпретације реченичне ситуације у зависности од тога да ли је управни глагол кретања адлативни, аблативни или је необележен у том смислу. Тако нпр. захваљујући инхерентној резултативној ситуационој компоненти глагола *доћи*, облик за прошлост у одговарајућем контексту с појмом у акузативу означава садашњост (Ivić M. 1995: 196, 197), па је био најподеснији за илустрацију наведено пресупозиције и стављања акцента на почетак активности. У случају присуства глагола транслокативно необележеног или аблативно маркираног у синтагми с акузативним обликом појма догађајног карактера рачунати треба и на аспектualни фрагмент који претходи самом почетку радње, тј. на претпочетну фазу радње или проспекцију (Поповић 2008). Глаголом *доћи* у синтагмама с генитивном конструкцијом наглашен је завршетак активности и лоцираношћу агенса на новом, најчешће уобичајеном месту. Аблативни глаголи кретања у истим синтагмама, уз јасну представу о завршетку активности исказане генитивном формом, могу у одређеним контекстима подразумевати не завршетак као природан след већ заустављање

→_{PRS} није био у њосеџи / на сџражи / на моби / у јаџодама / на кафи, сад је у њосеџи / на сџражи / на моби / у јаџодама / на кафи). Наспрам уласка у извесну активност тј. њочеџка бављења извесном акџивношћу јесте излазак из такве активности тј. завршеџак бављења извесном акџивношћу што је подразумевана информација садржана у синтагмама с генитивним обликом догађајне појаве која се своди на смисао био је у / на X, више није у / на X (уп. нпр. доџао је из њосеџе / са сџраже / с мобе / из јаџода / с кафе →_{PRS} био је у њосеџи / на сџражи / на моби / у јаџодама / на кафи, више није у њосеџи / на сџражи / на моби / у јаџодама / на кафи). Пресупозиција се, дакле, своди на само одвијање извесне радње, на бављење у смислу присуствовања датој појави или учествовања у њој, што се изражава локативном конструкцијом у копулативном предикату, трећом падежном конструкцијом у парадигми с функцијом означавања фазе одређене активности.

3. ЗАКЉУЧАК. Како су у ранијим расправама дијалектологи ревносније бележили синтаксичке појаве препознате као изразите дијалектизме, а ређе оне које се поклапају с књижевним језиком, непотпуна обавештења о стању на терену могла су бити разлогом изостанка поклапања извесних изгласа (Ивић П. 1998: 120). У циљу систематичнијег приступа изучавању дијалектске синтаксе, иако се сагледаване реченичне структуре забележене у материјалу из говора Гласинца практично не разликују од стандарднојезичке ситуације, покушали смо што исцрпније представити њихово функционисање и место у испитиваном говору.

Заједничка карактеристика лексичких експонената са значењем најразличитијих догађајних појава у трима основним граматичким моделима денотативне детерминације простора јесте да се као ентитети друштвенодогађајног карактера остварују на одређеном, често искуствено препознатљивом месту па као такви функционишу као имплицитни просторни локализатори.

У покушају сагледавања дистрибуције употребе једног од двају опозитних предлога размотрена су три битна, међусобно комплементарна индикатора при избору предлога. Један од њих тиче се (не)идентичности агенса корелативних предикација. Док хетеросубјекатске ситуације везујемо за падежне моделе с предлогом на / с(А), иначе граматикализаторима локализације на спољној страни просторног локализатора, таутосубјекатске релације доступне су моделима с обама опозитним предлошким решењима (у / из ~ на / с(А), због чега је укључен и други индикатор – степен укључености агенса (и објекта локализације) и вољност у реализацији одређене радње. Видљивија ангажованост, често прожета агенсовом вољношћу или израженим кретањем, доводи до појаве падежног модела с предлогом у / из. На ово се надовезује и (не)самосталност агенса у обављању радње садржане у предикацији из дубинске структуре. Наиме, самостално учествовање у радњи, без саучесника, доводи до појаве падежних форми с предлогом у / из, док се у

тока одређене радње односно догађајне појаве, напуштање у смислу прекида (уп. нпр. *оџиџао је из борбе* ⇒ *наџуџио је борбу* / *џресџао је да се бори* (а *борба јоџ џраје*)). У сваком случају, са аспекта фазе одвијања радње имплицирани у генитивној конструкцији, оваква синтагма уз глагол кретања реферише о сегменту који, како наводи Људмила Поповић, одговара ретроспекцији (2008: 299; 306), односно одговара фази која следи након краја извесне активности.

структурама са значењем присуствовања већег броја људи у извесној активности без њиховог наглашеног ангажовања у њој, јављају конструкције с опозитним предлогом *НА / С(А)*.

Декомпоноване структуре никако нису непознате ни народним говори-ма, нарочито у случају када се укаже потреба за експлицирањем одређеног значења које не постоји у синтетичкој глаголској форми (у примеру [2.6] информација о дужини завршеног путовања, ускраћена употребом глагола *доиђућовати*, а омогућена употребом аналитичке структуре *доћи с к р а њ и к а њући*).

Захваљујући изворној корелативности ових трију посматраних падежних модела, реченичне структуре с таквим моделима који су лексикализовани појмовима са значењем догађајних појава чине парадигму с функцијом означавања фазе одређене активности. У таквом тернарном систему радња која је у току исказана је девербативном именицом или експонентом имплицитне предикације у конструкцији *У / НА + локајив* у копулативном предикату, а почетак, односно завршетак извесне активности истим лексичким јединицама у конструкцији *У / НА + акузатив*, односно из */ С(А) + џенијив* уз глагол кретања чија је битна компонента управо сама фазност.

У погледу заступљености посматраних падежних модела истог лексичког експонента, у говору Гласинца јасно се издваја акузативна конструкција с предлогом *У / НА*. Уколико таква конструкција, као део предиката са „фазним” значењем, не представља лексичкосемантичку допуну, она је у функцији интенционалног детерминатора у синтагмама с њима управним глаголима кретања.

Приметно је да у испитиваном говору структуре с глаголима кретања имају предност над структурама у виду копуле *бијти* и локативне предикатске именице и у ситуацијама када се оне могу сматрати међусобно истозначним (уп. *ишла сам му у њосеју* према конструкцији *била сам му у њосеју*). Стављање у први план интенционалности као темеља сваке свесне, планиране људске активности подразумева и кретање ка одређеном циљу (Павловић 2006: 298). У складу с тим је и запажање Људмиле Поповић (2008: 300) према којем се концептуално живот изједначаје с кретањем.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременога српског језика. Простор реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика предлога *до*. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 31–43.
- Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003а): 101–261.
- Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику (II). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVI/2 (2003б): 51–216.
- Ивић, Милка. Једно поглавље из граматике нашег савременог језика – систем месних падежа. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* II (1957): 145–158.
- Ивић, Павле. Српски дијалекти и њихова класификација. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLI /2 (1998): 113–132.

- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови). *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997).
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Друђи део – Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Упоишеба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспекти*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2003.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Дештерминаивни падежи у говору северозападне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 16), 2000.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Дештерминаивни падежи у старосрпској пословној правној писмености*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 2006.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Правци транспонована протокационих семантичких параметара у старосрпским детерминативним системима. *Јужнословенски филолог LXIV* (2008): 283–295.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. О говору Змијања. IV део. Синтакса. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XV/2* (1972): 151–211 (с картом).
- ПИЈУРИЦА, Мато. Употреба падежа у говору Роваца. *Прилози проучавању језика 3* (1967): 141–176.
- ПИПЕР, Предраг. Предикат. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Просторна реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005а.
- ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Просторна реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005б.
- ПОПОВИЋ, Људмила. Изражавање аспектуалног значења проспективности у словенским језицима. *Зборник Матице српске за славистику 73* (2008): 297–314.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Ситари и нови сити*. *Огледи о језику и уму*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- РУЖИЋ, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Просторна реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- СИМИЋ, Зоран. Из лексике Гласинца. *Прилози проучавању језика 34* (2003): 219–309.
- СИМИЋ, Зоран. Преношење акцента на проклитику у говору Гласинца. *Probleme de filologie slavă XII* (2004): 131–136.
- СИМИЋ, Зоран. Вокалске особине у говору Гласинца. *Probleme de filologie slavă XIII* (2005): 147–157.
- СИМИЋ, Зоран. Просторни локализатори из сфере куће и покућства у говору Гласинца. Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.). *Зборник у част Гордани Вуковић. Лексикологија – ономастика – синтакса*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, 293–304.
- СИМИЋ, Радоје. Синтакса левачког говора. I. Употреба падежних облика. *Српски дијалектолошки зборник XXVI* (1980): 1–146.
- ТАНАСИЋ, Сreto. Из синтаксе говора Срба добојског краја: падежи са финалним значењем. Јудита Планкош (ур.). *Живот и дело академика Павла Ивића: зборник радова са шпеће међународног научног скупа: Живот и дело академика Павла Ивића*. Суботица – Нови Сад – Београд: Градска библиотека Суботица – САНУ – Филозофски факултет у Новом Саду – Народна библиотека Србије – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2004, 479–488.
- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синтакса српскохрватског жеништва*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин, 1995.
- *
- BATISTIĆ, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, n.s., knj. 3, 1972.
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Zemun – Beograd: Slovograf – Biblioteka XX vek, 1995.
- KLIKOVAC, Duška. *Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet, 2000.

Zoran Simić

EVENTS AS IMPLICIT SPATIAL LOCALIZERS
(ON EXAMPLES FROM THE GLASINAC VERNACULAR)

S u m m a r y

This paper uses excerpted dialectal material from the Glasinac vernacular in eastern Bosnia to observe entities with the meaning of events of social character that function as lexical exponents in three basic grammatical models of the denotative determination of space (structure $U/NA + locative$ with the copula *biti*, structures $U/NA + accusative$ and $IZ/S(A) + genitive$ with verbs of motion). These are diverse social events which, as a rule, are realized in a certain location so in the registered sentential structures they occur in the role of implicit spatial localizers, which was indicated during the interpretation of noted examples. Condensators of deep sentential structure are deverbative nouns and the exponents of deep sentential structure are concepts with the meaning of social activity which are the semantic complement of the implicit verb *prisustvovati*, then there are concepts which are the objects of implied action expressed with the verbs meaning 'prepare'; in the accusative structures actions expressed with the verbs meaning 'fetch' and concepts functioning as objects of implicit predications comprising the verb of 'consumption' – *piti* and *jesti* appear as well.

The connection of the observed nouns in certain case models with one of the opposing prepositional solutions $U \sim NA$ and $IZ \sim S(A)$ has been influenced by three important and mutually complementary factors that are considered in the paper: the (non)identicalness of the agents of the correlative predications, the degree of inclusion and volition of the agent in the realization of a certain action, and the (in)dependence of the agent in performing the activity.

The primary correlativity of these case models implies that, as a certain tertiary microsystem, even lexicalized like this, they can form a paradigm with the function of marking a stage in a certain activity. In such a semantic paradigm the locative structure with the copula *biti* represents an activity in progress, an accusative structure with the verb of motion represents an initial stage, and the genitive structure with the verb of motion represents a final stage of the activity marked as an event.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
zosim04@yahoo.com

Марина Јуришић

ПРЕДЛОГ *врз* У СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА*

Овај прилог говори о значењу предлога *врз* у српским дијалектима, његовој географској распрострањености и о предлошко-падежним конструкцијама овога предлога са генитивом / општим падежом у функцији спацијалног, темпоралног, квалификативног, каузалног и интенционалног детерминатора.

Кључне речи: српски дијалекти, косовско-ресавски дијалекат, призренско-тимочка дијалекатска област, синтакса падежа, предлог *врз*.

This paper discusses the meaning of the preposition *vrz* in Serbian vernaculars, its geographical distribution and the prepositional case constructions of this preposition with the genitive / general case, in the function of a spatial, temporal, qualifying, causal and intentional determiner.

Key words: Serbian dialects, Kosovo-Resava dialect, Prizren-Timok dialect area, case syntax, preposition *vrz*.

1. Увод. Циљ овога рада јесте да најпре утврди значење предлога *врз*, са којим падежним формама се комбинује и у којим се говорима српског језичког простора употребљава, а затим да расветли синтаксичка значења која имају предлошко-падежне конструкције са овим предлогом. У складу са тим прегледани су речници РСАНУ и РЈАЗУ, етимолошки речник П. Скока и дијалектолошка литература (речници и монографије о појединим говорима са српског језичког простора), као и белешке с ауторових дијалектолошких истраживања у Горњој Пчињи и широј околини Врања,¹ а ради детаљније синтаксичке анализе преузете су потврде овога предлога из поменуте литературе.

2. ЗНАЧЕЊА ПРЕДЛОГА *врз*. Предлог *врз*, у РСАНУ (3: 55) дат са квалификатором застарело и покрајински, вероватно води порекло од предлога *вр(х)*, а према Скоковом речнику (где се помиње у оквиру одреднице *врх*), финални

* Овај прилог резултат је рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ За ову прилику било је неопходно проучити довољан број репрезентативних монографских описа и речника српских говора да би се на основу њих утврдио ареал на коме је присутан предлог *врз*. Прегледани су сви бројеви *Српског дијалектолошког зборника*, али и друге монографије (углавном исте које Д. Радовановић и Ж. Бошњакковић користе као извор и литературу у: Бошњакковић – Радовановић 2011: 201–204), при чему се у *Изворима и цитирању литературе* овога прилога наводе само библиографске јединице у којима је регистрован истраживани предлог или из којих су експерпирани потврде за синтаксичку анализу.

глас *з* настао је према аналогiji са предлогом *без* (Скок 3: 624). Б. Видоески, међутим, другачије гледа на порекло предлога *врз* (који је део лексичког репертоара кумановског говора): „*Врз* (< *врху* + *вѣзѣ*)” (Видоески 1962: 178). У сваком случају, глас *з* у предлогу *врз* понекад, због асимилације по звучности, прелази у *с* (*врс крѣу*) или пак добија додатни вокал *а* (*врза зѣље*). У РЈАЗУ се наводи да је *врз* „*граеос. isto što vrh, više, iznad.*” (РЈАЗУ XXI: 585), и према проученој дијалектолошкој литератури, у говорима у којима се овај предлог употребљава значење му је слично: у неким радовима то је (*йо*)*врх* (Белић 1999: 414; Букумирић 2003: 301; Букумирић 2012: 84; Жугић 2005: 43; Јовић 1968: 164; Поповић – Петровић 2009: 43), или: *на*, *йоврх*, *йреко* (Динић 2008: 84; Ивић 1957: 314; Јовановић 2004: 362; Марковић 1986: 283; Стојановић 2010: 111; Тома 1998: 368; Ћирић 1999: 157), а често се инсистира на томе да му је основно значење – *йреко* (Богдановић 1979: 108; Вукадиновић 1996: 254; Грковић 1968: 137; Јуришић 2012; Марковић 2000: 224; Милорадовић 2003: 118; Симић 1980: 54). Важније је, изгледа, да ли се поменути говори разликују према статусу предлога *врз*, тј. да ли су у њима предлози *врз* и *вр(х)* изједначени по значењу или нису. У неким косовско-ресавским говорима те разлике (између *вр* и *врз*) нема већ се помиње „предлог *вр* / *врс* / *врз*” (Јовић 1968: 164), односно „*вр* (*врз*)” (Грковић 1968: 137), док у већини призренско-тимочких говора *вр* представља део сложеног предлога (*у вр очи*), а *врз* је предлог са значењем ‘преко’, како је и у говору Параћинског Поморавља и левачком говору, на пример (Милорадовић 2003: 117–118; Симић 1980: 54). Насупрот овим, у основи просторним значењима, забележено је и једно неочекивано – ‘због’ и то у говору Качера (део високе Шумадије) (Петровић – Капустина 2011: 23, 62). Када је у питању падеж који се употребљава уз овај предлог, у свим говорима са сачуваном флексијом то је генитив, а у говорима са аналитичком деклинацијом – општи падеж. Није необична појава ни колебање у њиховој употреби, забележено у Параћинском Поморављу, косовско-ресавском говору са наглашеном тенденцијом ка аналитизму (Милорадовић 2003: 117–118).

3. ГЕОГРАФСКА РАСПРОСТРАЊЕНОСТ ПРЕДЛОГА *ВРЗ*. У Скоковом етимолошком речнику наводи се да је предлог *врз* везан за Космет (Скок 3: 624), у РЈАЗУ даје се једна потврда овога предлога такође са Косова (РЈАЗУ XXI: 585), док се у РСАНУ налазе потврде забележене и на овом простору и у другим говорима призренско-тимочке дијалекатске области и косовско-ресавског дијалекта (РСАНУ 3: 55)². Прегледом домаће дијалектолошке литературе може се потврдити да се предлог *врз* употребљава на простору Косова и Метохије (Букумирић 2003: 301; Букумирић 2012: 84, 87; Елезовић 1932: 87–88; Павловић 1939: 71, 171), али и у другим призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима (Белић 1999: 414; Богдановић 1979: 108; Богдановић 1987: 219; Вукадиновић 1996: 254; Грковић 1968: 137; Динић 1988: 42; Динић

² Увидом у грађу за РСАНУ (тј. одредницу *врз*) примећује се да није могуће увек са сигурношћу утврдити порекло забележених потврда, иако је редовно назначено одакле су оне преузете. Ипак, јасно је то да су потврде из екавских говора, а врло често може се приметити и да су из неког призренско-тимочког или косовско-ресавског говора.

2008: 84; Жугић 2005: 43; Жугић 2010: 111; Јовановић 2004: 362; Јовић 1968: 164; Марковић 1986: 283; Милорадовић 2003: 118; Симић 1980: 54; Стојановић 2010: 111, 483, 523, 911; Тома 1998: 368; Ћирић 1983: 102, 130; Ћирић 1999: 157). П. Ивић први напомиње у својој монографији о галипољском говору (у коме је иначе овај предлог врло чест³) да је *врз* забележио „и у Касидолу, месту чији говор припада пожаревачко-вршачком типу” (Ивић 1957: 314), тако да се може закључити да употреба предлога *врз* захвата и простор смедеревско-вршачких говора. Изузетак представља *врз* у говору Качера, који не припада поменутиим дијалектима већ шумадијско-војвођанским (Петровић – Капустина 2011: 23, 62). У говору Спича такође је забележено *врз*, али није регистровано ни у једном другом зетско-сјеничком говору (Поповић – Петровић 2009: 43). Иначе, овај предлог обичан је на бугарском и македонском простору.⁴ Помиње га Б. Видоески, као предлог са широким употребом на кумановској територији (Видоески 1962: 178), што се надовезује на стање у суседном горњопчињском говору, али га, зачудо, нема у шарпланинској жупи Гора, а „ни у оближњим македонским говорима” (Младеновић 2001: 468).

4. ГЕНИТИВ / ОПШТИ ПАДЕЖ СА ПРЕДЛОГОМ *врз* У ФУНКЦИЈИ СПАЦИЈАЛНОГ, ТЕМПОРАЛНОГ, КВАЛИФИКАТИВНОГ, КАУЗАЛНОГ И ИНТЕНЦИОНАЛНОГ ДЕТЕРМИНАТОРА.⁵

4.1. Истраживаним предлогом уз именску реч у генитиву / ОП означава се пре свега *сјаицијалност*. Већина потврда (прикупљена из наведене литературе) указује на просторни однос у коме се објекат локализације смешта, односно, завршава своју активност тако да захвата читаву горњу страну локализатора. У питању је, дакле, завршна усмереност или *адлаиивност*, а како се активност завршава на површини оријентира, овај предлог је везан за још један параметар – *ареалокализацију*. Глаголи који се комбинују са овом конструкцијом су директивни, и врло често то су глаголи *финалне директиивности*, односно *глаголи смеицања (легне, иадне)*. Потврде:⁶

Машина је заронила у земљу а вагони полетели један *врз другоџ* (Јед. 1873, 188) (РСАНУ 3: 55); пао е *врз мёне* В., *врз ираџе* је намёштила поњаџу Миј. (Јовић 1968: 164); тўрим рўку *врз њоџе* Ур. (Симић 1980: 54); Тўри мало пепёла *вр сџа* (К); Сџч тўримо *врз онџа* (Д), Турџу онџ грање *вр ииџа л'ўди* (Бл) (Букумирић 2012: 84, 87); Устџи га дизгбр *врз иулиџе*; Ни пурџа са (=не остављај га) *врз цџџа*, ће се искрши цџџ; Упрџгнйво кџла, стџиво мџнгџл *врз кџла*; Остџи *врз иџџа кџмења*; Начичкџше се *врз менџ* чичкџви; Шџ се пџнеш *врз кџла*; *Врс кџмења* лџгнеш, *врс кџмења* освџнеш; Злџ сам лџгла *врз руке*, рўкџ ми ўтрњи;

³ Занимљиво је да честу употребу предлога *врз* у галипољском говору, П. Ивић сматра особиним значајном за „питање порекла овог говора”, с обзиром на то да је овај предлог познат „и већини говора косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта” (Ивић 1957: 314).

⁴ У речнику бугарског језика забележен је предлог *врџ* као дијалектизам (РБЕ II: 421–422), а у македонском речнику то је предлог исте форме као у српским дијалектима (РМЈ I: 84). Значења овога предлога у оба језика бројнија су од оних која су уочена у српским говорима, али им је заједничко то што су обично везана за просторност (спацијалност).

⁵ Ова тачка урађена је на начин који је применио С. Павловић (2006).

⁶ У овом раду све преузете потврде дате су на исти начин као у литератури из које су цитиране, уједначавање је извршено само у виду доследног истицања синтагми са предлогом *врз* италиком.

Да мећамо јагњиха, *врс јагњиха* козлийа; Митни је *врс ѓранѣ* (информатори су ми објаснили да ова реченица значи: „Пребаци је преко гране” [тако да остане висећи преко ње]); *Врс ѓредѣ* га фрји (Ивић 1957: 333–334); Снопје стајамо инѣ *врз друго*, напрајмо стѣк; Нарѣдй и лѣ“по инѣ *врз друго* (Ивић 1957: 356); Тўри ги ту *врз њй* (Елезовић 1932: 87–88); и шлѣг тўрила *врс йослѣдне кѣре* (Мир), *врс онѣ ѓомйле* јѣш натўрѣла нѣшто (Заб) (Милорадовић 2003: 118); *Врз сйра* се ўвек мѣте скѣруп (Грковић 1968: 137); Напуња се *врс рѣбе* (Поповић – Петровић 2009: 43);

та *врс дейѣйѣ* легна́ла; па овакој легна́ја *врс њѣѣа*; он паде *врс едну ѓрамѣду*; и они, потрѣја се едѣн накуде еднѣга, *врс њѣѣа* па́дја трупат и убија га; врљи једно чергиште *врс нас*; камење, куп, расипа *врс мене*; оно пушта зѣмњу *врс нас*; Оно си зѣмња па́да *врс нас*; па кат прогореја та́ванат, па озгѣр жѣтѣто – куп *врс кубейѣ*; и ја рњечки, та *врс шара́бе*, како удри с рўкуту, оо, стѣмни ми се; ја потрѣа да ги сѣпру, онѣ како ме бутнаше, па *врс мене*, еднѣ по еднѣ, етѣ тўј; ми си да јѣдемо лѣб – оно кѣт се сипѣ, вика, онѣј гра, вика, *врс нас*; И ѣе замѣсимо по три, четйри, па и, кудѣ са пѣвише лўди, по седам лѣба, и овакој месѣл йма и ѣе ги расплѣскамо *еднѣѣа врс еднѣѣа*, еднѣга, кѣт ста́ше, зна́ш, *еднѣѣа врс еднѣѣа*; а оно, вика, пу́ца по ѣфцѣте камење, ка́мен преко ка́мен, ка́же, *врс ѣфце*; па *врс шамйўйў* се тўреф, сйне (Горња Пчиња – Јуришић 2012); Тўрим ка́мен *врс сйриѣйѣ*, да се пѣбоље исцѣди; *Врс ко́шай* врљим покрѣвѣ, та да им је то́пло унутра, на ја́ганцити; *Врза зѣље* у ка́цу мо́ра да се тўри пѣтежа́к ка́мен (Динић 2008: 84); Фрљи нй́ко цѣпче *врс дейѣ* да не о́зѣбне кѣд спйје; Турија покрѣвац *врс ко́ѣа* (Михѣловић 1977: 55, 67); Тўри покрѣвац *врс ко́ѣа* да не осѣбне, знѣјан је от-пўт; Тури́л га *врза-сид* да га нй́ки не најде. Наврља еднѣ *врс друго*, па ја мо́рам да сређу́ем њѣјно обеклѣ; Натрупѣла свѣ еднѣ *врс-друго*, па не мо́ж да најде дети́њи дрпѣльци; Прво сучѣ ко́ре, па ги пѣсле према́же с ма́з, па ги рѣди едну *врс друго* (Стојановић 2010: 111; 483 (одредница наврља); 523 (одредница нашруйа); 911 (одредница суче (се))); Обѣра́ше се и па́доше јѣдан *врс другоѣа*; Слана па́дла *врс Нѣѣину йайри́ку*, нй́је стй́гла да ју обѣре на вре́ме (Марковић 1986: 283); надену́ сѣно, па *врс сѣно* лѣмези, да не оду́ва вѣтар Б (Богдановић 1979: 108); насй́пи *врз шу воду* Гч (Богдановић 1987: 219); Вода́ му йде *врс нѣѣу*; Па́дли едѣн *врс другоѣ* (Јовановић 2004: 362); Тўри најлон *врс шѣј луѣ* до́кле врне, да се не скапѣ! (Жугић 2005: 43); свѣ ву на куп нафрља, једнѣ *врс друго*; тури́ли најлони *врс мо́кру йчени́цу*, онѣ повўкла буђу; ти прво лубеницу па *врс њўма* траву, да се не види; прво компйри па *врс комййри* петлужѣни; квѣчка ги врљила, пй́лики једнѣ *врс друго* заедно (Жугић 2010: 111); натўрана црѣга *врс црѣу* Л, лѣгал *врс мене* М (Ћирић 1999: 157); Таман он легнуја *врс овна* Мр (Тома 1998: 368); врљајте тўј зѣмњу, хўшкајте *врс њѣѣ* Гр (Марковић 2000: 224); *врс њѣѣа* тўре КД, *врс чѣвѣка* тўре П, шу́ма па́де *врс мѣн* ДП/К, па́де *врс дейѣ* В/Р, тўре *врс снѣй* озгѣр (Ј К) (Вукадиновић 1996: 254).

Неретка су „пренесена” значења ове предлошко-падежне конструкције:

Пекао сам ракију па изађем и напијем се хладне воде, па ми је хладна вода *врс онѣ шѣйлоше* навукла кашаљ (Змај 4). *Врс свеѣа шѣѣа*, оваким примањем и расправљањем тужаба у току наставе, деца се навикавају да не поштују тишину при предавању (Ац. 1, 124) (РСАНУ 3: 55); *Вр свѣ мўке* ми дошла јѣш и овѣ; А ѣна *врз шѣѣа* не слўша (Грковић 1968: 137); йма лѣба *врс лѣба* Крч (Симић 1980: 54); *Врза свѣ шѣј* јѣш и овѣј чўдо да ме снајде (Динић 2008: 84); *Врза свў мојў мўку* и њѣгову бригу да бринем (Стојановић 2010: 111).

Предлог *врз* са генитивом / ОП често се употребљава и уз глаголе типа *обући, уйасати*:⁷

вр сукње је упасала кецељу Мед (Јовић 1968: 164); *врз одела* обучем Над (Симић 1980: 54); Обучи *врз дџмија* (Елезовић 1932: 87–88); Обукла *врз рекле* гўњу (Грковић 1968: 137); Обуко *врз џемџира* и гўнче (ДМ) (Милорадовић 2003: 118);

Немò *врз ово одело* јòш нешто да тўриш (ДВ) (Милорадовић 2003: 118); До тела носе обично две или три памучне антерије, једну *врз дружу* (Миј. Ч. 1, 123) (РСАНУ 3: 55); А на гўњу енцике туріше, *Врз енцике* капу наместише (Динић 1988: 42); Обучи грудњак *врз кошўљу* (Марковић 1986: 283); објка’л јелече *врз дрēju* Б, *врза сукњу* препасала прегљачу БП (Богдановић 1979: 108); Обукал грудњак *врз кошўљу* (Јовановић 2004: 362); што, бре, обукујеш и капаран *врз кошўљу* на овој врућу (Жугић 2010: 111).

Анализирана предлошко-падежна конструкција употребљава се и уз глаголе мировања и притом је радња индирективних глагола непосредно (директно) смештена у границама датог објекта (места), односно на његовој површини, чиме се исказује *локациона (инклузивна) индирективност* (уп. Павловић 2006: 19; Пипер и др. 2005: 727). Потврде:

У рудничком благовештењу нашли су три животописа један *врз другоза* (Мил. М. Ђ. 15, 655); Смрзне се она вода, што претекне *врз заклойца* на шмрку (НПР Чајк., 360); Замислите простор од два корака дужине, 2 корака висине, један корак ширине и у томе апсу четири постеље, по две једна *врз друге*, па ћете појмити шта је „кајита” у морској лађи (Ђорђ. Бл. 3, 26) (РСАНУ 3: 55); Ако... поп није могао доћи... укопају га без опела, па га поп други дан *врз земље* опоје. (Косово у Србији) Етногр. зборн. 7, 241 (РЈАЗУ ХХІ: 585); тò е сàмо овàко кàмен *врз кàмена* Круш. (Симић 1980: 54); Поклòпац од плòче *врз зрнеиша* (Гр), По пàрче мèса *врз онòга колáча* (Д), Одена йма кукл’ан *врз онòга ал’ка* (Ж) (Букумирић 2012: 84, 87); Изйђите да вè’дјете Пипуљук Мàру шо је мàнгàлом *врз кòла* (=који је с мангалом на колима); Стойм *врз снè’га*; Вўк [скочио је и налази се] *врз бивòла*, *врз рòдòва* му (из даљег причања видело се да је био набоден на рогове), Унй чòвик зубатàраст, зўби му идан *врз дружу* уђашети; *Врс кошўје* долама, *врз долàмè* елèк (Ивић 1957: 333–334);

Оца стоји *врз земљу*, а глава му и брада у земљу (лук) (Призрен, Чем.) (РСАНУ 3: 55); тики коза врèкна по мène, ја да поглèдам, он (вук) *врз њум*; и такòј ја по четири сэм ги такòј пèкла (лèпчики), једно *врз друзо* (Горња Пчиња – Јуришић 2012); *врз ками’он* йде цирада БП (Богдановић 1979: 108); *врз кўке* оплén Т, озгòр, *врз њèга* ГС, *вр-зем* (*врз зем-љу*) свè смрзло Кш (Богдановић 1987: 219); човèк *врз човèка* Ос (Ћирић 1999: 157); човèк *врз човèка* Гр, еднò *врз друзо* М, а ја њу па *врез њèга* ВК (Марковић 2000: 224); *Врз њèга* цел дьн и ноћ (Михалловић 1977: 67);

Рабòта *врз рабòше* БМ; Бйјо сам пàмет *врз кàйе* (млад, луд) БМ (Елезовић 1932: 87–88).

⁷ М. Стевановић помиње три значења конструкције *врх + зениишв*, при чему једно од њих (доста често, нарочито у народним умотворинама) одговара овом значењу предлога *врз* са генитивом / ОП: „да се нешто ставља или већ налази одозго са спољне стране одеће с именом у генитиву: *На девојци кошўлица, врх ко шўу е доламица* (нар. песма). – *Меће на се свилену кошўљу, врх ко шўу е зелену доламу* (исто) итд.” (Стевановић 1986: 337).

У оквиру категорије спацијалности, изван поменутих примарних значења – адлативност и локациона индирективност, спорадично се срећу и друга значења предлога *врз* са генитивом / ОП окарактерисана као ретка, необична или неочекивана: у говору Параћинског Поморавља примећена је *оријентациона индирективност*: „У само једном примеру је месно значење предлошко-падешке синтагматске везе *врз* + Г оријентационо – „изнад”: преломе та саборник *врз њине злџве* (Клач)” (Милорадовић 2003: 118); у северној Метохији забележено је *иперлативно* значење: прође ми *врз злџве* Бр (Букумирић 2003: 301), у коме је најпоузданији знак перлативности предикат у виду глагола са перлативним префиксом *џро-* (*џрође*);⁸ у галипољском говору предлог *врз* се појављује и „у једном од значења која у нашем књижевном језику има предлог *џо*: *Врс џибџ удџа*” (Ивић 1957: 334), за који П. Ивић напомиње да „представља паралелу ширењу на у сличној употреби.”⁹

4.2. Интересантнији су, мада изузетно ретки, примери са предлогом *врз* у семантичким категоријама које нису везане за означавање просторних односа (*џемџоралност*, *квалификаџивност*, *каузалност* и *иниџенционалност*).

У монографији о левачком говору помиње се пример „са помереним основним значењем”: годину ѝ по *врз рџџа* Сек (Симић 1980: 54), који има значење темпоралне локализације ексклузивног типа – постериорности (када се детерминисана радња смешта иза темпоралног оријентира).¹⁰

У Говору Лужнице уз предлог *врз* стоји: „Предлозима *врз/од* означава се начин вршења радње и својеврстан континуитет: Пуши цигџру *врз/од ци-џџру* Ш, Пије чџшу *врз чџшу* (у књижевном језику ову функцију врши предлог за + инструментал)” (Ћирић 1983: 102).¹¹ Оваквој употреби предлога *врз*, изгледа, одговара значење дистрибутивности у оквиру категорије квалификативности (Павловић 2000: 98–100).

У говору Качера предлог *врз* значи ‘због’ и са генитивом се јавља у означавању каузалности, прецизније, индиректног узрока – иницијализатора, који представља само „почетну карику у ланцу подстицаја који доводе до реализовања узроковане ситуације” (Павловић 2006: 252).¹² Мџрају се вџнчати *врз дџџџ*. Идџм у Жџвковце сџмо *врз џнџ љџџ* (Петровић – Капустина 2011: 23, 62). У истом говору примећено је да конструкција *врз* + *џениџив*

⁸ У говору Врања и шире околине, међутим, у оваквим примерима на месту предлога *врз* нашло би се *изнад* / *над* или *више*. У говору северне Метохије, где је забележена ова потврда, предлог *врз* био би логичан само уколико има исто значење као предлог *вр* (што, изгледа, јесте случај, в. Букумирић 2003: 301).

⁹ Оваква употреба предлога *врз* подсећа на употребу предлога *џреко* (забележену на простору Горње Пчиње) уз динамичан глагол „ударања”: па млатџја, вџка, *џреко нџџе*, млатџја, млатџја прекукаја нџџе свџ; кад ме онџ мене с еџно дрџџље *џреко нџџе*, ја реко: „О, тџго, реко, уџтепа ме!”; И овде би се, евентуално, предлог *џреко* могао заменити предлогом *џо*.

¹⁰ У другим нашим говорима било би обичније рећи: „годину и по *џосле* рџта”.

¹¹ Занимљиво је да у поглављу *Речник* (исте монографије) постоји одредница „*врз* предл. на” (Ћирић 1983: 130), што нас наводи на закључак да је значење овога предлога у говору Лужнице ипак примарно спацијално, а поменуто означавање начина „вршења радње и својеврстан континуитет” представља вероватно оно што је, са тачке савременог језика, интересантно и неочекивано.

¹² Према терминологији М. Ивић (2005: 100) иницијализатору одговара назив *џасивни узрок*.

може да се употреби и са значењем интенционалности, односно да „може имати и циљно значење”, када се њоме указује на појаву која као циљ, намера утиче на реализацију дате радње: *Ишѡ је врз ѿуѡа у сѹд* (Петровић – Капустина 2011: 23). Ово представља својеврсну сличност са другим српским говорима.¹³

5. ЗАКЉУЧАК. Предлог *врз*, који вероватно води порекло од предлога *вр(х)*, обично има значење: *(ѡ)врх* или истовремено *на, ѡврх, ѡреко*, мада неки од истраживача косовско-ресавских и призренско-тимочких говора често инсистирају на томе да му је основно значење *ѡреко*. У неким српским говорима не постоји разлика у значењу предлога *вр(х)* и *врз* (трстенички и чумићки говор, на пример), док у већини призренско-тимочких говора *вр(х)* представља део сложеног предлога (*у вр очи*), а *врз* је предлог са значењем ‘преко’, како је и у говору Параћинског Поморавља и левачком говору. Поред ових просторних значења, забележено је и значење ‘због’ у говору Качера (део високе Шумадије).

Предлог *врз* уобичајен је у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима, али је забележен и у смедеревско-вршачком дијалекту (Касидол). Изузеци су говор Качера, који не припада поменутиим дијалектима (и у коме је значење овога предлога јединствено), и говор Спича (једини зетско-сјенички говор у коме је регистровано *врз*). Узгред, овај предлог је забележен и на бугарском и македонском простору.

Примарна значења предлошко-падежне конструкције *врз + ѡениѡив / ОП* везана су за категорију спаѡијалности: адлативност и локациона индирективност, док се перлативност среће по изузетку. Ретке су потврде у другим семантичким категоријама: темпоралност (постериорност), квалитативност (дистрибутивност), каузалност и интенционалност. Конструкција *врз + ѡениѡив / ОП* често се употребљава уз глаголе *финалне дирекѡивно-сѡи*, односно *ѡаѡоле смещѡања (леѡне, ѡадне)* и уз глаголе типа *обуѡи*.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *Дијалекѡи иѡѡочне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића, IX том. Београд: Завод за уѡбенике и наставна средства, 1999.
- Богдановић, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока. *Срѡски дијалекѡолоѡки зборник XXV* (1979): 1–178.
- Богдановић, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Срѡски дијалекѡолоѡки зборник XXXIII* (1987): 7–302.
- Бошњаковић, Жарко, Драгана Радовановић. Синтетички поглед на творбу аориста и ареал наставака у штокавском наречју. *Зборник Маѡице срѡске за филолоѡију и линѡвистиѡу LIV/1* (2011): 181–204.
- Букумирић, Милета. Говори северне Метохије. *Срѡски дијалекѡолоѡки зборник L* (2003): 1–356.

¹³ Појава да иста језичка средства, тј. исти предлози, покривају два значења: узрок и циљ, у потпуности се слаже са стањем у другим српским говорима где је чест поремећај у употреби предлога *збоѡ* и *ради* (Јовић 1968: 165; Милорадовић 2003: 124–125; Павловић 2000: 111; Симић 1980: 58), мада се он може приметити и у савременом књижевном језику (Пипер и др. 2005: 167–168; 170).

- Букумирић, Милета. *Речник говора северне Мейхохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 15, 2012.
- Видоески, Божо. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик, Посебни издања 3, 1962.
- Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 1–317.
- Грковић, Милица. Употреба падежа у чумићком говору. *Прилози проучавању језика* 4 (1968): 133–159.
- Динић, Јакша. Речник тимочког говора. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIV (1988): 1–337.
- Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, 2008.
- Елезовић, Глиша. Речник косовско-метохиског дијалекта. *Српски дијалектолошки зборник* IV (1932): XXIII+477.
- Жугић, Радмила. Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник* LII (2005): 1–470.
- Жугић, Радмила. *Исказивање јенићивних значења у говору јабланичког краја (у светлу ири-зренско-тимочких говора као целине)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 13, 2010.
- Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој. Синтаксичко-семантичка студија*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.
- Ивић, Павле. О говору Галипольских Срба. *Српски дијалектолошки зборник* XII (1957): 1–519.
- Јовановић, Властимир. Речник села Каменице код Ниша. *Српски дијалектолошки зборник* LI (2004): 313–688.
- Јовић, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII (1968): 1–239.
- Јуришић, Марина. *Синтакса падежа у говору Горње Пчиње*. Докторска дисертација у рукопису. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
- Марковић, Јордана. Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII (2000): 7–307.
- Марковић, Миодраг. Речник народног говора у Црној Реци. *Српски дијалектолошки зборник* XXXII (1986): 243–500.
- Милорадовић, Софија. *Ујошреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља, Балканисџички и етномиграциони аспекти*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања 50, 2003.
- Михајловић, Јован С. *Лесковачки говор*. Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу, 1977.
- Младеновић, Радивоје. Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII (2001): 1–696.
- Павловић, Миљивој. Говор Сретечке жупе. *Српски дијалектолошки зборник* VIII (1939): 1–352.
- Павловић, Слободан. *Дейтерминативни падежи у говору северозајадне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16), 2000.
- Павловић, Слободан. *Дейтерминативни падежи у старосрпској пословнојраној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просте реченице*. У редакцији академика М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.
- Петровић, Драгољуб, Јелена Капустина. Из лексике Качера. *Српски дијалектолошки зборник* LVIII (2011): 1–336.
- Поповић, Момчило, Драгољуб Петровић. О говору Спича. *Српски дијалектолошки зборник* LVI (2009): 1–275.
- РБЕ: *Речник на българския език*. II (В). София: Българска академия на науките (Институт за български јазик), 1979.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- РМЈ: *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски шолкувања)*, I (А–Н). Скопје: Институт за македонски јазик, 1961.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

- Симић, Радоје. Синтакса левачког говора I: Употреба падежних облика. *Српски дијалектолошки зборник XXVI* (1980): 1–146.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнo-језичка норма). II: Синтакса*. Београд: Научна књига, 1986⁴.
- СТОЈАНОВИЋ, Радосав. Црнотравски речник. *Српски дијалектолошки зборник LVII* (2010): 1–1060.
- ТОМА, Пол-Луј. Говори Ниша и околних села. *Српски дијалектолошки зборник XLV* (1998): 1–473.
- ЋИРИЋ, Љубисав. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): 1–190.
- ЋИРИЋ, Љубисав. Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник XLVI* (1999): 7–262.

*

СКОК, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Marina Jurišić

THE PREPOSITION *VRZ* IN SERBIAN VERNACULARS

S u m m a r y

This paper first establishes that the preposition *vrz* usually means ‘across, on, on top,’ that it combines with the genitive or the general case (in the vernaculars with the analytic declension), and that it should be expected in Kosovo-Resava and Prizren-Timok vernaculars, while it seldom occurs in other vernaculars. Then the analysis of excerpted examples establishes the meanings of the prepositional case construction *vrz* + *genitive / general case*: spatiality (adlativity and locational indirectness) and, only in a few vernaculars, temporality (posteriority), qualificativity, causality and intentionality.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
marina.jurisc@isj.sanu.ac.rs

Гордана Штасни
Жарко Бошњакловић

СЛОЖЕНИЦЕ СА КОМПОНЕНТАМА ЉУБ-/ЉУБ- У СРПСКОМ И ΦΙΛ(Ο/Ο)/-ΦΙΛΟΣ/-ΦΙΛΙΑ У ГРЧКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се контрастивно анализира позиција, продуктивност, деривација и семантика сложеница са компонентама љуб-/љуб- у српском језику и *φιλ(ο/ο)/-φιλος/-φιλία* у грчком језику. Утврђују се концептуалне вредности сложеница у оба језика и њихов статус у лексикону, као и евентуални калкови у одређеним лексичким терминосистемама српског језика. Анализа је спроведена на примерима сложеница стандардног српског (РСМ) и грчког језика (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ; БАЛАЋ – СТОЈАНОВИЋ).

Кључне речи: лексикологија, деривација, сложенице, компоненте љуб-/љуб-, компоненте *φιλ(ο/ο)/-φιλος/-φιλία*, српски језик, грчки језик.

This paper contrastively analyzes the position, productivity, derivation and semantics of compounds with the components *ljub-/ljub-* in Serbian and *φιλ(ο/ο)/-φιλος/-φιλία* in Greek. It establishes the conceptual values of compounds in both languages and their status in the lexicon, as well as possible calques in certain lexical terminological systems of the Serbian language. The analysis was conducted on the examples of compounds from standard Serbian (RMS) and Greek (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ; BALAC – STOJANOVIĆ).

Key words: lexicology, derivation, compounds, components *ljub-/ljub-*, component *φιλ(ο/ο)/-φιλος/-φιλία*, Serbian language, Greek language.

1. Увод. Већ у старословенском језику, под утицајем грчког, сложенице постају продуктиван творбени тип (Грковић-Мелџор 1999: 178). Ова тенденција наставља се и у српскословенском раздобљу посрбљавањем грчких речи, тј. превођењем или њиховим калкирањем. Нека од истраживања потврђују да су сложенице као препознатљиво обележје богослужбених текстова (Нedeljков – Шкорић 1997), али и других дела писаних књижевним језиком, постале део општесловенског књижевног наслеђа. Исто размишљање налазимо и код П. Ивића, који констатује да је „Заједнички књижевни језик Срба, Бугара и Руса учвршћивао припадност свих тих народа православном културном кругу, увек отвореном према грчком утицају. С грчког се преводило много, а једном настали преводи, исто као и оригинална дела словенских аутора, циркулисали су по целом православном словенском свету. То је превођење обогаћивало српскословенски књижевни језик, у који су улазили

* Рад је настао у оквиру пројеката *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004) и *Дијалектолошка истраживања српског језика просјора* (178020), које финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

неологизми сковани по моделу грчких речи, махом оних апстрактног значења. Словенски аутори и сами су развили, и широко практиковали, умеће да стварају такве речи. [...] Позајмљеница је у том језику било врло мало. Преводиоци и аутори, очигледно поштујући идеал чистоте језика, по правилу нису преузимали грчке речи него су их замењивали преведеницама” (http://www.rastko.org.yu/isk/isk_04.html).

Сложенице са компонентом *-љуб-* у српском језику нису везане само за употребу у религиозним жанровима, где су се најпре појавиле као калкови према грчком моделу (*боџољубив* и *боџољубац* / *φιλόθεος*¹, *христџољубив* и *христџољубац* / *φιλόχριστος*), већ су се прошириле и постале продуктивне и у другим функционалним стиловима, на шта указује семантички садржај првог сложеничког члана (*женољубив* и *женољубац* / *φιλόγυνης*, *среброљубив* и *среброљубац* / *φιλόγυρος*). У грчком језику оне су изузетно продуктивне.

Анализа је заснована на примерима сложеница стандардног српског језика ексцерпираних из РМС (1967–1976). Иако нам није био циљ да дамо потпун списак сложеница овога типа у српском језику, будући да се оне могу наћи у самом језгру лексикона као активна лексика, али и у његовој периферији – као застарела (*христџољубив*) или новија образовања (*водољубац*², *винољубац*³, *медољубац*⁴), основни регистар проширен је примерима из ОР (2000) и РСЈ (2007). За лексеме које се употребљавају у разговорном језику, а нису посведочене у консултованим речницима, потврду смо тражили у електронским изворима на Гугл претраживачу (<http://www.google.rs>). Подаци о усвојеним сложеницама грчког порекла износе се на основу ВРСР (КЛАЈН – М. ШИПКА 2006).

Одговарајући еквиваленти из новогрчког језика пописани су из грчког једнојезичног речника (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ 2002) и двојезичног грчко-српског речника (Балаћ – Стојановић 2002). То значи да ни сви грчки примери, којих је, због изузетно дуге и богате књижевне традиције, знатно више, нису обухваћени анализом с обзиром на то да нам је основна намера била да истакнемо опште семантичко-деривационе принципе њихове творбе у оба језика.

2. Позиција и продуктивност компонената *ЉУБ-/ЉУБ-* у српском језику и *ΦΙΛ(Ο/Υ)/-ΦΙΛΟΣ/ΦΙΛΙΑ* у грчком. Наведене компоненте могу имати различиту позицију у структури сложеница у оба језика, тј. могу бити на првом или на другом сложеничком месту, али са различитом продуктивношћу. Основа *-љуб-* у српском језику по правилу се налази на другом сложеничком месту и код именичких (*боџ-о-љуб-ац* / *боџ-о-љуб-е*) и код придевских композита (*боџ-о-љуб-ив* / *боџ-о-љуб-ан*), које су иначе истог деривационог типа *Ио + о + Го + суфикс*. Ретки су примери композита са основом *љуб-* на првом месту,

¹ Историјски развој семантике лексеме *φιλόθεος* указује на померање значења од примарног ‘богољубив, који воли Бога’ до ‘христољубив’ у новозаветном, византијском и савременом грчком. Међутим, промењени редослед компоненти у сложеници (*θεόφιλος*) доноси и различито значење ‘богоугодан, Богу драг, мио’ (LIDDELL – SCOTT).

² Oleander је *vodoljubac* (<http://www.svetbiljaka.com/Forums/viewtopic/>).

³ Svaki dobronamerni *vinoljubac* želeo bi da otkrije sve tajne vina što pre i što lakše, međutim, to je škola koja traje celog života (casopisvino.co.rs/tajne-vina/vino-za-pocetnike-deo-1/).

⁴ Nisam neki veliki *medoljubac* (<http://www.coolinarika.com/forum/zdravlje/hrono-ishrana/>).

као у примерима *љуб-о-мор-а* или *љуб-о-йий-љив* са дублетним обликом *љуб-о-йий-ан*.

2.1. За разлику од стања у српском језику, у грчким сложеницама компоненте *φιλ(ο/ό)*- по правилу се налазе на првом месту, али је забележен и изванредан број примера са компонентом *-φίλος*⁵ на другом месту: *αγγλ-ό-φίλος*, *βιβλι-ό-φίλος*, *ειρην-ό-φίλος*, *θεατρ-ό-φίλος*, *ομο-φυλ-ό-φίλος*, *υδρ-ό-φίλος*. Могућност слободне дистрибуције компонентата *φιλ(ο/ό)*- и *-φίλος* условила је појаву дублетних облика: *φιλ-ό-ζωος* / *ζω-ό-φίλος* ‘онај који воли животиње’ фр. *zoophile*, *Φιλ-ό-θεος* / *θε-ό-φίλος*, *φιλ-άρχαιος* / *αρχαι-ό-φίλος*.

2.2. Иако је у оба језика ред речи релативно слободан, а трансформациони модел садржи исте компоненте ([онај] који воли X), српске сложенице (*књигољубив*, *књигољубац*) имају у основи објекатско-предикатску структуру OV → објекат X воли, која је одлика праиндоевропског и раног прасловенског језика.⁶ Данас индоевропски и словенски језици имају обрнуту синтаксичку структуру (VO), али словенска структура сложеница ипак захтева глаголску компоненту на другом месту (МАКАРИЈОСКА 2009: 120).

3. ДЕРИВАЦИЈА СЛОЖЕНИЦА СА КОМПОНЕНТАМА ЉУБ-/ЉУБ- ОДНОСНО ФЛ(О/О)/-ΦΙΛΟΣ. Основа *љуб-* на првом сложеничком месту указује на проблем у вези са његовом морфолошком идентификацијом (када је на другом месту [-*љуб-*], јасна је глаголска мотивација). У зависности од тога у којој мери ће бити уважаван дијахрони аспект, мотивисаност ових сложеница може се двојачко тумачити: а) са именичком основом на првом месту (Ио + о + Го + суфикс) или б) са основом глагола на првом месту (Го + о + Го + суфикс).⁷ Бавећи се питањем допунских или рекцијских сложеница и утврђивањем критеријума за њихово разликовање од одредбених или детерминативних сложеница, Клајн наводи примере „*йушкомиѣ*, *умойворина*, *љубомора*”, са констатацијом да је „тешко одредити у ком би падежу требало да буде именица из првог дела” (2002: 35). На другом месту даје објашњење да је „*љуб-* скраћена основа именице *љубав*” са позивањем на Скока, па тако сложеницу *љубомора* сврстава у тип Ио^C + Го + -а (2002: 60).⁸

У СДР2 такође се наводи Скоково тумачење да је носилац лексичке морфеме „примарни” придев *љуб*, који као самостална лексема није по-

⁵ И у старогрчком и у новогрчком језику овом компонентом се граде речи којима се именује онај који воли или жели нешто (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ 2002: 1885).

⁶ SOV распоред реченичне линеаризације сматра се базичним праиндоевропским распоредом реченичних елемената. „Раст учесталости постпонувања објекта у односу на предикат већ током првог столећа развоја писмености на српском језику, упућује на претпоставку да је полазног познопрасловенског моделу реченичне линеаризације објекат могао бити доминантно препонован према предикату, што се уклапа у тумачења – данас врло актуелне – теорије о промени активне типологије у номинативну на индоевропском језичком простору (ПАВЛОВИЋ 2012: 21).

⁷ Клајн наводи да би се сложеница *љубойий-љив* према данашњем језичком осећању могла сматрати двоглаголском ‘који воли да пита’, али да на синхроној анализи не треба превише инсистирати, јер је она дошла из руског (2002: 96).

⁸ Бабић, такође, тумачи сложеницу *љубомора* по истом моделу и сврстава је у сложенице са значењем глаголске радње, као и *свињокоља* (1986: 57).

тврђен.⁹ „Ми смо за стожер овога семантичко-деривационог гнезда поставили глагол *љубиѝи* (код Скока деноминал) стога што је деривација заснована на етимолошким везама нетранспарентна са синхроног становишта, те што значење глагола *љубиѝи* дозвољава извођење свих 1-степенних деривата” (2006: 351).

3.1. Грчке сложенице са компонентом *φιλ(ο/ό)*- на првом месту доведене су у везу са придевом *φίλος*, а оне са компонентама *-φίλος* или *-φιλία* на другом месту повезују се са именицама *φίλος* ‘пријатељ’ (*βιβλιόφιλος*) и *φιλία* ‘пријатељство’ (*η βιβλιοφιλία*).

Иако је у етимолошким објашњењима у грчком језику истакнуто придевско односно именичко порекло наведених компоненти, ипак се у трансформационом моделу адјектива (που αγαπά X ‘који воли X’) и именица (πρόσωπο που αγαπά X ‘особа која воли X’) сугерише њихова глаголска мотивација *φιλώ* ‘љубити, волети’. Стога сматрамо да је највећи број сложеница у оба језика ипак глаголски мотивисан.

Дакле, основни творбени модел у српском јесте Ио + о + Го + суфикс (*христѝољубив* / *хрисѝољубац*, *књиѝољубив* / *књиѝољубац*), док је у грчком језику знатно развијенија деривација, што је илустрирано следећим табеларним приказом.

Табела 1. Деривациони модели сложеница у грчком језику

Творбени модел	Примери
Го + о + Ио + суфикс	<i>ο φιλ-ο-γύν-ης</i> ‘особа која воли жене’; <i>η φιλ-ο-χηματ-ία</i> ‘похлепа за новцем, среброљупство, лакомост’
Го + Ио + суфикс	<i>η φιλ-αργυρ-ία</i> ‘среброљубље’
Го + о + И	<i>η φιλ-ο-πατρία</i> ‘родољубље’ <i>φιλ-ό-χριστος</i> ‘христољубац’
Го + И	<i>η φιλ-αλήθεια</i> ‘истинољубље’
Го + о + Π	<i>φιλ-ο-χρήματος -η -ο</i> ‘који сувише воли новац’
Го + Π	<i>φιλ-άργυρος -η -ο</i> ‘среброљубив’
Го + По/Ио + о + Γ	<i>φιλ-ελευθερ-ο-ποιώ</i> ‘учинити некога слободољубивим, да воли слободу’
Го + По/Ио + о + И	<i>η φιλ-ελευθερ-ο-ποίηση</i> ‘чињење некога слободољубивим’
Ио + о + И	<i>ο βιβλι-ό-φιλος</i> ‘онај који воли књиге’ <i>η βιβλι-ο-φιλία</i> ‘библиофилија’
Ио + о + Π	<i>ειρην-ό-φιλος -η -ο</i> , ‘који воли мир’

⁹ Према Скоковом тумачењу, „*ljub* је primarni pridjev (narječja sjeverozapadnih krajeva, slov.), ie., sveslav. i praslav., „carus, lieb, tener”, poimeničen u ž. r. ljuba f (16. v.) „Geliebte”, možda i u toponimu Ljuba kod Nina (castrum Ljuba, pored proširenja pridjeva na -j: v Ljubli 1491, g. 1242. Jubil, g. 1368. Lubal), u m. r. kao drugi dio dvočlanih ličnih imena kao Dragoljub (takoder ime biljke) i u neologizmu Slavoljub” (Скок 1972: 337).

3.2. Друго важно питање односи се на идентификацију деривационог степена придевске (*боџ-о-љуб-ив*) и именичке (*боџ-о-љуб-иц*) сложенице, које се очигледно налазе у семантичкој (*боџољуб-*), али не и у творбеној вези (**боџољубив-иц*).¹⁰ Исту интерпретацију налазимо код Клајна и у СДР2.¹¹ Дакле, придевске (Ио + о + -Го + -ив: *човекољубив*, *йравдољубив*) и именичке (Ио + о + -Го + -(а)ц: *човекољубац*, *йравдољубац*) сложенице са основом глагола *љуби́ти* у другом сложеничком делу, представљају сложеничке деривате истог степена. Иако се творбено значење ових лексема може представити моделом придев + именица (*човекољубива*, *истинољубива*, *правдољубива* + особа), агентивне именице ипак нису мотивисане придевима (Штасни 2011: 175).¹² Најпримеренији трансформациони модел сложеној именици јесте 'онај/она/особа која воли X', а придеву 'који/која воли X', чиме се указује на њихову идентичну концептуалну вредност, а суфиксима на морфолошку припадност. Њихов деривациони статус и семантички садржај истовремено откривају могућност семантичко-синтаксичког осамостаљивања придева, који у одређеном контексту може бити слободно употребљен као супстантивизирани адјектив, као у примеру: „Овај *христџољубиви* (кralj) божанствену цркву [...] сазда” (<http://www.zaduzbine-nemanjica.rs/Pecka-Patrijarsija/%D0%B0rhiepiskop-Danilo-Drugi.htm>). Придев у функцији зависног члана синтагме семантички се осамостаљује и морфолошки модификује, остварујући тако номинативну функцију појма чији је денотат човек. Наиме, носећа лексема која је формално потиснута из синтагматске конструкције и даље је присутна у семантичкој структури супстантивизираног адјектива као носилац својства исказаног поимениченим придевом, преносећи тако семантички садржај целокупне синтагме.

У српском језику најпродуктивнија је деривација: (а) агентивних именица; затим (б) именица са апстрактним значењем, потом (в) сложених придева и прилога, док је композиција глагола у потпуности непродуктивна.

¹⁰ Размена семантичког садржаја мотивне речи и деривата заснована је на идентичном принципу у оба случаја: целокупан садржај мотивне речи преноси се у дериват првога степена, а суфиксима се конкретизује значење деривираног адјектива односно супстантива.

¹¹ На пример, придев *љуб-о-мор-ан* је по моделу Ио^с + Го + -ан/-ни (Клајн 2002: 95), дакле, истог деривационог степена као и супстантивни дериват (*љуб-о-мор-а*). Могућа је, међутим, и другачија интерпретација придева *љубоморан*. Он се може сматрати првостепеним сложеничким дериватом, који је настао суфиксацијом по моделу Ио + -ан (*љубомор-ан*), с обзиром на то да се трансформациони модел може дефинисати као: 0 X → 1 који осећа или изражава X (0 *љубомора* → 1 који осећа или изражава *љубомору*). У том случају сваки следећи дериват је са вишим деривационим степеном: 2<1 атрибутивна именица *љубоморн-ик* м 'онај који је *љубоморан*'; 2<1 деадјективна именица *љубоморн-оси* ж 'особина или стање онога који је *љубоморан*, *љубомора*'; прилог *љубоморно* 'на *љубоморан* начин, с *љубомором*'. Бабићево тумачење у складу је са наведеним. Он наводи да су од именица „*licemjer, ljubomora, načelo, pogibelj*” pridjevi *licemjeran, ljubomoran, načelan, pogibeljan*” (Вавић 1986: 399), дакле, сви су изведени суфиксом -(а)н.

¹² У СДР1 и СДР2 лексеми *човекољубив* и *човекољубац* сматрају се дериватима истог степена и настали су сложено-суфиксалном творбом: *човек-о-љуб-ив*, *човек-о-љуб-иц*. И према Клајновом тумачењу (2002: 96; 2006: 362), са суфиксом -ив (-љив) имамо пре свега велики број сложеница с глаголом *љуби́ти*, а међу њима су и: *йравдо-*, *истино-*, *чов(ј)еко-*, и све се оне уклапају у творбени тип Ио^с + Го + суфикс. У сложенице са суфиксом -(а)ц Клајн (2002: 53, 57), такође, убраја именице типа *истинољубац* настале по истом моделу Ио^с + Го + суфикс.

3.3. У грчком језику делују исти семантичко-деривациони механизми и принципи:

а) при чему су продуктивнија придевска образовања (*φιλάργυρος* -η, -ο ‘који воли сребро’, *φιλοχρήματος* -η -ο ‘који сувише воли новац’);¹³

б) затим деривација именица са апстрактним значењем (η *φιλαργυρία* ‘среброљубље’, η *φιλοχρηματία* ‘похлепа за новцем, среброљупство, лакомост’);

в) док је непродуктивна деривација именица агентивног типа (ο *φιλόγυνης* ‘особа која која воли жене’; ο *φίλοπατρις* ‘онај који воли отаџбину, патриота’), глагола (*φιλοξενώ* ‘срдечно угостити; бесплатно публиковати, приказати’), као и прилога (*φιλόανθρωπα* / *φιλανθρώπως* ‘филантропски’).

Наведена скала продуктивности различитих врста речи условљена је категоријалним значењем особине код именица и придева у оба језика.

У српском и грчком језику прилози мотивисани овим типом сложеница деривирају се различитим творбеним процесима. Наиме, у српском се прилози деривирају само конверзијом (*корисџољубиво*, *освеџољубиво*), у грчком – суфиксацијом (Го + Ио + суфикс *φιλ-άνθρωπ-α* / *φιλ-ανθρώπ-ως* ‘филантропски’; Го + о + Ио + суфикс *φιλ-ό-τιμ-α* / *φιλ-ο-τίμ-ως* ‘честољубиво’).

3.4. Глаголска основа -љуб- има скромније валентне способности. Комбинује се само са суфиксима -(а)џ у творби именица са агентивним значењем (*боџољубац*) и суфиксом -џ у творби именица различите семантике (*рукољуб* ‘пољубац у руку’; и са људском референцијом у сложеницама *домољуб*, *родољуб*; *човекољуб*).¹⁴ У супстантивима чији је денотат човек у конкурентном су односу суфикси -(а)џ и -џ у сложеницама са основама лексема *дом-*, *род-*, *човек-* на првом месту.¹⁵

Међутим, сложенице са суфиксом -џ имају различите употребне вредности (*родољуб* – уобичајена реч, *домољуб* – хрватски стандард, *човекољуб* – ретко и застарело).¹⁶ Сложенице са суфиксом -(а)џ уобичајене су, изузетак чини лексема *родољубац*, која је у односу на лексему *родољуб*, са ироничним призвукот пошто се данас схвата као алузија на Стеријину сатиричну комедију (Клалн 2002: 57). У творби сложеница са апстрактним значењем учествују суфикси -је (*боџољубље*), -сџиво (*боџољубџиво*) и у деадјективним именицама као сложеничким дериватима суфикс -осџ (*боџољубносџ*). У

¹³ Међу грчким сложеницама овога семантичког типа забележен је и придев настао композицијом двеју компонената (*φιλ-αρχος* -η -ο ‘који је обузет страху према власти и који на сваки начин тежи да има утицај, властољубив’).

¹⁴ Киршова сложенице са основном -љуб- убаја у „сложене именице са другом глаголском (базном) компонентом без суфикса”. Ова глаголска компонента сматра се доста фреквентном (наводи податак да је у РМС 11 примера типа: љуб [љубити] : човекољуб) (1993: 193–194). Ми, међутим, сматрамо да је творба сложеница са основном -љуб- типа *човек-о-љуб-џ*, *боџ-о-љуб-џ* / *Боџољуб* по моделу Ио + о + Го + -џ. Оне су, дакле, настале сложено-суфиксалном творбом, као и *човек-о-љуб-аџ*, *боџ-о-љуб-аџ*.

¹⁵ У српскохрватском језику *nomina agentis* углавном се граде суфиксима -аџ, -ач, -ар, -аџ, -ич, -ло, -ник, -шељ (Ћорић 1983: 133). Дакле, према наведеним подацима, конкурентни однос суфикса -(а)џ и -џ није типичан у деривацији именица овога семантичког типа.

¹⁶ Резултати анализе у Ајдановићевој студији (2008: 124) указују на високу продуктивност суфикса -(а)џ, којим је изведено 90 лексема са људском референцијом, из категорије агентивних и атрибутивних именица, етника и именица за означавање родбинских односа. Међутим, овај се суфикс у анализираној грађи не појављује у конкурентном односу према суфиксу -џ.

групи апстрактних именица, јавља се један дублетни пар (боџољубље / боџољуйсїво).¹⁷

У придевским дериватима са квалитативним значењем глаголска основа -љуб- удружује се са суфиксима -ив (боџољубив) и -(а)н (боџољубан). Међутим, честе су и дублетне форме: боџољубан / боџољубив, џосїољубан / џосїољубив, домољубан / домољубив, рододољубан / родољубив, славољубан / славољубив, среброљубан / среброљубив, човекољубан / човекољубив, власїољуб / власїољубив.

3.5. Будући да се компонента *φιλ(ο/ο)*- налази на првом сложеничком месту (в. табелу 1), не можемо говорити о њеној валентности са одређеним суфиксима, као што је то случај у српском језику. Међутим, ако је на другом сложеничком месту, онда се јавља у две форме: -*φίλος* (*βιβλιόφιλος* -η -ο) и -*φιλία* (η *βιβλιοφιλία*). У анализираним именичким сложеницама са апстрактним значењем најчешће се јавља суфикс -*ία* (η *φιλανθρωπ-ία*, η *φιλεργ-ία*, η *φιλοπον-ία* (арх.), η *φιλοτιμ-ία*), док су остали ређи (η *φιλειρηνικ-ότητα*; το *φιλότιμ-ο*; η *φιλοτίμ-ηση*; ο *φιλειρην-ισμός* према њацифизам енг. *pacifism*).

4. СЕМАНТИКА СЛОЖЕНИЦА СА КОМПОНЕНТАМА -ЉУБ-/ΦΙΛ(Ο/Ο)/-ΦΙΛΟΣ/-ΦΙΛΙΑ. Према значењу, сложенице могу бити ендоцентричне (компонете задржавају своје значење) или егзоцентричне (када се удаљавају од основног значења и стварају ново значење сложенице). У опису сложеница често се укрштају семантички и синтаксички критеријуми, те се тако у грчком језику разликује четири врсте сложеница: упоредне, одредбене, присвојне и допунске (TRIJANDAFILIDIS 1995: 68–71).¹⁸

У српском језику постоји слична класификација сложеница према синтаксичком односу њихових делова: напоредне (копулативне), одредбене (детерминативне) и допунске (рекцијске).¹⁹ Трећа категорија грчких сложеница припада се рекцијским у српском.

¹⁷ Према Клајну, суфикс -је „налазимо у великом броју сложених речи (између осталих наводи и *родољубље* и *човекољубље*)”, уз напомену да нема разлога да придев *родољубив* сматрамо примарним, иако се дефиниција може извести из придева *родољубље* = особина онога ко је родољубив, него је боље претпоставити да је од истих двеју основа сложен с једне стране придев а с друге именица (2002: 131). Ми, међутим, сматрамо да се сложенице овога типа деривирају сложено-суфиксалном творбом, будући да облик -љубље није осамостаљен (род-о-љубље-е). Исти је приступ заступљен и у СДР2 (2006).

¹⁸ 1) Упоредне сложене речи се деле у две групе. У првој групи сложеница саставне компоненте паралелно и са истом вредношћу преносе своје значење (*ανδρόγυνο* < *άντρας* και *γυναικα* ‘муж и жена, брачни пар’), док се код сложеница које припадају другој групи ствара ново значење (*ζωόφιλο* ‘животиње које личе на биљке’; *λυκόσκυλο* < *λύκος* ‘вук’+ *σκύλος* ‘пас’ = ‘вучјак’).

2) Код одредбених сложеница прва компонента одређује другу (*αγριοπερίστερο* < *αγριο* + *περίστερι* ‘дивљи голуб’; *σποτραγουνδό* < *τραγουνδό* *σπύ* ‘певам тихо’; *κрасοπόττρο* = *ποτήρι του κρασιού* ‘чаша за вино, винска чаша’; *ανεμόμυλος* = *μύλος που τον γυρίζει ο άνεμος* ‘млин који покреће ветар, ветрењача’).

3) Присвојне сложенице означавају особу која нешто поседује, при чему је друга компонента објекат а прва придевска одредница (*ασπροπρόσωπος* = *εκείνος που έχει άσπρο πρόσωπο* ‘онај који има бело лице’).

4) У допунским сложеницама увек је једна од компонената глагол а друга објекат (*χασομέρης* = *εκείνος που χάνει τη μέρα του* ‘онај који губи свој дан, дангуба’).

¹⁹ Према Стевановићевом тумачењу, *напоредне* (копулативне) сложенице настају спајањем делова на основу истоветности њихове функције (*даниноћ* ‘цвет’, *сїармали*, *јуџоисїџок*, *џлухонем*); *одредбене* (детерминативне), постале су од синтагми у којих је један део одређивао

Све су сложенице са основом *-љуб-* егзоцентричне, при чему значење композите не произилази директно из семантичке вредности њених компонената. Са синхроног становишта у сложеницама овога семантичко-деривационог типа глагол *љубићи* остварује само секундарне семантичке реализације, индуковане метонимијом: '2. осећати, гајити љубав према некоме, волети некога; бити заљубљен (у некога), бити обузет љубавним осећањима (према некоме). 3. веома ценити, волети нешто, осећати посебну наклоност према нечему, уживати у нечему, марити за нешто: ~ веру, ~ науку, ~ спорт.'²⁰ Метонимијска промена огледа се у односу значења 'волети' > 'љубити', јер је историјски гледано прво значење примарно (и оно је очувано не само у сложеницама него и у изведеницама: *љубав*, *љубићељ* и др.).

Према Д. Гортан Премк, метонимијској дисперзији подлежу транзитивни глаголи који означавају *трансформисаћи*, *модификоваћи* какав објекат (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 75), а семантичка структура, такође, транзитивног глагола *љубићи* показује да је шира семантичка група глагола подложних метонимијским трансформацијама.²¹

Ове сложенице је могуће описати и као егзоцентричне са ендоцентричним елементима, будући да се у њима остварује секундарна реализација глагола *љубићи*, а значење лексеме у функцији објекта у појединим случајевима је са основном реализацијом (*часћољубив* / *часћољубац*), а у појединим са мањим или већим отклоном од основног значења (*среброљубив* / *среброљубац*).

И у грчком језику у анализираним сложеницама не реализује се једно од основних значења глагола *φιλό* 'целивати, љубити, уснама додиривати нечије лице, усне, чело, руку', већ она која су синонимна или заједничка са глаголом *αγαπώ* (в. напомену 23). Грчки лексикографи ове сложенице дефинишу према савременом значењу глагола *αγαπώ* (*αὐτός / πρόσωπο που αγαπᾷ* X 'онај / лице који воли X') (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ 2002).²² У току развоја грчког језика глаголи *αγαπώ*, *φιλό*, *στέρω* углавном су се понашали као синоними.²³

други: а) атрибутске сложенице, настале од придева и именице (*дивокоза*, *риђокоса*, *белоцљива*, *свињоџорица*); б) сложенице постале од субјекта и предиката (*главобоља*, *лисићојад*), па од предиката и апозитива (*младожења* → онај што се жени млад, *самохран* → онај што се сам храни); *дојунске* (рекцијске), постале су од делова који су један с другим стајали у зависном односу као управни члан и његова допуна – најчешће неког прелазног глагола и његовог објекта у функцији допуне тога глагола (*дрводеља*, *крвојица*, *среброљубац*, *васићољубље*, *славољубив*, *јисмоноша*) (СТЕВАНОВИЋ 1964: 425–428).

²⁰ Основно значење глагола *љубићи* '(некога, (у) нешто) притискати усне на некога (нешто), дотицати, додиривати уснама некога (нешто), давати пољубац, пољупце (као израз љубави, поштовања, опраштања, као поздрав при сусрету, приликом честитања и др.); уп. целивати', нема мотивну улогу у деривацији сложеница овог семантичког типа.

²¹ Семантика глагола *волећи* укључује појам који је у директном контактном односу са носиоцем емоционалног стања и који је у потпуности обухваћен његовим емоцијама (АРСЕНИЈЕВИЋ 2006: 73), што омогућује продуктивну градњу сложеница.

²² Међутим, аутори нису доследни у дефиницији придева и агентивних именица зато што придеве дефинишу по именичком обрасцу (*онај који воли X* уместо *који воли X*) (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ 2002).

²³ Глагол *αγαπώ* у новогрчком, у димотики и у хомеровском језику означава: 1. осећати сторућ (нежност, приврженост, родитељску љубав) према некоме или нечему, *φιλό*. Исто значење налазимо код Аристотела 347. год. пре Хр., у Новом завету Јов. 13,34; 2. бити задовољан неким или нечим (код Хомера 9. в. пре Хр., код Тукидида 423. пре Хр., код Платона 399. пре

У лексикографској семантичкој интерпретацији сложеница овога типа у оба језика, истичу се компоненте значења на основу којих се успоставља семантичко нијансирање међу лексемама истог семантичко-derivационог скупа (*човекољубив* 'који воли људе; *љубављу* према људима, хуман'; *чаштољубив* 'који воли и *шежи* да буде цењен, који *мно*го држи до свога угледа или до почасти које му се указују'; *среброљубив* 'који је *лаком* на новац, који *преиштерано* воли новац'; *власнољубив*, *осветљубив* 'који је обузет страшћу за нечим'.

У следећој табели наводе се сложенице у српском језику и њихови грчки еквиваленти са издвојеном лексемом која у трансформационом моделу има финкцију објекта ([онај] који воли X). Значења сложеница наведена су

Хр., код Лисија 411. пре Хр.); 3. навикнути, чинити нешто уобичајено, φίλῳ (код Исократa 380. год. пре Хр., код Аристотела 347. год. пре Хр.); 4. обожавати, поштовати (код Плутарха 80. год. п. Хр., код Јосипа 70 год. пре Хр.); 5. еротски волети; 6. у димотики: осећати / имати склоност према некоме или нечему; 7. у димотики: волети се (браћа, брачни пар).

Глагол *στέρω* у средњогрчком, у новогрчком и у димотики се јавља са следећим значењима: 1. *αγαπῶ*, осећати нежност према неком (код Софокла 468. год. пре Хр., код Еврипида 441. год. пре Хр., код Платона 399. год. пре Хр., код Ксенофона 401. год. пре Хр., код Аристотела 347. год. пре Хр.), имати нежност према некоме, испољавати међусобну љубав, између родитеља и деце, цара и народа (код Херодота 443. год. пре Хр.), између богова и народа (код Есхила 484. год. пре Хр.), грађана према граду (код Тукидида 423. год. пре Хр.), власника према животињи (код Ксенофона 401. год. пре Хр.), између браће, између пријатеља (Стари завет), и ретко између брачних другова (код Херодота 443. год. пре Хр.); 2. ретко, волети телесно (код Ксенофона 401. год. пре Хр.); 3. јако / страсно волети некога (400. год. пре Хр., код Еврипида 441. год. пре Хр.; страсно волети нешто (код Херодота 443. год. пре Хр.); 4. у новогрчком: бити задовољан, срећан, блажен (али и код Софокла 468. год. пре Хр.), бити испуњен нечим, прихватити нешто, бити сагласан сам са нечим, подносити нешто без протестовања (код Платона 399. год. пре Хр., код Херодота 443. год. пре Хр.); бити захвалан (код Софокла 468. год. пре Хр.); 5. желети, (за)молити, преклињати (код Софокла 468. год. пре Хр.).

Глагол *φιλέω* у средњогрчком, новогрчком и у димотики јавља се са значењима: 1. љубити, целивати (код песника Салфа 611. год. пре Хр., код Хомера 9. в. пре Хр., код Пиндара 490. год. пре Хр. и др.); мислити на некога са нежношћу, волети, испољавати љубав према људима (о боговима) (код Илија 9. в. пре Хр., код Хомера 9. в. пре Хр.), волети браћу (код Хомера 9. в. пре Хр.), волети своју жену (код Илија 9. в. пре Хр.); волети некога (код Еврипида 441. год. пре Хр.), бити вољен од неког (код Еврипида 441. год. пре Хр.); 2. односити се учтиво, љубазно, нежно, благонаклоно према неком или нечему, показивати странцу благонаклоност (*φιλέω* 'угостити') (код Хомера 9. в. пре Хр., код Илија 9. в. пре Хр.); бити угошћен од некога (код Хомера 9. в. пре Хр.); показивати нежност према онима за које се неко стара (код Платона 399. год. пре Хр.); 3. понекад је ближи значењу глагола *ερώ* који значи 'волети, старати се, гајити еротску љубав према некоме' (код Хомера 9. в. пре Хр., код Еврипида 441. год. пре Хр., код Херодота 443. год. пре Хр. и др.); 4. у средњогрчком, новогрчком и у димотики значи 'показивати спољним знацима љубав некој особи, као што је загрљај, пољубац; дати пољубац' (али и код Херодота 443. год. пре Хр., код Есхила 484. год. пре Хр., код Софокла 468. год. пре Хр., код Платона 399. год. пре Хр., код Ксенофона 401. пре Хр.); бити пољубљен од некога (код Херодота 443. год. пре Хр.); узајамно се љубити (код Херодота 443. год. пре Хр.), ставити усне на усне (код Солома 1857. год.); 5. у димотики: имати еротску везу; 6. у димотики: фиг. ујести смртно; 7. у димотики: син. *στέρω*, *αγαπῶ*; љубазно дочекати, захваљивати се за нешто (код Хомера 9. в. пре Хр., код Пиндара 490. год. пре Хр.); 8. свиђати се (код Пиндара 490. год. пре Хр., код Калимаха 260. год. пре Хр.); 9. радити нешто по навици (код Пиндара 490. год. пре Хр., код Есхила 484. год. пре Хр., код Софокла 468. год. пре Хр., код Аристофана 425. год. пре Хр. и др.), фиг. постоји навика да се нешто чини (код Херодота 443. год. пре Хр., код Тукидида 423. год. пре Хр., код Платона 399. год. пре Хр., код Лукијана 160. год. после Хр.); 10. (безл.) навићи се (код Херодота 443. пре Хр., код Плутарха 80. год. после Хр.); 11. у димотики: фиг. долазити у додир са нечим, приљубити се уз нешто или некога, учинити тако да се нешто добро уклопи (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ 2008).

према подацима у РМС. Уколико је било потребно, наведено је и значење из РСЈ, а где су подударне или приближно подударне дефиниције у оба речника, не наводи се посебан извор. У случају постојања паралелних облика, уз српску сложеницу наводи се и грчка позајмљеница, и то на основу потврде у ВРСР. Грчке сложенице дефинисане су углавном у оним случајевима када изостаје српски еквивалент или када постоји нијанса у значењу.

Табела 2. Преглед српских и грчких сложеница

СРПСКЕ И ГРЧКЕ СЛОЖЕНИЦЕ	
А) у којима компоненте -ЉУБ и <i>φιλ</i> - значе 'волетити, поштовати, ценити некога или нешто'	
добро	καλός
<i>доброљубив</i> 'који љуби, воли добро'	<i>φιλόκαλος</i> -η -ο (арх. и ретко) 'који воли лепо' ²⁴
<i>доброљубље</i> ²⁵ / <i>филокалија</i>	<i>η φιλοκαλία</i> ²⁶ 'љубав према лепом'
живот	η ζωή
—	<i>φιλόζωος</i> -η -ο <i>φιλοζωικός</i> -ή -ό 'који прекомерно воли живот; који је нежан и бојаљлив и зато сувише воли и пази на себе'
—	<i>η φιλοζωία</i> 'љубав према животу'
истина	η αλήθεια
<i>истинољубив</i> 'који воли истину'	<i>φιλαλήθης</i> -ης, <i>φιλάληθες</i> 'који воли истину и избегва лаж'
<i>истинољубивост</i> / <i>истинољубље</i> / <i>филалеџија</i> 'љубав према истини'	<i>η φιλαλήθεια</i>
<i>истинољубац</i> 'онај који воли истину'	—
мир	η ειρήνη / η ησυχία – мир, тишина, спокој(ство)

²⁴ У последњем периоду старогрчког (3. в. пре Хр. до 6. в. после Хр.) архаично значење ове лексеми (*φιλόκαλος* < *φίλο* *καλός*) је 'καλαισθησία' односно 'елеганција, добар укус'. Придев *καλός* означавао је у почетку 'лепо', 'оног који има леп облик, који је леп, који је задовољан, који је савршен', тј. оног који има елементе садржане у архаичном идеалном типу личности (*καλός καγαθός*), док ср. р. *καλόν* је попримио морално (етичко) значење показујући психичку моралност, поштовање моралних начела. Ово је значење засведочено у Новом завету Јов. 10,11 „Ја сам добри пастир” тј. „ἐγὼ εἶμι ὁ ποιὴν ὁ καλός” (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ 2002: 822).

²⁵ Лексема *доброљубље* није потврђена у РМС и у РСЈ.

²⁶ Реч *φιλοκαλία* има следећа значења: 1. љубав према лепом; 2. теолошки (а) љубав према лепоти, према лепом, према лепој жени, месту, деловима тела, одећи, према морално добром, племенитом, доброј жртви, стога и љубав према Богу, који је извор лепог и доброг (морално), племенитог; (б) наслов антологијских одломака / извода из Оригеновог дела (в) *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν* антологија, избор текстова, радова отаца цркве од 4. до 15. века који су саставили и издали у Венецији (1782) свети Никодимос Агиоритис (Никодим Светогорац) и Макарио Коринтху (Макарије Коринтски) (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ 2002: 1884).

мирољубив РМС 'који воли, који хоће мир' РСЈ 'који избегава свађе и сукобе, доброћудан, ѿмирљив; који се залаже за мир, који је ѿроишив рата, ратних сукоба. б. у којем нема насиља, који није насилан'	φιλειρηνικός -ή -ό 'којег карактерише љубав за мир; који унапређује мир, који има у виду гаранцију мира'
мирољубиво (адв.) РМС 'на мирољубив начин, мирно, ѿиχο' РСЈ 'на мирољубив начин, избегавајући свађе и сукобе, ѿмирљиво'	φιλειρηνικά (адв.)
мирољубивоси / мирољубље РМС 'особина онога који је мирољубив; љубав ѿрема миру' РСЈ 'особина онога који је мирољубив'	η φιλειρηνικότητα ο φιλειρηνισμός 'пацифизам'
мирољубац / мирољубивац / мирољубицељ 'онај који воли мир, љубитељ мира'	—
—	φιλήσυχος -η -ο 'који воли мир, тишину, који не воли буку; који поштује и има на уму закон, који не подноси неред, неспокој'
суђење, парница, спор	η δίκη
—	φιλόδικος -η -ο 'који тежи често да иде на суд'
слобода	η ελευθερία
слободољубив 'који воли слободу, који се бори за слободу'	φιλελεύθερος -η -ο
слободољубиво (адв.) 'на слободољубив начин, с љубављу према слободи'	—
слободољубивоси 'својство онога који је слободољубив; слободољубље' слободољубље РМС 'љубав према слободи, тежња за слободом, борба за слободу' РСЈ 'љубав према слободи, тежња за слободом'	ο φιλελευθερισμός
слободољубац // — (ж. р) РМС 'онај који воли, љуби слободу, слободољубив човек, борац за слободу' РСЈ 'слободољубива особа'	ο φιλελεύθερος // η φιλελευθερία
—	φιλελευθεροποιώ 'учинити некога слободољубивим, да воли слободу'
—	η φιλελευθεροποίηση 'чињење некога слободољубивим'
труд	το έργο — рад, дело
ѿрудолољубив 'који је вредан, марљив, радан'	φιλεργος -η -ο 'који воли рад, који ради ревносно, који не избегава труд, замор у послу'

<i>īrudoljubivosī</i> 'особина, својство онога који је <i>īrudoljubiv</i> , <i>вредноћа, марљивосī</i> '	<i>η φιλεργία</i>
<i>īrudoljubaц</i> RMC 'онај који воли труд, рад' PCJ 'онај који је <i>īrudoljubiv</i> , који воли труд, рад'	—
—	ο εργάτης радник
—	<i>φιλεργατικός -ή -ό</i> 'који унапређује права и интересе радника'
—	ο πόνος – бол, патња; сажаљење
—	<i>φιλόπονος -η -ο</i> 'који воли рад, који не избегава труд, замор у послу'
—	<i>η φιλοπονία</i> (арх.)
бог	ο θεός
<i>бо̀гољубан</i> ²⁷ / <i>бо̀гољубив</i> RMC 'који воли Бога, побожан' PCJ 'који воли Бога, <i>одан Бо̀гу</i> , побожан'	<i>φιλόθεος -η -ο</i> 'који показује љубав и поштовање према Богу'
<i>бо̀гољубносī</i> / <i>бо̀гољубивосī</i> / <i>бо̀гољубље</i> / <i>бо̀гољубисīво</i> 'љубав према Богу, побожност'	<i>η φιλοθεΐα</i> 'љубав према Богу, побожност'
<i>бо̀гољубац</i> 'онај који воли Бога, побожан човек' PCJ <i>бо̀гољубив</i> , побожан човек	—
Христос	Ο Χριστός
<i>хрисīољубив</i> ²⁸ 'одан хришћанству, побожан'	<i>φιλόχριστος -η -ο</i> 'који воли Христа'
<i>хрисīољубац</i> ²⁹	—
човек	ο άνθρωπος
<i>човекољубан</i> / <i>човекољубив</i> RMC 'који воли људе; PCJ ' <i>йрожеїѣ</i> љубављу према људима, <i>хуман</i> '	<i>φιάνθρωπος -η -ο</i> 'који воли ближње' <i>φιανθρωπικός -η -ο</i> 'који је у вези са филантропијом, који је надахнут њом и тежи њој'
<i>човекољубиво</i> (адв.) PCJ 'с љубављу према људима'	<i>φιάνθρωπα</i> / <i>φιανθρώπως</i> 'филантропски (адв.)
<i>човекољубивосī</i> / <i>човекољубље</i> / <i>филанīпро- їија</i> / <i>филанīройизам</i> RMC 'својство онога који је човекољубив, љубав према човеку, хуманост' PCJ 'својство онога који је човекољубив, љубав према људима, <i>филанīройизам</i> ; хуманост'	<i>η φιανθρωπία</i> 'љубав и несебични интерес за ближње, човекољубље'

²⁷ У RMC лексема *бо̀гољубан* је означена као архаизам, а PCJ је не бележи.

²⁸ У RMC лексема *хрисīољубив* је означена као архаизам, а PCJ је не бележи.

²⁹ Лексема *хрисīољубац* није потврђена у RMC и PCJ, али је са великим бројем потврда у електронским изворима и у ОР.

човекољуб / човекољубац ³⁰ / филантрой РМС ‘човек који воли, поштује људе и брине се да им буде боље, добротвор, филантроп’ РСЈ ‘човек који воли, поштује људе и брине се да им <i>йомоџне</i> , добротвор, филантроп, <i>хуманисй(а)</i> ’	—
брат	—
брайџољубив РМС ‘који воли брата, ближњега’ РСЈ ‘који воли брата, ближњега; <i>йун брайске љубави</i> ’	—
брайџољубље / филаделфија РМС ‘љубав према брату, према ближњему’ РСЈ ‘љубав према брату, према ближњему; <i>човекољубље</i> ’	—
друг	—
дружељубив РМС ‘1. који воли друштво, који се радо и често налази у друштву. 2. <i>који воли људе, човекољубив</i> ’ РСЈ ‘који воли друштво, који се радо дружи’	—
дружељубиво (адв.) РСЈ ‘на дружељубив начин, другарски пријатељски’	—
дружељубивосй / дружељубље РМС ‘ <i>својсйво</i> онога који је дружељубив’ РСЈ ‘дружељубив <i>однос йрема људима</i> ’	—
гост	ο ξένος – странац, гост
џосйџољубан / џосйџољубив ‘који радо прима и добро дочекује госте’ РСЈ <i>б. који одаје, одражава љубазносй йрема џосйу</i> ’	φιλόξενος -η -ο ‘који срдечно дочекује госте и странце и брине се о њима’
џосйџољубиво (адв.) ‘на гостољубив начин, срдечно, љубазно’	φιλόξενα (адв.)
џосйџољубивосй / џосйџољубље / ксенофилија / филоксенија ‘особина онога који је гостољубив, срдачност, љубазност’	η φιλοξενεία
—	φιλοξενώ ‘гостољубиво дочекати’
џосйџољубац ³¹	

³⁰ Могуће је тумачење са двојаком, паралелном референцијом: са Богом као референтом (Бог [С] → човек [О], и са човеком као референтом (човек [С] → човек [О]). Наведене јединице су из религијског домена и оне су настале калкирањем према грчким моделима. Претпостављамо да су грчки калкови имали важну улогу у деривацији, будући да се на основу аналошких принципа развио већи број сложеница из исте тематске подгрупе са лексемама *истйина, йрава*.

³¹ Лексема *џосйџољубац* није потврђена у РМС и РСЈ. У РМС је лексема *џосйџојримац* са значењем ‘онај који радо прима госте, гостољубив човек’. Лексема руског порекла *џосйџојриман* је у синонимном односу са придевом *џосйџољубан* односно *џосйџољубив*.

књига	το βιβλίο
књигољубив 'који воли књигу'	βιβλιόφιλος -η -ο / βιβλιοφιλικός -ή -ό
књигољубац ³² / библиофил РМС 'онај који воли књигу, љубитељ књи́ге' РСЈ 'онај који воли књиге, библиофил'	—
књигољубље ³³ / библиофилија / библиофилсџво	η βιβλιοφιλία
Б) у којима компоненте -љуб и <i>φιλ</i> - значе 'имати посебну наклоност према неко- ме или нечему, марити за некога или нешто'	
Срб(ин)	ο Σέρβος
србољубив ³⁴	φιλοσερβικός -ή -ό
србољубац ³⁵ / србофил 'онај који воли Србе'	—
Словен	ο Σλάβος
словенољубив	φιλοσλαβικός -ή -ό
словенољубац / славофил // славенофилка ³⁶ 'пријатељ и поштовалац Словена и свега онога што је словенско, словенофил'	—
славенофилсџво 'пријатељско осећање према Словенима'	
род	η πατριά – род, племе, клан, који имају истог претка; η πατρίς – отаџбина
родољубан / родољубив 'а. који воли, љуби свој (на)род, своју домовину. б. подстакнут, прожет, испуњен осећањем родољубља, патриотски'	φιλόπατρις -ις -ι 'који воли отаџбину'
родољубиво (адв.) 'на родољубив начин, патриотски'	
родољубивосџи / родољубносџи 'својство онога који је родољубив, онога што је родољубиво'	η φιλοπατρία
родољубље 'љубав према народу, домовини, домољубље, патриотизам'	

³² Лексема *књигољубац* је у РМС са ознаком застарело.

³³ Лексема *књигољубље* није потврђена у РМС и РСЈ.

³⁴ Лексема *србољубив* није потврђена у РМС и РСЈ.

³⁵ У ВРСР (2000) најбројнији су деривати настали по моделу етник + -фил (*англофил*, *аусџрофил*, *џерманофил*, *иџалофил*, *јудофил*, *неџрофил*, *ниџофил*, *џолонофил*, *џрусофил*, *русофил*, *славофил*, *џуркофил*, *франкофил*, *хеленофил*, али *филосемиџи*). Једино се у примеру *србољубац*: *србофил* испољава конкурентност нелексикализованог дела српске сложенице -љуб-аџ и грчког суфиксоида (-фил). Сложенице са домаћом компонентом имају примесу експресивности и помало застарелости, као и у примеру *књигољубац* и *библиофил*. Клајн суфиксоиде грчког порекла -филија и -фил сматра једним од најчешћих суфиксоида, а са неетичким првим делом Клајн наводи примере *библиофил* (-филија) и *филмофил* (-филија) (2002: 161) Осим тога, конкурентност се испољава и на плану деривата: *аусџрофилија*: *аусџрофилсџво*, *библиофилија*: *библиофилсџво*, при чему се у другом примеру јавља хибридна компонента (-фил-сџво).

³⁶ Моционо образовање *славенофилка* само је са потврдом у РМС.

<i>родољуб / родољубац // родољубка</i> 'онај који воли, љуби свој (на)род, своју до- мовину, патриот(а)' // 'жена родољуб'	<i>ο φιλόπατρις</i>
дом	—
<i>домољубан / домољубив</i> 'који љуби, воли свој дом'	—
<i>домољубље</i> 'љубав према домовини, патриотизам'	—
<i>домољуб = домољубац</i> РМС 'онај који љуби, воли свој дом, своју до- мовину' РСЈ 'домољуб = <i>родољуб</i> '	—
народ	<i>ο λαός</i> – нација, народ
<i>народољубив</i> 'који је одан свом народу; родољубив'	<i>φιλολαϊκός -ή -ό</i> 'који показује љубав према народу и штити његове интересе'
<i>народољубац / демофил</i> 'онај који је воли свој народ, који је одан ин- тересима народа; родољуб, патриота'	—
В) у којима компоненте -ЉУБ и ΦΙΛ- значе 'воли више него што је нормално'	
жена	<i>η γυναίκα</i>
<i>женољубив</i> РМС 'који показује <i>мно̑о̑</i> <i>наклонос̑и</i> пре- ма женама' РСЈ 'који је <i>накло̑ен̑</i> женама, који воли жене'	—
<i>женољубац / филоџин</i> РМС 'онај који је <i>женољубив</i> ' РСЈ 'онај који <i>и̑ос̑и̑у̑је</i> , воли жене'	<i>ο φιλογύνης</i>
<i>филоџинија</i>	—
злато	—
<i>зла̑и̑о̑љубац</i> РМС 'онај који љуби (воли) злато' РСЈ 'онај који је <i>и̑ох̑ле̑и̑ан̑</i> , <i>џрамзив</i> на злато'	—
сребро	<i>ο άργυρος</i>
<i>среброљубан / среброљубив</i> 'који је лаком на новац, који претерано воли новац'	<i>φιλάργυρος -η -ο</i>
<i>среброљубивос̑и̑ / среброљубље</i> РМС 'особина онога који је среброљубив' РСЈ 'особина онога који је среброљубив, <i>и̑ох̑ле̑и̑а</i> , <i>џрамзивос̑и̑</i> '	<i>η φιλαργυρία</i>
<i>среброљубац</i> РМС 'среброљубив човек, <i>лакомац</i> , <i>и̑врди̑- ца</i> , <i>и̑кри̑и̑ац</i> ' РСЈ 'среброљубив човек'	—
—	<i>το χρήμα</i> – новац
—	<i>φιλοχρήματος -η -ο</i> 'који сувише воли новац'

—	<i>η φιλοχρηματία</i> ‘похлепа за новцем, среброљупство, лакомот’
част	<i>η τιμή</i> – част, поштовање
<i>часѿољубив</i> РМС ‘који воли и тежи да буде цењен, који много држи до свога угледа или до почасте које му се указују’ РСЈ ‘који воли и тежи да буде уважен, цењен, који много држи до свога угледа, <i>реномеа</i> и до почасте које му се указују; <i>амбициозан</i> ’	<i>φιλότιμος</i> -η -ο ‘који има наглашено осећање (личне) части, племенитости, достојанства, који хоће и који се труди да стекне поштовање других’
<i>часѿољубиво</i> (адв.) РМС ‘на честољубив начин’ РСЈ ‘на честољубив начин, <i>показујући честољубивоси</i> ’	<i>φιλότιμα</i> / <i>φιλοτίμως</i> (адв.)
<i>часѿољубивоси</i> / <i>часѿољубље</i> ‘особина онога који је честољубив’	<i>η φιλοτιμία</i> / <i>το φιλότιμο</i> / <i>η φιλοτίμηση</i>
—	<i>φιλοτιμώ</i> ‘појачати осећање честољубља, подстаћи савесност и љубав према коме’
<i>часѿољубац</i> ‘частољубив човек’	—
власт	<i>-αρχος</i> ‘лексички суфикс за творбу именица м. р. које означавају лице са политичком и војном влашћу / утицајем или одговорног у служби < <i>ἀρχω</i> владати, господарити’
<i>власѿољуб</i> / <i>власѿољубив</i> РМС ‘који воли власт, који жели да буде на власти’ РСЈ ‘који жуди за влашћу, <i>похлепан</i> за влашћу’	<i>φίλαρχος</i> -η -ο ‘који је обузет страшћу према власти и који на сваки начин тежи да има утицај’
<i>власѿољубивоси</i> / <i>власѿољубље</i> РМС ‘особина оног који је властољубив’ РСЈ ‘жудња за влашћу’	<i>η φιλαρχία</i>
<i>власѿољубиво</i> (адв.) РМС ‘на власѿољубив начин’ РСЈ ‘с <i>похлепом</i> за влашћу’	
<i>власѿољубац</i> ‘властољубив човек’	—
слава	<i>η δόξα</i> – слава
<i>славољубан</i> ³⁷ / <i>славољубив</i> ‘који <i>пожежи</i> , жуди за славом’	<i>φιλόδοχος</i> -η -ο ‘који много воли част, славу’
<i>славољубивоси</i> / <i>славољубноси</i> ‘јака, <i>преиштерна</i> жеља за славом’	<i>η φιλοδοξία</i>
<i>славољубац</i> ‘славољубив човек’	—

³⁷ У РМС придев *славољубан* означен је као русизам, а РСЈ га не региструје.

корист	—
корист ^и ољубив РМС ‘који тежи за доби ^и ком, за лаком зарадом, похлепан’ РСЈ ‘који безобзирно тежи за ма ^и теријалном корис ^и и, <i>џрамзив</i> , похлепан’	—
корист ^и ољубивос ^и / корист ^и ољуб ^и ље РМС ‘особина оног који је користољубив’ РСЈ ‘ <i>џрамзливос^и</i> , <i>џохле^иа</i> ’	—
корист ^и ољубиво (адв.) РМС ‘на користољубив начин’ РСЈ ‘на користољубив начин, <i>џрамзиво</i> , <i>џохле^ино</i> ’	—
корист ^и ољубац РМС ‘користољубив човек, себичњак’ РСЈ ‘користољубив човек, <i>џрамзивац</i> ’	—
освета	η εκδίκηση
осве ^и ољубив ‘који је склон да се свети, који не пропушта освету, спреман на освету’	φιλέκδικος -η -ο ³⁸
осве ^и ољубивос ^и / осве ^и ољуб ^и ље ‘склоност ка освети, спремност на освету’	—
себе- РСЈ себел ^и уб- в. самољуб-	—
себел ^и убив ³⁹ ‘а. који воли само себе, који мисли само о себи, о своме интересу; себичан, саможив. б. који одаје себичност, изазван себичношћу’	—
себел ^и убиво (адв.) ‘на себел ^и убив начин, себично, саможиво’	—
себел ^и убивос ^и / себел ^и уб ^и ље ‘особина, својство онога који је себел ^и убив, саможивост, себичност, егоизам’	—
себел ^и убац ⁴⁰ ‘онај који само себе воли, љуби, који мисли само о себи, о своме интересу; себичњак, егоист(а)’	—
само-	αυτό
самољубив ‘који се истиче самољубљем’ РСЈ ‘који се одликује, истиче самољубљем’	φίλαυτος -η -ο

³⁸ Етимологија ове речи се изводи преко именице ἐκδίκησις ‘освета, одмазда’ из последње фазе старогрчког, а она из глагола ἐκδικάω < ἐκδικος < ἐκ- + -δικος < δίκη ‘ван суђења, суда’, а затим се твори сложеница *φίλ-ἐκ-δικος* < *δίκη* (Μπαμπινιώτης 2002). У грчком језику концепт ‘правде’ и ‘освете’ вербализује се истим обликом, за разлику од српског.

³⁹ У РМС придев *себел^иубив* означен је као русизам.

⁴⁰ Грчки еквивалент јесте лексема *εἰσοισ^и(а)*, која је по другачијем творбеном моделу у односу, на пример, на калкове типа *бо^иољубац*. У РМС квалификован је као русизам.

самољубиво (адв.) 'на самољубив начин'	—
самољубивосић / самољубље / филаутија 'осећање сопствене вредности и претеране осетљивости на мишљење других о себи'	η φιλαυτία 'превелика љубав према себи самом'

У анализираним сложеницама са компонентама *-љуб/φιλ-* уочене су различите семантичке нијансе: А) 'волети, поштовати, ценити некога или нешто'; Б); 'имати посебну наклоност према некоме или нечему, марити за некога или нешто' и В) 'у великој мери волети некога или нешто (више него што је нормално)'. Строго разграничавање по семантичким категоријама отежано је због различитих дефиниција у РМС и РСЈ, те би поједине сложене могле припадати и некој другој семантичкој класи или бити на њеној периферији, што илуструје табела 3.

Табела 3. Сложенице са различитим дефиницијама у РМС и РСЈ

женољубац	РМС	'онај који је <i>женољубив</i> ' ('који показује много наклоности према женама')
	РСЈ	'онај који <i>џошћује</i> , <i>воли</i> жене'
златољубац	РМС	'онај који <i>љуби</i> (<i>воли</i>) злато'
	РСЈ	'онај који је <i>џохлејан</i> , <i>џрамзив</i> на злато'
властољубив	РМС	'који <i>воли власт</i> , који жели да буде на власти'
	РСЈ	'који <i>жуди</i> за влашћу, похлепан за влашћу'
властољубиво	РМС	'на <i>властољубив</i> начин'
	РСЈ	'с <i>џохлејом</i> за влашћу'
користољубив	РМС	'који <i>џежи</i> за добитком, за лаком зарадом, похлепан'
	РСЈ	'који <i>безобзирно џежи</i> за материјалном користи, <i>џрамзив</i> , похлепан'
мирољубив	РМС	'који <i>воли</i> , који <i>хоће</i> мир'
	РСЈ	'који <i>избеђава свађе</i> и <i>сукобе</i> , <i>доброћудан</i> , <i>џомирљив</i> ; који се <i>залаже</i> за мир, који је против рата, ратних сукоба. б. у којем <i>нема насиља</i> , који <i>није насилан</i> '

У функцији објекта налазе се лексеме различитог семантичког садржаја, али су све сложене овога типа са доминантним апстрактним значењем ('онај који *се одликује љубављу* према Х'). У оба језика оне углавном имају објекте исказане:

а) именицама са сакралним значењем: *Боџ* / *ο Θεός* или *Хрисџос* / *ο Χριστός*;

б) именицама са значењем особе: *жена* / *η γυναίκα*, *човек* / *ο άνθρωπος*, *брајџ*, *друџ*, *џосџ* / *ο ζέσνος* 'странац, гост', *ο εργάτης* 'радник'; *Срб(ин)* / *ο Σέρβος*, *Словен* / *ο Σλάβος*;

в) именицама са колективним значењем: *род* / *η πατρία*, *дом*, *народ* / *ο λαός*;

г) именицама са апстрактним значењем: *живојџ* / *η ζωή*, *добро*, *мир* / *η ειρήνη* / *η ησυχία* 'мир, тишина, спокој(ство)'; *ο πόνος* 'бол, патња; сажаљење', *исџина* / *η αλήθεια*, *џрава* / *το δίκαιο* 'право, правда', *слобода* / *η ελευθερία*, *часџ* / *η τιμή* 'част, поштовање', *слава* / *η δόξα* 'част, слава, хвала, почаст', *властџ* / *-αρχος* < *αρχω* 'владати, господарити', *корисџ*, *џруд* / *το έργο* 'рад, дело'.

д) именицама са конкретним значењем: *књиџа* / *το βιβλίο*; *злато*, *сребро* / *ο άργυρος*, *то хрџма* 'новац'.

Све сложенице овога типа у српском и грчком језику имају исту концептуалну вредност. У лексикографској обради ипак се могу уочити поједине семантичке нијансе: *φιλόχριστος* -η -ο ‘који воли Христа’, што је примарно, и *христѿљубив* ‘одан хришћанству, побожан’, што је општије значење, које се може схватити као последица љубави према Христу.

Осим тога, исто значење у једном језику може се изразити двома различито мотивисаним сложеницама (*среброљубан* / *среброљубив* / *златѿљубив* ‘који је лаком на новац, који претерано воли новац’. Наведена дефиниција управо би одговарала грчкој сложеници *φιλοχρήματος* -η -ο ‘који сувише воли новац’, иако у овом језику постоји и лексема *φιλάργυρος* -η -ο ‘среброљубив’, будући да се дуго времена новац ковао у сребру, те се ова реч континуирано користила у значењу ‘среброљубив’ или ‘који је лаком на новац’.

Поједине сложенице са истом мотивном лексемом имају различит статус у лексикону српског односно грчког језика – архаизам (*ѿравољуб* ‘који воли право, правду, правдољубив’) и лексема која припада активном лексичком фонду (*φιλόδικος* -η -ο ‘који тежи често да иде на суд’).

Придевске сложенице, као и оне агентивног типа, могу имати позитивну, али и негативну конотацију, која проистиче од именице у основи сложенице, а што је у вези са негативним друштвеним вредновањем љубави, наклоности и сл. према појмовима које оне означавају (*власѿѿљубив* / *власѿѿљубац*, *златѿљубив* / *златѿљубац*). Међутим, у оба језика чешће су сложенице са позитивном конотацијом, посебно оне чија је једна од компоненти лексема: *Боѿ*, *Христѿ*, *човек*, *род*, *дом*, *ѿосѿ*, *књиѿа*, *ѿѿруд*, *мир*.⁴¹

У неким грчким сложеницама лексичким средствима, која се налазе у другом делу сложенице, може се градуелно изразити однос према објекту који се налази у првом (*η βιβλιοφιλία* ‘библиофилија, књигољубље’, *ο βιβλιόφιλος* ‘библиофил, књигољубац’ → *η βιβλιολατρία* ‘обожавање књига’, *ο βιβλιολάτρης* / *η βιβλιολάτρισσα* ‘особа која обожава књиге’ → *η βιβλιοφαγία* ‘глад за књигама’ *ο βιβλιοφάγος* ‘особа која „гута” књиге’ → *βιβλιομανής* -ής, -ές ‘библиоманичан’. Наведени грчки примери и српски еквиваленти управо илуструју разлике у продуктивности овог творбеног модела у грчком језику као даваоцу и српском језику као примаоцу. Наиме, на скали исказивања односа према књизи у српском језику лексикализовани су основни и највиши степен, и то основни – интернационализмом грчког порекла (*библиофилија*), али и калком (*књиѿољубље*), и највиши – грчком речју (*библиоманија*). Средњи степен исказује се описно (‘обожавање књига’, ‘глад за књигама’).

У лексикон српског језика укључене су и морфофонолошки адаптиране грчке сложенице (*ѿеронѿофил*, *ѿеронѿофилија*) са статусом интернационалних термина: а) медицинских и психијатријских (*алѿофилија*, *ѿеронѿофил*, *ѿеронѿофилија*, *ефебофил*, *коѿрофилија*, *некрофилија*, *осфресѿофилија* / *осфрезѿофилија*, *ѿедофил*, *ѿедофилија*, *скоѿофилија*, *хидрофилија*); б) ботаничких и зоолошких (*ѿѿермофил*, *хѿѿрофил*, *хидрофил*); в) из домена хобија и колекцио-

⁴¹ Сложенице овога типа мотивисане су таквим именицама чији семантички садржај обухвата позитиван пол из домена части, поштења, истине. Овим се сложеничким супстантивима исказује однос човека (што постаје његова доминантна карактеристика), „према највишим моралним принципима – истини: *истѿинољубац* м ‘онај који воли истину’ и правди: *ѿравдољубац* м ‘онај који воли правду, који се бори за њу’ (Штасни 2011: 175).

нарства (*библиофил*, *библиофилија*, *библиофилсѿво*; *дискофил*; *енофил*, *карѿофилија*; *ноѿафилија*, *ноѿафилисѿ(а)*; *филаѿелија*, *филаѿелизам*, *филаѿелисѿа*, *филаѿелисѿкиња*; *филмофил*, *хелиофил*). За све наведене грчке термине не постоји домаћи еквивалент, осим у случају *библиофил*: *књигољубац* и *библиофилија* : *књигољубље*, чију смо стилску маркираност већ одредили.

Регистровани паралелни облици (*женољубац* / *филоѿин*; *србољубац* / *србофил*; *народољубац* / *демофил*; *ѿосѿољубивосѿ* / *ѿосѿољубље* / *ксенофилија* / *филоксенија*; *књигољубац* / *библиофил*; *књигољубље* / *библиофилија* / *библиофилсѿво*; *доброљубље* / *филокалија*; *човекољуб* / *човекољубац* / *филаѿрој*) такође потврђују да су домаће сложенице донекле књишке и застареле речи са експресивном вредношћу (*књигољубац*), чија је употреба и контекстуално условљена (у црквеној литератури *човекољубац*, *Човекољубац*, *доброљубље*).

Иако у појединим творбено-семантичким пољима изгледа као да усвојене грчке сложенице попуњавају постојећу празнину, која постаје видљива на основу података ексцерпираних из речника (*женољубив* – *женољубац* – *филоѿинија*), домаћи еквивалент, међутим, увек је могуће деривирати и уклопити у систем (**женољубивосѿ*, **женољубље*), посебно када је реч о јединицама са израженијим граматичким него лексичким значењем, какве су деадјективне именице, које ни речници доследно не бележе.

5. ЗАКЉУЧАК. Сложенице са компонентом *-љуб-* представљају један од најстаријих сложеничких слојева, с обзиром на то да су у језик ушле као калкови према грчком моделу још у доба старословенске писмености.

Иако може заузети различите позиције у структури сложенице, са становишта продуктивности занемарљива је структура са основом *љуб-* на првом месту. Продуктивна је творба сложеница са овом компонентом као другом, а њихова структура чува старији распоред синтаксичких елемената (*човекољубив* OV → објекат X + воли). Све се оне уклапају у јединствен рекцијски творбени тип.

Међутим, у грчком језику фреквентна су оба распореда синтаксичких елемената: OV (*βιβλιόφιλος* -η -ο / *βιβλιοφιλικός* -ή -ό; η *βιβλιοφιλία* и VO (η *φιλόξενη*; *φιλόξενος* -η -ο; *φιλόξενω*; *φιλόξενα* адв.).

Сложенице са компонентом *-љуб-* заузимају стабилно место у лексичком систему, градећи сопствена микродеривациона гнезда која се углавном уклапају у следећи модел: 1 сложени придев (Ио + о + Го + суфикс: *човек-о-љуб-ив*); 2<1 прилог настао конверзијом (*човекољубиво*); 1 сложена агентивна именица (Ио + о + Го + суфикс: *човек-о-љуб-ац*, 1 именица са апстрактним значењем (Ио + о + Го + суфикс: *човек-о-љуб-е*, 2<1 деадјективна именица (основа сложеног придева + суфикс: *човекољубив-осѿ*). Најпродуктивнија је творба именичких сложеница, затим придева и прилога, док је деривација глагола потпуно блокирана (**човекољубиѿи*). По правилу изостаје деривација моционих облика, осим у случају *родољуб-ка* ж помен *agentis* жена *родољуб* према именици у мушком роду *родољубац*, односно *ο φιλερηνιστής* / *η φιλερηνίστρια* ‘пацифист / пацифисткиња’.

За разлику од деривације ових сложеница у српском језику, где постоји само један творбени модел, у грчком језику их је знатно више (в. табелу 1),

при чему су најчешће придевске, затим именичке, прилошке и, на крају, глаголске. Оне, у оба језика, образују деривациона гнезда сличне структуре (в. табелу 2), с тим што су агентивне именице у грчком ретке, али су реализоване глаголске сложенице.

Према значењу, ове сложенице су у српском језику егзоцентричне са ендоцентричним елементима, зато што њихове компоненте углавном имају секундарно значење. Наиме, глагол *љуби*ти увек се остварује као ‘волети’, зато што је то било његово примарно значење у време када је преузимао творбени модел из грчког језика, а лексеме у функцији објекта могу се јавити са основном реализацијом (*исти*нољубив / *исти*нољубац), а у реџим случајевима са мањим или већим отклоном од основног значења (*сребро*љубив ‘похлепан’ / *сребро*љубац ‘шкртица’). Ове сложенице углавном имају позитивну конотацију (*и*правдољубив, *хри*стољубив, *књи*гољубив), која је условљена значењем лексеме у функцији објекта.

И у грчком језику у анализираним сложеницама не реализује се једно од основних значења глагола *φιλό* ‘целивати, љубити, уснама додиривати нечије лице, усне, чело, руку’, већ она која су синонимна или заједничка са глаголом *αγαλό*. У појединим сложеничким дериватима укрштају се компоненте значења ‘посебна *наклонос*и према нечему’ и ‘*и*ош*и*ује, *цени* некога или нешто’. Доминација једне компоненте у односу на другу може се утврдити применом трансформационог модела типа: а) поштовалац + именица у генитиву (Бога, Христа, човека; Словена, Срба); б) љубитељ + именица у генитиву.

Семантичка интерпретација сложеница овога типа углавном је иста у оба језика: а) *човеко*љубив ‘који воли људе; *и*роже*и* љубављу према људима, хуман’; *час*тољубив ‘који воли и *и*шежи да буде цењен, који *много* држи до свога угледа или до почасти које му се указују’; *сребро*љубив ‘који је *лаком* на новац, који *и*ре*и*ш*е*рано воли новац’); који се *занима* за, који *има склонос*и ка некоме или нечему; који је *обузе*и *с*и*и*ра*и*ћу, на пример, према власти и који на сваки начин *и*шежи да има утицаја (*φι*λ*α*ρχ*ο*ς -η -ο; *φι*λο*τι*μό*ς* ‘*и*ојача*и*и осећање честољубља, *и*одс*и*а*и*и савесност и љубав према коме’).

Међутим, лексички парови (*човеко*љубац и *Човеко*љубац према *фи*л*α*н*ι*θ*ρ*ο*ι*) показују да је различити домен њихове употребе – домаћи калкови углавном су у књишком или црквеном стилу, донекле и субјективно нијансирани, док се новогрчка сложеница користи у језику науке, као интернационални термин. Стога оне не представљају само формалне творбене еквиваленте, већ су то стварни семантички еквиваленти.

Творба нових сложеница овога типа указује на њихову позитивну перспективу у лексичко-деривационом систему српског (*фил*мољубац, *и*ивољубац) и грчког језика (*βιν*τεόφι*λ*ος ‘који воли видео’ *πο*δοσφ*α*ίρ*ο*φι*λ*ος ‘који воли фудбал’). Осим тога, лексеме које у лексичком систему имају статус хиперонима а у посматраним сложеницама функцију објекта, као на пример *књи*га у *књи*гољубац, стварају могућност за деривацију сложеница са лексемама у својству хипонима, дакле, посебном врстом ‘књиге’ у жанровском смислу, као што је и лексема *књи*га у метонимијској употреби, као у примерима *ро*манољубац, *бас*нољубац⁴², *бај*кољубац и сл.

⁴² Лексема која је потврђена у електронским изворима, а није забележена у РМС и РСЈ: Ко је теологију у Београду завршио, тај је гори *христ*омрз*а*ц од ученика Бин Ладена. [...] Ако си волжан

РЕЧНИЦИ

- БАЛАЋ, Александар, Миодраг Стојановић. *Грчко-српски речник*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- ВРСР: Иван Клајн, Милан Шипка. *Велики речник српских речи и израза*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ОР: Мирослав Николић. *Обрајни речник српскога језика*. Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ – Палчић, 2000.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСЈ: Мирослав Николић (ур.). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СДР1: Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков. *Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – делови њела*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.
- СДР2: Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић. *Семантичко-деривациони речник. Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и њихова, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2006.

*

- LIDDELL, Henry George, Robert SCOTT. *A Greek-English Lexicon*. <<http://archive.org/stream/greek-englishlex00liddrich#page/668/mode/2up>>.
- СКОК, Петар. *Етимолошки рјечник хрватског или српског језика*, II. Загреб: JAZU, 1972.

*

- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ, Δημήτριος. *Μέγα λεξικό της Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πιρόγα / Πρόοδος (Δομή Α. Ε.), 2008.
- ΜΠΑΠΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γεώργιος. *Λεξικό της νέας ελληνικής*. Δεύτερη έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε. Π. Ε, 2002.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЦАНОВИЋ, Милан. *Функционално оштерење суфикса за обележавање особа*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. О глаголима волети и заљубити се. Предраг Пипер (ур.). *Кожнићивно-лингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 71–83.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система*. Београд: Завод за уџбенике, 2004.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. О приступу испитивању сложеница у српскословенском језику (на грађи рукописа РР1 28). *Тирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књига VII. Акаџијисти, сџихолоџије, боџородичници* (ред. Вера Јерковић). Нови Сад, 1999, 178–188.
- КИРШОВА, Маријана. О неким врстама српскохрватских именичких сложеница (у књижевним текстовима и у речницима). *Наш језик* XXIX (1993): 182–197.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део – слажање и њрефиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- МАКАРИЈОСКА, Лилјана. *Сџуди од иџторискојо зборобразовање*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 2009.
- НЕДЕЉКОВ, Љиљана, Катица Шкорић. Прилог проучавању српскословенских сложеница. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2 (1997): 193–200.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Позиционирање субјекта, предиката и објекта у старосрпском језику XII и XIII века. *Јужнословенски филолог* LXVIII (2012): 7–26.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик* (Граматицки системи и књижевно-језичка норма): увод, фонетика, морфологија. Београд: Научно дело, 1964.

da budeš gore, moraš najprije biti najveći antičnogorac, srbo- i srebroljubac, vjeran bajkovitosti i basnoljubac i tek tako gurati laži pred sobom do kraja života. (<http://www.portalanalitika.me/dijalog/komentari/31328-super-la-o-spc-ka0-kanonskoj-crkvi-u-crnoj-gori.html>).

Порић, Божо. Из творбене синонимије српскохрватског језика. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 12/1 (1983): 131–136.

Штасни, Гордана. Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама. *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџвисџику* LIV/1 (2011): 167–180.

*

BABIĆ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Nacrt za gramatiku. Zagreb: Globus – JAZU, 1986.

Ivić, Pavle. *Književni jezik kao instrument kulture i produkt istorije naroda*. <http://www.rastko.org.yu/isk/isk_04.html>.

TRIJANDAFILIDIS, A. Manolis. *Mala novogrčka gramatika*. Tesalonika, 1995.

Gordana Štasni

Žarko Bošnjaković

COMPOUNDS WITH COMPONENTS LJUB-/LJUB- IN SERBIAN AND ΦΙΛ(Ο/Ο)/-/ΦΙΛΟΣ/-ΦΙΛΙΑ IN GREEK

S u m m a r y

This paper contrastively analyzes the position, productivity, derivation and semantics of compounds with the components *ljub-/ljub-* in Serbian and *φιλ(ο/ο)/-/φιλος/-φιλία* in Greek. It establishes the conceptual values of compounds in both languages and their status in the lexicon, as well as possible calques in certain lexical terminological systems of the Serbian language. The analysis was conducted on the examples of compounds from standard Serbian (RMS) and Greek (ΜΠΛ-ΜΠΙΝΙΩΤΗΣ; BALAC – STOJANOVIĆ).

The formation of compounds in both languages is productive with all these components but in Serbian their structure has a consistent object-predicate arrangement of syntactic elements (*čovekoljubiv* OV → object H + loves), while in Greek both arrangements of syntactic elements are equally frequent: OV (*βιβλιόφιλος* -η -ο / *βιβλιοφιλικός* -ή -ό; η *βιβλιοφιλία* and VO (η *φιλοξενεία*; *φίλόξενος* -η -ο; *φιλοξενώ*; *φίλόξενα* adv.).

Unlike the derivation of these compounds in Serbian, where there is only one formation model Io + o + Go + suffix, where the formation of nouns is the most productive, followed by adjectives and adverbs and where there is no derivation of verbs, in Greek there are many more derivational models, the most frequent being adjectival, nominal, adverbial and finally verbal. They form derivational nests of a similar structure, with agentive nouns in Greek being rare and with some verb formation.

Considering the meaning and connotation of these compounds both languages are similar, but in Serbian the secondary meaning of the verb *ljubiti* is realized, while in Greek the present meaning of the verb *φιλώ* 'love' is not realized, but rather the one expressed by the verb *αγαπώ* 'love in the widest sense of the word'.

The formation of new compounds of this type indicates their positive perspective in the lexical derivational system of the Serbian language (*filmoljubac*, *pivoljubac*) and of the Greek language (*βιντέοφίλος* 'the one who loves videos' *ποδοσφαιρόφιλος* 'the one who loves football').

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

gordanastasni@yahoo.com

zarko.bosnjakovic@gmail.com

Вилма Тишкеи

ТИПОЛОГИЈА СРПСКО-МАЂАРСКИХ И МАЂАРСКО-СРПСКИХ РЕЧНИКА*

Рад приказује типологију српско-мађарских и мађарско-српских речника, који су веома важни на нашем поднебљу. У овом раду ћемо се бавити периодом од 19. века када се – после Вукове реформе – ставља нагласак на издавање књига на српском народном језику. Данас постоји око 120 српско-мађарских и мађарско-српских речника различитих типова, обима итд. После кратког прегледа историје ових дела одредићемо њихове најважније карактеристике. Типологија ће помоћи у нашем даљем раду при обради (пре свега стручних) речника.

Кључне речи: мађарски речник, српски речник, терминолошки речник, двојезични речник, вишејезични речник.

This paper presents a typology of Serbian-Hungarian and Hungarian-Serbian dictionaries which are very important in our region. We will analyze the period starting in the 19th century when, after Vuk Karadžić's reform, emphasis was put on publishing books in the Serbian vernacular. Today there are around 120 Serbian-Hungarian and Hungarian-Serbian dictionaries of different types, scopes, etc. After a short historical overview of these pieces we will determine their most important features. The typology will aid our subsequent work in the processing of (primarily occupational) dictionaries.

Key words: Hungarian dictionary, Serbian dictionary, terminological dictionary, bilingual dictionary, multilingual dictionary.

1. Увод. Срби и Мађари већ вековима живе на овом поднебљу, стога су њихови језички контакти веома чести. Као резултат суживота настали су и двојезични и вишејезични речници. Први речник који садржи речи мађарског и једног од јужнословенских језика појављује се већ у 16. веку: саставио га је Фауст Вранчић 1595. године, а садржи речи на латинском, мађарском, италијанском, хрватском и немачком (в. NYOMÁRKAY 2004: 57). Самосталне српско-мађарске и мађарско-српске речнике (под овим именом) не налазимо пре 19. века, што потврђује и Летопис Матице српске (Ђисаловић 1904: 221).

Што се тиче речника мађарског и старословенског, наишли смо на назнаку да је издат један у 20. веку у Ужгороду: састављач је Емил Кубек, а наслов гласи *Ószláv–magyar–ruthén–(orosz)–német szótár a szentírás olvasásához* (Старословенски, мађарски, русински (руски) и немачки речник за читање Светог писма) из 1906. године (SÁGI 1921: 116). Нажалост, тај речник се не

* Овај рад је урађен на Универзитету у Новом Саду у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

може наћи код нас – примерци се чувају у библиотеци Мађарске академије наука у Будимпешти и на универзитету у Дебрецину.

Почетку објављивања српско-мађарских речника претходе два важна догађаја који су се одиграли у првој половини 19. века: реформа Вука Караџића (реформа српског књижевног језика) и оснивање Мађарског научног друштва (Magyar Tudós Társaság), претече данашње Мађарске академије наука (1830).

У почетку су објављивани првенствено несамостални речници у склопу мађарских граматика. Прва таква књига је дело Имреа Салаија коју је превео и обрадио Јован Берић (САЛАИ 1833). Он је додао и мађарско-српски речник (1833: 214–319).

Први самостални речник је *Мађарско-Јужославенски Политични и Правосудни Речник* Амброзија Шарчевића из 1870. штампан у Суботици (SÁRCSEVICS), који је уједно и први мађарско-српски термилошки речник. Следећи прати један уџбеник, а издат је у Будимпешти: Жељко Рејтењи је 1875. уредио четворојезично дело које је штампано у четири свеске (за сваки језик по једна: за мађарски, латински, немачки и српски). Његов рад је намењен ђацима нижих разреда гимназије. Мађарско-српски речник Михаља Ланга (LÁNG 1885 и 1887) је самостални додатак уз *Језичку вежбанку*. На жалост, ниједан примерак ове књиге не може се наћи ни у нашим, ни у мађарским библиотекама – за његово постојање знамо само из библиографије коју је саставио Иштван Шаги (SÁGI 1921: 108).

Осамдесетих година 19. века тежиште рада се пребацује у Војводину. Први рад из овог периода је мађарско-српски речник професора новосадских гимназија Благоја Бранчића и Ђорђа Дера (BRANCITS-DERRA 1889). На њега се позива и Амбруш Шарчевић у свом другом, четворојезичном речнику (SÁRCSEVICS 1894), који садржи најфреквентније речи мађарских књижевних дела. Оне су преведене на српски, хрватски и буњевачко-шокачки. Исте године се појављује и српско-мађарски том Бранчића и Дера (1894). Наредни речник (за оба смера по једна књига) приредио је Јован Грчић (GRČIĆ 1902; Грчић 1904), а повод за његово издавање је застарелост фонда речи које су сакупили Бранчић и Дера, као и нетачност еквивалената. Међутим, и Грчићево издање садржи доста грешака, па је Веселин Ћисаловић одлучио да припреми нову грађу, која је изашла из штампе 1921. и 1922. године (ЋИСАЛОВИЋ 1921; ЋИСАЛОВИЋ 1922).

У првој половини 20. века поред Грчићевог и Ћисаловићевог речника издато је само још неколико њих: мађарско-српски цепни речник Душана Петровића (PETROVICS 1919), речник Мађаша Хофмана (HOFFMANN 1920), мађарско-српски правни речник Маширевића 1920, цепни речници Душана Радића (српско-мађарски, 1921), Шандора Сане (SZANA 1921¹, 1941², 1942³), Јаноша Полачија (POLÁCSY 1941) и Јаноша Херцага (1946).

У Будимпешти је у овом периоду штампан само један речник, и то термилошки *Речник страних речи* Шандора Керестешија, који обухвата термине које се користе у државним институцијама (KERESZTESY 1910). Ово дело се разликује од данашњих речника страних речи јер садржи речи на изворним језицима (на немачком, француском, италијанском, пољском, хрватском, енглеском, чешком и српском језику).

Број речника се нагло повећава у другој половини 20. века: само у периоду од десет година (1960-тих) објављује се 14 – исто колико и у претходних педесет година. Већина њих садржи мали фонд речи. Према нашим истраживањима до сада је издато 120 самосталних (од тога 40 вишејезичних), двадесетак несамосталних речника и 13 разговорника. Због опширности библиографије нећемо их све навести, само ћемо приказати њихове главне карактеристике. Вишејезичним, термилошким (и школским) речницима ћемо се бавити у посебним радовима.

2. Место издања. Истраживани речници су се углавном издавали у Војводини (првенствено у Новом Саду, Суботици, Сомбору) и Мађарској (у Будимпешти), а има и речника који су резултати заједничких подухвата.

Речници објављени у Будимпешти већином су намењени ђацима или су општи речници. Такви су четворојезични речник Јожефа Рејтењија (REJTÉNYI 1875), речници Ласла Хадровица (HADROVICS 1957; 1958; HADROVICS – NYOMÁRKAY 2000; HADROVIĆ – NYOMARKAI 2003), Емила Палиха (PALICH 1968), и Елемера Левашича и Магде Шурањи (LEVASICS – SURÁNYI 1967). Међу њима се, међутим, могу наћи и стручни, као што су Пипичево дело за библиотекаре (PIPICS 1974) и двадесетојезични речник за издаваче (MÓRA 1974).

Примери за домаћа издања: међу новосадским је речник Јована Грчића (1902. и 1904), српскохрватско-мађарски речник у три тома (1968; 1971; 1975), фразеолошки речник (VAJDA – BURZAN 1984), српско-мађарски речник глаголске рекције (BURZAN et al. 1992), правни речници Антала Бозокија (BOZÓKI 2011) и Јаноша Ороса (OROS 2011; OROSZ 2012), као и двадесетак школских речника (нпр. IMBRIŠIĆ 1980; KOVAČEVIĆ 1981; POLJAKOVIĆ 1981; CELLER 2008; MUHI 2010). У Сомбору су одштампани речници Јаноша Херцега (оба смера, 1946). У суботичка издања спадају, између осталог, шестојезични речник Игнаца Хоровица, математички речник Хајналке Пејић и Андрее Рожњик (PELIĆ – ROŽNJAK 2007), школски речник из биологије (SZUKOLA 2007). Војни речник Душана Аврамовића (1982), општи речници Ласла Молнара Чикоша (MOLNAR SIKOŠ 2007) и Смиљке Перић (PERIĆ 2008) објављени су у Београду.

Речници заједничког подухвата су општи: Хадровиц и Њомаркаи су издали српско-мађарске речнике (Хадровиц – Њомаркаи 1996, 1997), чији су издавачи били новосадски Форум, будимпештански Akadémiai Kiadó, а једном приликом придружио им се и београдски Завод за уџбенике и наставна средства (HADROVICS – NYOMÁRKAY 1997).

Међутим, српски (српскохрватски) и мађарски језик не налазе се само у мађарским и домаћим издањима. Један вишејезични општи речник из Прага међу девет језика уврстио је и мађарски и српскохрватски (FRYDRICH 1965).

3. Фонд речи. Золтан Ковач двојезичне речнике, према њиховом обиму, дели у три групе (KOVÁCS 1961: 373): велики речници обухватају око 70–80.000 речи и више (*nagyszótár*), речници средњег обима (приручни речници) имају око 40–60.000 одредница (*kézsizótár*), а минимални или џепни речници до 20–30.000 (*kisszótár*).

Постоји само један велики речник, и то тротомни српскохрватско-мађарски, који садржи 120.000 одредница (1965; 1971; 1975). У обрнутом смеру

речник још није завршен – припрема се на Одсеку за хунгарологију Филозофског факултета у Новом Саду. Потребно је обновити и фонд речи српско-мађарског дела јер садржи доста застарелих одредница (због промена државног уређења наше земље и развоја свих наука, као и због тога што језик живи и мења се свакодневно).

Речници Бранчића и Деро (1884; 1899) спадају у групу речника средњег обима. Осим ових у приручне речнике могу се уврстити и дела Емила Палиха (PALICH 1968; 1972²; 1982³; 1988⁴) и Елемера Левашича и Магде Шурањи (LEVASICS – SURÁNYI 1967; 1971²M; 1982³; 1988⁴). Ове књиге садрже око 45.000 одредница и, осим најчешће коришћених речи и фраза општег фонда, у њима можемо наћи и најфреквентнију терминологију и најважнија географска имена.

Трећа подгрупа обухвата мале речнике, којих има највише. Навешћемо само неке: Ћисаловићево дело (1921; 1922), речници Јаноша Полачија (POLÁCSY 1941), Јаноша Херцега (1946), школски речници (IMBRIŠIĆ 1980; KOVAČEVIĆ 1981; POLJAKOVIĆ 1981; FAJKA et al. 2004; CELLER 2008; MUHI 2010), фразеолошки (BURZAN et al. 1983). Међу одредницама има мало примера, углавном су дати само еквиваленти на мађарском, односно српском језику.

4. ТЕМАТИКА РЕЧНИКА. Према тематици речнике можемо поделити у три групе: опште, специјалне и термилошке. Општи речници (наспрам термилошких) обухватају само оне стручне речи које су широко распрострањене и спадају у општи фонд једног језика. Има само петнаестак оваквих српско-мађарских, односно мађарско-српских речника. Таква су дела Бранчића и Деро (1894; BRANCSITS – DERRA 1889), Грчића (1904; GRČIĆ 1902), Ћисаловића (1921; ĐISALOVIĆ 1922), Јаноша Херцега (1946), Ласла Хадровича (сва издања), као и тротомни *Српскохрватско-мађарски речник*.

Пошто се термилошки српско-мађарски и мађарско-српски речници ретко налазе у продаји, неколико уредника је одлучило да у свој фонд општих речника уврсти и неке уже термилошке речи: Левашич и Шурањи (LEVASICS – SURÁNYI 1967; 1971; 1988), односно Емил Палих (PALICH 1968; 1972; 1978), као и проф. др Ласло Молнар Чикош у свом речнику малог обима који је намењен општој употреби (MOLNAR ČIKOŠ 2007). У његовој књизи налазимо неколико стотина таквих одредница, на пример: *аџреман*, *акламација*, *алинеја*, *ајайџид*, *асиџнанџ*, *билаџерални*, *царинска дажбина*, *царинска олакшица*, *цедениј*, *цена коџијања*, *дебаланс*, *досџелосџ*, *ефекџна берза*, *ексџроџријаџија*, *џлаџнобилансни* итд. Аутори се одлучују на овакав корак да би попунили празнину која влада на пољу српско-мађарских и мађарско-српских термилошких речника.

Специјални речници првенствено садрже речи које припадају општем фонду, али је назначена њихова специјална намена (в. MAGAY 2011: 24): на пример речник књижевних израза (SÁRCSEVICS 1894), фразеолошки речник (BURZAN et al. 1983), речник глаголске рекције (BURZAN et al. 1992), путнички речник (VULIČIĆ 1979). До сада је издато 19 оваквих српско-мађарских, односно мађарско-српских речника, а њима треба додати и 13 разговорника намењених туристима или онима који желе да науче српски, односно мађарски језик (нпр. IVKOVIĆ 2006).

Стручни (или термилошки) речници првенствено садрже терминологију неке струке. Већину српско-мађарских и мађарско-српских речника смо уврстили у ову групу (73). Њих двадесетак намењено је ђацима средњих стручних школа. У издању Завода за издавање уџбеника у Новом Саду почетком 80-их година објављено је 15 вишејезичних речника, између осталог за хемијско-технолошку (IMBRIŠIĆ 1980), правну (POLJAKOVIĆ 1981), економску и трговинску струку (KOVAČEVIĆ 1981). Почетком 21. века састављени су нови (овог пута двојезични) школски речници. Такав је и медицински речник аутора Тибора Целера (CELLER 2008); а има и тројезичних: мађарско-латинско-српски ђачки речник биологије аутора Гезе Суколе (SZUKOLA 2007). Ова издања нису свеобухватна, али имају велику вредност у лакшем прилагођавању ђака настави на српском језику (у средњим школама и на факултетима), а могу послужити и онима чије радно место захтева вишејезичност.

Стручни речници су намењени радницима одређених занимања (уско-стручни). Пошто постоји око четрдесетак таквих речника, овде ћемо поменути само неке од њих: речник издавача (MÓRA 1974), библиотекара (PIRICS 1974), *Uporedni rečnik vojnih pojmova* (AVRAMOVIĆ 1982), речник геолошких термина (ĐURIĆ 2001), лековитих биљака, односно назива риба (CSEH 2005; 2006; CSEH – HORÁK 2011), правни речници Антала Бозокиа (BOZÓKI 2011) и Јаноша Ороса (OROSZ 2011; OROS 2012); *Мађарско-српско-енглески математички речник* аутора Хајналке Пејић и Андрее Рожњик (2007). Њиховим приказом ћемо се бавити у посебном раду.

5. Одреднице. Одреднице можемо проучавати из три угла. По првој подели можемо да посматрамо да ли у њима има граматичких обрада и у којој мери, а по другој да ли речник садржи само речи или фраземе, и речи и фраземе или целе реченице. Одреднице можемо проучавати и према начину њихове обраде: да ли оне садрже само еквиваленте на другом језику, или су укључена и објашњења енциклопедијског типа.

5.1. У већини речника или се не налази никаква граматичка ознака (PIRICS 1974; VUJIĆIĆ 1979; MOLNAR ŠIKOŠ 2007; BOZÓKI 2011), или се упућује само на род (Радић 1921), врсту речи (OROSZ 2012), односно на облике множине (Јерковић 1980).

Кратак увод у граматику су приложили само Хадровић (нпр. HADROVICS; NYOMÁRKAY 2000; 2003), Левашич и Шурањи (LEVASICS – SURÁNYI 1967) и Перић (PERIĆ 2008 и 2010).

5.2 Одреднице чине речи и изрази, осим у два фразеолошка речника где су одреднице само фраземе: *Фразеолошки речник српскохрватског језика: српскохрватско-мађарски* (BURZAN et al. 1983) и *Magyar-szerbhorvát frazeológiai szótár* (VAJDA – BURZAN 1984). Примери из прве књиге (BURZAN et al. 1983):

(1) *завући се у мишију рупу* (74),

(2) *чувајући (пазијући) као мало воде на длану* (93) итд.

У неким туристичким речницима осим речи и фразема одреднице су реченице. Ова дела су уређена тематски, а не абecedно. Таква је и књига *Са мађарским у свей*, коју је приредила Дубравка Ивковић (IVKOVIĆ 2006). Превод

су извршили Едита Андрић и Ласло Молнар Чикош. Под темом *Предста-вљање* налазимо неколико реченица, као што су:

- (1) *Да Вас ујознам са својим пријатељем.* (79),
- (2) *Драго ми је што смо се ујознали.* (79),
- (3) *Да ли се познајете?* (80).

Ова дела су више разговорници него речници. И њих ћемо приказати у посебном раду.

5.3 Степен објашњења: у већини случајева дати су само еквиваленти на циљном језику. Изузетак чине два дела: први је двосмерни геолошки речник који поред преведеног термина опширније објашњава термине, на пример (Ђурић 2001):

DRENAŽNI KANAL – DRÉNCZSATORNA. – Služi za odvođenje površinskih voda i regulisanje nivoa podzemnih voda u melioracionim oblastima. (25).

У речнику електротехнике (Ђурин 2008) обрада одредница је слична, с тим да их прате и математичке формуле и илустрације.

6. САМОСТАЛНОСТ РЕЧНИКА. До сада смо говорили само о самосталним издањима, али постоје и речници који се налазе у склопу неког другог дела (нпр. уџбеника).

У уџбеницима из друге половине 20. века често се налазе и граматички термилошки речници (в. Бурзан – Јерковић 1980; Јерковић – Кашић 1980). Највећи број несамосталних речника налази се у граматикама и читанкама српског језика.

Поред тога, неки речници су објављени у склопу научних радова. Професор Марта Чех је на овај начин објавила неколико термилошких речника. Из мађарско-српских глосарија биљака (CSEH 2003; 2005) – проширивањем грађе – настала су и дела која су самостално одштампана (CSEH 2005; CSEH – HORÁK 2011). Осим мађарских и српских назива у одредницама се налазе и латинска имена биљака, а на крају књиге су дати и регистри на латинском и српском, па је тако омогућено да се ово дело (CSEH – HORÁK 2011) користи и у обрнутом смеру.

7. ОБЈАВЉИВАЊЕ РЕЧНИКА. Ова карактеристика се може разматрати на четири начина: да ли је речник објављен или се још налази у рукопису, да ли је самостално дело или не, да ли је речник доживео више издања или само једно и, на крају, да ли је објављен електронски или у папирном формату.

7.1. Објављени и необјављени речници. На Филозофском факултету у Новом Саду (на Одсеку за хунгарологију) постоји неколико необјављених речника. Неки од њих су настали током рада на тротомном српско-мађарском речнику, и садрже неколико стотина речи различитих стручних области: зоологије, стоног тениса, хидрометеорологије и ветерине (SZÜCS 1986).

Вероватно постоји још оваквих речника, јер они настају из практичних потреба, што показују и речници Јаноша Ороса (OROSZ 2011; OROS 2012). Овим

делима је претходило састављање глосарија за сопствене потребе, из којих су, временом, израсла и штампана дела.

7.2. Речници који су доживели више издања. Већи број издања показује да постоји велика потреба за оваквим делима.

Највише издања су доживели општи речници Ласла Хадровича (в. изворе), затим следи приређивач Емил Палих (PALICH 1968; 1972; 1978), и на крају Елемер Левашич са Магдом Шурањи (LEVASICS – SURÁNYI 1967; 1971; 1988). Међу овим речницима имамо и српско-мађарске и мађарско-српске, а већина је објављена у Мађарској. У последњих неколико година репринт је доживео и једнотомни двосмерни речник Смиљке Перић.

7.3. Начин објављивања речника (електронски или у папирној форми). За сада постоје само два електронска речника. Први је двосмерни: *Електронски економски ђачки речник* (Мун 2010), а други је *Српско-мађарски комјутерски речник* (назив је нетачан, јер се не ради о терминологији информатичке струке, него је реч о речнику у електронском формату).

Овај други речник се може скинути са интернета, и одређено време се може користити бесплатна пробна верзија. За даље коришћење је потребна регистрација. Тренутно је у функцији верзија 2.0, а обухвата општи речник и неколико терминолошких. База података није велика, али га корисник сам може проширивати. Дати су само еквиваленти, без дефиниција и примера.

У данашњој компјутеризованој ери све је већа потражња за електронским речницима због лаког руковања, брзог налажења превода и примера, те се надамо да ће и број и тачност ових речника расти.

8. СМЕР РЕЧНИКА (ЈЕДНОСМЕРНИ И ДВОСМЕРНИ РЕЧНИЦИ). Неки речници су урађени у оба смера. Такви су на пример речници Бранчића и Дере (1894; BRANCITS – DERRA 1889) Јована Грчића (1904; GRČIĆ 1902), Веселина Ђисаловића (1921; ĐISALOVIĆ 1922), Јаноша Полачија (POLÁCSY 1941), Јаноша Херцега (1946; HERCEG 1946), речник правних и управних термина Јаноша Ороса (2011; 2012), као и фразеолошки речник српског и мађарског језика (BURZAN et al. 1983; VAJDA – BURZAN 1984). Ови аутори су у посебном тому обрадили српско-мађарску и мађарско-српску грађу.

Неколико аутора су објединили српско-мађарски и мађарско-српски речник у једну књигу, на пример Стојан Вујичић (VULČIĆ 1979), Смиљка Перић (PERIĆ 2008), као и група аутора који су приредили *Хемијски ђачки речник* (FAJKA et al. 2004).

Двосмерних речника има 25, остали су припремљени само у српско-мађарској, односно мађарско-српској варијанти. Такви речници су, на пример, тротомни *Српско-мађарски речник*, дело професора Ласла Молнара Чикоша (2007), *Српско-мађарски речник злаџолске рекције* (BURZAN et al. 1992), а примери за мађарско-српске једносмерне речнике су дела Амброзија Шарчевића (SÁRCSEVICS 1870; 1894), правни речник Михајла Маширевића (1920), речници лековитог биља (CSEH 2005; CSEH – HORÁK 2011), медицински речник Тибора Целера (CELLER 2008), као и општи речници Душана Петровића (PETROVICS 1919) и Ласла Молнара Чикоша (MOLNAR ČIKOŠ 2007).

9. БРОЈ ЈЕЗИКА РЕЧНИКА (ДВОЈЕЗИЧНОСТ И ВИШЕЈЕЗИЧНОСТ). Иако највише има двојезичних, објављено је и 40 вишејезичних речника (они садрже речи на три или више језика). Неки од њих су урађени вишесмерно и вишетомно, као што је случај са речницима за ученике гимназије (REJTÉNYI 1875), док су други једносмерни. Такви су и школски речници намењени средњим стручним школама из осамдесетих година 20. века (нпр. IMBRIŠIĆ 1980; POLJAKOVIĆ 1981). Предметне одреднице су сложене само на српском, и не постоји индекс за остале језике (ови речници су петојезични – еквиваленти српских речи су дати на мађарском, словачком, русинском и румунском).

Неки од речника су индексирани, па их тако – иако им је грађа сређена једносмерно – лако могу користити и говорници осталих језика. Такав је и речник библиотекара Золтана Пипича (PIPICS 1974). Овај речник је сређен по мађарским предметним одредницама, а садржи индексе за још 19 језика (поред српског ту су и енглески, француски, немачки, руски, словачки, бугарски, румунски, фински, дански итд.). Поменућемо и једно домаће издање: *Упоредни речник војних јојмова* чији је уредник Душан Аврамовић (1982). Терминологија је сложена на српском језику (по абecedном реду), а упоредо су дати и еквиваленти на четири језика (мађарски, македонски, словеначки и албански). Не садржи дефиниције, већ само еквиваленте.

Тематика већине вишејезичних речника је стручна, али постоји један (мали) речник општег типа аутора Игнаца Хоровица (*Šestojezični rečnik: srpsko-hrv.-engleski-nemački-francuski-italijanski-mađarski*, година издања непозната).

10. ЗАКЉУЧАК. Прегледајући карактеристике српско-мађарских и мађарско-српских речника, можемо да закључимо следеће.

1) Већина речника (88) издата је у Војводини (осим неколико стручних речника и део Хадровичевих издања), што показује да у Војводини постоји велика потреба за двојезичним речницима.

2) Осим тротомног српско-мађарског и неколико речника средњег обима (приручних), сви они спадају у мале речнике (тј. обим фонда речи није велики).

3) Треба обрадити већ постојеће термилошке речнике (описати њихове карактеристике) како бисмо одредили потребе на овом пољу.

4) Не постоје новији термилошки речници који су тематски сложени – они би били од помоћи стручном кадру разних професија.

Ово показује да и даље имамо велике потребе за српско-мађарским и мађарско-српским речницима разних типова.

ИЗВОРИ

- БРАНЧИЋ, Благоје, Ђорђе ДЕРА. *Српско-мађарски речник*. Нови Сад: Својина писаца, 1894.
- БУРЗАН, Мирјана, Јован ЈЕРКОВИЋ. *Поуке из српскохрватског и хрватскосрпског језика. Граматика и правопис. За V и VI разред основног васпитања и образовања са наставом на мађарском језику*. Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1980.
- ГРЧИЋ, Јован. *Речник српског и мађарског језика: за школску и приватну употребу. Део 2, Српско-мађарски речник*. Нови Сад: Браћа М. Поповића, 1904.
- БИСАЛОВИЋ, Веселин. *Речник српског и мађарског језика. Део 1, Мађарско-српски речник*. Нови Сад: Застава, 1921.

- ЈЕРКОВИЋ, Јован, Јован КАШИЋ. *Српскохрватски Хрватскохрватски језик. Граматика за III. разред средњеобразовања – I годину позитивно усмереног образовања и васпитања средњеобразовања за настава на језицима народности*. Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1980.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован, Радован ПЕРИЋ. *Минимални речник српскохрватског језика; српскохрватско-мађарски*. Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1980.
- РАДИЋ, Душан. *Српско-мађарски реџни речник*. Нови Сад: Уџит. деон. др „Натошевић“, 1921.
- САЛАИ, Имре. *Мађарско јазуко-учение*. Превео Јован Берић. Будим: Свеучилиште у Пешти, 1833.
- ХЕРЦЕГ, Јанош. *Српско-мађарски речник*. Сомбор: Војвођански мађарски културни савез, 1946.

*

- AVRAMOVIĆ, Dušan. *Uporedni rečnik vojnih pojmova: srpskohrvatski, makedonski, slovenački, albanski, mađarski*. Redaktori za mađarski jezik (autori prevoda): Ferenc Junger, Istvan Kizur, Đerd Pap, Imre Pato, Konstantin Pavlović, Istvan Tokai, Marko Milunović. Redaktor za srpski jezik: Dragoljub Pavlović. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1982.
- BOZÓKI, Antal. *Szerb-magyar jogi szótár*, 1–4. Újvidék: Árgus, 2011.
- BRANCSITS, Blagoje, György DERRA. *Magyar-szerb szótár*. Újvidék: Pajevits A. Könyvnyomdája, 1889.
- BURZAN, Mirjana et al. *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika: srpskohrvatsko-mađarski*. Redakcija: Jovan Kašić, Vladislava Petrović, Jožef Vajda, Đerd Pap i Irena Lanc. Novi Sad: Filozofski fakultet – Institut za južnoslovenske jezike – Institut za mađarski jezik i književnost i hungarološka istraživanja – Zavod za izdavanje udžbenika, 1983.
- BURZAN, Mirjana et al. *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije = Szerb-magyar igei vonzatok szótára*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika – Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, 1992.
- CELLER, Tibor. *Orvosi diákszótár : magyar–szerb*. Újvidék: Magyar Szó, 2008.
- CSEH, Márta. Fűszerek – Začini : fűszernövények szójegyzéke – magyar, latin, szerb, angol és német adatokkal, mutatókkal. *Hungarológiai Közlemények* 3 (2003): 85–103.
- CSEH, Márta. *Gyógynövénynevek magyarul és szerbül*. Óbecse: Lux Color Print, 2005.
- CSEH, Márta. Nővényi drogok magyar–szerb szójegyzéke. *Hungarológiai Közlemények* 1. sz. (2005): 108–114.
- CSEH, Márta, Kornél HORÁK. *Magyar–szerb gyógynövénysszótár = Mađarsko-srpski rečnik lekovitih biljaka*. Bečej: Svojina pisaca, 2011.
- ĐISALOVIĆ, Veselin. *Magyar-szerb szótár a hangsúly és hanghosszúság pontos megjelölésével*. Novi Sad: Zastava, 1922.
- ĐURIĆ, Nedo *Geološki i tehnički termini = Geológiai értelmező szótár*. Prevodilac i urednik: Sefcsich György. Subotica – Beograd – Budimpešta: Građevinski fakultet – Građevinski fakultet Univerziteta – Tehnički univerzitet, Građevinski fakultet, 2001.
- ĐURIN, Margit. *Elektrotechnika II : dvojezični priručnik za II razred elektrotehničke škole = kétnyelvű kézikönyv az elektrotechnikai szakközépiskola II. osztálya számára*. Zrenjanin: Atelje Forsa, 2008.
- FAJKA, Valerija et al. *Kémia diákszótár: szerb-magyar, magyar-szerb*. Újvidék: Atlantis, 2004.
- FRYDRICH, Miroslav. *Mluvíme česky, slovensky, rusky, polsky, bulharsky, serbochorvatsky, mađarsky, rumunsky, albánsky*. Praha: Štátní pedagogické nakladatelství, 1965.
- GRČIĆ, Jovan. *A magyar és szerb nyelv szótára : iskolai és magánhasználatra. Rész I, Magyar-szerb szótár. (Mađarskosrpski rečnik)*. Novi Sad: Popovics M. Testvérek, 1902.
- HADROVICS, László. *Magyar-szerbhorvát szótár*. Munkatárs Palich Emil. Budapest: Terra, 1958, 1968², 1973³, 1976⁴, 1979⁵, 1984⁶, 1991⁷.
- HADROVICS, László. *Szerbhorvát–magyar szótár*. Munkatárs Surányi Magda. Budapest: Terra, 1957, 1967², 1976⁴, 1979⁵, 1984⁶, 1991⁷.
- HADROVIĆ, Laslo, Istvan NJOMARKAI. *Srpsko-mađarski rečnik*. Budapest – Újvidék: Akadémiai Kiadó – Forum, 1996.
- HADROVICS, László, István NYOMÁRKAY. *Srpsko-mađarski rečnik*. Beograd – Budapest – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Akadémiai Kiadó – Forum, 1997.
- HADROVICS, László, István NYOMÁRKAY. *Magyar–szerb kisszótár = Mađarsko-srpski rečnik*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000, 2004, 2006, 2009.
- HADROVIĆ, Laslo, Istvan NJOMARKAI. *Srpsko-mađarski rečnik*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.
- HERCEG, János. *Magyar-szerb szótár*. Szombor: A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség kiadása, 1946.
- HERCEG, János. *Srpsko-mađarski rečnik*. Sombor: Vojvodanski Mađarski Kulturni Savez, 1946.
- HOFFMANN, Mátyás. *Szerb – horvát – magyar szótár*. Szabadka: Vig, 1920.
- HOROVIC, Ignac. *Šestojezični rečnik: srpsko-hrv.-engleski-nemački-francuski-italijanski-mađarski*. Subotica: [s. n., s. a.].

- IMBRIŠIĆ, Ivanka. *Školski rečnik za hemijsko-tehnološku struku*. Urednik mađarskog dela: Ilona Pašćik. Prevodioc: za mađarski jezik: dr Istvan Žigrai. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, 1980.
- IVKOVIĆ, Dubravka. *Sa mađarskim u svet: izgovor*. Prevod: Edita Andrić, Laslo Molnar Čikoš. Beograd: Agencija Matić, 2006.
- KERESZTESY, Sándor. *Idegen nyelvek szótára: tájékoztató a német, francia, olasz, lengyel, horvát, angol, szerb, cseh és román nyelvű átiratok megértéséhez : közhivatalok számára*. Budapest: Benkő Gy. Könyvkereskedése, 1910.
- KOVAČEVIĆ, Dušan. *Školski rečnik za ekonomsku i trgovinsku struku*. Urednik mađarskog dela: Ilona Pašćik. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, 1981.
- LÁNG, Mihály. *Magyar-szerb szótár a Nyelvgyakorlóhoz (Mađarsko-srpski rečnik za Jezičku vežbanku)*. 1885 i 1887.
- LEVASICS, Elemér, Magda SURÁNYI. *Szerbhorvát-Magyar kéziszótár*. Budapest: Terra, 1967, 1971², 1982³, 1988⁴.
- MAŠIREVIĆ, Mihajlo. *Jogi műszavak magyar-szerb szótára*. Sombor: Puškaš Ljudevit, 1920.
- MOLNAR ČIKOŠ, Laslo. *Srpsko-mađarski rečnik*. Beograd: Agencija Matić, 2007.
- MÓRA, Imre. *Húsznyelvű kiadói szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974.
- MUHI, Béla. *Közgazdasági elektronikus diákszótár: magyar-szerb, szerb-magyar = Elektroniski ekonomski rečnik: mađarsko-srpski, srpsko-mađarski*. Temerin: Temerini Ujság, 2010.
- OROS, János. *Srpsko-mađarski rečnik pravnih i upravnih termina = Szerb-magyar jogi és közigazgatási szótár*. Újvidék: Forum, 2011.
- OROSZ, János. *Magyar-szerb jogi és közigazgatási szótár = Mađarsko-srpski rečnik pravnih i upravnih termina*. Újvidék: Forum, 2012.
- PALICH, Emil. *Magyar-szerbhorvát kéziszótár*. Budapest: Terra, 1968, 1972², 1982³, 1988⁴.
- PEJIĆ Hajnalka, Andrea ROŽNJK. *Magyar-szerb-angol matematikai szótár = Mađarsko-srpsko-engleski matematički rečnik*. Szabadka: Vajdasági Módszertani Központ, 2007.
- PERIĆ, Smiljka. *Mađarski rečnik. Mađarsko-srpski, srpsko-mađarski, gramatika*. Beograd: JRJ, 2008 i 2010.
- PETROVICS, P. DUSÁN. *Magyar és szerb nyelv zsebszótára*. Szabadka: Vig Zsigm. Sándor, 1919.
- PIPICS, Zoltán. *Dictionarium bibliothecarii practicum: (ad usum internationalem in XXII linguis) = the librarian's practical dictionary in twenty-two languages = Wörterbuch des Bibliothekars in zweiundzwanzig Sprachen*. Budapest: Gondolat, 1974.
- POLÁCSY, János. *Magyar-szerb zsebszótár*. Újvidék: Keller – Kiss, 1941.
- POLÁCSY, János. *Szerb – magyar zsebszótár*. Újvidék: Keller – Kiss, 1941.
- POLJAKOVIĆ, Stjepan. *Školski rečnik za pravnu struku*. Urednik mađarskog dela: Ilona Pašćik. Prevodioc: za mađarski jezik: dr. Katalin Filep. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, 1981.
- Rečnik hidrometeorologije*. Rukopis. Novi Sad, Odsek za Mađarski jezik i književnost.
- Rečnik stonog tenisa*. Rukopis. Novi Sad, Odsek za Mađarski jezik i književnost.
- Rečnik zoologije*. Rukopis. Novi Sad, Odsek za Mađarski jezik i književnost.
- REJTÉNYI, József. *Magyar-szerb-latin-német és Szerb-magyar-latin-német iskolai zsebszótár az algyimnasiumok számára*. Budapest: kiadja Lauffer Vilmos, 1875.
- SÁRCSEVICS, Ambrus. *Magyar-Délszláv Közigazgatási és Törvénykezési Műszótár: Magyar-Délszláv rész / = Magjarsko-Jugoslavenski Politični i Pravosudni Riečnik: Magjarsko-Jugoslavenski dio*. Szabadka: [s. a.], 1870.
- SÁRCSEVICS, Ambrus. *Magyar-Szerb-Horvát-Bunyevác-sokác könyvészeti szótár: a könyvolvasás megkönnyítése végett*. Szabadka: [s. n.], 1894.
- Srpskohrvatsko-mađarski rečnik*, I – III. Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, 1968, 1971, 1975.
- Srpsko-mađarski kompjuterski rečnik*. <<http://www.szerb-szotar.com/>> 02.01.2012.
- SZANA, Sándor. *Magyar-horvát-szerb és szerb-horvát-magyar zsebszótár : a legfontosabb szavak összeválogatásával, különös tekintettel a mindennapi társalgási nyelvre*. 1. kiadás Budapest: Schenk, 1921. 2. kiadás Budapest: Lingua, 1941. 3. kiadás. Budapest, Lingua 1942.
- SZUKOLA, Géza. *Magyar-latin-szerb biológiai diákszótár*. Szabadka: Józan Élet Egészség-, Család- és Ifjúságvédő Polgári Egyesület, 2007.
- SZÜCS, István. *Az állategészségügyben használt szakkifejezések és annak magyar nyelvű helyes értelmezése és alkalmazása a gyakorlatban*. Rukopis. Novi Sad, Odsek za Mađarski jezik i književnost, 1986.
- VAJDA, József, Mirjana BURZAN. *Magyar-szerbhorvát frazeológiai szótár*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar – Délszláv Nyelvek Intézete – Magyar Nyelv-, Irodalom- és Hungarológiai Kutatások Intézete – Tankönyvkiadó Intézet, 1984.
- VIJČIĆ, Stojan D. *Magyar-szerbhorvát útiszótár i Szerbhorvát-magyar útiszótár*. Budapest: Terra, 1979.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ЂИСАЛОВИЋ, Веселин. Књижевност – Оцене. *Лейтмотив Мајинце српске* CCXXIII–CCXXIV (1904): 221–228.

*

KOVÁCS, Zoltán. A hazai szláv nyelvű lexikográfia. *Az Országos Széchényi könyvtár évkönyve 1961–1962* (1961): 371–383.

MAGAY, Tamás. *A magyar szótárírodalom bibliográfiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011.

NYOMÁRKAY István. A horvát és a szerb szótárírodalom. *Kis szláv lexikográfia*. Budapest: Opera Slavica Budapestinensia, 2004, 50–109.

SÁGI, István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. *Magyar Könyvszemle* XXVIII. kötet, 1–4. szám (1920–1921): 96–116.

Vilma Tiškei

TYPOLOGY OF SERBIAN-HUNGARIAN
AND HUNGARIAN-SERBIAN DICTIONARIES

S u m m a r y

This paper presents a typology of Serbian-Hungarian and Hungarian-Serbian dictionaries. These dictionaries started being published only at the end of the 19th century after Vuk Karadžić's language reform and the founding of the Hungarian Academy of Sciences. When the first dictionaries were compiled there were no good monolingual Hungarian dictionaries (only dictionaries that were inaccurate or containing obsolete words), which left a mark on the quality of bilingual dictionaries. Only after the Second World War did their number increase because until then only 15 had been published. Most of these dictionaries were published in Vojvodina, which indicates the great need for them in this region. A smaller number of them were published in Hungary (except for Hadrovich's dictionaries, almost all others were occupational) and a few of them were compiled in cooperation between Hungarian and Serbian authors and publishers. There is only one big dictionary (a three-volume *Serbocroatian-Hungarian Dictionary*) and a few handy dictionaries, while the rest of them have a small number of entries (mostly just a few thousand entries). These entries are atypical in only a few cases: there are two phraseological dictionaries and a few tourist ones where the emphasis is not on words but on the most necessary sentences in communication. This is the approach used in handbooks as well.

The topics of Serbian-Hungarian and Hungarian-Serbian dictionaries can be general, specialized and occupational. Most of these dictionaries were published separately, not as parts of coursebooks. There are also two electronic dictionaries (a dictionary of economics for students and an online dictionary which comprises several occupational dictionaries).

There are several multilingual dictionaries (40) but most of them are bilingual and bidirectional (80).

The number, scope and themes of the dictionaries published so far can still not satisfy all the needs. Electronic technology will greatly contribute to further compilation of high quality dictionaries of various topics and scopes.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за хунгарологију
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
wiklaj@gmail.com

Vladimir Ž. Jovanović

THE LEXICAL AND SEMANTIC CORRESPONDENCE BETWEEN SERBIAN AND ENGLISH PHRASEMES*

This paper deals with the Serbian and English phrasemes that have common semantic and lexical structure, attempting to further the generalizations regarding the universal idiomatic language. The comparative relation has been established upon an analysis undertaken on a corpus of 7,899 phraseological units contained in a single volume Serbian-English dictionary of idiomatic expressions. The targeted parameters have been the volume of corresponding phrasemes, the overlapping semantic fields, the principle metaphorization domains, and others. It has been found out that only 9.50% of the so-called *widespread* idioms share identical meaning and form. The area of human body parts, particularly the eyes and the hands/arms, have proved to be the most prolific when shared phrasemes in English and Serbian are taken into consideration.

Key words: phrasemes, lexical structure, metaphorical expressions, correspondence, Serbian, English.

Овај рад се бави српским и енглеским фраземама које имају заједничку семантичку и лексичку структуру, с циљем да допринесе сазнањима о универзалном језику идиоматских израза. Поређење се заснива на анализи корпуса од 7.899 фразеолошких јединица у једнотомном, двојезичном српско-енглеском речнику идиоматских израза. Параметри анализе су били опсег кореспондентних фразема, преклапања семантичких поља, главни домени метафоризације и др. Утврђено је да само 9,50% тзв. *распрострањених* идиома има идентично значење и форму. Показано је да су у одговарајућим фраземама српског и енглеског језика најзаступљеније лексеме које означавају делове људског тела, посебно очи и руке.

Кључне речи: фраземе, лексичка структура, метафорични изрази, кореспонденција, српски, енглески.

1. INTRODUCTION. This paper presents a report on the outcome of a small-scale research project with a rather limited scope, undertaken with the purpose of investigating into one aspect of the figurative language and the intention of making yet another step towards understanding the universal language of idioms. On a more general level, this effort is aiming at discovering the segments of human existence which have a more universal significance in language by being employed in metaphorical conceptualization processes with speakers of different individual languages. Moreover, by studying Serbian and English phrasemes, this research would try to detect the similarities in the perception of reality and modalities of associating

* The paper has been written as a part of the research project entitled "Languages and Cultures across Time and Space" funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Grant no. 178002).

certain aspects of experience with some others within the two cultures and languages, which again may be construed as establishing equivalence in the thought patterns and “world view” of Serbian and English speakers. To our knowledge, no other research effort has had this feature as its main focus so far, particularly when it comes to investigating the phrasemes of the two said languages.

Among the more immediate objectives, several could be identified as relevant. First, as it belongs within the framework of Contrastive linguistics, the research is meant to establish the set of concordant figurative units in Serbian and English, i.e. those that show identical linguistic realization, as opposed to the ones that, irrespective of the same value and communicative purpose, are different in terms of linguistic realization. In this inquiry, linguistic realization implies only two levels of systemic analysis, the formal one, i.e. the words that constitute the phrasemes and the semantic one, the meaning properties that these units possess, or the meaning that is paired with the forms in the phrasemes. Let us consider two idioms from Serbian and English, respectively. The idiom Serb. *igla u plastu sena*, and Eng. *a needle in a haystack* can be brought into a translation relation due to their common purpose and significance in their respective languages. Both of them are to be interpreted as “an item difficult or impossible to find among other things around it”. A comparatively high level of correspondence may be detected between these expressions, if not utter identity, disregarding the small difference in certain grammatical features in the number, type and ordering of the words, as well as their meaning. On the other hand, the idioms Serb. *ubiti dve muve jednim udarcem* “to kill two flies with a single blow” and Eng. *to kill two birds with one stone*, can be said to be equivalent, as they have the same communicative value of “to solve two problems at one time with a single action”, but different in their linguistic realization. The concepts and words, and thereby the semantic content of the source domains of these metaphorical expressions are not identical in the two languages (*flies*, *blow* in Serbian and *birds*, *stone* in English). Formal correspondance in these terms would largely entail the same lexical or word structure of the metaphorical expressions, as it is presumed that these would stem from the same metaphor or “...pattern of conceptual association”, as proposed by Grady (2007: 188). Furthermore, determining the volume and proportion of this kind of correspondence in lexis and meaning within the entirety of idiomatic language may indicate the importance of certain concepts and semantic domains in structuring the metaphorical language, particularly when conceptual and resemblance metaphors are concerned. The starting point of the research in this respect was the idea to establish the contingent of these phrasemes, particularly idioms, with the basic assumption that the number of such cases in a linguistic corpus could not exceed 50% in total, as typologically different languages normally need not expose high degrees of correspondence in the lexical constitution of metaphorical expressions.

This inquiry, based on comparative-contrastive grounds, is focused on the idiomatic expressions of the two languages that share the exact lexemes as vehicles for conveying figurative and transferred meaning, in an attempt to validate the idea that similar conceptual mappings bring about similar lexical expressions in different languages. In this respect, a notable success can be registered in the pending research which concerns this subject matter. The project titled *Wide-*

spread Idioms in Europe and Beyond and coordinated by E. Piirainen,² and which pertains to the data from 70 different languages, has resulted in seriously valuable findings on the universality of certain aspects of the metaphorical language. On the other hand, even though the topic appears to be similar, the main interest in this investigation is to view the problem from the point of a morphologist and lexicologist, as the correspondence in communicative value/meaning is obligatorily presupposed in the translation relation. In more concrete terms, this means that in order for us to consider items from Serbian and English as lexically correspondent, all of the lexemes present in a phraseme from L1 have to be present in the corresponding phraseme of L2. If one lexeme in the phraseme is different, at least it must be a part of the domain through various sense and lexical relations such as metonymy, hyponymy, hyperonymy, etc. This is perhaps best understood by way of example. When one is to detect the idiom in English which is to function as an equivalent for the Serbian phraseme in (1) a. and vice versa in (1) b., the primary translation response or even an attempt at literal translation will inadvertently meet a validation in the communication by this idiomatic equivalent.

(1) a. Ser. *iskustvo je majka mudrosti* = ?

b. Eng. *to burn one's fingers* = ?

Another objective set before the intended analysis was tracing the metaphoric domains that proved to be the most generative in the overlapping between Serbian and English phrasemes. The chief expectations revolved around the thought that the core of all concordance cases would be composed of the metaphorical mappings based on human universals. Thirdly, it was only natural to believe that a part of the phrasemes with similar lexical and semantic structure should stem from the common civilisation background, as both languages come from the same family of Indo-European languages, the cultures belong to the Occidental civilisation milieu based on the Greco-Roman roots, and they share the same religious confession, irrespective of the fact that the denominations differ. Finally, it could not be completely excluded that a small section of the common idiomatic language would belong to the set of direct translations or import from English to Serbian, as the other direction is highly unlikely due to a variety of reasons.

The issue of metaphors in language, as well as the problem of phrasemes and metaphorical expressions have been dealt with mostly from the cognitive linguistic perspective in the works of George Lakoff and Mark Johnson (1980), Ronald Langacker (1987), Mark Turner (1987; 1991), Rosamund Moon (1998), Sam Glucksberg (2001), Zoltan Kövecses (2002, 2006), Sylviane Granger and Fanny Meunier (eds.) (2008), and others.

2. TERMINOLOGY AND THEORETICAL FRAMEWORK. As the research problem involves phrasemes and units of figurative language in two languages based on the notion of metaphor, it can be rightly claimed that the theoretical framework of the paper is that of Cognitive linguistics. The contrastive relations between Serbian and English phrasemes, interpreted through the process of juxtaposing their se-

² The report is to be found under the title "Phraseology in a European framework". Sylviane Granger, Fanny Meunier (eds.). *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008, 242–255.

semantic properties, have been established in accordance with the tenets of Cognitive Semantics and the ideas of the Conceptual Metaphor Theory in particular (EVANS – GREEN 2006: 296-302).

As stated before, the principle objective of the paper is establishing the common elements and semantic domains that are to be found in the cross-section between the form and meaning of idioms, proverbs, sayings, similes and stock phrases of two typologically different languages such as Serbian and English. At this point, it may be recommendable to ward off any possible misinterpretation of the key concepts and avoid confusion by clearly stating the terms and terminology which have been used in the present paper and which were the starting point of the entire research. First of all, the term *phraseme*, as it is understood here, refers to “...multi-word units whose co-occurrence cannot be accounted for by semantics and qualify as phraseological units or PHRASEMES” (GRANGER 2008: 31). As it has been claimed by R. Gibbs (1997), many figurative language scholars do not value the metaphorical nature of idiomatic expressions and consider them to be dead metaphors. However, idioms are not to be taken as independent semantic units of the lexicon, but rather as units that “...reflect coherent systems of metaphorical concepts” (GIBBS 1997: 142).

It is an accepted linguistic fact that language is unbreakably bonded to culture, that it is always immersed in a particular culture, and therefore unavoidably bears its marks. Moreover, it is language itself that provides individuals with a system for categorizing the reality of the outside world, for structuring it in a specific way, an approach to the relation between language and thought that has been labelled as *linguistic relativity*, and the basic postulations of which are to be found in the works of W. von Humbolt, E. Sapir and F. Boaz, with B. L. Whorf (1956) as its main proponent, and more recently developed by Lakoff (1987), Levinson (1996) and Wierzbicka (1996). In accordance with this train of thought, the lexemes of a language help the speakers in a community comprehend various notions, establish definitions for concepts, make distinctions between different or very similar entities, etc. On the other hand, it is quite coherent to believe that the world around us significantly influences our language and plays a decisive role in establishing what the shape of the language will be, predominantly in terms of lexicon structure. There are certain views that culture has an even greater impact on language: “Culture of course does not only feed into the morphosyntactic component but also forms and informs all aspects of language content and structure” (SHARIFIAN 2003: 3). Whether there will be a separate lexeme for this or that entity, to a very large extent depends on the immediate context that a particular speech community is situated in. These contentions lead us to the essential link that exists between thought and language on one side, and culture and environment on the other. The concept of metaphor plays a key role in bringing these four together into a meaningful relationship. From the earliest treatments in Aristotle’s *Poetics*, and onward in the books by I. A. Richards (1936), P. Ricoeur (1978) and the paper by J. Searle (1979), metaphors have been recognized not only as potent stylistic devices, but also as vehicles of meaning and specific models of cognition. The reason why the metaphor supposedly has this important a role in setting the afore-mentioned relationship, has been identified in the seminal work on metaphor by the professors Lakoff and Johnson:

...human thought processes are largely metaphorical. This is what we mean when we say that the human conceptual system is metaphorically structured and defined. Metaphors as linguistic expressions are possible precisely because there are metaphors in a person's conceptual system (LAKOFF – JOHNSON 1980: 6).

For the purposes of the present paper, let us point out another undeniable fact. Metaphors need not be related to one and the same language or culture at all times. Much as understanding metaphors requires certain knowledge and cultural experience, they need not necessarily be culturally exclusive and incomprehensible in other social, cultural or linguistic contexts. As Z. Kövecses puts it (2002: 184), “the same conceptual metaphors exist in many languages, even in typologically different ones” and “...two languages may share the same conceptual metaphor, but the metaphor will be elaborated differently in the two languages”. Moreover, D. Grady (2007: 192–194) underlines that speakers possess the same basic patterns of experience and reality perception reflected in primary metaphors, a fact that ought to be manifest in languages around the world. Primary metaphors, as defined by Grady, Taub, and Morgan would be simple patterns which map fundamental perceptual concepts such as *up*, *down*, *bright*, *forward*, *sweet*, etc. onto other fundamental concepts that could be taken as the building blocks of human mental experience as *sad*, *difficult*, *happy*, *success*, *the past*, *appealing*, and so on. The fact that human languages share conceptual metaphors may come as a consequence of what authors have termed the “psychic unity” that humans share and due to which the natural languages are significantly similar in terms of conceptual categories. (DIRVEN – VERSPOOR 2004: 128)

Apparently, there is an entire range of functions that metaphors may have in a particular culture or schema, depending on the frame of reference and context, such as symbolic, artistic, colloquial, etc.

When we come across such powerful and multivalent metaphors as this, another way of referring to them is as ‘symbols’, but in fact the dividing line between the metaphorical and the symbolic is tentative and shifting. It could be seen as a matter of intensity or cultural spread. By dint of its frequent use in English cultural life, the lion may fairly be regarded as a symbol, but the jaguar, for example, as in Ted Hughes’s poems of that name, has a less fixed set of references and is thus available for the writer to imbue with different senses and suggested meanings (PUNTER 2007: 30).

Phrasemes and idioms, for that matter, are often regarded as colloquial metaphors, or public metaphors, as Punter calls them (2007: 45), which is the main reason why they should generally be regarded as culture-specific language elements to a great extent. Many idioms in their exact formal and semantic constitution, and this is completely true, are of little communicative use outside the context of the language they have been extracted from. This has been ascertained on every occasion on which idioms such as *to call a spade a spade* would be used in languages other than English. In Serbian, for instance, any mention of the same manipulative tool in the same linguistic and situational context would result in a temporary bafflement. The fact that the end objective of the communication may eventually be achieved due to the cooperativeness on the part of the collocutor and the ability to decode messages irrespective of the anomaly is of little importance here.

Nevertheless, idiomatic language and idioms, just like metaphors, may be shared by a number of languages. When these situations are being considered, it is not only the common meaning and functional value of the idioms that may be of relevance for comparison. Although it is much more likely that the same communicative purpose can be effected by idioms of different structural organization, sometimes idioms from different languages have a much greater mutual affinity, as they coincide in the formal aspect, as well. More recently, this kind of lexical units have been labelled as 'widespread idioms' or WIs, as it has been defined in literature (PIIRAINEN 2008: 242): "WIs are idioms that [...] have the same or a similar lexical structure and the same figurative core meaning in various different languages, including geographically and genetically distant languages (working definition)."

In this analysis, the interest in the languages with widespread idioms has been reduced to only two languages, representative of the Slavic and Germanic language families, namely the Serbian and English language. The example phrasemes in (2) adequately represent WIs from these two languages.

- (2) a. Ser. *rekla mi je ptičica* > Eng. *a little bird told me*
 b. Ser. *ubijati vreme* > Eng. *to kill time*

As can be noticed after a brief, initial consideration, the concordance between items in terms of lexical and semantic structure may be found in all sorts of phrasemes in the two languages. It is visible within the stock phrases, as with *crna ovca* "black sheep", *um-njak* "wisdom tooth" or *proždirati očima* "to devour with eyes", proverbs *zabranjeno voće je najslade* "forbidden fruit is the sweetest", similes *tvrdoglav kao mazga* "as obstinate as a mule", *lep kao slika* "as pretty as a picture", and sayings *koji te vetar donosi ovde* "what wind blows you here", or *da kucnem u drvo* "to knock on wood".

3. CORPUS ANALYSIS AND METHODOLOGY. The importance of corpus-based studies for obtaining relevant linguistic inferences has been underlined a number of times in literature. This approach is arguably the only one which could provide data based on a solid foundation in real-life language and ensure objective insights upon measurable parameters: "...corpus-based work often makes it necessary to operationalize subjective qualitative phenomena on the basis of quantification, i.e. by using frequency data from corpora" (GRIES – STEFANOWITSCH 2006: 5). In this particular research, a contrastive analysis of Serbian and English phrasemes with identical semantic and formal structure was undertaken on a pre-arranged corpus with the intention of determining the degree of their correspondence or difference. The third element of comparison or the *tertium comparationis* is the identical core meaning and/or communicative value of the metaphorical units. The empirical part of the research has been conducted on a corpus that consisted of over 12,000 idiomatic expressions, stock phrases, sayings and proverbs, collected by Živorad Kovačević in a single volume of a bilingual Serbian and English idiomatic dictionary. The direction of contrasting was from Serbian (L1) to English (L2), as the dictionary entries quoted Serbian phrasemes first. As for the contrastive technique, the so-called objective technique was employed in the procedure, involving another party who was to establish the translation equivalence

between the elements from the two languages, and which implies that any subjectivity on the part of the present researcher was excluded.³

The use of the idioms from English was confirmed and tested in example sentences supplied with each dictionary entry. The focus of the processing of the entries was any potential matching in the lexical structure of the phrasemes in Serbian and their English counterparts. Any notable syntactic differences associated with the instances have been neglected in the analysis. There were three possible outcomes of the comparison process in the corpus: Lexical difference, as in (3) a., then Lexical proximity, represented in (3) b. and Lexical correspondence, illustrated in (3) c.

- (3) a. Ser. *bez muke nema nauke* > Eng. *no pain, no gain*
“bez bola (napora) nema dobitka”
b. Ser. *kap u moru* > Eng. *a drop in the ocean*
“kap u okeanu”
c. Ser. *biti pun žuči* > Eng. *to be full of bile*
“biti pun žučī”

As for the method and analysis procedure applied, it should be pointed out that each of the entries in the stated corpus, i.e. the lexicographic resource by Kovačević, has been carefully examined from the point of the lexical units that constitute the phraseme in question. This includes all the phrasemes that could have already obtained the status of WIs, as well as all the other phrasemes that have emerged as lexically correspondent Serbian – English phraseme pairs for the first time. Presuming that the phraseological counterparts from these languages have already been quoted in the dictionary as communicatively and semantically related, this aspect of their constitution has not been reconsidered.

4. DISCUSSION OF RESULTS. As already stated, over 12, 000 idiomatic expressions, proverbs, set phrases and collocations from Serbian and as many from English have been analysed within the investigation.⁴ However, a more precise and authentic account of the studied problem would be obtained from the number of entries that present only the co-related units from the two languages. Some of the entries consist of more than one phraseme of either language, unified within the entry by the same communicative message. A sample of the corpus is provided in (4).

- (4) PROĆI KAO BOS PO TRNJU; NADERATI KAO ŽUTI; NAGRABUSITI UPOR. ISPASTI GRBAV – • *to fare ill* • *to walk into a buzz saw*. coll. This kind of tricky business is not for you; you'll fare ill. • With that risky move he walked into a buzz saw.

Processed in this way, the corpus included 7,899 dictionary entries in total, each of which is a separate phraseological unit. Of the said corpus of examples of

³ It should be noted here that the term *objective technique* implies that the translation equivalents have not been provided on the part of the researcher, and that the equivalents can be considered to have been supplied by the compiler of the SERIII dictionary or possibly sourced elsewhere.

⁴ The number of phraseological units in the dictionary has been cited from the Preface by the author, SERIII (1991: 5). However, not all of the 12,000 units are individual entries in the dictionary, as a considerable number of these have been cross-referenced.

With WIs of lexical proximity, the ones from L2 show far greater potential of expansion, specifying the meaning of the entire phraseme further. English idioms appear to be of a more complex lexical structure, as the number of constituent words necessary to express the meaning of the phraseme is larger in 31 out of 148 cases of lexical proximity, whereas Serbian idioms exhibit lexical expansion in only 13 cases out of 148. Lexical expansion would entail the differential in the number of individual lexemes between the source language idiomatic expression and the one from

the target language. This need not be attributed to the typological variety of the language, but rather to the greater reliance of the Serbian language on the linguistic and any other context when it comes to interpreting the meaning of the phraseological unit. R. Gibbs (1994: 163–164) has noticed that in interpreting metaphorical idioms there are consistencies in the mental images described by experimental subjects which go beyond the information supplied in the idioms themselves, far beyond what is expressed in the words themselves. His experimental subjects agreed that when you *blow your stack*, “the expression of anger is unintentional and is done in an abrupt, violent manner”. The examples taken from both languages supplied in (7) can serve as cases in point, where in (7) a. the surplus lexeme is *bath* and in (7) b. it is the added prepositional phrase from Serbian *na papiru*, meaning “on paper”. It is manifest in both languages that these pithy language expressions imply instances of conventional knowledge or everyday wisdom.

- (7) a. Ser. *izbaciti dete zajedno s vodom* > Eng. *to throw the baby out with the bath water*.
 “to throw the baby out with the water” “izbaciti dete zajedno s vodom za kupanje”
 b. Ser. *mrtvo slovo na papiru* > Eng. *a dead letter*
 “a dead letter on paper” “mrtvo slovo”

After a more precise classification of the corpus sample items has been performed, the following metaphorical and functional categories in L1 and L2 could be established as the next step in the analysis. This segment of the research is meant to provide the answer to the question which source domains appear to be the most prolific in the similar conceptualizations shared by Serbian and English speakers. The categories have been listed according to the significance they have and the accompanying numbers refer to the respective corpus portion: human body parts 147, animals 77, abstract notions 75, the rest 74, social concepts 67, human relations 41, tools & instruments/ weapons 41, natural phenomena 31, language 22, objects & items/ buildings 22, plants 21, life & death 19, food & drink 15, money & valuables 14, clothes 11, religion 11, time 9, colour 7, numerals & measures 5. The graphic representation of their impact on the whole segment of the corpus with shared conceptualization is given in figure 1.

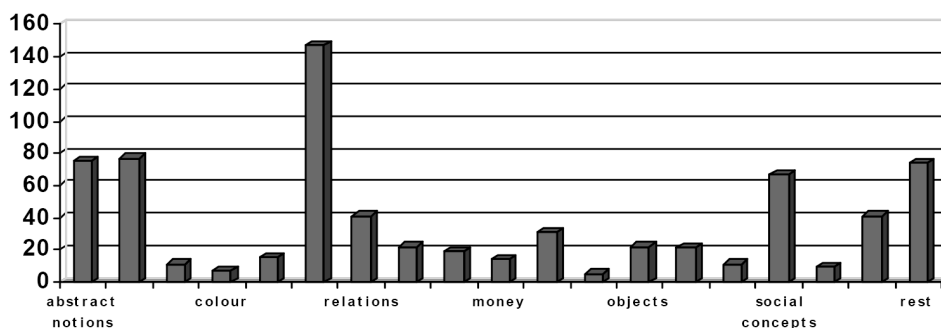

FIGURE 1. A chart representing the results of the analysis pertaining to the domains of metaphoricization.

As the results of the analysis have shown, the largest section of the corpus is reserved for the phrasemes which contain any lexical item related to human body parts. This metaphorical category included 147 idiomatic expressions, or close to one fifth of all the cases of shared conceptualizations (751). Notably, the body parts with the greatest impact in both the languages appear to be *the arms* (including the hands and fingers) and *the eyes*. Since a conscious human being, according to biology text books, will absorb 80% of the overall information from the extra-linguistic reality through the sense of sight, this may be only understandable enough. This fact may indicate that both of the cultures, and languages therefrom, put these two corporal segments to the foreground as the focal points of sensual and manipulative control, regarding them as central to human adequacy and most functional in establishing human relations. The parts such as the heart and the tongue qualify among the more significant body parts in this respect, whereas all other body parts have a levelled share of importance for phrasemes in Serbian and English. The data presented here may be taken as empirical verifications of certain more generalized statements about the universality of metaphorical language based on concepts linked to the human body, such as “The (near-) universality of conceptual metaphors arises from universal aspects of the human body”. (KÖVECSES 2002: 165)

The distribution and the exact contribution of each has been offered in the table below.

BODY PART	NUMBER	PERCENTAGE
HAND /ARM	22	15.17 %
EYES	21	14.48 %
HEART	11	7.58 %
HEAD	8	5.51 %
OTHER	8	5.51 %
BLOOD	7	4.82 %
TONGUE	6	4.14 %
FACE	5	3.45 %
BACK	5	3.45 %
LEG/ FOOT	5	3.45 %
BRAIN	4	2.76 %
HAIR	4	2.76 %
NOSE	4	2.76 %
TEETH	4	2.76 %
EARS	4	2.76 %
NECK	3	2.07 %
MOUTH	3	2.07 %
FINGER	3	2.07 %
HEEL	3	2.07 %
BONES	3	2.07 %
NERVES	3	2.07 %
CHEEK	2	1.38 %
KNEE	2	1.38 %
SHOULDER	2	1.38 %
SKIN	2	1.38 %
TOES	1	0.69 %
TOTAL	147	100%

Table 2. The distribution of specific parts and their volume within the domain of human body parts.

When more graphically represented, the discrepancy among the different subsections of this metaphoric field is even more evident, singling out the eyes, the heart and hands as the parts most frequently used in source domains of the metaphorical expressions. Obviously, these concepts are not only regarded as the most prized possessions of every human being, but probably as symbols most readily understood in the respective speech communities.

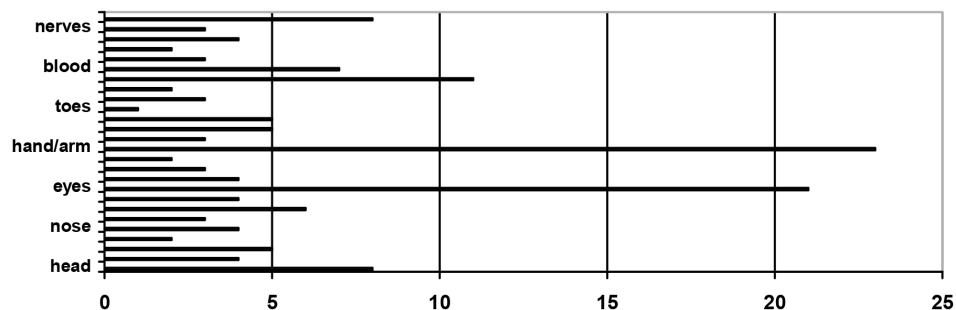

FIGURE 2. A chart representing the results of the analysis pertaining to the partaking of human body parts in metaphorization.

- (8) a. Ser. *uprljati ruke* > Eng. *to dirty one's hands*
 "to dirty one's hands" "uprljati nečije ruke"
- b. Ser. *jesti kome iz ruke* > Eng. *to eat out of one's hand*
 "to eat out of one's hand" "jesti iz nečije ruke"
- (9) a. Ser. *golim okom* > Eng. *with the naked eye*
 "with the naked eye" "golim okom"
- b. Ser. *imati oko za nešto* > Eng. *to have an eye for something*
 "to have an eye for something" "imati oko za nešto"

It is evident from the given findings that the human body provides numerous reasons for metaphorical conceptualization. Almost all of the visible and more vital sections of a human organism seem to be suitable as referents in metaphoric language on the very same grounds both in Serbian and English. The mechanism is rather self-explanatory and has been regarded in theory elsewhere, perhaps at its clearest in the following excerpt.

The universality of actual physiology might be seen as leading to the similarities... in conceptualized physiology...that might then lead to the similarity...in the metaphorical conceptualization..." (KÖVECSES 2002: 174).

The second largest metaphoric domain in the corpus proved to be the domain of animals and plants. A total of 98 idiomatic expressions bearing formal and semantic resemblance in Serbian and English make reference to flora and fauna, which amounts to 13% of all such phrasemes. Separately viewed, the sum of "animal idioms" is almost four times larger than that of "herbal idioms", which may be a clear statement of the fact that the qualities of animals are perceived as

more typical in metaphorization than those of plants. Within the conceptual domain of animals, the animals *wolf, dog, lamb, donkey, rabbit, fox, horse*, etc. have shown the largest potential for metaphorization. As idiomatic expressions tend to be predominantly based on certain conceptual metaphors, another point of interest for the research was the metaphor that provides the greatest output in both the languages. Apparently, the conceptual metaphor *MAN IS AN ANIMAL* is accountable for 60% of all idioms with animal conceptualizations. Among the most illustrative are the next several examples, for animal (10) and plants (11), respectively.

(10) a. Ser. <i>siromah kao crkveni miš</i>
"as poor as a church mouse"	>	Eng. <i>as poor as a church mouse</i>
"siromah kao crkveni miš"
b. Ser. <i>raditi kao konj</i>
"to work like a horse"	>	Eng. <i>to work like a horse</i>
"raditi kao konj"
c. Ser. <i>pustiti mozak na otavu</i>
"to put one's mind to grass"	>	Eng. <i>to put one's mind to grass</i>
"pustiti mozak na otavu"
d. Ser. <i>psi laju, karavan prolazi</i>
"the dogs bark, but the caravan passes by"	>	Eng. <i>the dogs bark, but the caravan goes</i>
"psi laju, karavan prolazi"
(11) a. Ser. <i>posejati seme sumnje</i>
"to sow seeds of doubt"	>	Eng. <i>to sow seeds of doubt</i>
"posejati seme sumnje"
b. Ser. <i>trula jabuka</i>
"a rotten apple"	>	Eng. <i>a rotten apple</i>
"trula jabuka"
c. Ser. <i>u cvetu mladosti</i>
"in the bloom of youth"	>	Eng. <i>in the bloom of youth</i>
"u cvetu mladosti"
d. Ser. <i>vaditi kestenje iz vatre</i>
"to pull the chestnuts out of the fire"	>	Eng. <i>to pull the chestnuts out of the fire</i>
"vaditi kestenje iz vatre"

Only 31 instances or 4.95% make the set of expressions from the corpus that stem from the common civilization core, i.e. that belong to the shared cultural heritage of the two languages. The sources include the languages of the Classical times, the Greek, Latin and Hebrew language. This means that the stated portion of idioms with common structural composition and functional potential found in the two studied languages are actually idioms from the Bible, the philosophical tracts, the mythology or literature of the ancient times, passed on to posterity by means of any of the mentioned languages. A corpus sample has been given in (12).

(12) a. Ser. <i>Pirova pobeda</i>	>	Eng. <i>Pyrrhic victory</i>
b. Ser. <i>uzeti sa zrnom soli</i>	>	Eng. <i>to take with a grain of salt</i>
c. Ser. <i>Alfa i omega</i>	>	Eng. <i>The alpha and omega</i>

It is a well-established fact that phrasemes and idiomatic expressions in general are not susceptible to any "word-for-word" translation, and normally meaning equivalents in the target language will be the best-suited translation equivalents for source language idioms. As presupposed, it is possible to establish a translation relationship between certain idiomatic expressions from Serbian and English. In the corpus of data that was examined, only 11 instances can be said to have been

imported into Serbian from English as calques. The examples such as (13) a. point to the fact that the direction of import is necessarily from English to Serbian, as it is the social structure of the speech community of English speakers that is “responsible” for the lexeme *lord* “lord”.

- (13) a. Ser. *živeti kao lord* > Eng. *to live like a lord*
 b. Ser. *odliv mozgova* > Eng. *brain drain*

Both of the languages have WIs the lexemes of which pertain to elements from ELR that do not belong to the immediate surroundings of the main speech communities, nor are part of the respective culture. The portion of the corpus sample of shared conceptualizations is around 1%, which is indicative of the fact that these source domains have not been involved in spontaneous metaphorization, and that the phrasemes appear to have a wider cross-cultural relevance. The idioms of this sort go along with the ones supplied in (14).

- (14) a. Ser. *liti krokodilske suze*, “to shed crocodile tears”
 b. Ser. *vrh ledenog brega*, “the tip of the iceberg”
 c. Ser. *Ako neće breg Muhamedu, onda će Muhamed bregu*,
 “If the mountain won’t come to Mahomet, Mahomet will go to the mountain”
 d. Ser. *kula od slonovače*, “an ivory tower”
 e. Ser. *lavlja jazbina, lavovski deo*, “a lion’s den, the lion’s share”
 f. Ser. *popušiti lulu mira*, “to smoke the pipe of peace”
 g. Ser. *kao noj sa glavom u pesku*, “like an ostrich with his head in the sand”

Other metaphorical and functional categories that proved to have greater significance in the sense of forming phrasemes are social concepts and abstract notions. Samples of the corpus instances from these domains have been given in (15) and (16). The most relevant or the dominant abstract concept for metaphorization in the corpus idioms is *truth* or *istina*, as underlined by the instances paired in (16).

- (15) a. Ser. *držati se slova zakona* > Eng. *to keep to the letter of the law*
 “to keep to the letter of the law” “držati se slova zakona”
 b. Ser. *kršiti zakon* > Eng. *to break the law*
 “to break the law” “kršiti zakon”
 c. Ser. *nepisani zakon* > Eng. *an unwritten law*
 “an unwritten law” “nepisani zakon”
 d. Ser. *u ime zakona* > Eng. *in the name of the law*
 “in the name of the law” > “u ime zakona”
 (16) a. Ser. *deca i lude govore istinu* > Eng. *children and fools speak the truth*
 “children and fools speak the truth” “deca i lude govore istinu”
 b. Ser. *gola istina* > Eng. *the naked truth*
 “the naked truth” “gola istina”
 c. Ser. *istina će izaći na videlo* > Eng. *truth will come to light*
 “truth will come to light” “istina će izaći na svetlo”

- d. Ser. *nema u tome ni zrnice istine* > Eng. *there is not a grain of truth in it*
 “there is not a grain of truth in it” “nema u tome ni zrnice istine”

Finally, the domain of language also exhibited a considerable potential for metaphorical conceptualization. In both Serbian and English, the most representative notion related to language is the concept of *word*, as 60% of WIs referring to language contain the lexeme *WORD* in any of the word forms.

- (17) a. Ser. *uzeti kome reč iz usta* > Eng. *to take the words out of one's mouth*
 “to take the word out of someone's mouth” “uzeti nekome reči iz usta”
 b. Ser. *meriti reči* > Eng. *to weigh one's word*
 “to weigh one's word” “meriti reči”
 c. Ser. *imati zadnju reč* > Eng. *to have the last word*
 “to have the last word” “imati poslednju reč”
 d. Ser. *igra rečima* > Eng. *a play on words*
 “a play on words” “igra rečima”

4. CONCLUSION. As a way of concluding this inquiry, it should be pointed out that all of the starting assumptions of the research have been empirically verified through the analysis of a language data corpus. The paper primarily aimed at determining the extent of concordance in the lexical structure between Serbian and English phrasemes, i.e. the identity in the wording of the metaphoric expressions that have the same communicative value. As two corresponding phrasemes from Serbian and English would naturally belong with the same metaphoric matrix, the morphological and lexical elements engaged in the metaphorical expression formation was the aspect upon which the contrastive relation was established in this research. Quantitatively speaking, of all the communicatively concordant phrasemes in Serbian and English, only the tenth part would be realized with the same or similar lexis for expressing the figurative meaning. Within this portion of the corpus, the phrasemes with the exact lexical matching would be overwhelmingly dominant, making 80% of the subset. This may be construed as a surprisingly small fraction, bearing in mind the fact that Serbian and English belong with the same language family and share common cultural tradition. Even though patterns of primary metaphors are widespread across languages that need not be related geographically, genetically or culturally, detecting lexical and linguistic mapping is not such a common occurrence. Among other objectives, the research attempted at establishing whether these languages shared the same cognitive mechanism and conceptualization domains in structuring reality by means of idiomatic expressions. The generalization obtained through the analysis is that the leading metaphorical categories in this particular segment that could indicate a high-level affinity between the languages include human body parts (almost 20% of all the matching cases of phrasemes), animals, and social concepts. The physical and physiological aspects of the human body are quite clearly the main domains of metaphORIZATION in the intersection, where the phrasemes focused on the eyes and hands/arms proved to be particularly common. A very small section of the so-called *wide-*

spread idioms of the two languages (4.95%) are attributable to an earlier source from the same tradition and the mutual cultural heritage of the two languages.

Finally, if this kind of conclusion can be drawn at all upon this kind of linguistic evidence, the phrasemes of the English language appear to be of a more complex lexical structure than those of Serbian. This does not merely imply a greater analyticity index of the English language, but rather may suggest that English makes use of more lexical items to express the same idea in a phraseme than the Serbian language does. In other words, additional elements tend to appear in the source domain when English metaphoric expressions are considered, making English more lexically explicit a language in its unique way of establishing a link between conceptual structure, lexeme usage and perception of reality.

SOURCES

- SERIII: *Srpskohrvatsko-engleski rečnik idioma, izraza i izreka* (red. Živorad Kovačević). Beograd: Filip Višnjić, 1991.
 ODI: *The Oxford Dictionary of Idioms* (ed. Judith Siefring). Oxford: Oxford University Press, 2004.

REFERENCES

- DIRVEN, René, Marjolijn VERSPOOR. *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004.
 EVANS, Vyvyan, Melanie GREEN. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
 GIBBS, Raymond W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. New York: Cambridge University Press, 1994.
 GIBBS, Raymond W. Jr. et al. Metaphor in Idiom Comprehension. *Journal of Memory and Language* 37 (1997): 141–154.
 GLUCKSBERG, Sam. *Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
 GRADY, Joseph E. Metaphor. Dirk GEERAERTS, Hubert CUYCKENS (eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007, 188–213.
 GRANGER, Sylviane, Magali PAQUOT. Disentangling the Phraseological Web. Sylviane Granger, Fanny Meunier (eds.). *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008, 27–50.
 GRANGER, Sylviane, Fanny MEUNIER (eds.). *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008.
 GRIES, Th. Stefan, Anatol STEFANOWITSCH (eds.). *Corpora in Cognitive Linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2006.
 KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
 KÖVECSES, Zoltán. *Language, Mind and Culture: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
 LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
 LAKOFF, George. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
 LANGACKER, Ronald W. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1987.
 LEVINSON, Stephen C. Language and Space. *Annual Review of Anthropology* 25 (1996): 353–82.
 MOON, Rosamund. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
 PUNTER, David. *Metaphor*. London: Routledge, 2007.

- RICHARDS, I. Armstrong. *The Philosophy of Rhetoric*. Oxford: Oxford University Press, 1936.
- RICOEUR, Paul. *The Rule of Metaphor: Multi-Disciplinary Studies in the Creation of Meaning in Language*. London: Routledge and Kegan Paul, 1978.
- SEARLE, John. Metaphor. Andrew Ortony (ed.). *Metaphor & Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, 83–111.
- SHARIFIAN, Farzad. Linguistic Theory and Cultural Conceptualizations. *International Symposium on Linguistic Diversity and Language Theories*, May 2003, Boulder: University of Colorado, 2003.
- TURNER, Mark. *Death is the Mother of Beauty: Mind, Metaphor, Criticism*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- TURNER, Mark. *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science*. Princeton: Princeton University Press, 1991.
- WHORF, Benjamin Lee. *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (ed. by J. B. Carroll). Cambridge, MA: MIT Press, 1956.
- WIERZBICKA, Anna. *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Владимир Ж. Јовановић

ЛЕКСИЧКА И СЕМАНТИЧКА КОРЕСПОНДЕНЦИЈА ФРАЗЕМА У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Овај рад се бави истраживањем фразема у српском и енглеском језику које имају коресподентну семантичку и лексичку структуру. Општи циљ је успостављање компаративно-контрастивног односа између српског и енглеског у овом домену, у намери да се допринесе сазнањима о универзалном језику идиоматских израза. С обзиром на чињеницу да се фраземе могу сматрати метафоричним изразима, а како је у основи овог истраживања покушај да се одговори на питање у ком обиму и у којим доменима српски и енглески језик испољавају сличности у процесу концептуализације, за теоријски модел истраживања изабран је когнитивни лингвистички модел. Емпиријски део проучавања је извршен на основу анализе корпуса од 7.899 фразема прикупљених у једнотомном, двојезичном српско-енглеском речнику идиоматских израза, фраза и изрека. Фраземе су доведене у преводно-еквивалентну везу на основу њихове комуникативне функције, што се уједно може сматрати и трећим елементом превођења. Параметри анализе су били: опсег фразеолошких јединица у два језика, удео потпуно коресподентних фразема у српском и енглеском, главни домени метафоризације и др. У анализи су сагледавани лексички састав фразема, врсте речи и њихово основно значење, као и семантичка целовитост фразеологизама, на основу чега је утврђено постојање три типа односа између одговарајућих фразеологизама у два језика: а) лексичка кореспонденција (све речи постоје у оба језика и идентично су значења), лексичка блискост (неке речи су другачије, али су семантички блиске) и лексичка различитост (речи су доминантно другачије). Утврђено је да у корпусу постоји само 9,50% фразема које у српском и енглеском језику имају идентично значење и форму. Поред тога, показало се да је семантичко и лексичко поље људског тела, посебно делови као што су очи и руке, најпродуктивнији домен концептуализације приликом стварања метафора на којима се темеље метафорични изрази идентични у ова два језика.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за англистику
Ћирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија
vladimir.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

Аница Глођовић

ПАРТИКУЛЕ У ЕНГЛЕСКОМ И ПРЕФИКСИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

Циљ овог рада је анализа потенцијалног утицаја енглеске партикуле *off* у фразном глаголу на категорије глаголског вида и типа глаголске ситуације. Истражићемо у којем проценту (укључујући дате синтаксичке услове) ова партикула мења обележја глаголског вида и типа глаголске ситуације основног глагола. На основу контрастивне анализе утврдиће се могућа сличност ове партикуле у енглеском језику и одговарајућих префикса у српском језику те да ли они маркирају теличност и/или перфективни глаголски вид. Анализа ће бити спроведена на корпусу заснованом на савременим британским романима и њиховим преводима на српски језик.

Кључне речи: енглески језик, српски језик, контрастивна анализа, глаголски вид, теличност, партикула, префикс.

The aim of this study is to analyze the potential effect of the English particle *off* on the aspect and aktionsart categories of phrasal verbs. We will explore in which percentage (including the given syntactic conditions) the main verb undergoes aspectual and/or aktionsart change induced by this particle. We will then present a contrastive analysis, checking the supposed linguistic similarity between the English particle and its matching prefixes in Serbian verbs in order to deduce whether they mark telic aktionsart and/or perfective aspect. The analysis will be performed on a corpus of the modern British novels and their Serbian translations so that it can reflect the contemporary state in this field.

Key words: contrastive analysis, aspect, telicity, particle, prefix.

1. Увод. Да бисмо приступили било којем контрастивном проучавању енглеског и српског језика (или било која два језика), неопходно је јасно представити оквир проучавања језичких категорија у оба језика, односно дефинисати основу за поређење компонената двају система који припадају „како различитим генетским подгрупама, тако и делимично различитим типовима језика према доминантном начину организације језичке грађе (доминантна аналитичност, односно синтетичност)” (Новаков 2005: 131). Циљ овог рада је утврђивање сличности између партикуле *off*, као саставног дела фразних глагола у енглеском језику, и префикса перфективних глагола као њихових преводних еквивалената. Поменуто упоређивање вршили смо у погледу категорија глаголског вида и типа глаголске ситуације (aktionsart), односно покушали смо да дефинишемо утицај ове партикуле и префикса, као потенцијалних маркера датих категорија у оба језика, манифестованих кроз њихове реченичне контекстуализације. Као језички узорак за испитивање послужила су дела савремене британске књижевности, а у избору партикуле која ће се користити у анализи енглеских фразних

глагола и њихових српских преводних еквивалената пошло се од става Ксеније Анастасијевић (ANASTASIJEVIĆ 1968: 22) да је на довољно великом материјалу корпуса фреквенција употребе партикула различита, па стога није свака од њих од подједнаке вредности за истраживање. Јер, како она тврди, само она партикула чија је фреквенција довољно велика има могућност да у различитим случајевима употребе исцрпи све синтаксичке обрасце које фразни глаголи могу да створе. Како су наша прелиминарна истраживања показала, то су пре свега четири партикуле: *down*, *off*, *out* и *up*, чиме је избор једне њих за наше истраживање оправдан. Партикула *off* у фразном глаголу проучиће се само у адвербијалној, не и у предлошкој функцији.

1.1. Као што је то и раније примећено (FILIPović 1978: 18), „глаголски се аспект мора испитивати заједно са *aktionsartom*, а ниједан се не може анализирати изван семантичког и синтаксичког контекста у којем се глагол јавља”. Типолошке студије и Вендлерова класификација представљају оквир проучавања категорија глаголског вида и типа глаголске ситуације у енглеском и српском језику у овом раду. Типолошке студије указују на то да глаголски вид треба схватити као могућност различитог представљања или посматрања једне исте ситуације. Та могућност обухвата опције представљања ситуације као целине или структуре, што је најопштија видска опозиција. У овој студији поћи ће се од опште дефиниције глаголског вида коју даје Комри (а која се среће и код других аутора) да глаголски вид представља ситуацију као целину (перфективност) или структуру (имперфективност). Комри полази од дефиниције глаголског вида као начина посматрања унутрашње временске структуре неке ситуације (COMRIE 1976: 3). Он дефинише перфективност као аспекатску категорију која посматра ситуацију као целину, без дистинкције засебних фаза те ситуације (посматрање са спољашње стране), док имперфективност сагледава ситуацију као структуру (имперфективни вид), дакле „изнутра”, уз наглашавање сегмената ситуације (COMRIE 1976: 4).¹ Риђановић (RIĐANOVIĆ 1976: 83) такође закључује да главна карактеристика на основу које се могу разграничити видске опозиције у српском језику јесте недељивост/дељивост глаголске ситуације. На тај начин се и ситуација у српском језику може повезати с резултатима истраживања видских опозиција у обимнијим типолошким студијама, па се и за српски и за енглески језик може претпоставити да перфективни вид подразумева тотивност (целину) ситуације, а имперфективност нетотивност (структуру). Притом не треба губити из вида да се уз та два основна значења у енглеском и српском језику могу јавити и додатна, за ове језике специфична значења. Дакле, без обзира на формалне разлике у видским системима енглеског и српског језика (у енглеском језику глаголски вид јасно је граматикализован у глаголској фрази зато што постоје опозиције прогресивни/непрогресивни облик и перфекатски/неперфекатски облик, а у српском језику видска значења обележена су већ на лексичком нивоу), одређивањем глаголског вида као опозиције целина/структура (тотивност/нетотивност) створена је основа за упоређивање глаголских облика у два језика.

¹ Преводи енглеских цитата у тексту припадају аутору.

1.2. Комри такође констатује да се уз термин глаголски вид, којим се у литератури означава граматикализација релевантних семантичких дистинкција, среће и термин *aktionsart*, којим се означава лексикализација тих дистинкција, при чему се у словенским језицима та лексикализација углавном обавља у оквиру деривационе морфологије (COMRIE 1976: 6–7). Из новије литературе произилази да је тип глаголске ситуације (*aktionsart*) лексичка категорија која се односи на начин реализације глаголске ситуације, на природу те ситуације и представља њене објективне карактеристике (NOVAKOV 2005: 26). Лексичка класификација глагола која пружа основу за повезивање глаголских система енглеског и српског језика (COCHRANE 1978) је Вендлерова (VENDLER 1967) подела глагола на активности (*activities*), стања (*states*), остварења (*accomplishments*) и достигнућа (*achievements*). Ова четири типа глаголске ситуације могу се дефинисати на основу три дистинктивна обележја: ‘стативност’, ‘трајање’ и ‘циљ’. Присуство, односно предзнак појединих обележја утврђују се на основу неколико тестова које је користио Вендлер (VENDLER 1967). Тестовима *колико дуго/за колико дуго* испитује се постојање природне ограничености ситуације, односно циља; пошто стања не поседују обележје ‘циљ’, овај тест посредно указује и на ‘стативност’, као и на могуће ‘трајање’. Прилошке одредбе (*за*) *Х времена* такође указују на присуство циља, а прилози типа *брзо*, *намерно* могу да укажу на динамичне ситуације, пошто се обично не јављају уз стања. На крају, тестови типа *Ако неко ђресѝане да V, онда јесѝе V*, показују да ли су сви сегменти ситуације истог квалитета, односно да ли постоји издвојени завршни сегмент; они посредно указују и на трајање ситуације. На основу ових тестова, активности се дефинишу као глаголске ситуације које подразумевају процес, састоје се од једнаких сукцесивних сегмената, могу да трају одређено време, не теже циљу и немају издвојени крајњи сегмент којим се ситуација завршава. Стања не подразумевају процес, немају сегменте и означавају само трајање ситуације. Остварења и достигнућа имају крајњи сегмент којим се ситуација природно завршава, односно теже циљу, а међу собом се разликују по трајању: достигнућа су тренутне ситуације, а остварења трају извесно време. Дата лексичка подела глагола проширена је још једном категоријом – у питању су специфични тренутни глаголи (*semelfactives*) које Комри (COMRIE 1976: 42) дефинише као ситуације које се дешавају једном и само једном, а Смит (SMITH 1991: 30) о њима пише као о тренутним ателичним ситуацијама (*blink, sneeze, knock, gulp, flash*).

Поменута три дистинктивна обележја (‘стативност’, ‘трајање’ и ‘циљ’) која одређују дату лексичку класификацију глагола имају различити значај у енглеском и српском језику. Од ‘стативности’ и ‘трајања’ зависи употреба енглеских глаголских лексема у прогресивном облику (имперфективност), док у српском језику обележје ‘циљ’ има функцију да повезује тип глаголске ситуације и глаголски вид. При томе, између глаголског вида и типа глаголске ситуације постоји међузависност, па избор појединих видских облика може зависити од семантике глагола.

2. Корпус и анализа корпуса. Као што је поменуто, као језички узорак на коме је засновано испитивање послужила су дела савремене британске књижевности – шест романа Џулијана Барнса објављених у периоду од 1986.

до 2008. године. Целокупни корпус се састоји од 117 реченичних примера у којима се појављују фразни глаголи са партикулом *off* у финитним глаголским облицима и њихових српских преводних еквивалената. Коришћена је следећа процедура: сваки глагол комбинован са енглеском партикулом *off* сврстан је у одређену категорију глаголског вида и типа глаголске ситуације. То је спроведено тако што је сваки лексички глагол смештен у минимални синтаксички оквир да би се елиминисали утицаји других реченичних компонента на припадност одређеној категорији глаголског вида и типа глаголске ситуације. Неким глаголима из корпуса могле су се приписати различите видске интерпретације у различитим контекстима. Такви лексички глаголи (*bring, get, put, set* и *take*) класификовани су као неодређени (*ambiguous*) зато што је у минималном синтаксичком оквиру немогуће одредити њихову припадност одређеној категорији глаголског вида и типа глаголске ситуације. Следећи корак у процедури било је сагледавање лексичких глагола са партикулом *off* у ширем оквиру, заједно са осталим реченичним елементима. Затим је извршено поређење са претходним резултатима, да би се утврдило колико и како је партикула *off* утицала на евентуалну промену глаголског вида и типа глаголске ситуације лексичких глагола. Након тога, проучени су српски преводни еквиваленти, односно њихова припадност категоријама глаголског вида и типа глаголске ситуације, а нарочита пажња је усмерена на префиксалне перфективне глаголе (утврђивање утицаја који забележени префикси имају на глаголски вид и тип глаголске ситуације, као и њихова фреквентност). Ова процедура је коришћена да би се утврдиле потенцијалне сличности између дате енглеске партикуле и њених српских аналога (префикса) у погледу њихових утицаја на системе глаголских облика.

3. ПАРТИКУЛА *OFF* У ФРАЗНИМ ГЛАГОЛИМА. Као што то наводи Новаков (NOVAKOV 2005: 109), партикуле у енглеским фразним глаголима имају „примарно просторно значење и у просторно схваћеној глаголској ситуацији означавају кретање у одређеном правцу (у основном или пренесеном значењу), односно тежњу ка циљу. У семантичкој вези основног глагола и партикуле основно просторно значење често је постало апстрактније, пренесено, односно сведено је готово само на усмереност ситуације ка достизању одређене границе, одређеног нивоа или степена. Према томе, основно просторно значење, присутно експлицитно или имплицитно, пружа основу за тумачење значења оваквих глагола као ситуација које обухватају развој и усмерење ка некој граници”. Та усмереност ка граници водиће нас и при провери тврдње Л. Бринтон (BRINTON 1988: 168–169) да партикуле најчешће изражавају обележје теличности, односно додају концепт циља или завршетка иначе трајним глаголским ситуацијама.

3.1. Основно просторно значење које партикула *off* приписује лексичком глаголу запажено је у 29,2% случајева (удаљавање и просторно одвајање). Корпус сведочи и о мноштву посебних значења као што су уклањање (24,8%), потпуни завршетак радње (9,7%) или престанак и укидање (9,7%). За дефинисање значења лексичких глагола консултован је речник *Longman Dictio-*

nary of Contemporary English (LDC) и електронски речник *Longman English Dictionary Online* (LED), а за значења фразних глагола речници *Collins Co-build Dictionary of Phrasal Verbs* (CCD) и *Oxford Phrasal Verbs Dictionary* (OPV). Партикула *off* може унети мању семантичку модификацију у лексички глагол (*start* – to begin, *start off* – to cause something or someone to begin; *die* – to cease all biological activity permanently or cease to exist, *die off* (a group of people or animals) – all the people or animals in that group die, often over a short period of time; *scrape* – to move a rough or sharp object across a surface in order to smooth or clean, *scrape off* – to remove from a surface by rubbing or scratching it with something sharp) или му може потпуно променити значење (*see* – to perceive with eyes, *see off* – to force someone to leave a place; *knock* – to give a blow or push to, to strike, *knock off* – to finish very quickly and easily; *kiss* – to join lips with another person in an act of love or desire, *kiss off* – to tell rudely to go away). Тај утицај на семантику огледа се и у резултатима утицаја партикуле *off* на тип глаголске ситуације лексичког глагола (Табела 1).

Табела 1. Утицај партикуле *off* на тип глаголске ситуације лексичких глагола

Лексички глагол (без партикуле <i>off</i>) → Фразни глагол са партикулом <i>off</i>	Број примера	Број примера у процентима
Активност → Остварење	38	32,5%
Активност → Достигнуће	31	26,5%
Достигнуће → Достигнуће	24	20,5%
Неодређени глаголи → Остварење / Достигнуће	12	10,2%
Тренутни глаголи → Достигнуће	5	4,3%
Активност → Активност	5	4,3%
Остварење → Остварење	2	1,7%
Укупно	117	100%

У погледу типа глаголске ситуације, као што се може видети из Табеле 1, лексички глаголи већином су активности (73,5%), а у мањем броју достигнућа, остварења и тренутни глаголи (26,5%). Ако су основни глаголи активности, партикула *off* им мења обележје ‘–циљ’ у обележје ‘+циљ’, градећи тако достигнућа која су илустрована примерима (1) и (2) и остварења представљена примерима (3) и (4) (осим у око 5% случајева када активности задржавају своја дистинктивна својства и након додавања партикуле):²

- (1) a) ...the engine-room was never installed, and the rudder *broke off* centuries ago. (3: 226),
 б) ...мотори никад нису ни постављени, а кормило *се њоломило* пре много векова. (1: 225);
- (2) a) We just live on top of one another, higgledy-piggledy and *bite off* one another's tails. (10: 121),
 б) Живимо један другоме на глави, као стока и *џриземо се* за репове. (10: 94);
- (3) a) As soon as they *washed off*, the words mysteriously reappear. (5: 30),
 б) Чим их *ојеру*, речи се поново мистериозно појаве. (5: 36);

² Бројеви у загради иза примера представљају бројчане ознаке романа наведене у литератури и страницу у роману на којој се налази наведени пример.

(4) а) ...the couple have for this moment a lacquer: laughter's bubbling spittle simply *wipes off*. (9: 240),

б) ...за ову прилику, пар је прелакиран и исполиран: мехурићи подсмешљиве плувачке са њих *се* просто *сипрају*. (1: 237).

Корпус показује да основни глаголи, дефинисани као активности на основу претходно наведених параметара, након додавања партикуле *off* постају остварења у 32,5% случајева (*bitch off, brush off, burn off, carry off, cast off, clear off, count off, dine off, drag off, fob off, hold off, hose off, keep off, kill off, pack off, patter off, pull off, ride off, scrape off, sign off, slacken off, slag off, tear off, throw off, trail off, wash of, wave off, wear off, whisk off, wipe off*) или достигнућа у 26,5% случајева (*bite off, bounce off, break off, bugger off, chew off, chop off, cut off, fall off, fire off, give off, go off, kiss off, leave off, piss off, ring off, sell off, shut off, spark off, turn off, wander off, wrench off, zoom off*) потврђујући тиме преовлађујућу теличну природу ове енглеске партикуле.

Ако су основни глаголи достигнућа (*back, bunk, close, come, drop, send, slip, slope, snap, start, stop, switch*) партикула има улогу да нагласи интензитет и потпуно окончање тренутне ситуације:

(5) а) She can have them – all except this one, whoops, it just *slipped off* the arm of my chair, didn't it? (2: 183),

б) Нек их све узме – све осим ове, упс, просто *је склизнула* с наслона, је'л да? (3: 147).

Иако се понекад чини да постоји преклапање у значењу глагола достигнућа и партикуле, партикула *off* није редувантна. Као што показује пример (6), она служи да појача завршни тренутак инхерентно теличне ситуације (акценат је на тренутку започињања хришћанства као религије) и да скрене пажњу на ефектност саме радње:

(6) а) How Christianity *starts off* as the religion of peace but ends up violent like other religions. (9: 209),

б) Како хришћанство *почиње* као религија мира, али завршава у насиљу као све остале религије. (1: 207).

Као што се може запазити из Табеле 2, партикула *off* морфолошки је сегмент који марkira тип глаголске ситуације, тј. помоћу ње се глаголској лексеми додаје обележје теличности.

Табела 2. Утицај партикуле *off* на теличност лексичких глагола

	Ателично → Ателично 4,8%	Телично → Телично 24,8%	Ателично → Телично 70,4%
Активност → Остварење			69
Активност → Достигнуће			
Активност → Активност	5		
Достигнуће → Достигнуће		26	
Остварење → Остварење			
Тренутни → Достигнуће			5
Укупно	5	26	74

Табела илуструје да су у око 95% случајева глаголи са партикулом *off* телични (било као остварења или достигнућа), а да само 5% ателичних основних глагола не мења обележје ‘–циљ’. Стога закључујемо да партикула *off* значајно утиче на тип глаголске ситуације лексичког глагола у енглеском језику.

3.2. Да ли се тип глаголске ситуације може повезати с могућношћу да се ситуација представи као целина (перфективно) или структура (имперфективно), односно да се повеже с глаголским видом? Раније је примећено да тип глаголске ситуације у енглеском језику утиче на употребу лексема у одређеном видском облику: постоји корелација између обележја ‘стативност’ и донекле ‘трајање’ с једне, и прогресивног облика с друге стране, и постоје тенденције да се одређени тип глаголске ситуације јави у одређеном значењу енглеског перфекта. Глаголски вид у енглеском језику је представљен опозицијама прогресивни/непрогресивни и перфекатски/неперфекатски облик, које се могу комбиновати. Прва опозиција означава целину/структуру, а друга повезивање ситуације с одређеним тренутком или другом ситуацијом. Када је реч о односу глаголског вида и типа глаголске ситуације у енглеском језику, обележје ‘циљ’ не блокира представљање ситуације као структуре, односно њену употребу у прогресивном облику.

- (7) а) *Her skin was falling off.* (9: 106),
 б) Кожа јој је *оџијала*. (1: 107);
- (8) а) *The sun was bouncing off the water into Graham's eyes.* (1: 93),
 б) Сунчев сјај *се* с воде *одбијао* право Греаму у очи. (2: 88);
- (9) а) *...because old friends and colleagues are dying off.* (6: 65),
 б) ...због тога што стари пријатељи и колеге *одумиру*. (6: 59).

Енглеска глаголска фраза у прогресивном облику илустрована примерима (7), (8) и (9) означава процес који има циљ, али се не назначавала да ли је он достигнут (да ли је кожа потпуно отпала, да ли су пријатељи и колеге одумрли), већ се у фокус поставља део ситуације који претходи достизању циља. Чињеница да је телична партикула *off* компатибилна са имперфективним глаголским видом иде у прилог тврдњи Л. Бринтон (BRINTON 1985: 160) да партикуле у енглеском језику нису маркери перфективног вида.

3.3. Објекатска именичка фраза иза фразног глагола са партикулом *off* такође може значајно утицати на тип глаголске ситуације у енглеском језику. Неспецификовани објекат у множини иза фразних глагола под одређеним синтаксичким условима неутралише обележје ‘циљ’ и тиме директно утиче на тип глаголске ситуације. Неспецификовани објекат у множини не утиче на обележје ‘циљ’ фразног глагола уколико је фразни глагол у прогресивном облику. Ако се фразни глагол уз неспецификовани објекат у множини употреби у прогресивном облику, мења се понашање фразних глагола, јер се у том случају губи ограниченост ситуације. Фразни глагол уз неспецификовани објекат у множини и у прогресивном облику означава понављање појединачног сегмента који је првобитно имао циљ, а у збирној ситуацији га нема:

(10) а) It's a surprise too that the school has survived, but when they *were killing off* grammar schools in this country... (2: 15),

б) Изненађење је и то што је школа опстала, јер кад су у овој земљи почели да *укидају* средње школе општег типа... (3: 22).

Пример (10) илуструје употребу глагола активности *kill* који постаје достигнуће додавањем партикуле *off*. Међутим, дистинктивно обележје ‘+циљ’ је неутрализовано неспецификованом објекатском фразом у множини *grammar schools*. У овом случају, *kill off* јесте достигнуће, али је његово својство теличности неутрализовано прогресивним видом и неспецификованом објекатском фразом. Овакви примери такође подразумевају својство итеративности, тј. вишеструко понављање догађаја.

3.4. Да закључимо: партикула *off* маркира телични aktionsart, али не и перфективни (нити имперфективни) глаголски вид. Ипак, у енглеском језику тип глаголске ситуације није коначно одређен на лексичком нивоу, већ је подложен промени на нивоу глаголске фразе и клаузе.

4. ПЕРФЕКТИВНИ ПРЕФИКСИ. Када су у питању потенцијални парњаци енглеске партикуле *off* – префикса у српском језику, Новаков (Novakov 2005: 85) тврди да префиксација у српском језику има и лексичку и граматичку функцију, односно да утиче и на глаголску семантику и на глаголски вид, а да се веза између типа глаголске ситуације и глаголског вида остварује преко дистинктивног обележја ‘циљ’.

4.1. У процентима исказано, 63% фразних глагола са партикулом *off* као преводни еквивалент у српском имају глаголе са префиксима.

Табела 3. Учесталост префикса и корелација са глаголским видом

Префикс Гл. вид	ОД-	СА- /С-	ПО-	ИЗ-	О-	ПРЕ-	ЗА-	У-, УЗ-	НА-, ОБ-, ПРО-, РАЗ-	УКУП- НО
Перфективни глаголи	23,6%	12,5%	9,7%	6,9%	6,9%	4,2%	2,8%	Сваки префикс по 1,4%	Сваки префикс по 1,4%	75%
Имперфективни глаголи	13,9%	1,4%	0%	2,8%	1,4%	1,4%	1,4%	Сваки префикс по 1,4%	0%	25%

Табела показује да 75% префиксалних глагола припада перфективном глаголском виду. Код перфективних глагола по фреквенцији предњачи префикс *од-* (с аломорфима *о-* и *ош-* у 23,6% случајева). У погледу семантичких нијанси изведеница са префиксом *од-*, у највећем броју случајева префикс основном глаголу (без префикса) даје значење реализације одређене ситуације, и то најчешће тренутак извршења радње просторног одвајања и удаљавања од извесног предмета или појма уопште (значење конзистентно с основним значењем партикуле *off* у енглеским фразним глаголима): *одбацивати* (*cast off*), *одгежати* (*patter off*), *одјахати* (*ride off*), *одлеити* (*zoom off*), *одложити* (*hold off*), *одлутати* (*wander off*), *одсећи* (*chop off*), *ошћи* (*go off*,

take off), *оџкинуџи* (*snap off, wrench off*), *оџџерјаџи* (*bugger off*), *оџресџи* (*knock off*), *оџуџњаџи* (*stamp off*), *оџџеџесаџи* (*slope off*).³ Забележени су и глаголи с овим префиксом који означавају процес трајања, при чему префикс *од-* најчешће подразумева да ситуација траје док се не дође до одређеног циља или док не прође цео ток ситуације: *одсџаваџи* (*sleep off*), *одумреџи* (*die off*). Основни глаголи на које је додат префикс *од-* јесу активности (93,8% случајева, на пример *јахаџи*, *леџи*, *луџаџи*), а само у неколико случајева су достигнућа (*баџиџи*, *кинуџи*). У зависности од семантичке везе префикса и глагола, процесом префиксације активности мењају релевантна дистинктивна обележја и постају достигнућа (*одлеџиџи*, *одсеџи*) или остварења (*одџеџаџи*, *одјахаџи*, *одлуџаџи*, *одсџаваџи*, *оџџерјаџи*, *оџресџи*, *оџуџњаџи*, *оџџеџесаџи*):

(11) а) I'll get him some gin, then, he said, and *wandered off*. (8: 102),

б) Узећу му онда неки цин, казао је и *одлуџао*. (3: 88).

Пример (11) показује да након префиксације глагол *луџаџи* мења тип глаголске ситуације, односно додавањем префикса *од-* глагол активности (*луџаџи*) постаје достигнуће (*одлуџаџи*) на шта упућују следећи тестови:

* За колико дуго је он одлутао?

За колико дуго је он одлутао?

Колико времена му је требало да одлута?

Глагол *одлуџаџи* из примера (11) означава тренутну ситуацију, па реченица *За колико дуго је он одлуџао?* показује време протекло пре тог тренутка реализације, а не трајање саме ситуације.

(12) а) He *knocked off* some ash, blew on the end until it glowed red, then lit his cigarette from mine. (8: 154),

б) *Оџресао* је пепео са ње, дуноу у жар да се зацрвени и затим је мојом упалио своју цигарету. (3: 125).

Додавањем префикса *од-* глагол активности *џресџи* постаје остварење (*оџресџи*), што потврђују и наредни тестови:

? За колико дуго је он тресао пепео?

За колико дуго је он отресао пепео?

Отресао је пепео за пар секунди.

Глагол *оџресџи* из примера (12) није тренутан, па пример *За колико дуго је он оџресао џеџео?* означава трајање саме ситуације, а пример *За колико дуго је он џресао џеџео?* могућ је само у значењу уобичајене ситуације, при чему се време односи на трајање једне реализације у оквиру ситуације која се понављала.

Резултати истраживања показују да најчешћи префикс *од-* мења обележје '–циљ' основног глагола у обележје '+циљ' постајући на тај начин маркер теличности.

³ Значења префиксираних глагола укључена у истраживање ограничена су само на описани корпус.

Достигнућа, међутим, након префиксације не мењају релевантна дистинктивна обележја, остају достигнућа, а стичу само нека од додатних семантичких обележја (*одбациџи*, *оџикинуџи*):

За колико времена је он то бацио?

За колико времена је он то одбацио?

У обе реченице питање се односи на време протекло пре тренутка реализације саме ситуације.

Слично се понашају и остали, мање фреквентни префикси који формирају перфективне глаголе: *с-* (12,5%), *џо-* (9,7%) и *из-* (6,9%), претварајући активности у достигнућа (*исџалиџи*, *џовуџи*, *џолеџеџи*, *свуџи*) и остварења (*изџребаџи*, *изнервираџи*, *искључиџи*, *џоџребаџи*, *џоломиџи*, *џокосиџи*, *џослаџи*, *скинуџи*, *сџаковаџи*). Мали број забележених основних глагола који према типу глаголске ситуације припадају достигнућима и након префиксације задржавају првобитна својства достигнућа (*џокренуџи*, *склизнуџи*, *скренуџи*). Анализа типа ситуације глагола из корпуса потврдила је претпоставку да се префиксацијом, као доминантним процесом настајања перфективних преводних еквивалената фразног глагола са партикулом *off*, мења тип глаголске ситуације, односно префикси маркирају обележје теличности. Уз то, у српском језику тип глаголске ситуације представља категорију глаголских лексема (а не глаголских фраза или клаузе), па се може констатovati да глаголи у српском језику изражавају опозицију ‘+циљ’/‘–циљ’ већ на лексичком нивоу (уз изузетак двовидских глагола). Управо постојање границе у глаголској ситуацији омогућава да се она прикаже као целина у оквиру категорије глаголског вида, упућујући тако на постојање везе између појединих типова глаголске ситуације и глаголског вида. Тестови за српски језик показали су да се активности јављају само у имперфективном, а остварења и достигнућа само у перфективном виду. Ако потражимо обележје по коме се активности и остварења/достигнућа разликују, долазимо до закључка да је то обележје ‘циљ’: активности имају обележје ‘–циљ’, а остварења и достигнућа ‘+циљ’. Лексичко обележје ‘циљ’ може се повезати с глаголским видом тако што се ситуација која тежи циљу може представити као целина (перфективност), а ситуација која не тежи циљу као структура (имперфективност). Према томе, у глаголском систему српског језика – у коме се тип глаголске ситуације и глаголски вид одређују већ на лексичком нивоу, морфолошки – издвојило се обележје ‘циљ’ као услов на основу којег се ситуација сагледава као целина или структура.

4.2. Веза префиксације и глаголског вида у српском језику огледа се и у постојању видских парова (структура – целина) глагола са истом основом, а који се разликују само по присуству или одсуству префикса (*врџиџи* – *заврџиџи*, *џулиџи* – *оџулиџи*, *леџеџи* – *џолеџеџи*, *луџаџи* – *одлуџаџи*, *косиџи* – *џокосиџи*, *нервираџи* – *изнервираџи*, *џраџи* – *оџраџи*, *џаковаџи* – *сџаковаџи*, *сеџи* – *одсеџи*, *хладџиџи* – *охладџиџи*, *чџиџиџи* – *очџиџиџи*), што је конзистентно са запажањем које износе Станојчић-Поповић (1994: 98) да је „глаголски вид у српском у највећем броју случајева повезан са лексичком основом глагола”. Као што је то раније изнео и Стевановић (Стевановић 1989:

434) „основно значење простог глагола чува се и у сложенем, а префикс у њ уноси само неку модификацију”. Та се модификација може односити и на припадност перфективних префиксалних глагола одређеним подтипovima глаголског вида: *йолеџейџи* = почети летети (почетно-свршени), *сѣаковаџи* – завршити паковање (завршно-свршени), *йовуџи* (тренутно-свршени). Префикси детерминишу глаголе не само у погледу глаголског вида (перфективност), већ и у погледу конкретних подтипова датог глаголског вида.⁴

4.3. У енглеском језику обележје ‘циљ’ не блокира представљање ситуације као структуре, односно њену употребу у прогресивном (имперфективном) облику. Насупрот томе, у глаголском систему српског језика тип глаголске ситуације и глаголски вид одређени су већ на лексичком нивоу тј. морфолошки. За разлику од енглеског језика, у српском језику обележје ‘циљ’ блокира представљање ситуације као структуре, односно њену употребу у имперфективном облику, док одсуство граничног сегмента у српском језику омогућава да се ситуација представи као структура. Ипак, као преводни еквиваленти фразних глагола са теличном партикулом *off* у прогресивном облику забележени су и неки имперфективни глаголи са теличним префиксима:

(13) a) We were puttering up river late in the afternoon and the sun was beginning to go down over these huge trees and a flight of big birds, herons or something, *were taking off* like pink seaplanes as someone said and the second assistant suddenly stood up and yelled out This is paradise, this is fucking paradise. (9: 195),

б) Гурали смо полако уз реку поподне и сунце је почињало да залази иза тог огромног дрвећа, и јато великих птица, чапљи или већ нешто, *узлејало је* попут ружичастих авиона као што је неко рекао, и одједном је други асистент режије устао и узвикнуо, Ово је рај, Ово је јебени рај. (1: 194);

(14) a) As he would expect, the story he tells is full of colour and suspense; she is also both moved and relieved that the man she loves *is shaking off* the cares of recent months. (11: 308),

б) Као што она и очекује, прича коју приповеда живописна је и напета; у исто време јој је и драго и осећа олакшање због тога што човек кога воли *одбацује* терет брига који га је притискао последњих месеци. (5: 293).

Глаголи *одбациваџи* и *узлејџаџи*, који представљају део глаголских низова *баџиџи* – *одбаџиџи* – *одбациваџи* и *лејџеџи* – *узлејџеџи* – *узлејџаџи*, садрже перфективне префиксе *од-* и *уз-*, али су настали секундарном имперфективизацијом. Још је и Белић приметио да „словенски језици имају способност да од сваког перфективног глагола граде имперфективни; тада се добијају имперфективизовани или итеративни, учестали по значењу глаголи” (Белић 1998: 262). Радња ових глагола је прогресивна, а њихова итеративност је постигнута перфективним префиксима који подразумевају теличност и чине да се радња замишља као да се неограничено понавља. Префикси у

⁴ Занимљива је и констатација наведених аутора у погледу двовидских глагола: „двовидски глаголи имају исту лексичку основу (и исти облик) за оба вида, па им се они могу тачно одредити само у реченици (*ручаџи*, *џелефонираџи*). У томе је српски језик сличан несловенским језицима, док га постојање различитих лексичких основа (различитих глаголских речи) за два различита вида разликује од тих језика” (Станочич – Поповић 1994: 98).

српском језику не могу се комбиновати са имперфективним глаголским видом, осим у случају глаголских облика насталих секундарном имперфективизацијом (модификацијом глаголског облика).

Поменути глаголи понашају се исто као и основни глаголи из којих су изведени (*леиџи*) – као активности, као тип ситуације с обележјем ‘–циљ’.

Колико дуго су они узлетали?

За колико дуго су они узлетали?

Као и код осталих активности, пример *За колико дуго су они узлеџали?* могућ је само у значењу уобичајене активности, односно понављања перфективног сегмента без постављања границе за целокупно понављање. Наредни тестови такође показују да су ови глаголи активности.

Они су узлетали пет минута.

Ако неко стане са узлетањем, он јесте узлетао.

Последњи пример показује да глаголи овог типа не садрже завршни сегмент који би означио циљ, па су сви сегменти ситуације исти и она се може прекинути и представити било којим сегментом.

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Партикула *off* у енглеском језику маркира телични aktionsart, али не и перфективни глаголски вид. Присуство/одсуство циља је лексичко обележје глагола у српском језику које се може повезати с глаголским видом тако што се ситуација која тежи циљу може представити као целина (перфективност), а ситуација која не тежи циљу као структура (имперфективност). То значи да су у српском језику префикси маркери теличности, а тиме и (посредно) перфективног глаголског вида. Сличност између партикуле *off* и префикса који учествују у грађењу перфективних преводних еквивалената фразних глагола са партикулом *off* огледа се у томе што оба маркирају обележје теличности, односно заједнички именитељ ове две језичке компоненете налази се у пољу типа глаголске ситуације, али не и глаголског вида.

Такође, у енглеском језику тип глаголске ситуације није коначно одређен на лексичком нивоу, већ је подложен промени на нивоу глаголске фразе и клаузе. Раније је примећено да тип глаголске ситуације у енглеском језику утиче на употребу лексема у одређеном видском облику. Када је реч о глаголском виду, у енглеском језику обележје ‘циљ’ не блокира представљање ситуације као структуре, односно њену употребу у прогресивном облику. Насупрот томе, у глаголском систему српског језика тип глаголске ситуације и глаголски вид одређени су већ на лексичком нивоу, тј. морфолошки. За разлику од енглеског језика, у српском језику обележје ‘циљ’ блокира представљање ситуације као структуре, односно њену употребу у имперфективном облику, док одсуство граничног сегмента у српском језику омогућава да се ситуација представи као структура. Ипак, као преводни еквиваленти фразних глагола са теличном партикулом *off* у прогресивном облику могу се јавити имперфективни глаголи са теличним префиксима, тј. имперфективни глаголи (активности) настали секундарном имперфективизацијом.

Овако постављен оквир истраживања не само да омогућава анализу глагола са партикулама и префиксалних глагола у погледу глаголског вида и типа глаголске ситуације, већ пружа и податке о општим сличностима и разликама енглеског и српског језика.

ИЗВОРИ

- БАРНС, Џулијан. *Историја свейџа у 10 ½ поглавља* (превод на српски Ивана Ђорђевић и Срђан Вујица). Београд: Геопоетика, 2002. [1]
 БАРНС, Џулијан. *Пре но што ме је срела* (превод на српски Зоран Пауновић). Београд: Геопоетика, 2002. [2]
 БАРНС, Џулијан. *Троје* (превод на српски Ивана Ђурић-Пауновић). Београд: Геопоетика, 2002. [3]
 БАРНС, Џулијан. *Љубав, ишод*. (превод на српски Ивана Ђурић-Пауновић). Београд: Геопоетика, 2002. [4]
 БАРНС, Џулијан. *Ариџур & Џорџ* (превод на српски Ивана Ђурић-Пауновић). Београд: Геопоетика, 2006. [5]
 БАРНС, Џулијан. *Није то ништа сипрашно* (превод на српски Иван Филиповић). Београд: Геопоетика, 2008. [6]

*

- BARNES, Julian. *Before She Met Me*. London: Picador, 1986. [7]
 BARNES, Julian. *Talking It Over*. London: Picador, 1992. [8]
 BARNES, Julian. *A History of the World in 10 ½ Chapters*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. [9]
 BARNES, Julian. *Love, etc*. London: Jonathan Cape, 2000. [10]
 BARNES, Julian. *Arthur & George*. London: Jonathan Cape, 2005. [11]
 BARNES, Julian. *Nothing to Be Frightened Of*. London: Jonathan Cape, 2008. [12]

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛИЋ, Александар. *Ошћџа лингвистџика. О језичкој љриподи и језичком развџџку*. Књџга I и II. Нови Сад: Будућност, 1998.
 СТАНОЉЧИЋ, Живојџн, Љубомир Поповић. *Грамаџџика срџскоџа језџка*. Београд: Завод за уџбенџике и наставна средства, 1997.
 СТЕВАНОВИЋ, Михаџло. *Савременџи срџскохрватџски језџк. Грамаџџичџки сџстџеми и књџжевно-језџичџка норма*. Београд: Научна књџга, 1989.

*

- ANASTASJEVIĆ, Ksenija. *Dvočlani glagol u savremenom engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 1968.
 BRINTON, Laurel J. Verb Particles in English: Aspect or Aktionsart? *Studia Linguistica* 39 (1985): 157–168.
 BRINTON, Laurel J. *The Development of English Aspectual System*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
 CCD: *Collins Cobuild Dictionary of Phrasal Verbs* (ed. Sinclair John). Glasgow: Collins Publishers, 1990.
 COCHRANE, Nancy. Some Problems in the Representation of Verbal Aspect Pairs in the Lexicon. Rudolf Filipović (ur.). *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika*, II. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1978, 101–139.
 COMRIE, Bernard. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
 FILIPOVIĆ, Rudolf. *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika*, II. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1978.

- LDC: *Longman Dictionary of Contemporary English* (ed. Procter Paul). Essex: Longman Group Limited, 1978.
- LED: *Longman English Dictionary*. <<http://www.ldoceonline.com>> септембар – децембар, 2012.
- NOVAKOV, Predrag. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije, 2005.
- OPV: *Oxford Phrasal Verbs Dictionary* (ed. McIntosh Colin). Oxford: Oxford University Press, 2010.
- RIĐANOVIĆ, Midhat. *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbocroatian*. Cambridge, MA: Slavica Publishers, 1976.
- SMITH, Carlota. *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991.
- VENDLER, Zeno. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press, 1967.

Anica Glodović

PARTICLES IN ENGLISH AND PREFIXES IN SERBIAN: ANALOGIES AND DIFFERENCES

S u m m a r y

This empirical study starts with the question: which are the generalizations we can draw about the impact that the particle *off* can have on the aspectual and aktionsart structure of the English verbs they combine with? The scope of this research also includes the systematic checking of syntactic conditions that can influence the particle's impact on the English lexical verbs. Considerable attention has been paid to whether or not the particle has a telicizing effect (i.e. the effect of evoking an intrinsic endpoint) on the event expressed by the verb. Then a contrastive analysis is carried out, checking the supposed linguistic similarity between the English particle and its matching prefixes in Serbian verbs in order to deduce whether they mark telic and/or perfective aspect. The analysis is performed on a corpus of modern British novels and their Serbian translations so that it can reflect the contemporary state in this field. The analogy between the particle *off* and its equivalent Serbian prefixes is their mutual telic nature. In the Serbian tense system, aspect and aktionsart categories are determined on the morphological level and the Serbian prefixes marking telic aktionsart indirectly mark perfective aspect. Also, telicity blocks the imperfective aspect, except for the prefixed verbs formed by secondary imperfectivization. Unlike in Serbian the particle *off* only marks telic aktionsart (but not perfective aspect) and that quality is liable to change on the phrase and clause level. Telicity does not block progressive verb forms in English. This study only partially addresses the complex issue of how the properties of the particle *off* and its equivalent Serbian prefixes are linked to the aspectual and aktionsart structure of verbs. This linguistic field offers a wide variety of research possibilities and some of the mentioned theoretical implications are yet to be subjected to close scrutiny. It also provides empirical data about analogies and differences between English and Serbian in general.

Универзитет у Крагујевцу
Природно-математички факултет
Катедра за општеобразовне предмете
Радоја Домановића 12, 34 000 Крагујевац, Србија
glodjovicanica@yahoo.com

IN MEMORIAM

ПРОФЕСОР ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ

(19. IX 1929 – 30. VI 2012)

*Ойрошѣј и скица за ѿорѣи**

У послу је професор Јован Јерковић био тих и скроман, истрајан, стрпљив, поуздан, ненаметљив, неужурбан а експедитиван, с вредним и обимним делом; отишао је са овог света без незавршених научних и стручних полова, без дугова према институцијама, којима је посветио свој радни век, према пријатељима и према сарадницима. Личне обавезе је као прави вредни Пречанин ажурно извршавао.

Научним и стѣручним делом оставио је професор Јован Јерковић трајан белег у трима областима.

Прва обласѣ. Он је један од утемељивача важне гране Новосадске лингвистичке школе, која је имала у центру пажње *срѣски језик у ѿредвуковском и вуковском ѿериоду и у времену сѣабилизације срѣског језичког сѣандарда*, заједно са Александром Младеновићем и Јованом Кашићем, с Миливојем Павловићем као претходником, и више млађих следбеника и сарадника са Филозофског факултета у Новом Саду, као на пример Љиљаном Суботић и њеним ученицима, као трећом генерацијом, уз неколико слависта из света. Да поменем, на пример, Питера Херитија из Велике Британије, Кенета Нејлора и Александра Албијанића из Америке, Милана Сурдучког, Канађанина, исељеника из Новог Сада, Јовиног сарадника и пријатеља из младости, Герхарда Невекловског из Аустрије и Финца Јуханија Нуорлуота.

Летимичним увидом у библиографију проф. Јерковића, установићемо да је његово главно интересовање било изучавање путева стабилизације књижевнојезичке норме у поствуковском периоду. Нико, ни пре ни после њега, није темељније ушао у проблем постепене „легализације” и изградње стандарда екавског изговора. Показује се то самим подсећањем на писце и важне личности из српске културе чијим се језиком проф. Јерковић бавио (чиним то претежно према редоследу изласка његових студија): Ђура Јакшић (два прилога), Јаков Игњатовић (неколико прилога и докторска дисертација, објављена као монографија), Богобој Атанацковић (више прилога и

* Реч на комеморацији на Филозофском факултету у Новом Саду, 14. децембра 2012. године.

у крајњем резултату монографија), Платон Атанацковић, Јован Грчић Миленко, Коста Трифковић, Ђура Даничић, Љубомир Ненадовић (више прилога и монографија), Јован Стерија Поповић (издвајам две занимљиве квалификације из наслова о Стеријином језику – прва, „језикословне ситнице”, друга, „језикословне крупнице”), Јован Јовановић Змај. Овај непотпуни списак закључио бих Вељком Петровићем и Бошком Петровићем. Професор Јерковић њихов језик сагледава у релацијама: *језик књижевног дела* (односно других писмена, најчешће писама – аутографа) – *језик средине – стандардни језик дајтог периода*. У овим релацијама посебно су занимљива његова два рада: *Дијалектизми секундарног порекла у језику војвођанских писаца* и *Језик народних умотворина у језику српских писаца у Војводини*. Професор Јерковић се у овим радовима бавио различитим нивоима – од ортографије и правописа до синтаксе, творбе речи и „лексичке слојевитости”. Књига *Језик и писци*, ауторов је избор радова из наведене научне области. Већина студија објављена је у издањима Матице српске.

Друга обласћ. За име професора Јована Јерковића остаће везано увођење учења *језика друштвене средине* у нашим школама, не само у Војводини него у целој претходној Југославији, од припреме универзитетског кадра до практичне реализације на свим нивоима образовања. Признања за то добијали су чешће други него професор Јерковић сам, најпре држава и власт.

Занимљиво је да је он већ у трећој години након дипломирања на Филозофском факултету у Београду објавио два уџбеника из ове области (у коауторству): *Уџбеник српскохрватског језика за VI разред гимназије* (односно II разред учитељских школа) *са мађарским, румунским и словачким наставним језиком* и *Уџбеник српскохрватског језика за VI разред осмогodiшње школе са мађарским наставним језиком*. У различитим варијантама, од тада па до сада, самостално или у коауторству, професор Јерковић је овај део струке пратио стручним и методичким студијама и целим комплетима уџбеничке и приручне литературе за наставу српског језика у школама на свим језицима (бројем већих) националних мањина у Војводини – мађарском, румунском, словачком и русинском. Многа издања су мењана, допуњавана, осавремењавана. Данас је то цела библиотека, којом би се могла поносити и овећа институција.

Трећа обласћ је рад професора Јерковића у припреми *новог правописа српског језика*. Укључивање у радни тим било је условљено колико његовим стручно-научним профилом и статусом на Факултету и на нашој катедри, толико и његовом функцијом у Матици српској. Он је, наиме, баш те 1988. године започео први мандат (од укупно три узастопна – од 1988. до 2000. године) на дужности секретара Одељења за књижевност и језик у Матици српској. А Матица српска је до државног распада и српско-хрватског језичког раскола, иако у национално остетљивим пословима експонирана, остала једина установа прихватљива за све институције и појединце у чијој је надлежности, стручној или политичкој, био језик односно језичка политика. Значајан моменат је свакако био и углед новосадског лингвистичког центра са Ивићима. Мислило се, наиме, да је то прилика да се, иначе добар *Правопис српскохрватског језика* из 1960. године, осавремени, с танком надом да ћемо и у (еуфемистички речено) измењеним околностима – доћи, ако не до зајед-

ничког, а оно бар до нормативно усаглашеног приручника, који неће отежавати међусобну комуникацију четири тада једнојезичне републике. Уз све то, Митар Пешикан је у професора Јерковића имао поверења као човека. У њиховој младости полагали су се тешки испити, плаћало се и тешком робијом и главом!

Рад на правописима нас двојицу је зближио, спријатељио, избрисао, колико то добро васпитање дозвољава, однос између наставника и ђака. Дошли смо дотле да се чујемо и без правих повода и заједничких послова, само толико да попричамо, да се пошалимо, ретко и да се пожалимо на околности и време у којем живимо, али готово увек, без изузетка, да се притврдимо у уверењу да смо обавезни да сачувамо радост сарадње и разумевања на нашој катедри, на нашем факултету и у Одељењу за књижевност и језик у Матици српској, свесни чињенице су нам ове институције и колективи пружили животну шансу која би нам без њих била ускраћена. А многи су то губили из вида.

И следећег петка, када будемо пратили годину коју окончавамо и изражавали жеље за предстојећу – с осећањем одговорности према овој кући, сетићемо се нашег професора, сарадника и пријатеља професора Јована Јерковића, који је знао да је у нашем послу једнако важно помагати у границама својих дужности и моћи, колико и добро желети, знати потиснути личне сујете.

Посебно је тешко нама који се опраштамо од својих професора, сарадника и пријатеља – једног по једног. И чекамо ред! Опраштам се с Тобом, драги Јово, миран и сигуран у уверењу, ако ме гледаш одозго, да знаш да сам те и волео и поштовао. С Тобом је било пријатно разговарати, друговати и путовати. Ти си знао, као ретко који колега и сарадник, својим поступцима, када је то у људском смислу потребно и дозвољено, да избришеш и генерацијске и статусне разлике.

Драги наш Јово, професоре и пријатељу – почивај у миру!

Мајло Пижурица

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

matopizurica@eunet.rs

ОСМА МЕЂУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА ИЗ БАЛТО-СЛОВЕНСКЕ
АКЦЕНТОЛОГИЈЕ / 8TH INTERNATIONAL WORKSHOP
ON BALTO-SLAVIC ACCENTOLOGY (6–8. јула 2012, Нови Сад, Србија)*

Основана у Загребу 2005. године, међународна „путујућа” конференција посвећена балто-словенској акцентологији свој осми рођендан (2006 – Копенхаген, 2007 – Лајден, 2008 – Шајбс, 2009 – Опава, 2010 – Вилњус, 2011 – Москва) прославила је на Филозофском факултету у Новом Саду, окупивши еминентне акцентологе из земље и иностранства (Албанија, Аустрија, Данска, Јужна Кореја, Литванија, Румунија, Русија, Словенија, Хрватска, Црна Гора). Довољно је само поменути знаменитог предводника Московске акцентолошке школе, академика Владимира Антоновича Дибоеа. Поред реномираних акцентолога на Конференцији су учествовали и млађи, домаћи и иностранци, научници, који управо на оваквим скуповима граде и јачају свој научни идентитет и кредибилитет.

У току тродневног заседања одржано је осам сесија. Рад скупа се све време одвијао у Кино-сали Факултета „Зоран Константиновић”. На тај начин било је могуће слушати излагања свих референата, што је допринело врло живој и плодној дискусији, која се одвијала након сваке презентације рада. Језици Конференције били су српски, хрватски, руски и енглески.

Програмски одбор Конференције прихватио је тридесет седам реферата, од којих је саопштено двадесет девет. Осам најављених учесника из здравствених разлога и због неодложних пословних обавеза нису присуствовали овом лингвистичком догађају. Изводи свих прихваћених реферата објављени су у *Књизи ајсџиракаџа*, доступној на сајту Филозофског факултета (http://www.ff.uns.ac.rs/vesti/aktuelno/2012/IWOBA_knjiga_rezimea.pdf). Организатори Конференције планирају публикавање зборника радова представљених на скупу.

На скупу су изложени радови из области синхронијске и дијахронијске акцентологије не само словенских и балтијских језика, стандардних идиома и дијалеката, већ и других индоевропских језика, попут албанског, а закорачило се и у област евроазијске компаративне фонетике и фонологије, чиме је, на наше велико задовољство, скуп „искочио” из својих тематских оквира и добио општелингвистичку, односно типолошку димензију.

У средишту пажње био је, дакле, акценат, који је са синхроног и дијахроног аспекта анализиран у појединим језицима и језичким варијететима, на различитим корпусима, говореном и писаном, савременој и грађи из

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Дијалектолошка исцртаживања српског језика и просјора* (178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

прошлости. Испитане су прозодијске карактеристике одређених слојева лексикона, творбених и граматичких категорија. Разматране су и корелације између гласовних и прозодијских промена, реченичне интонације и акцента, односно прозодије, интонације, метрике и ритмике. У неким радовима дат је поглед на извесне акцентолошке теорије и досадашње интерпретације тих теорија. Понуђена су и нова решења појединих акцентолошких проблема. Урађене су и синтезе досадашњих истраживања одређене проблематике, које су у ери наталожених научних информација све неопходније. Неки радови наставак су ауторових полемика са другим научницима.

Истраживања су била ујелингвистичка и макролингвистичка – у обзир су узимани пре свега културно-историјски и друштвени чиниоци језичких промена. У анализи корпуса примењиване су и методе експерименталне фонетике и мерења дескриптивне статистике, што фонетско-фонолошким истраживањима даје далеко већу егзактност.

На свечаном отварању Конференције присутнима су се обратили проф. др Ивана Живанчевић-Секеруш, тадашњи продекан за међународну сарадњу Филозофског факултета у Новом Саду, проф. др Павле Секеруш, проректор за међународну сарадњу Универзитета у Новом Саду, проф. др Јасмина Грковић-Мејџор, дописни члан САНУ, тадашњи шеф Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, те проф. др Радмило Маројевић, председник Организационог одбора Конференције (Филолошки факултет у Београду).

Првог дана скупа одржане су три сесије. Реферате су саопштили Владимир А. Дибо (Москва): „Балто-славјанска акцентна система и проблема реконструкције просодическе системе индоевропејског праязыка”, Јенс Елмергард Расмусен (Копенхаген): „Views on Balto-Slavic accent: Replying to criticism”, Хајнер Ајхнер (Беч): „On ‘van Wijk’s rule’: A new theory explaining the metatony in and the optional enlargement of Old Slavic aorist forms as well as the distribution of past participles in *-t-* and *-n-*”, Вања Станишић (Сеул): „О евроазијским карактеристикама праиндоевропског вокалског система”, академик Кољец Топали (Тирана): „Historical features of accent in Albanian”, Михаил Ослон (Москва): „Нагласак у прациганском језику”, Надежда Јовић (Ниш): „О акценту у *Хиландарском медицинском кодексу* (XVI век)”, Мате Каповић (Загреб): „Iz povijesti slavenske i štokavske/čakavske/kajkavske akcentuacije”, академик Горан Филипи (Копер): „Pitanje istarske apsolutne koine” и Драгана Новаков (Београд): „Неке напомене о акценту у српском књижевном језику у интерпретацији Вука Караџића”.

Другог дана скупа биле су организоване четири сесије. Радове су изложили Радмило Маројевић (Београд): „Прозодијска, интонациона и версолошка интерпретација Његошевог спјева *Луча микрокозма*”, Сениша Хабијанец (Загреб): „Akcentuacijsko-metrička analiza hrvatskoga prepjeva staročeške *Kunhutine molitve*”, Александра В. Тер-Аванесова (Москва): „Ударение производных существительных мужского рода в восточнорусских говорах”, Дијана Турковић (Загреб): „Neke razlike između standardne i akcentuacije najvećih hrvatskih gradova”, Алексеј Андронов (Санкт Петербург): „Accentological theory in Paul Garde’s works (with reference to Lithuanian): 1965–2012”, Алјуља Јубани (Тирана): „Acoustic features of the accent in the Albanian language”, Евалдас

Швагерис (Вилњус): „Acoustic features of tone in Latvian dialect in Lithuania”, Аста Казлаускијене (Каунас): „Статистические закономерности акцентуации современного литовского языка”, Михај Н. Радан (Темишвар): „О акценту најархаичнијих српских говора у румунском Банату (карашевски, свињички и банатскоцрногорски говори)”, Жарко Бошњакловић (Нови Сад): „Фазе и резултати балканизације прозодијског система у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Срба у Румунији”, Ивана Полдруго (Пула): „Naglasak u posuđenicama iz istromletačkih govora u labinskoj cakavici”, Барбара Буршић-Ћудичи (Пула): „Mjesto naglasaka u hrvatskim posuđenicama u istriotskim govorima Istre”, Миодраг Јовановић (Никшић): „Једна староцрногорска акцентска иновација”, Бонифас Стунца (Вилњус): „The accentuation of denominal suffixed verbs in Lithuanian dialects”, те Довиле Тамулајтијене (Вилњус): „Возможные реликты в акцентуации литовских суффиксальных гидронимов”.

Трећег дана скупа одржана је једна сесија. Излагање су имали Голуб Јашовић (Косовска Митровица): „Дијалекатски текстови Широког Косова и Косовског Поморавља и њихов акценат”, Гордана Драгин (Нови Сад): „Варијантност неких акценатских ликова у говорима Студенице”, Давид Мандић (Пула): „Naglasni sustavi jugozapadnoga istarskoga dijalekta”, те Дејан Средојевић (Нови Сад): „Утицај реченичне интонације на реализацију новоштокавских акцената”.

Конференцију су затворили проф. др Радмило Маројевић и проф. др Јасмина Грковић-Мејџор.

Судећи по садржају последњег одржаног скупа, на потоњим можемо очекивати још интензивнија и разноврснија истраживања веза (тзв. интерфејсова) фонетско-фонолошког и других, из угла структуралне лингвистике посматрано, језичких нивоа, уз узимање у обзир целокупног екстралингвистичког контекста. Јер управо је будућност лингвистике, према речима појединих лингвистичких профета (RADOVANOVIĆ 2003³: 280), *контекстуална лингвистика*. Интересантно би, на пример, било утврдити, описати и објаснити корелације између одређених прозодијских и лексичко-семантичких промена.

Следећа конференција требало би да се одржи 2013. године у Пули, те користимо ову прилику да организаторима пожелимо срећан рад. Надамо се још богатијем и квалитетнијем програму.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003³.

Данка Урошевић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ћинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dankamejl@yahoo.com

РАЗМАТРАЊА О ЈЕЗИКУ ИВЕ АНДРИЋА

(Симпозијум „На Дрини ћуприја”, 4–6. октобар 2012, Вишеград)

Обележавајући 120 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића, научници из 11 земаља окупили су се у Вишеграду поводом научног скупа чија је тема роман *На Дрини ћуприја*, тј. његове језичке и књижевне вредности. Међународни симпозијум, пети по реду, одржао се први пут у Вишеграду, у оквиру међународног пројекта „Andrić-Initiative: Ivo Andrić u evropskom/europskom kontekstu”, док су се претходна четири одржала у Грацу. Предвиђено је да пројекат траје у периоду од 2007. до 2015. године. Поменути пројекат под окриљем је Института за славистику Универзитета „Карл Франц” у Грацу, међутим главни иницијатор тога подухвата је универзитетски професор др Бранко Тошовић, иначе запослен на Институту у Грацу.

У првој фази (2007–2008) анализирана је тема „Иво Андрић: Грац – Аустрија – Европа”. Резултати су изложени на првом симпозијуму и објављени у истоименом зборнику. Током трајања симпозијума обележено је место Андрићевог боравка у Грацу, постављена је биста испред зграде Института, и откривена спомен-плоча на кући у којој је Андрић становао током докторских студија и у време свог службовања у Генералном конзулату Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и (1923–1924).

У другој фази (2008–2009) разматран је Андрићев грачки опус (1923–1924), у трећој Андрићев аустроугарски период (1892–1922), а у четвртој Андрићев период у сенци двају светских ратова (1925–1941). Сваку фазу пројекта пратило је објављивање зборника радова са симпозијума и других пратећих публикација (монографија, брошура и др.), као и израда одговарајућег електронског корпуса.

На последњем симпозијуму, на тему језичких особености романа *На Дрини ћуприја* учествовао је двадесет један референт. Реферати се тематски могу поделити на оне који се баве невербалном комуникацијом (Д. Митровић), говором Андрићевих ликова (дијалекатски ниво: Е. Алић, С. Ледић), најбројнији су они који су се бавили синтаксом (Марина Николић, С. Танасић, Милка Николић, Г. Штрбац, И. Антонић, Н. Арсенијевић), неки су се бавили концептуализацијом (С. Слијепчевић), лексикологијом (Г. Штасни, М. Спасојевић, З. Ћоралић – А. Смајловић), и, на крају, проблемима превођења романа са српског на македонски (М. Каранфиловски), немачки (А. Вониш, Ф. Либман, Т. Дедић), мађарски (Д. Звекић Душановић, Е. Андрић), француски (В. Јовановић). У начелу, реферати су се, посредно или непосредно, бавили лингвостилистиком; из различитих углова посматране су различите језичко-стилистичке појаве: градација – М. Николић (синтаксичка градација), метонимија – С. Слијепчевић (когнитивистички аспект), Г. Штасни (лексиколошки), симбол – Ј. Тешић.

Језичка секција приказана је кроз појединачне реферате, по редоследу излагања. Давање већег простора појединим рефератима резултат је личног интересовања аутора овога приказа, а не субјективне процене квалитета.

Данка Митровић се бави комуникологијом, прецизније, из свог истраживања *Невербална комуникација у роману „На Дрини ћурџија”* изоставља језик, а посвећује се невербалној комуникацији. То ради на неколико нивоа: на нивоу вокалне експресије, кинезичких и проксемијских знакова итд. Вршећи анализу невербалне комуникације по поглављима, Д. Митровић, закључује да су бројни невербални елементи обилато коришћени у роману, посебно у говору ликова (дијалозима), где су заступљена она која припадају паралингвистичким средствима. Недоследно се употребљавају екстралингвистички елементи, док су проксемијски знакови ређе заступљени. Недостатак реферата могао би бити коришћење застареле литературе, која, по ауторкиним речима, потиче из 60-их и 70-их година прошлог века.

Сања Ледић је свом реферату *Говор Андрићевих ликова у роману „На Дрини ћурџија”* придружила истраживање Елмедине Алић, која није присуствовала скупу. И Ледић и Алић истраживале су говор Андрићевих ликова у роману *На Дрини ћурџија*, с тим да је прва анализирала фонетске, а друга морфолошке и синтаксичке карактеристике. Анализирани су дијалози, а у следећем кораку вршено је поређење између говора јунака и дијалекта којим се говори у данашњем Вишеграду. Такво поређење може бити занимљиво, посебно с те стране што дијалекат или начин говора јунака има често стилгену функцију, међутим компаративни метод овде није одговарајући, имајући у виду да се савремени говор Вишеграђана умногоме разликује од говора Андрићевих јунака, па тако није јасно на основу чега ауторке установљавају шта је терцијум компарационис, тј. заједнички елемент таква поређења, пошто је јасно да ту не може бити речи о нормативном поређењу.

Радам *Синтаксичка градијација у роману „На Дрини ћурџија”* (лингвистичка анализа) Марина Николић полази од претпоставке да се, пошто се ради о специфичном литерарном поджанру, у роману неће наћи велики број синтаксичких (али и других) градијационих конструкција, чак и оне које се буду јављале имаће у мањем степену функцију фигуре, дакле експресивну функцију, већ ће имати аргументативну, дескриптивну и друге функције. Након анализе закључује се да уколико субјективни, експресивни израз у градијационим синтаксичким конструкцијама постоји, он је у комбинацији са неким другим средством: елементима из народног језика (пословицама, фразеологијом), другим стилским фигурама (хиперболом или метонимијом) или стилистичком и/или текстуалном градијацијом.

За разлику од претходног реферата М. Николић која фигуре посматра као стилска средства, у реферату Светлане Слијепчевић *О метонимијским формулацијама у роману „На Дрини ћурџија”* фигуре се посматрају као когнитивни механизми, као механизми мишљења. Предмет реферата је метонимија, а циљеви су анализа метонимијских формулација којима се Андрић служи у роману. Анализа је вршена на основу когнитивистичких теорија и методологија, што је занимљив и нови угао посматрања Андрићевог језика.

Тема декомпоновање глагола није нова у србистици. Напротив, била је врло популарна последњих тридесетак година. Али, и поред тога, она није

исцрпљена; нова истраживања доносе неке нове податке, другачији углови посматрања доносе другачије закључке, или, у најмању руку, дају повода за дискусију. Такав један рад је реферат Срете Танасића *Декомпоновање глагола у роману „На Дрини ћуприја”*. Аутор је дуго година заинтересован за проблеме номинализација, декомпоновања и сродних појава. У реферату износи закључке да се у зависности од варирања регистра и подстила, мења и језик писца, па тако у првом делу романа, где се описују давнашња времена и који има једну историјску димензију, има упадљиво мање декомпонованих глагола у односу на крај романа. У последњим поглављима, који обрађују теме из 20. столећа, језик је савременији, теме су модерније, а сразмерно с тим расте и број декомпонованих израза. Нови начин живота доноси и нови начин изражавања. Међутим, остаје отворено питање колико се декомпоновање глагола у (савременом) језику и даље може посматрати као специфичност тзв. специјалних функционалних стилова, по терминологији Милорада Радовановића, или се пак та појава јавља и у другим стиливима српског језика.

Реферат Милке Николић *Синтаксичко-семантички и једноставни поредбених конструкција у роману „На Дрини ћуприја”* Ива Андрића даје преглед поредбених реченичних и нереченичних конструкција. Ауторка прави у литератури већ познату дистинкцију између поредбених конструкција са значењем једнакости и поредбених конструкција са значењем неједнакости. За српску лингвистику један структурно-семантички опис поредбених конструкција јесте значајан, но, нажалост, Милка Николић користи Андрићев текст романа *На Дрини ћуприја* само као језички корпус, не дајући никакве друге информације, попут на пример, стилских и функционалних вредноста поредбених конструкција, однос између поређења као стилске фигуре и поређења као граматичке, синтаксичке форме и сл.

Предикативни атрибут је предмет реферата Гордане Штрбац *Предикативни атрибут у роману „На Дрини ћуприја”*. Ауторка описује структурне, синтаксичко-семантичке особености предикативног атрибута с тим да на крају даје напомену и о функционалним вредностима овог језичког средства, попут функције кондензатора, средства за језгровито, сажето казивање. Међутим, из многих примера се може видети да Андрић предикативни атрибут не користи само као кондензатор или с циљем језичке економије, већ и као средство варирања исказа, што би могла бити једна напомена.

Ивана Антонић се у реферату *Адвербијална темпорална дешавања у Андрићевом роману „На Дрини ћуприја”* бави временским прилозима који су најфреквентније формалне јединице за изражавање временског значења. Прилози могу бити временски индикатори на нивоу реченице и на нивоу текста, и, иако се у неким случајевима значење и функција њихова поклапају, често се дешава да се у таквим различитим контекстима различито и понашају. Ауторка коористи различите методолошке поступке и средства, користи Гралис корпус, али врши и пилот истраживања, насумично одабраних делова романа, и на тај начин открива нове резултате. Реферат представља само уводни поступак у даља истраживања лексичке темпоралне детерминације.

Нада Арсенијевић се у свом реферату *Детерминациони 'лако' и 'тешко' у роману „На Дрини ћурџија”* бави детерминацијом. Занимљиво је тумачење појма мере (или, другачије речено, норме) што је појам који се прилично често истражује у савременој лингвистици.

Реферат Ирине Иванове *Концепти 'слајка тишине' и 'турских времена' у Андрићевом роману „На Дрини ћурџија”* представља културолошку студију. Бави се појмом 'слатке тишине', особинама и понашањем муслимана, карактеристикама тзв. турског доба у роману.

Наредна два реферата, Гордане Штасни *Семантичка реализација лексема око у роману „На Дрини ћурџија”* и Марине Спасојевић *Антропонимија у Андрићевом роману „На Дрини ћурџија”* баве се лексиколошким јединицама заступљеним у роману. Док се Г. Штасни бави семантиком лексема око у различитим реализацијама (контекстима), њеним семама, значењским компонентама, реализације кроз метонимију и сл., Марина Спасојевић проучава ономастику. Прецизније речено, бави се антропонимским формама, проучавајући их са различитих аспеката, на основу: порекла, етимологије, времена настанка, значења, симболике и др. Значај овог реферата је, пре свега, историјско-фактографски, али не само то. Богат антропонимијски материјал је имао за циљ да веродостојно пренесе слику једног времена и људи у њему, судар култура и светова, њихова прожимања и прилагођавања, а закључак реферата је да је Андрић избором типичних и честих имена својих јунака доприносио документарности и аутентичности својих казивања.

У реферату *Симболика боја у роману „На Дрини ћурџија”* ауторка Јелена Тешћих посматра боје које су заступљене у роману, покушавајући да одгонетне све семантичке нијансе у одређеним њиховим употребама. То понекад чини лаички и по осећају или претпоставци, те може изгледати да је у питању ненаучни метод. Међутим, занимљивост теме, и добра интуиција младе лингвисткиње воде истраживање у добром правцу.

Последња група радова (Максим Каранфиловски, *„Моситой на Дрина” на македонски језик*, Арно Вониш, *Шта је нејреводљиво у роману „На Дрини ћурџија”*, Франческа Либман, *Контрасивна лингвистичка анализа њемачког пријевода Андрићевог романа „На Дрини ћурџија”*, Тајда Дедић, *Превод говора Андрићевих ликова у роману „На Дрини ћурџија”*, Зринка Ћоралић–Адна Смајловић, *О тишинама у књижевном дјелу Иве Андрића „На Дрини ћурџија”*, Душанка Звекић Душановић, *Мађарски еквивалентни глаголских прилога у Андрићевом роману „На Дрини ћурџија”*, Едита Андрић, *Превод романа „На Дрини ћурџија” на мађарски језик*, Вера Јовановић, *Еквивалентни перфекти у преводу „На Дрини ћурџија” на француски језик*) бави се проблемима превођења романа *На Дрини ћурџија* на различите европске језике: македонски, немачки, мађарски и француски.

Оно што је најтеже за превођење (или, што је у свом реферату рекао А. Вониш, непреводиво) подједнако је у свим језицима: описивање односа између две традиције и културе – источне и западне, затим подробнија карактеризација и описивање ликова, преношење древне оријенталне атмосфере, изражавање посебних емоција и на крају – преводи реалија које су најчешће у оригиналу именоване турцизмом (оријентализмом), као и проблем превођења оријентализама у целини. Потешкоће се јављају и у још неким ситуа-

цијама, приликом превода дијалога и говора ликова, па с тим у вези посебно је осетљиво превођење псовки, клетви, поштапалица, узречица, фразема и некњижевног говора – дијалекта, грешака у говору странаца јунака и сл., о чему подробно говори Т. Дедић.

Језичке секције на којима се износе резултати истраживања Андрићевог језика традиционално су квалитетне. Оно што их одликује јесте висока научна компетенција излагача, иновативна истраживања и значајни резултати, људска и научна толеранција из које проистичу добре и плодне дискусије.

Значај који имају симпозијуми у оквиру пројекта *Андрић-иницијатива* лежи у томе што ти сусрети чине много у остваривању комуникације и контаката међу научницима из разних средина и земаља, у успостављању сарадње међу универзитетским центрима и институтима, свеопштем развоју лингвистичке науке и науке о књижевности (али и другим друштвеним и хуманистичким наукама) и, на крају, у популаризацији дела Иве Андрића, нашег јединог нобеловца.

Марина Николић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs

НОВИ СЛАВИСТИЧКИ ЧАСОПИС:

Slovēne. International Journal of Slavic Studies. Словѣне.

Международный журнал по славистике. First issue / Первый номер (2012, 1).

Institute for Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences, Moscow.

Институт славяноведения Российской академии наук, Москва, 274 стр.*

Права је реткост у академском животу да се појави нови стручни часопис са знатним међународним амбицијама, и који при томе издаје тако значајна научна установа од прворазреднога угледа, какав је Славистички институт Руске академије наука у Москви. При томе са угледним и релативно младим уредништвом с међународном афирмацијом (најближе поређењу јесте вишедеценијско /1952–/ излажење академијског филолошког часописа *Вопросы языкознания*, Институт языкознания). Слободно бисмо одмах могли рећи, након више од пола века – у питању је ново ојачање славистичке науке у времену планетарном које није нимало повољно за њу (јер „златно доба” лингвистике и са њом славистике, као да је прошло). При том наука славистичка доиста ретко овако нешто доживљава, те се можемо, ми лингвисти-слависти, овим поводом само радовати. И надати се континуитету редовнога излажења овог часописа (двема свескама годишње, и у папирној и у електронској верзији његовој), разуме се. Часопис је посвећен студијама славистике, тачније, разноврсним аспектима и подручјима (гранама) славистичке филолошке науке и суседних области знања – међу којима се посебна пажња ставља на балтичке и балканске студије, те на шири ареални и типолошки контекст. Радови се двоструко рецензирају – на међународном нивоу. Прилози се штампају, осим на руском, и на другим словенским и – нарочито пожељно – на „главним” европским језицима (енглеском, немачком, француском и др.). Часопис је у том смислу заинтересован за руску и словенску, те „источноевропску” и „западну” („западноевропску” и „северноамеричку”) филолошку традицију и савремена збивања. Главни уредник часописа јесте Ф. Б. Успенский. Уредништво његово чине: Марија Йовчева, Ангел Николов, Искра Христова-Шомова (Бугарска), András Zoltán (Мађарска), Marcello Garzaniti (Италија), Roland Marti, Björn Wiemer (Немачка), П. М. Аркадьев, А. И. Грищенко, О. М. Желтов, В. М. Живов, Р. Н. Кривко, М.

* Овај прилог представља део рада у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка исцртавања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

М. Макарец, Ф. Р. Минлос, А. М. Молдован, С. Л. Николаев, Т. В. Рождественская, А. А. Турилов, Б. А. Успенский (Русија); Robert Romanchuk, Alan Timberlake, William Veder, Alexander Zholkovsky (САД), Јасмина Грковић-Мејдор, Татјана Суботин-Голубовић (Србија), Jos Schaecken (Холандија); Милан Мињаљевић, Мате Каповић (Хрватска), Вацлав Чермак (Чешка). Садржај прве свеске првога годишта овога часописа чине:

Ч л а н ц и :

Jasmina Grković-Major (Novi Sad): *On Proto-Slavic Oath Formulas* (7–26).

Ауторка у овом чланку разматра обрасце (формуле) заклинања типа „стојати чврсто”, „држати чврсто”, широко заступљене у старим мировним уговорима. Корпус за ово истраживање су биле старосрпске повеље писане народним језиком, у поређењу са одговарајућим налазима у староруском. У крајњем је ауторкин циљ да реконструише могућну прасловенску структуру која стоји испод ове формуле – и језички и концептуално: **stojati tvrdo / krěpko vь / na kletvě (kъ) komi, *držati tvrdo / krěpko kletvō (kъ) komi*. И српски и руски језички материјал из повеља показује варијацију и лексичку, и творбену, и синтаксичку – али не и семантичку: етимологија базичних лексичких конституената тих структура (**stojati, *držati, *tvrdo, *krěpko*) сугерише семантику непокретности, постојаности, непроменљивости, чврстине, здравља, снаге, при чему је „држати” само транзитивна везија за „стојати” (а у основи су у питању културом мотивисане базичне, праиндоевропске /и не само индоевропске/ концептуалне метафоре за апстрактније „постојати”, „имати”). Са уверењем да је простор између домена физичког и менталног, те конкретног и апстрактног фазичан (барем градуелан) и синхронијски и дијахронијски гледано (што би у крајњем као својство вредело и за људски језик и за људско мишљење уопште). С друге стране виђено, језичке формуле дубоко су укоренење у концептуални свет човеков, те преживљавају и крупне промене у културним кодовима (типа христијанизације), макар као фразеологизоване језичке јединице. Стога се овде посматрани обрасци чувају и у руском и у српском, преко средњовековља, па све до данас: „*držati X (reč, obećanje, veru); sderžat' X (dannoe slovo, kljatvu), stojat' na X = tvrdo deržat'sja X (ubeždenija, mnenija)*”. Као и обично што бива, темељан поглед у прошлост објашњава нам многу језичку садашњост.

Maxim M. Makartsev (Moscow): *Towards Common Balkan Lexical Evidential Markers* (27–51).

У овом прилогу реч је о лексичким маркерима семантичке категорије евидентности (уз само овлашно обазирање на граматичке маркере евидентности и на њихово корелирање са оним лексичким; рецимо у случају македонског формалног разликовања „доживљене” и „недоживљене” прошлости) – у савременом бугарском, македонском и албанском језику, са увидом у разговорни књижевни идиом и дијалектизме, а уз освртање и на одговарајуће еквиваленте у другим јужнословенским језицима и њиховим дијалектима (поглавито, истина спорадично сасвим – у српском, при том нејасно да ли се у том случају мисли на дијалекте и на које). Истраживање се заснива на опажању да у посматраним језицима, иако члановима балканског језичког

савеза, исти или слични језички маркери могу бити заједнички, будући да им је и етимологија иста, но им при том значења нису обавезно једнака (што чини знатну потешкоћу преводиоцима у смислу „лажних пријатеља/парова”). Евидентност се код овог аутора схвата у значењу извора информације, без обавезног одношења и према говорниковом уверењу о њеној (не)поузданости. Анализирани лексички маркери евидентности у посматрана три језика: *божем, detek, gjoja, сјоред, наводно, као (да)*, и др. У само тих неколико случајева имамо могућност да исти или сличан лексички маркер евидентности сретнемо у барем два посматрана језика односно дијалекта.

Anna A. Pichkhadze (Moscow): *Subject of Subordinate Clause as Object with Verbs of Perception, Thought, and Communication in Old Russian* (52–60).

У овом прилогу ауторка разматра староруске конструкције с глаголима „перцепције, мишљења и комуникације” – у случајевима када се њихов једини семантички аргумент остварује синтаксичким конституентима типа објекат или финитна субординирана клауза. При том им је главни аргумент такође нека предикација, у различитим синтаксичким остварењима, као директни објекат, чија се предикација остварује различитим номиналним, у сваком случају нефинитним глаголским формама. Тако да су резултирајуће конструкције двоструки акузатив, акузатив праћен партиципом, или акузатив праћен инфинитивом. При томе модел с субординираном клаузом тежи да потисне остале (нефинитне) глаголске могућности (при чему субјекат субординиране клаузе кореспондира са објектом главне клаузе). Описано стање у староруском ауторка доводи у везу с општим индоевропским процесима, налазећи кореспондентне ситуације у живим европским језицима, немачком, француском, шпанском, талијанском, али и у латинском и старогрчком. При томе се староруска конструкција са субјектом субординиране клаузе као објектом главног глагола не види као књишка појава, будући да се примарно налази у оновременим хроникама.

Olga V. Mitrenina (St Petersburg): *The Syntax of Pseudo-Correlative Constructions with the Pronoun **kotoryj** ('which') in Middle Russian* (61–73).

Ауторка се у овом чланку бави „псеудокорелативима” на случају учесталог појављивања, у старо- и средњоруском језику, заменице *коѿорѿй* – у иницијалној клаузи реченичног комплекса. Са тезом да се у таквим синтаксичким конструкцијама ради не о појави релативне заменице (на шта би упућивала актуелна руска ситуација), него да је у питању неодређена заменица – као у актуелним руским случајевима са *некоѿорѿй, кое-какой, кое-куда, кое-когда, кое-кѿю*. Ти „псеудокорелативи” у средњоруском последица су једне међуфазе у развоју руског језика у којој није био завршен процес граматикализације којом је форма *коѿорѿй* трансформисана из неодређене у релативну заменицу – што је онда последично узроковало и трансформисање одговарајуће сложене синтагматске у сложену реченичну структуру. Истраживање је спроведено на узорку писаних споменика од 9. до 18. века (у савременом руском појава „псеудокорелатив” везује се, истина спорадично, за нестандартни разговорни или дијалекатски говор).

Philip R. Minlos (Moscow): *Slavic Relative što / co between Pronouns and Conjunctions* (74–91).

У чланку се анализирају словенске релативне конструкције са сродним инваријабилним лексемама што су пореклом из прасловенског **čьto/čьso*, типа руског *что*, српско-хрватског *што*, чешког и пољског *co*, словачког *čo*, и сродних савремених словенских могућности. Са идејом да је првобитна полисемичност те заменичке форме (као функционално упитне, неодређене, или релативне) каснијим развојем морфосинтаксички диверсификована. Наиме, тек ће процес граматикализације накнадно произвести појављивање различитих морфосинтаксичких могућности с овом почетном прасловенском инваријабилном прономиналном лексемом. При развоју који је ишао од заменичке вредности ка функцији комплементизатора (и везничке улоге релативизатора). Посматрана форма у словенским језицима данас показује две могућности лингвистичке интерпретације, неједнако фреквенцијски и структурно заступљене у различитим словенским језицима: (1) у питању је лексема по обрасцу заменичке, тзв. „само *што*” (нпр. *новац што смо љику-или /за њу сврху/*), (2) у питању је лексема по обрасцу везника, тзв. „*што* + заменица” (нпр. *!...! љосебним љисмом што су ља звали сад љољовицом сад љаљољицом*).

Вернер Лефелдт (Гёттинген): *Карл Генрих Мајер: последний славист Альбертины* (92–99).

У питању је биографско-библиографски преглед живота и рада слависте Карла Хајнриха Мајера (Karl Heinrich Meyer, 1890–1945), „последњег немачког слависте” са Кенигзбершког универзитета, чак „последњег професора тога универзитета” (Albertus-Universität Königsberg /1544–1945/), „чији је живот био трагично окончан” у последицама краја другог светског рата. Занемарен и из ненаучних разлога подоста заборављен, сматра се сада, у питању је у филолог слависта из добре лајпцишке школе Карла Бругмана и Августа Лескина, чија је докторска дисертација о предлозима у бугарском као супститутима за падежну флексију, побудила и пажњу и дискусију у славистици и индоевропеистици свога времена. Истиче се нарочито живо и темељно Мајерово занимање за јужнословенске филолошке теме, за сербо-кroatистику уопште, те посебно за старословенско-грчке лексичке паралеле, за чакавштину, али и за филолошку проблематику у лужичкосрпском, као и за руску књижевност и за руски језик (његову историјску граматику, фонетику и акцентуацију), а посебно за словенску и индоевропску интонациону проблематику.

Марина А. Бобрик (Берлин): *Загадочный псалом Макса Фасмера и его биографический контекст* (100–144).

Прилог се заснива на делу текста који је преузет из личног архива чувеног „немачко-руског” слависте Макса Фасмера, који је сачуван у Институту за Источну Европу Слободног универзитета Западни Берлин, а данас је похрањен у Архиву Берлинско-бранденбуршке академије наука (Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften). Ради се о Фасмеровом руком исписаном „загонетном” концепту текста („условно казано у

жанру псалма”), уз његов превод на руски, писаном црквенословенским језиком (чиме овај прилог и почиње), уз приложени факсимил, филолошку анализу и биографско-библиографске коментаре који се тичу Фасмеровог порекла, школовања, основне биографије и филолошког рада у славистици и филолошкој науци уопште. Следи подробна филолошко-текстолошка анализа овог Фасмеровог краткога текста (у поређењу са одговарајућим лутеранским химничним преводима), „мешане графике” (руско-црквенословенске), приближно строго доследне старословенске граматичке норме, лексике, синтагматике и фразеологије слободније третиране. У коментарима, (на основу увида у одговарајућу службену преписку) подробно је обрађен посебно Фасмеров „шведски период” (1947–1949 = време професуре у Стокхолму, након завршетка Другог светског рата, и вишедеценијске професуре у Берлину, те након што му је у бомбардовању Берлина 1944. изгорела комплетна библиотека, скупа са рукописима и картотеком за велики *Етимолошки речник руског језика*).

Роман Н. Кривко (Москва): *Древнеболгарский пласт в ростовской служебной Минее XIII в. (РНБ, Ф. ѱ. I 37) (145–221)*.

У питању је подробна филолошка (графичко-ортографска, граматичка, лексичка и текстолошка) анализа црквенословенског језичког слоја у литургијском, химнографском рукописном корпусу из тринаестог века (мисли се да је у питању превод са грчког из друге половине дванаестог века), на примеру једног преведеног празничног минеја (насталог у ростовској скрипторији првих деценија тринаестог века) што се чува у Руској националној библиотеци у Петрограду. Сматра се да рукопис засведочује старе црте с прелаза из деветог у десети век, „западностаробугарске (старомакедонске)” књижевне праксе тога доба, из које традиције и потичу најстарији химнографски преводи у словенском свету. На основу упоредне филолошке анализе текстова, сматра се да је адаптација „старобугарског химнографског наслеђа кијевском руском узусу” водила „неутралном” црквенословенском језичком узусу на рачун дијалекатске језичке словенске разуђености (тако да овде коментарисани рукопис и не садржи, могућно очекиване, типичне одлике „источнословенске редакције”; напротив, у том погледу наглашеније су оне „западнојужнословенске”). Дobar део ове анализе доноси филолошки коментарисан „старобугарски превод” са грчкога канонског текста *Τάφῳ παρθενობόῳ*. Ова богато коментарисана филолошка анализа доноси податке не само о карактеристикама тога раног словенског превода, већ и његовога грчког оновременог узора. Истовремено, посведочује и тезу о „литургијском плурализму у химнографију Кијевске Русије”.

Амир Капетанович (Загреб): *Многовековье направления в языковой интеграции хорватского общества (222–243)*.

У овом се чланку аутор потрудио да читаоцу представи идеју о хрватском књижевном језику као савременом стандардном идиому који је резултат дугога и сложеноса лингвистичкога и глотополитичкога развоја. Тај је развој ишао замршеним (час једнодијалекатским, час дводијалекатским или чак вишедијалекатским) путевима ка еволуирању стандарднога језика на

основи једнога, штокавскога дијалекта, паралелно са интегрисањем хрватске етничке и друштвене заједнице у нацију (из њених делова што су говорили чакавским, кајкавским или штокавским говорима) – од средњег века наовамо. Ова интеграција тече, судећи према подацима који се дају, тек од XV/XVI века (будући да се за ранији период помињу само споменици писани хрватском редакцијом старословенског, хибридни типом језика и чакавским). Дакле, с једне стране, мултидијалекатска база, а са друге језичка и национална интеграција (поглавито у деветнаестом веку), условљавали су вековима сложеност процеса језичке стандардизације код Хрвата. На крају процеса, монодијалектално опредељење дало је наддијалекатску стандарднојезичку реализацију („хрватску”, односно „српскохрватску”). При том је у овом прилогу наглашено настојање да се лингвистичке чињенице тумаче виђене кроз глотоволитичку призму, при чему је аутор углавном избегао опасност примене познатог механизма којим се актуелне језичке и политичке чињенице и њихове интерпретације подастиру у мање или више дубоку прошлост (поступак иначе толико чест код многих аутора). Ипак чуди што се у попису литературе уз овај прилог налазе искључиво дела из крo-атистике (и то поприлично селективно).

Михаил В. Ослон (Москва): *Орфографија и фонетика Јурија Крижанича* (244–263).

У овом прилогу аутор настоји да на основу ортографских датости из пишчевих главних текстова, реконструише фонетске односно фонолошке одлике дијалекта којим је говорио теолог, филолог и писац Јурај Крижанић у седамнаестом веку. Притом се аутор углавном служи поступцима компарације и реконструкције, без настојања да се трага за аналогијама према данашњој јужнословенској дијалекатској слици. У питању је Крижанићево писање у архаичноме идиому онајближем чакавској дијалекатској бази, са елементима штокавштине и кајкавштине (а са знаковима особито архаичне прозодије). Мисли се да је Крижанић писао углавном мешавином црквено-словенског, руског и хрватског, неком врстом „наддијалекатског општег свода писаног језика у неколико варијаната” (за коју се као филолог залагао). У том смислу он као да је обављао својеврсни језички инжењеринг (савременим терминима казано), стварајући један идиом којему је улога требало да буде општесловенска (а име руско). Рад је методолошки занимљив, па иако не доноси много нових чињеница, већ сама њихова систематизација и интерпретација вишеструко су филолошки корисне.

ПРИКАЗИ:

Milivoj Alanović (Novi Sad): Motoki Nomachi (ed.), *Grammaticalization in Slavic Languages: from Areal to Typological Perspectives*, Saporos: Slavic Research Center, Hokaido University, 2010, 132 p. (264–273).

У питању је приказ једне добро одабране књиге из 2010. године, а приказивач је новосадски лингвиста Миливој Алановић. Књигу о којој је реч приредио је јапански слависта млађе генерације, Мотоки Номачи, филолог-типолог, синтаксичар, већ лепо афирмисан у славистичком свету (амбициозни и вишеструко креативни лингвиста који је у неколико наврата боравио на студијском усавршавању и у Србији, у Београду и Новом Саду, одличан

познавалац и јужнословенске лингвистичке проблематике, и српског језика). Књига која се овде приказује штампана је у већ утемељеној (интердисциплинарној) славистичкој серији којој припада (за њом је следила друга књига истогa приређивача у тој серији: в. Радовановић 2012). Утемељена је као резултат рада на лингвистичким пројектима. А садржи студије о следећој тематици: да ли је Европа лингвистички ареал, језички контакти Германа и Словена виђени кроз процесе граматикализације, граматикализација категорије рода у пољском, функције помоћних глагола у творби старих и нових перфекатских форми у македонском, семантика префиксације у творби српских глагола, уз приказе књига из области лингвистичке типологије и контрастивне граматике.

На радост славистичке читалачке публике нови њен часопис се првим својим бројем показао као добар почетак за наговештај лепе и занимљиве славистичке будућности.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

РАДОВАНОВИЋ, Милорад. О посесији и сродним појавама у јужнословенским језицима. Motoki Nomachi (ed.). *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*. Sapporo: Slavic Research Center – Hokkaido University (Slavic Eurasian Studies, 24), 2011; 8 [непаг] + 1–138 стр. + 4 [непаг]. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LV/1 (2012): 293–299.

Милорад Радовановић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

milard@eunet.rs

UDC 17(049.32)

Tom Ziemke, Jordan Zlatev, Roslyn M. Frank (eds.). *Body, Language and Mind: Embodiment*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007, 460 стр.

Отеловљење (embodiment) је током протеклих неколико деценија постало један од централних појмова когнитивне науке. Значајну заслугу за овакво стање ствари несумњиво имају познати амерички лингвисти Џорџ Лејкоф и Марк Џонсон, зачетници друге генерације когнитивизма, који су делом *Меџафоре према којима живимо* (1980)¹ извршили преокрет са тако-

¹ У ориг. *Metaphors We Live By* – Душка Кликовац наслов преводи као *Меџафоре наше насущне* (Кликовац 2004: 11), али се у овом тексту инсистира на дословном преводу, како би се одржала релација између језика и *живоџа*, односно, *џелесносџи*.

званог *бесџелесно̄* (disembodied) приступа језику (структурализма и генеративне граматике), на нови, *оџеловљени*. У основи овог преокрета стоји схватање да тело у односу са околином на суштински начин обликује когнитивне процесе. Први корак у формирању њихове теорије било је учење о *концепцијалној* (или *појмовној*) метафори, према коме се релације остварене у непосредном телесном искуству преносе на друге области мишљења, структурирајући их, у метафоричком смислу, према сопственим категоријама. Њихово је откриће, дакако, значајно,² али, као што ћемо видети из зборника који представљамо, теорија коју заступају садржи и одређене пропусте, који су довољно значајни да доведу у питање безрезервни ентузијазам са којим поменути аутори често наступају. Пред налетом критике, друга генерација когнитивних лингвиста, са Лејкофом као централним теоретичарем, повлачи се у правцу неуралних истраживања, заснивајући своје аргументе на експерименталним подацима. Овај помак у правцу природних наука доноси могућност обједињења лингвистике и неурологије, али, како не може да избегне структуру хеременеутичког круга, никако није недвосмислен. Зборник о коме је реч, за разлику од зборника *Метафора и мишљење* (GIBBS 2008), поред најновијих достигнућа когнитивне лингвистике и психологије, доноси и одређену критичку дистанцу према овој теорији, покушавајући да је позиционира у шири контекст антропологије, биологије и филозофије.

Уводни текст приређивача Тома Зимкеа и Рослин Френк „Увод: тело еклектично” (Tom Ziemke, Roslyn M. Frank, „Introduction: The body eclectic”, 1–13), поред тога што нас обавештава о датој проблематици, упознаје нас са основном поделом унутар научног поља, која почива на три различита концепта отеловљења, *триивијалном*, *мајеријалном* и *поишћуном* (2).³ Друга генерација когнитивиста, наравно, заступа трећи концепт, према коме телесно искуство учествује у свим процесима мишљења, укључујући и оне најапстрактније. Зборник се састоји из три поглавља: „Историјски корени” (Historical roots, 17–163), у коме се тематизују теоријске поставке отеловљења, „Тело и ум” (Body and Mind, 167–293), које групише нове радове и критичке перспективе на дату област, и „Тело, језик и култура” (Body, language and culture, 297–456), које доноси ставове других дисциплина, као и две студије случаја.

Прво се поглавље отвара текстом једног од оснивача когнитивизма, Марка Џонсона, и његовог колеге Тима Роурера, „Ми смо жива бића: отеловљење, амерички прагматизам и когнитивни организам” (Mark Johnson, Tim Rohrer, „We are live creatures: Embodiment, American Pragmatism and the cognitive organism”, 17–54), који даје основне поставке унутар којих ће се кретати и остали аутори, било да покушавају да их развију или оспоре. Према теорији отеловљења, истичу аутори, когниција почива на пет ставки: еволуцији, релацији организма са околином, потребом за решавањем кон-

² Необичан је, међутим, патос са којим поменути аутори наступају поводом свог открића, будући да је филозофија, најкасније са Ничеом, и његовим раним текстом „О истинитом и лажном у изванморалном смислу”, проблема метафоре била потпуно свесна, те да је о њему већ током осамдесетих, када су Лејкоф и Џонсон написали своје капитално дело, постојала значајна литература (између осталих: BLUMENBERG 1960; BEARDSLEY 1962; ECO 1971; DERRIDA 1972; RICOEUR 1975; DAVIDSON 1978 итд.).

³ Први приступ једноставно пројектује везу тела и когниције, други сматра да је тело значајно за објашњавање сензорномоторних метафора (2).

кретних проблема, одсуством „савршених” решења за дате проблеме и, да-
како, на друштвености и кооперативности људске врсте. Они сматрају да
мишљење није *одраз* стварности, тј. *представа*, већ делање, те се когнити-
визам овог типа развија као строга критика представног, *бесћелесног* схва-
тања мишљења. За разлику од њега, когнитивизам *треба*⁴ да покаже како
мишљење, језик и саме структуре вредности, у свом најкомплекснијем обли-
ку, израстају из тела. Ради постизања овог циља они се позивају на два зна-
чајна појма: *неуралне мапе* (neural map) и *сликовне схеме* (image scheme). На
основу њих аутори објашњавају повезаност сензорномоторног искуства са
мишљењем и језиком, наводећи како оне пружају основу теорији концепту-
алне метафоре. Метафоризована логика телесног искуства мапира и схема-
тизује читаво наше апстрактно мишљење, а како наводе аутори, то је „сва
логика која нам је потребна”.⁵ На самом крају текста они се осврћу и на зна-
чајан проблем социокултурне димензије отеловљења: међусобна *сионџана*
имџиација гестова је, као телесно искуство, кључна за разумевање заједнич-
ких основа симболичких структура. Она није само основ друштвености,
већ и *прекомодалних сликовних схема*, а тиме метафоре и самог језика.⁶ На-
кон читања њиховог текста отвара се читав низ питања, од којих је можда
централно – како можемо да утврдимо да су језичке категорије израсле из
околине, ако у њима увек већ мислимо? Са друге стране, не долази ли у когни-
тивизму до мешања филогенезе и онтогенезе, кроз имплицитну претпостав-
ку да сваки човек у односу са околином ствара категорије језика и мишље-
ња, уместо да их прима од културе у којој се нашао? Ова и слична питања
тематизоваће и други аутори зборника.

У тексту „Враћање тела у живот: екологија агентности Џејмса Гипсо-
на” Алан Костал (Alan Costall, „Bringing the body back to life: James Gibson’s
ecology of embodied agency”, 55–83) слаже се са нападима на бихевиоризам
и стари когнитивизам, који су занемаривали или превиђали улогу тела у
формирању језика и мишљења, али и наводи како нови когнитивисти праве
превид другог типа, свдећи читаво тело на мозак, а мозак само на одређене
области, у којма се лоцирају мапе и схеме. Овоме схватању он супротставља
Гипсонову *еколошку теорију*, према којој је човек у интеракцији са околи-
ном увек активан читавим телом, а његова перцепција није одсечена од ума,
већ увек подразумева *вештинину* и *интелигенцију*. Будући да опажање објекта
увек већ реципрочно имплицира субјекат опажања, са одређеним мотивима
и могућностима, Гипсон ову релацију узима за основ разумевања човековог
свесног бивања-у-свећу.⁷ Костал своја запажања о могућностима комбино-

⁴ Овде се налазимо на парадоксалној позицији, када научници који оглашавају да су про-
нашли везу тела и језика наводе како ову везу тек *треба* пронаћи.

⁵ Овај такорећи тоталитаризујући исказ је типичан за когнитивну лингвистику Лејкофа
и Џонсона. Истовремено, овде је реч о класичној формалној логици, те се тиме искључује нпр.
дијалектичка логика која можда и није тако очигледна у чулном искуству.

⁶ Овакво објашњење подсећа на зачарани круг: подражавање гестова даје основ сли-
ковним схемама, али како се било шта може подражавати пре него што перцепција постане
уређена истим овим схемама? Подражавање геста већ подразумева барем индесикалност ми-
шљења, дакле, постојање одређених семантичких структура.

⁷ Сама терминологија наговештава одређену близину Гипсонове теорије са феномено-
логијом, чему ће други аутори посветити више пажње.

вања когнитивизма и Гипсонове теорије завршава констатацијом да један проблем ипак остаје неразрешен – *приуцћивост* (affordance), реципрочност света и субјекта код Гипсона остају анисторијски. Проблем историчности тиме постаје један од централних (већ смо видели његову варијанту у односу филогенезе и онтогенезе) и чини се да аутор оставља отворен простор за његово разрешавање у оквиру неке друге теоријске поставке.

Прва систематска критика когнитивизма долази нам из правца феноменологије и семиотике, у тексту „Од значења отеловљења до отеловљења значења: расправа о феноменолошкој семиотици” Јерана Сонесона (Göran Sonesson, „From the meaning of embodiment to the embodiment of meaning: A study in phenomenological semiotics”, 85–127). Будући да су Лејкоф и Џонсон, према Сонесоновом схватању, порицањем разлике између тела и ума, форме и садржаја, урушили основе које су неопходне за оправдавање сликовних схема, потребно је увести алтернативно објашњење самог процеса успостављања значења. Тело је, како Сонесон показује, у центру пажње не само за когнитивисте, већ и за феноменологе – оно је услов могућности приступања искуству те је једна од основних карактеристика *свејта-живојта*. Сливним схемама би у феноменолошко-семиотичком приступу, према томе, била улога да пројектују искуство тела на наше разумевање света, чиме би се, како аутор сматра, барем једнако добро могло пружити објашњење лингвистичких феномена метафоре, метонимије, полисемије итд. Оне би биле облици значења тела проузроковани његовим позиционирањем у средиште света-живота. На крају текста Сонесон тематизује филогенетски развој памћења у његовом односу према симболичкој могућности човека. У овом смислу значај тела за развој језика смешта се у контекст еволуционог развоја људске врсте, чиме се разрешава проблем односа филогенезе и онтогенезе, о коме смо раније говорили.

Џесика Линдблом и Том Зимке у раду „Отеловљење и друштвена интеракција: перспектива когнитивне науке” (Jesicca Lindblom, Tom Ziemke, „Embodiment and social interaction: A cognitive science perspective”, 129–163) покушавају да скрену пажњу на историјски развој идеја о значају биолошких и социокултурних фактора за процесе мишљења. На улогу тела у социјалној интеракцији често се, како они наводе, не обраћа довољно пажње, што почива на страху од биолошког редукционизма. Након дужег прегледа историјског развоја ових идеја они запажају како се прва генерација когнитивиста јавила као реакција на бихевиоризам, прихватајући чувену метафору компјутера као модела људског мишљења. Когнитивна неуронаука данас, међутим, сматра да когниција није ниво проучавања раздвојен од биолошког и друштвеног, зато што друштвени стимулуси производе и когнитивна и телесна стања. Посматрање једног телесног стања изазива телесну мимикурију код посматрача, а осим тога, телесна стања производе и афективна стања. Теорија радикалног (потпуног) отеловљења, која почива на открићу тзв. *подражава-лачких неурона* (mirror neurons),⁸ тврди да путем подражавања положаја тела можемо да подражавамо и емоције, односно, тачку гледишта саговорника.

⁸ Откривени су у експериментима на макаки мајмунима, 2003. године, од стране Децетија (Decety) и Самервила (Sommerville) (253).

Аутори закључују рад напоменом како је потребан заједнички оквир за заснивање теорије радикалног друштвеног отеловљења, која ће омогућити анализу тела и његових сезорномоторних процеса у друштвеним интеракцијама и која ће тек моћи да пружи одговор на питање у којој мери и на ком нивоу друштвене интеракције почивају на телесним и когнитивним разликама.

Друго поглавље књиге, отвара текст Петера Јерденфорша „Представљање акција и функционалних својстава у појмовним просторима” (Peter Gärdenfors, „Representing actions and functional properties in conceptual spaces”, 167–195). Јерденфорш представља теорију појмова засновану на геометријским и тополошким структурама у просторима који су обликовани „квалитативним димензијама”. У основи његове теорије су четири кључна елемента: *појмовни простор*, *акциони простор*, *цилиндрично обликовани примитиви* и *природни појам*. За приказивање акција и функционалних својстава у појмовном простору, он дословно предлаже геометријске структуре. Према ауторовом схватању, основна когнитивна представа акције састоји се из схеме сила које је сачињавају (ове силе нису само физичке већ могу бити и емотивне природе). Појмовни простор одговара ономе што когнитивисти називају сликовном схемом. Према ауторовом мишљењу, из овог модела произилази једна динамичка онтологија, заснована на интеракцији субјеката и објеката, који производе силе. Да није реч о пуким физичким силама сведочи чињеница да су друштвене релације моћи, односно друштвене силе уопште, семантички фундаменталне, тако да овај модел аутор сматра примењивим у лингвистици, логици, психологији и социологији.

Такаши Икегами и Јордан Златев у тексту „Од пре-репрезентативне когниције до језика” (Takashi Ikegami, Jordan Zlatev, „From pre-representational cognition to language”, 197–239) анализирају проблематичну границу когнитивне науке која дели структуре значења од оних које им претходе и које их заснивају. Когнитивна наука постулира две структуре пререпрезентативне когниције: *динамичке категорије* (dynamical category) и *унутрашњи простор значења* (internal meaning space). И док прва произилази из интеракције са околином, друга постоји као прекомодална мрежа динамичких категорија. Уместо да се појам представе потискује из когнитивистичког дискурса, као што се то чини последњих деценија, потребно је објаснити како долази до развијања представног мишљења, које сачињава саму суштину нашег декларативног знања. Пререпрезентативно мишљење претходи појмовном у онтогенетском, филогенетском и микрогенетском смислу, али га не искључује, што значи да су ова два типа мишљења комплементарна. Сва жива бића која интерпретирају околину (уместо да на њу само реагују) имају унутрашње стање, које се динамизацијом конституише у унутрашњи простор значења. Овај је простор суштински прекомодалан, тако да једно поље мапира друго, али да, истовремено, ове мапе остају изван свести. На основу овога Икегами и Златев закључују да је подражавање, као процес преноса динамичких категорија са једне области на другу, у основи свих менталних представа.

У тексту „Осмишљавање отеловљеног мишљења” Хенрик Свенсон, Џесика Линдблом и Том Зимке (Henrik Svensson, Jesicca Lindblom, Tom Ziemke, „Making sense of embodied cognition”, 241–269) показују да је употреба истих

неуралних механизма, на сензорномоторном нивоу и нивоу виших когнитивних процеса, кључна за разумевање отеловљеног мишљења. Пратећи Лејкофа они наводе да постоје два извора смислених концептуалних структура: први је сама уређена природа телесних и друштвених искустава, а други, природна могућност да пројектујемо структуриране аспекте телесног и интеракционог искуства на апстрактно мишљење.⁹ Према томе, исте неуралне структуре које су одговорне за кретање и опажање одговорне су и за мишљење. Овакво схватање је у основи *емулационе* (emulation) теорије отеловљења, коју заступају наведени аутори, а према којој *емулациона кола* (emulation circuits) пројектују мапе, на основу контролних сигнала, на предвиђене последице извршавања неке радње. Интеракција са околином подразумева једну врсту непрестаног когнитивног симулирања покрета и њихових последица, пре него што до њих заиста дође. Овакво објашњење почива на проучавању физиолошких процеса у мозгу и открићу две врсте неурона: *каноничких* (canonical) и *подражавалачких*. Први су одговорни за акције које имају исто значење, али подразумевају различите покрете. Други формирају симулационе механизме који су у самој основи друштвених интеракција и разумевања језика, омогућавајући субјекту да разуме значење посматране акције. За разлику од Лејкофа и Џонсона, међутим, ови аутори назначавaju да откриће наведених неурона није разрешило све проблеме. Још увек се не зна на који начин субјекат разграничава сопствене акције од акција других, шта на неуралном нивоу раздваја симулирану, односно замишљену акцију, од стварне, на ком нивоу се појављује симулација и који аспекти ситуације морају да буду симулирани како би она била разумљива.

Проблем објашњења експерименталних података основ је текста Шона Галагера „Експериментални и феноменолошки доприноси разумевању отеловљеног искуства” (Shaun Gallagher, „Phenomenological and experimental contributions to understanding embodied experience”, 271–293). Галагер показује како ни когнитивна наука није лишена проблема такозваног *херменеутичког круга*, који је један од основних проблема филозофије усмерене на тумачење. Херменеутички круг теорије отеловљења састоји се у непрестаном кретању између феноменолошке теорије о искуству телесности, емпиријских истраживања и повратка на феноменологију, како би се добијени подаци интерпретирали. Скретање пажње на моменат интерпретације је од кључне важности у контексту у коме се преко одређених проблема, као што смо већ напоменули, прелази без кометара и у коме се о полазним поставкама често не расправља. Оваква научна клима ствара опасност да се на резултате емпиријских истраживања пројектује управо оно од чега се пошло, што тешко да може послужити као основа било каквом знању.

Један од најоштријих критичких текстова усмерен према когнитивизму Лејкофа и Џонсона свакако је текст Јордана Златева „Отеловљење, језик и подражавање” (Jordan Zlatev, „Embodiment, language, and mimesis”, 297–337), којим започиње треће поглавље овог зборника. Према његовом схватању постоје три централна проблема теорије отеловљења: бројна и некохерентна

⁹ Као и раније, и овде наилазимо на зачарани круг когнитивизма: како заснивамо уређеност телесног искуства, које потом уређује апстрактно мишљење?

значења појма отеловљење, одсуство синтезе ове теорије са димензијом друштвености и избегавање појма свести. Будући да је језик друштвена институција, аутор сматра да когнитивизам тешко може напустити појмове као што су представа, законитост и свест. Поред наведених проблема, Лејкоф и Џонсон, примећује аутор, у читавој књизи *Оћеловљени ум и његов изазов мишљењу Зајада* (*The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*), не пружају директну дефиницију отеловљења. Без обзира на то они постулирају његова три нивоа, неурални, феноменолошки и когнитивно несвесни, позивајући се на спајање иначе некохерентних теоријских становишта (*connectionist model*) Т. Ригера, неурална теорија Џ. Галагера, разне анализе феномена семантичке полисемије, феноменолошка проучавања, психолингвистички експерименти, неуролингвистичка проучавања итд). У теорији Лејкофа и Џонсона нема места за конвенционалност значења, будући да метафоре и менталне слике почивају на неуралним мапирањима, која су ствар природне нужности, чиме су онемогућени интерсубјективност језика и представа. Као алтернативу њиховој теорији отеловљења, Златев предлаже теорију *ћелесноћ подражавања* (*bodily mimesis*). Према овој теорији *homo erectus* је развио нову врсту когниције управо захваљујући подражавању, које претходи језику и омогућава га. Телесно подражавање тиме постаје основ концептуалног повезивања језика и отеловљења. Видимо, дакле, да се и Златев слично као и Сонесон, приликом критике когнитивизма усмерава на филогенезу, односно на дијахронијску димензију развоја симболичких структура, која је код Лејкофа и Џонсона потиснута, или интерпретирана на проблематичан начин, у комбинацији са онтогенезом.

Следећи текст, „Тело у простору: димензије отеловљења” Тима Роурера (Tim Rohrer, „The body in space: Dimensions of embodiment”, 339–377), пружа преглед различитих концепција отеловљења, у покушају да унесе уређеност у ово, како нам показује, прилично некохерентно поље. Према његовом схватању постоји дванаест метатеоријских концепција, односно нивоа отеловљења: филозофско, друштвено-културно, феноменолошко, перспективистичко, еволуционо, неурофизиолошко, неурално-компјутерско, морфолошко, теорија дирекционалности метафоре и теорија заснивања. Будући да аутор сматра да су нам сви ови нивои неопходни зато што се баве релевантним и међусобно несводивим питањима, он предлаже да се изгради методолошки свеобухватан оквир унутар кога би наука могла да се креће у складу са темом коју обрађује. Овај текст, иако значајан због своје прегледности, износи и одређене проблематичне тврдње, нпр. разграничење неких од наведених нивоа је упитно (нпр. првог и трећег, или последња два), као што је и њихова комплементарност (чини се, на основу до сада изложених анализа, да се феноменологија тешко може сложити са когнитивизмом у одређеним тачкама). Можемо такође приметити да предложена *all-inclusive* формула, која се не усуђује да дисквалификује ни једну концепцију, не залази дубоко у њихове поставке и не може да донесе суштински систематичне увиде.

Посебно је значајан текст Клауса Емехеа „О биосемиотичком отеловљењу и нашој кибернетској природи” (Claus Emmeche, „On the biosemiotics of embodiment and our human cyborg nature”, 379–410), зато што једини долази из контекста биосемиотике и зато што својом анализом успешно обухвата

одређене постмодернистичке поставке (као што је концепција постљудскости), којих се когнитивисти строго клоне.¹⁰ Свој рад Емехе започиње постулирајући разлику између организама и живих бића, од којих биологија проучава само прве, тако да отеловљење не може да се ограничи на њена достигнућа. Човек, према његовом схватању, као и сва жива бића има биолошку и семиотичку природу, али је једино код њега биолошко трансцендирано културом и језиком. Ова тврдња, међутим, не заговара често критиковани дуализам, зато што је у самим основама еволуције корен семиозе, тако да су модуси постојећег отеловљења инклузивни – чиме се ступа у поље биосемиотике. Према њој су молекули носиоци информација и интерпретативних процеса, а еволуција живих бића и система значења су само *два аспекти истог процеса*, зато што све што може произвести значајну разлику има улогу знака у организму. Према његовом схватању потребно је разликовати четири нивоа отеловљења: тело физике, тело биологије, тело зоологије и тело антропологије и социологије. Тек на последњем нивоу можемо да сусретнемо феномене свести, жеље, хистрионичности, космополитике, хибридних идентитета и постљудскости. Ови нивои су инклузивни, сваки доноси нове процесе и делимично ограничава старе. Тек са људским отеловљењем, које у себи обухвата биолошки појам *функције* и *живојински перцепцијални просјор*, јавља се друштвено-језичко које зависи од дијалектике *поља/хабијуса*, у бурдијевском смислу. Поврх тога, човек је и кибернетско биће, технокултурно позиционирано у систем значења омогућеног друштвеним контекстом, биће које процесе мишљења отеловљује у технолошке процесе и механизме. У складу са тиме постоје и два нивоа његове кибернетичности: повезивање у техно-друштвене мреже и преображавање тела кроз технологију. Значај ових ступњева је, наводи Емехе, ослањајући се на Маркса, у чињеници да сваки наредни открива истину претходног. Тек се са кибернетским превазилажењем човека открива суштина људског, односно његова истовремена људска и кибернетска природа.

Лук Стилс и Барт де Бер у есеју „Отеловљење и самоорганизација људских категорија: студија случаја говора“ (Luc Steels, Bart de Boer, „Embodiment and self-organization of human categories: A case study of speech“, 411–430) покрећу питања о урођености и универзалности категорија говора. Они наводе како постоје три схватања отеловљења: когнитивни процеси почивају на неуралним мрежама; део наше интеракције са светом уопште не почива на обради информација, већ саме карактеристике тела врше обликовање понашања; појмови се заснивају на нашој интеракцији са светом. Когнитивна наука тежи да покаже како саме неуралне структуре врше категоризацију мишљења и да расветли у којој мери су повезане са генетиком. Посебан проблем представља чињеница да категоризација није универзална у свим језицима, културама и периодима, тако да је нејасно како се могла развити кроз еволуцију (иако су дате варијације ограничене у оквиру одређених параметара). Према Стилсу и Де Бери постоје три могућа разрешења ове дилеме:

¹⁰ Лејкоф и Џонсон, на пример, помињу неслагање са постмодернистичком теоријом на самом крају додатка из 2003. за *Мешафоре према којима живимо*, али не улазе у било какву дебату са њом.

људско отеловљење је толико ограничавајуће да значајније варијације и нису могуће; друштвена интеракција конституише категорије које сви делимо; окружење је такво да нам нужно намеће категорије. Као што се може видети, ниједно од ових разрешења не захтева да категорије буду урођене. У пољу говора телесност дефинитивно ограничава број могућих гласова, али само отеловљење није довољно да објасни општу прихваћеност културних норми. Аутори потом излажу експеримент у коме су кроз компјутерски програм симулирали појаву говора. Резултати њиховог истраживања наговештавају да није потребно посезати за урођеним (универзалним) правилима да би се објаснили (општи) системи гласова, већ да се они могу спонтано јавити, кроз интеракцију говорника. Рад закључује запажањем да је посебно мала вероватноћа да генетика има било какав уплив у језик, зато што је он, једноставно, у непрестаном процесу преображаја, који генетске мутације не могу да прате.

Последњи рад у зборнику „Комуникација као отеловљена, ситуирана пракса” Волф-Михаел Рота (Wolff-Michael Roth, „Communication as situated, embodied practice”, 431–456) тиче се говора у његовој релацији са гестовима и мимком. Овај аутор анализира снимак конкретне комуникације између три детета у забавишту, дајући повремено и осврте на теоријске основе своје анализе. Према његовом схватању, структуре мишљења које нам омогућавају да видимо свет на структуриран начин и саме су последица интеракције структурираног тела са структурираним светом. Ни друштвено-материјални услови ни сликовне схеме не управљају нашим активностима, већ оне настају као реакција на контрадикције отеловљене у јединицама анализе, која се јавља као јединство датих услова и њихове представе за свест. Комуникативне акције се одвијају у стварном времену, нису репродукција, што подразумева да су непланиране и да често не прате граматичка правила. Гестови, као део комуникативне акције, дијалектички су повезани са говором, будући да су само други вид експресивне стратегије за исти интенционални став према свету. С обзиром на то да је већина студија о језику концентрисана на писани текст, она се може сматрати само делимично релевантном за говор, богат сигнификацијским праксама као што су гестови, које превазилазе писмо. Током анализе комуникацијске активности деце Рот показује да се тело, ум и култура не могу раздвајати, али да се не могу ни сводити једно на друго. Сваки анализирани комуникативни акт је према његовом схватању у себи садржао смер за будуће акције, али је истовремено подразумевао и другог, коме је намењен. Све су се акције, дакле, показале као синтеза операција, конкретних остварења културних, општих могућности, тако да истовремено припадају личности и колективној дружности.

На основу изложених радова, видљиво је да је когнитивна наука изузетно динамично поље које покушава да понуди нове одговоре на фундаменталне проблеме мишљења, језика и културе. Правци које нам нуди добро су познати, а током последњих деценија добили су и емиријску потврду. Тиме упућујемо, пре свега, на улогу подражавања и подражавалачких неурона, који нам обећавају синтезу теорије радикалног отеловљења и његових социо-културних димензија, интерсубјективности и арбитрарности. Видели смо и да је важно приступити датим подацима са критичком дистанцом,

будући да наука често производи објекат сопственог проучавања, односно, да пројектује на свет категорије које у њему жели да пронађе. Приговори изложени у овом зборнику су од изузетне важности, јер критикујући одређене поставке савремене когнитивне науке, желе да превладају њене недостатке и да је још дубље утемеље.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BEARDSLEY, Monroe. The Metaphorical Twist. *Philosophy and Phenomenological Research* 22/3 (1962): 293–307.
- BLUMENBERG, Hans. *Paradigmen zu einer Metaphorologie*. Bonn: Bouvier, 1960.
- DAVIDSON, Donald. What Metaphors Mean. *Critical Inquiry* 5/1, Autumn (1978): 31–47.
- DERRIDA, Jacques. La mythologie blanche: la métaphor dans le texte philosophique. *Marges de la philosophie* Paris: Les Éditions De Minuit, 1972, 247–325. преведено у: Žak Derida. *Bela mitologija*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1990.
- ECO, Umberto. Semantica della metafora. *Le forme del contenuto*. Milano: Bompiani, 1971, 95–125.
- GIBBS, Raymond W. Jr. (ed.). *Metaphor and Thought*. New York: Cambridge University Press, 2008.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek, 2004.
- LAKOFF George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 2003.
- RICOEUR, Paul. *La métaphore vive*. Paris: Le Seuil, 1975; преведено: Pol Riker. *Živa metafora*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1981.

Стеван Брадић

студент докторских студија

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за компаративну књижевност

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

stevatravel@yahoo.com

UDC 81'27:78(497.11)

Софија Милорадовић. *Музички жаргон младих и младежний музыкальный сленг. Компаративни поглед*. Београд: Етнографски институт САНУ – Институт за српски језик САНУ, 2012, 308 стр.

Студија проф. др Софије Милорадовић под горњим двојезичним насловом, посвећена музичком жаргону младих у Србији, тачније – у Београду, и музичком сленгу младих у Русији, да што дословније преведемо други део наслова ове студије, бави се мултидисциплинарним компаративним проучавањем музичких жаргонизама, односно лексема из музичке сфере употребе, заступљених у жаргону младих у ове две међусобно просторно удаљене словенске земље, и то у синхроној и дијахроној перспективи.

У уводном делу књиге, под духовитим насловом „Уводни тактови: о жаргону и око њега” (15–48. стр.), ауторка исцрпно указује на досадашња

проучавања жаргона у Србији и Русији и осврће се на одговарајуће речнике жаргонизама, тиме дајући не само *raison d'être* него и научно утемељење и премисе мултидисциплинарног компаративног проучавања, и то не само употребе музичких термина у говору младих у ове две словенске земље, већ и компаративног проучавања жаргона уопште. Притом аутор не пренебрегава ни разлике у схватању жаргона, односно – његове различите дефиниције, али ни терминолошку неусаглашеност у нашој и страниј лингвистичкој литератури.

Истраживањима које је спровела на испитаницима, као и пратећи различите медије у Србији (часописе за младе, музичке емисије на домаћим телевизијским каналима, канал MTV, различите интернет форуме на музичке теме), колегиница Милорадовић је сакупила корпус од 260 жаргонских лексема и синтагми, који је назвала *мини лексиконом савременог београдског омладинског музичког жаргона*. Исти је и приложен на крају ове студије (Прилог 1), а ауторка – у духу динамике предмета свог проучавања – напомиње да мини лексикон „остаје отворен – за пропуштено и за жаргонизме у настајању”.

Да би приступила успостављању паралеле српског жаргонског материјала са материјалом из речника [руског] омладинског жаргона Т. Г. Никитине, ауторка је из њега издвојила нешто преко три стотине лексема којима се именују музичке реалије и радње, а које је у посебном прилогу такође представила, и то као *мини лексикон [руског] музичког жаргона млађе ѱојулације* (Прилог 2), у коме је не само превела на српски све дескриптивне дефиницијске јединице, него је пренела и у њему наведене параметре емотивне оцене.

У посебним поглављима анализиран је састав *мини лексикона савременог београдског омладинског музичког жаргона* и *мини лексикона музичког жаргона млађе ѱојулације* у Русији, те начини настајања жаргонских лексичких јединица у српском и руском музичком мини лексикону, односно, изнета су основна запажања у вези са 1) творбеним моделима и структуром жаргонских лексема, што подразумева и напомене о продуктивности и фреквенцији појединих суфикса, као и о значењу/функцији појединих од њих, те истицање карактеристичних појединости на деривационом плану, и са 2) семантичко-мотивационим аспектима ових лексема, што подразумева навођење мотивационих база за именовање појединих реалема (Поглавље I: 49–90. стр.; Поглавље III: 107–184. стр.).

„Жаргон је језичка појава атрибуирана ефемерношћу”, што је директна последица другог његовог својства – „високе експресивности жаргонских лексема”, која изазива њихову релативну *крајњокекоси*, другим речима – жаргону су својствене „непрекидна иновативност и променљивост”, „чија је динамика неупоредиво већа од просечне, стандардне, нормалне или уобичајене учесталости промена у језицима (с обзиром на темпо семантичких помака у речима)” (према М. Радовановићу). Зато Софија Милорадовић у посебном одељку своје монографије (Поглавље II: „Жаргонско сећање: *Све било је музика...*”, 91–105. стр.), ослањајући се на ставове и тумачења наших и руских лингвиста, на материјалу из два издања Андрићевог *Речника српског жаргона и жаргону сродних речи и израза* (1976. и 2005), као и из *Речника*

савременој београдској жаргону (Герзић 2002), те свог мини лексикона *савременој београдској омладинској музичкој жаргону*, на конкретним примерима указује на мање или веће промене појединих значења жаргонских лексема и израза везаних за музичку сферу употребе, до којих је дошло током протеклих неколико деценија. Иначе, жаргонизми из музичке сфере употребе из поменутих речника издвојени су су и као одвојени прилози (Прилог 3 и Прилог 4).

Ауторка није оставила по страни ни употребу музичких термина „за жаргонско именовање различитих немудрих реалија и појмова из света који нас окружује” (Поглавље IV: „*Обрајни музички поглед на жаргонизме*”, 185–206. стр.). На овај феномен она указује полазећи од чланка Ђорђа Тешића, објављеног далеке 1954. године „Прилог проучавању шатровачког говора”, и наводи да се у њему објашњавају значења речи *виолина*, *џуслајни*, *навирајни се*, *свирајни на клавиру* и *фрула*, које су, како истиче, такође присутне или у Андрићевом *Речнику српског жаргона и жаргону сродних речи и израза* (1976; 2005) или у *Речнику савременој београдској жаргону* (GERZIĆ – GERZIĆ 2002). На материјалу из поменутих речника (који је дат у Прилогу 5 и Прилогу 6) и руског *Гумајбеној речника омладинског жаргона* Т. Г. Никитине (дат у Прилогу 7), као и *Речника савременој руској жаргону*, аутора М. А. Грачова, ауторка уочава три нарочите групе примера, којима припадају: (1) лексеме са еротском и опсценом семантиком [...], (2) лексеме са анатомском семантиком, односно – називи за поједине делове човековог тела или за облик и изглед женског тела [...], и (3) лексеме са семантиком везаном за криминалне радње, а напомиње да у неким примерима има и укрштања, преклапања побројаних типова значења. При томе, она сагледава и дефинише бар неке од могућих разлога употребе музичких номинација за жаргонско именовање реалија и појмова из наведених трију домена, као и евентуалне разлоге за њихову релативно високу фреквентност.

У уводном делу поглавља у коме износи сличности и разлике између музичког жаргона младих у Србији, тачније – у Београду, и музичког сленга младих у Русији (Поглавље V: 207–231. стр.), ауторка подсећа на два беоцуга који су њихова неспорна спона, а то су музика као универзални језик људске душе и жаргон као креација усмене комуникације међу младима.

Да би осветлила основне структурне кореспонденције међу музичким жаргонима младих у двама словенским срединама, ауторка приступа исцрпној и темељној упоредној анализи двају мини лексикона на синхронијском нивоу, да би потом у поглављу названом „Завршни *џонови*” (стр. 233–234) истакла претпоставку да су „извесне разлике у обиму, саставу и начину настајања корпуса српског и руског музичког жаргона” „настале као резултат екстралингвистичких, социокултурних чинилаца: величине двеју популација (бројност и говорника датих језика, и музичких стваралаца/извођача, и инфоматора) и територија са којих се лексика *џрилива* и *ујлива* у одређени жаргонски лексички фонд, пре свега, двеју метропола (Београда и Москве), традиције музичког образовања – историјски гледано, ширине обухвата тога образовања, те преданог неговања музичког укуса”.

Ову студију, као што смо истакли, обогаћује седам прилога, и то два мини лексикона српског и руског музичког жаргона и одговарајући лексички

ситуацију у руској науци о језику”, ми бисмо, а сматрамо и умесно, додали да се после појављивања студије проф. др Софије Милорадовић, о којој је овде реч, ситуација у српској науци о језику¹¹ значајно мења.

Радмила Обрадовић

Универзитет у Приштини
Филозофски факултет у Косовској Митровици
Катедра за француски језик и књижевност
Филипа Вишњића 9, 38220 Косовска Митровица, Србија
radmilaobradovickm@gmail.com

UDC 811.163.41'373

Стана Ристић. *О речима у српском језику*
(*Творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти*).
Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012, 194 стр.*

Прошле, 2012, године Институт за српски језик САНУ у оквиру своје едиције Монографије, објавио је 14. по реду монографију, књигу ауторке Стане Ристић под насловом *О речима у српском језику (Творбени и лексико-графско-лексиколошки аспекти)*.

У предговору се наводи да ова књига представља резултате ауторкиних истраживања у последње три године. „Неки делови ове монографије презентовани су научној јавности на конференцијама и публикованим часописима, али су у књизи дати у нешто измењеним и допуњеним верзијама како би се уклопили у одговарајуће целине”. Овако обједињени радови, сврстани у тематске целине, додатно осветљавају проблеме којима се ауторка у књизи бави, и, као својеврсна синтеза, омогућавају потпунији увид у резултате истраживања важних процеса који се дешавају у лексичком систему српског језика, посебно стога што се ауторка, између осталог, бави и иновативним процесима у лексикону српског језика, анализом нових речи из електронског корпуса Ђ. Оташевића (ЕКНР).

Поред предговора, завршног поглавља и регистра, књига садржи три централна поглавља у којима се описују, тумаче кључни проблеми у вези са:

а) творбом речи (у оквиру поглавља *Најновије појаве у творби речи* [9–86]),

¹¹ Ауторка истиче да је њена књига у највећој мери настала као резултат рада на пројекту „Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала *Појмовник српске културе*” (ЕДБ 147016), а делимично – и као резултат рада на пројекту „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (ЕДБ 178020). Оба поменута пројекта у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* Овај прилог представља део рада у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

б) лексикографским приступом појединим морфолошко-семантичким класама речи (у оквиру другог поглавља *Речи у речницима и ђрамаџикама* [87–131]),

в) проценом статуса и променом значења одређеног лексичког скупа у лексикону српског језика, на примеру црквене лексике (у трећем поглављу – *Црквена лексика у лексикону савременог српског језика* [132–154]).

У књизи је највише простора поклоњено анализи најновијих појава у творби речи (9–33). У овом делу издвојили бисмо следеће процесе на лексичком нивоу, којима се најбоље осликава природа творбених процеса у најновијем периоду развоја лексике српског језика: детерминологизација (прегруписавање термилошке лексике у фонд опште лексике), жаргонизација, а на нивоу творбених процеса: префиксација и композиција (сложенице и полусложенице са префиксима и префиксоидима страног порекла); интензификација и деинтензификација (различити видови ублажавања садржаја). Као важну карактеристику неодериватолошког стања у српском језику, ауторка наводи појачани процес хибридизације, појачавање процеса мутације, модификације и транспозиција, затим појачано мовирање именица у сфери занимања и звања.

У прегледу најновијих процеса по врстама речи разматране су творбене иновације на примерима из већ поменутог корпуса (ЕКНР), ауторка показује да су најновији и најпродуктивнији процеси захватили највише именице, затим придеве и прилоге, док се код глагола они појављују у знатно слабијем виду. Ауторка наглашава да су именице захваћене феноменом урбанизације језика, као новим процесом, чија би улога у језичком стварању и регулисању лексичке норме могла да буде предмет посебног истраживања. Важан је податак о продуктивности одређених врста именица, па тако сазнајемо да је број апстрактних, па и глаголских именица знатно повећан појачаним процесом транспозиције, при чему је подједнако заступљена деривација и композиција, док се именице са значењем ствари, предмета јављају углавном у процесу именовања нових реалија (*сајунарница*, *џиџалица*, *омеџач* и сл.). Примећена је и деминутивна иновација уз пораст лексема са деминутивном формом и негативном конотацијом и ироничном маркираношћу (*зџрадурак*, *муџкић*, *сџајуџић* и сл.).

Код новонасталих придева евидентни су сви продуктивни типови творбе, а иновације се јављају у проширивању дистрибутивног потенцијала основа, било да се ради о дериватима или сложеницама, нпр. суфикс *-асџи* у споју са именичким основама ствара нове могућности за успостављање сличности по облику (*бундевасџи*, *ђонасџи*, *каџасџи*). Повећава се и број придева насталих од глаголског прилога садашњег (*вребајуџи*, *вриџијеџи*).

У раду су разматрани прилози необични по основама, уз очекивање повећане деривација прилога конверзијом, с обзиром на продуктивну деривацију придева (*мравињасџи*, *зџлобасџи*, *каскаво*). Други тип представљају прилози изведени од необичних придевских варијанти обичних придева: *брзовиџи* – *брз*, *џумијасџи* – *џумен*. Ауторка скреће пажњу на велики број нових прилога десупстантивног порекла, који су настали универбизацијом од предлошко-падежних синтагми (*скиџозно* – у виду скице; *филмично* – путем филма и др.). Иновације код глаголске лексике јављају се у знатно

мањем броју и крећу се у оквиру регуларних творбених типова, попут оцаионализма: *рођајџи се, искурирајџи, брежуљкајџи се* и др.

Творбени процеси праћени су на периферији пунозначног лексичког система, а резултати анализе примера из одабраног корпуса показују да је та врста лексике стилски маркирана и да припада жаргонској и супстандардној лексици.

Надаље се у истом поглављу (34–49) семантички и деривационо анализирају нове речи са префиксом *не-* (*небођослужбен, недемократија, немасон*) и закључује да нови префиксали са значењем чисте негације показују континуитет лексичке негације и њено напоредно функционисање са синтаксичком негацијом у српском језику од ранијих периода до данас. Осим тога, деривати овога типа посматрани су са становишта стилогености лексичке негације, као и њихови дискурсни домети, а сам префикс када твореница има значење ‘лош, рђав’ или ‘неправи, непрототипичан’ успоставља конкурентни однос са формантима *назови-, надри-, квази- и йсеудо-*.

Испитане су и карактеристике форманта *антии-* (*антииборџусни, антии-ауџиориџишаран, антиибалисџички* и сл.), а резултати истраживања показују да су у овој творбеној категорији нарушена досадашња правила о ограниченој спојивости префиксала и основе, јер се у већини случајева овај префикс везује и за домаће основе.

Овој тематској целини припада и рад посвећен сложеницама са творбеним елементима у значењу квантификације (50–64): препозитивни конституенти *велико-/веле-* (*великођрадски, великоучен, великодосџијник, велеважан, велекрасан; велџечелар, велџемученик*); *високо-* (*високоволџиан, високоесџеџиизиран, високоинџелиџенџиан*), *ниско-* (*нисколеџеџи, нискоџишражан*), *йолу-* (*йолучовек, йолудиоџи; йолуанониман, йолубесџилаџиан*), *йре-* (*йрејадан, йрејарки, йрелеџ; йремеканосџи, йренормирање*), *средње-* (*средњежалосџиан, средњеџиалџики, средњокласни*). Стана Ристић закључује да повећану продуктивност и појачани процес хибридизације у односу на досадашње стање показују интензификатори *йре-* и *високо-* у значењу појачаног степена, и то у придевским и прилошким сложеницама, уз уношење експресивно-емотивне тоналности. Уочљив је и процес деинтензификације, што потврђују примери са формантом *йолу-*.

Следећи рад посвећен је творби речи од властитих именица (65–73): са топонимима и етницима као мотивним речима (*румунџиација, африканиџација; срџсџиво; афроценџириџам*); као и творенице од презимена и личних имена (*андриџевски, бекеџовски; донкихоџовски; брозовски, џандиџевски; џеџеџиџизам*).

На основу анализе одабраних јединица Стана Ристић закључује да је повећање њиховог броја у најновијем развоју српског језика, уз појачану продуктивност појединих творбених типова, условљено наглим променама и збивањима у области друштва, језика и културе.

Ова тематска целина завршава се разматрањем актуелних процеса у промени значења лексике српског језика, и то на примеру глагола са значењем физичког деловања (74–86). У раду се испитује како процеси десемантизације и транссемантизације утичу на промену значења, што се на формалном плану испољава у виду нове, нетипичне лексичке спојивости било

у синтагматским спојевима било у реченици. У раду је фокус на променама изазваним метафоризацијом, при чему се десемантизацијом конкретних компоненти значења и транссемантизацијом одређених компоненти исказује нова ситуација и измешта значење из конкретне сфере у апстрактну.

У раду о граматичким речима у дескриптивним речницима (87–106), којим започиње други део књиге, предочени су и разматрани проблеми и установљени поступци у вези са лексикографском обрадом ових речи, са посебним освртом на обраду прилога, предлога, везника, партикула и узвика. Ауторка констатује да се у лексикографској пракси ове речи настале конверзијом различито представљају, јер се конверзија не препознаје као продуктиван творбени процес. Дају се, такође, и лексикографска решења за јединице овога граматичког типа код којих се испољава полисемија.

У раду који је посвећен појединим аспектима граматичког и семантичког статуса заменичких речи (107–120), фокус је у представљању оних карактеристика заменица *сам*, *-а*, *-о* и *иџо*, *ово*, *оно* по којима се оне издвајају као дискурсни маркери.

Ова тематска целина завршава се лексичкосемантичком и граматичком анализом глагола визуелне перцепције, који припадају класи перцептивних глагола, на примеру употребе глагола *видети* и *гледа*. Према њиховој обради у Речнику САНУ (121–131). Ауторка закључује да се правила употребе ових глагола реализује у оквиру шест серија, али са различитом дистрибуцијом (прве три серије засноване су на прототипичној ситуацији визуелне перцепције са регуларним распоредом субјекта и објекта перцепције, док су остале три серије мање регуларне). Употребе двовидског глагола *видети* немају дистрибутивних ограничења и њихово значење реализује се у свих шест серија, па се овај глагол може сматрати прототипичним представником глагола визуелне перцепције.

Трећи део књиге посвећен је црквеној лексици. Стана Ристић најпре сагледава статус црквене лексике у лексикону савременог српског језика (132–143), а затим се бави описом њеног значења (144–154), и то на примерима лексикографске обраде у Речнику САНУ. Црквена лексика, уз другу лексику српске православне и световне духовности у Речнику САНУ и његовом корпусу, поред осталог, одражава општу слику народне религије и духовности која се развијала не само под утицајем цркве и православља, него и под утицајем променљивих друштвено-историјских и културних прилика. Ауторка наводи да се статус црквене лексике и начин њене обраде у општим речницима српског језика може пратити или преко одређених тематских група или према пореклу. У посматраним лексемама: *Боџ*, *Господ*, *Богородица*, *ајосиол*, *јеванђеље*, *исјовесџ*, *исјоведаџи* / *исјоведиџи* и др., осим просторне и временске засведочености, њихов статус и сферу употребе потврђује и распоред значења у полисемантичкој структури, а посебно навођење њиховог примарног значења које припада духовном, религијском домену.

Ауторка у даљем излагању на одабраним примерима разматра семантичке, социолингвистичке и прагматичке факторе који прате промену значења црквене лексике у њеном укључивању у општи лексикон савременог српског језика. Један од закључака овога раде јесте да се промена значења

код ових лексема најчешће реализује у виду проширивања значења, што потврђује семантичка анализа лексема *Боџ*, *Госїод*, *Боџородица*, *аїосїол*, *јеванђеље*, *исїовесї*, *исїоведатїи* / *исїоведїи* и да тако прати развојне процесе световног језичког комплекса, обогаћујући семантички и творбени потенцијал лексикона савременог језика.

Теме обухваћене монографијом Стане Ристић указују на интересовање ауторке, како за слој нове, специфичне лексике, тако и за слој традиционалне и опште лексике у лексикону савременог српског језика. Тако се са садржајном пуноћом затвара круг испитиваних проблема – од неологизама до црквене лексике.

Сама тема рада утицала је на одабир извора грађе, одређеног теоријског приступа и методолошке обраде. Уочљиво је, што представља посебан квалитет ове књиге, да ауторка описујући одређене лексичке феномене поред доминантне лексичкосемантичке, граматичке, и у ширем смислу лингвистичке анализе, укључује и социолингвистички, психолингвистички, прагматички, културолошки и стилистички аспект. Анализа је увек заснована на великом броју репрезентативних примера, што, такође, доприноси квалитету књиге и валидности изведених закључака.

Желимо још само један утисак да изнесемо – монографија Стане Ристић *О речима у српском језику* доприноси афирмацији Речника САНУ, јасно указујући на значај овог лексикографског дела и његовог корпуса не само за српску културу и српску лингвистику него и за српску духовност уопште.

Гордана Шћасни

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

gordanastasni@yahoo.com

UDC 811.112.5:51

Надежда Д. Јовић. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Библиотека Профил, Монографије, књ. 1. Ниш: Филозофски факултет, 2011, 280 стр.*

Монографија *Језик Хиландарског медицинског кодекса* Надежде Д. Јовић представља прву књигу Библиотеке Профил Филозофског факултета у Нишу. Као што и сам аутор наводи у *Речи на њочешку*, ради се о прерађеној и допуњеној верзији докторске дисертације истог назива, одбрањене 2004. године на поменутом факултету.

* Овај приказ је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Књигу *Језик Хиландарског медицинског кодекса* чини укупно десет поглавља: I. *Уводне најомене* (11–19), II. *Графија* (21–85), III. *Правойис* (87–104), IV. *Фонетика* (105–140), V. *Морфологија* (141–231), VI. *Грађење речи* (233–242), VII. *Из синтаксе* (243–264), VIII. *Закључак* (265–268), IX. *Summary* (269–272), X. *Литература* (273–280).

У *Уводним најоменама* аутор истиче да рукопис *Хиландарског медицинског кодекса* № 517 (скраћено *Хмк*), иначе познат јавности у једином сачуваном препису, насталом половином XVI века, представља значајан споменик српске културе и историје медицине код Срба. Уважавајући оцене свих претходних проучавалаца, Надежда Д. Јовић указује на потребу за студијом која би се целовитије бавила језиком поменутог споменика, с циљем, између осталог, да се потврди и његово српско порекло.

Будући да „графијски систем *Хмк*, као и других језичких споменика тога времена (XVI век), није ни једноставан, ни нормиран“ (21) Надежда Д. Јовић, у оквиру поглавља II. *Графија* (21–85), посвећује дужну пажњу низу проблема, издвајајући их у посебне целине, са следећим поднасловима: *Писање вокала а* (21–36), *Писање вокала е* (36–50), *Писање вокала и* (50–58), *Писање вокала о* (58–64), *Писање вокала у* (64–65), *Писање слошовних сонанца р и л* (65–67), *Обележавање сонанца ј* (67–74), *Писање сузласника љ и њ* (74–77), *Писање сузласника ђ и ћ* (77–80), *Писање гласовне вредности з* (80–81)¹, *Писање зрује шт* (81), *Писање слова џ, џ, џ* (81–82), *Писање лигајуре* (82–83), *Палеографске најомене о појединим грађама* (83–85). У *Општем осврћу на писање грађије у Хмк* (85), аутор закључује да је грађијски систем овог рукописа: 1) сложен, 2) неуједначен, 3) али није неорганизован, што су, у начелу, особине српскословенског грађијског система, док писање *ї* испред *ј* и грађије *н*, писање грчких слова *ψ, ζ, φ, ρ* у гласовној вредности, писање слова *з* и *џ* указује на припадност споменика послересавском периоду наше културе.

Иако је правопис *Хмк* углавном етимолошки, у извесном броју случајева фонетске промене одражавају се на плану писања, што се може пратити у монографији у делу под насловом *Обележавање промена у сузласничким зрујама* (87–91). У оквиру поглавља III. *Правойис* Надежда Д. Јовић разматра још низ појава, као што су: растављања речи на крају реда, писање бројева, писање скраћеница, писање надредних слова, акцената и спирита, интерпункцијских знакова, као и удвајање слова (91–104), истичући да у овом погледу *Хмк* показује висок степен традиционалности и нормираности, за разлику од писања сугласничких група, где се стиче утисак да нема чврсте норме.

У оквиру четвртог поглавља *Фонетика* размотрене су све важније вокалске, односно консонантске појаве. Вокалски систем *Хмк* одговара српскословенском вокалском систему прве половине XVI века. Највећа пажња посвећена је судбини полугласника (105–112), док се под насловима: *Судбина иницијалног вџ-* (112–114), *Судбина јайа* (115–116), *Вокално л* (116–117), *Вокално р* (117–118), *Промена л у о на крају речи и на крају слога* (118–119), *Асимилација и конирација вокала* (119–121), *Губљење самогласника* (121–122), *По-*

¹ У садржају, вероватно омашком, стоји: *Писање гласовне вредности з грађије з* (Подвукла И. Ц.).

крејџни вокали (122–123) и *Осџале вокалске алтернације* (123), расправља о не мање важним проблемима. Графички приказ консонантског система представљен је на почетку расправе о консонантима (124). Следе напомене о судбини појединих сугласника: *ћ, ђ, х, ф*, као и сугласничких група: *џр-, џг-, кт-* у заменици *кто*, као и групе *вс-*, које се у *Хмк* чувају (124–129). У тексту проучаваног рукописа Надежда Д. Јовић налази потврде за све три палатализације, као и примере старог, специјалног и новог јотовања, које је, међутим, потврђено у свега неколико случајева (131–135). Иако је о једначењима по звучности и по месту творбе већ расправљано у одељку о правопису, под насловом: *Једначење, разједначавање и ђубљење сугласника*, представљени су још неки случајеви у којима се наведене појаве врше (135–137). У оквиру поглавља *Фонетика* аутор расправља и о секундарним сугласницима, као и о групама *-сџр-* и *-сл-* (137–138), чија појава, односно чување, може имати и одређену дијалекатску подлогу. Будући да *Хиландарски медицински кодекс* представља превод медицинских списа са латинског језика, посебна пажња поклоњена је вокализму и консонантизму стране лексике, пре свега, грчког и латинског порекла, уз мањи број турцизама (139–140).

Пето поглавље *Морфологија* (141–231), заузима највећи део монографије. Анализа падежног система именица у *Хмк* (141–171) показала је да је специфичност старе промене сачувала једино именица *дан*, док су се остале деклинационе врсте, чији су представници биле именице: *син, црква, камен, кћи, време, шеле, јађе*, изгубиле (170–171). Изразито народне црте, видљиве у појединим падежима, указују на припадност писара косовско-ресавском или призренско-јужноморавском говорном подручју. Особине српскословенског језика у деклинацији везане су за прву групу текстова из *Хмк*, која је уједно и најраније преведена. Код заменица су, као и код именица, праћене иновације специфичне за српске народне говоре, као и архаизми везани за црквенословенску традицију (171–181). Иновације се огледају у формирању система енклитика код личних заменица (*џа, му, јој, ју*), као и у додавању разних партикула, најчешће присвојним и показним заменицама. Традиционални српскословенски ликови (*нџе, нни, всакн*), као и наставци (*-оџо, -еџо* у ген. јд. м. и с. р.; *-оју* у инстр. јд. ж. р.) јављају се, углавном, у првој групи текстова. Посебно су разматрани придеви одређеног и неодређеног вида, а у њиховој деклинацији особине српскословенског и народног језика, затим компаратив и суперлатив придева (181–193). Променљивост бројева је добро очувана, при чему се у деклинацији редних бројева уочава приближавање промени придева, тј. шире се наставци тврде заменичке промене (193–196). У систему конјугације, који је представљен од 196. до 216. стране монографије о којој је реч, као и у деклинационом систему, уочавају се два слоја: српскословенски (стари наставци: *-сн, -шн* у 2. л. јд. и *-тџ* у 3. л. јд. и мн. презента, *-хоџ* у 1. л. јд. аориста) и народни (са иновацијама: у презенту наставци *-м* у 1. л. јд., *-џ* у 2. л. јд., губљење *-тџ* у 3. л. јд. и мн., *-мо* у 1. л. мн.; у аористу: *-смо* у 1. л. мн.). Интересантно је да у конјугацији нису потврђени облици некадашње двојине, који се, истина ретко, могу наћи у нешто млађем Академијином рукопису Александриде. Од непроменљивих речи потврђене су све врсте осим узвика (217–231). И овде се уочавају народни и српскословенски ликови.

Краће поглавље VI. *Грађење речи* (233–242) садржи преглед суфикса код именица и придева, као и напомене о префиксацији глагола, док је о пореклу и грађењу прилога било речи у одељку о морфологији.

У поглављу VII. *Из синџаксе* (243–264) аутор се осврнуо на присуство балканизма у *Хмк* као одлици народног језика. Тако је уочен велики број потврда везе *да* + *ѝрезенѝ*, која долази као допуна глаголима *ѝребайѝ*, *моѝи*, *видеѝи*, *хѝеѝи*, *мучиѝи* и сл., затим почетак аналитизма у деклинацији и у компарацији, а издвојена су и два примера удвајања личних заменица. Употреба некадашњих партиципа у језику *Хмк* знатно је ужа него у српскословенским споменицима других жанрова и углавном старијих, док је употреба глаголских придева и прилога шира него у народним говорима призренско-јужноморавском и косовско-ресавском (бар према постојећим описима), који су били дијалекатска база преписивача, односно преводиоца споменика. Падежна значења и њихова употреба били су предмет анализе само уколико су се изгубили у народном језику (изражавање посесије генитивом личне заменице) или их данас има на уском простору (посесивни датив). Одређена пажња посвећена је и конгруенцији, као и реду речи у синтагмама, што у сваком случају захтева опсежнија истраживања.

Поглавље IX. *Закључак* (265–268), које је преведено и на енглески језик (269–272) доноси јасан преглед српскословенских и народних језичких особина у *Хмк*, при чему је о њиховој заступљености тешко донети прецизан суд. Удео тих црта је променљив и потврђује поделу Р. В. Катића на три групе текстова у *Хмк*, при чему текстови прве групе имају највише архаизама. Истичући блискост језика *Хмк* са језиком *Закона о рудницима* деспота Стефана Лазаревића и поредећи га са другим споменицима XVI века који су писани српском редакцијом, Надежда Д. Јовић закључује: „*Хиландарски медицински кодекс* има највише елемената народног језика, а то је призренско-јужноморавски говор пре губитка синтетичке деклинације” (268).

Монографија Надежде Д. Јовић, у којој је представљен језик једног од најзначајнијих споменика српске културе, својеврстан је уџбеник историје српског језика, као и дијалектологије, у коме посебно место заузимају подаци нарочито вредни за историјску дијалектологију. Доказ да аутора многа питања још увек заокупљају, а нарочито она из области лексике, као и нека синтаксичка питања, јесу радови чији је списак приложен у поглављу X. *Литература* (273–280). Писана јасним и врло прецизним стилем књига *Језик Хиландарског медицинског кодекса* може послужити као узор у студијама ове врсте. Иако намењена ужој стручној јавности свакако да побуђује пажњу и оне шире – као опис најзначајнијег споменика историје медицине код Срба.

Ирена Цвејковић Теофиловић

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик
Бирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија
irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs

Радосав Стојановић. *Црнојравски речник*.
 Српски дијалектолошки зборник LVII.
 Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 2010, 1060 стр.*

Лексикографске дијалектолошке монографије неретко представљају једине изворе сазнања не само о лексичким диференцијалним обележјима једног дијалекатског подручја, већ и о диференцијалним граматичким особеностима народног говора представљеног одредничким лексемама и њиховим аутентичним реченичним потврдама. Тако из њих, посредним путем, црпемо сазнања о фонетици, морфологији, творби речи, синтакси падежа и синтакси реченице.

Црнојравски речник Радосава Стојановића може послужити и тој сврси, али ми његов значај сагледавамо и у могућности компарације у њему представљеног говора Црне Траве са монографским описом граматичког система овог говора у монографији Вилотија Вукадиновића *Говор Црне Траве и Власине* (Вукадиновић 1996). Тако се наведени *Речник* и наведена монографија изванредно допуњују, те се може рећи да је говорно подручје Црне Траве један од ретких дијалекатских ареала који прате и лексикографски и класични граматички опис говора. Сам аутор *Речника* истиче: „Вукадиновићева студија у нашем речнику, и обратно, наш речник у Вукадиновићевој студији има одговарајућу језичку потврду, када је реч о црнотравском говору” (Стојановић 2010: 11).

Ова лексикографска монографија дала је још један допринос убикацији црнотравског говора сврљишко-заплањског типа и потврдила још једном универзалију о постојању дијалекатског континуума. Стојановић је на основу лексикографског материјала утврдио границе црнотравског говора сврљишко-заплањског говорног типа који се „буквално уклонио између два говорна типа призренско-тимочке дијалекатске зоне”, тј. између тимочко-лужничког и јужноморавског говорног типа (прим. Жугић) (Стојановић 2010: 11). Аутор *Речника* је установио гранична села црнотравског говора према тимочко-лужничкој говорној зони на истоку (Златанци, Тодоровци, западни део махала села Дарковца, центар села Дарковца и село Криви Дел), а на југу заселак Кучишњак испод Великог Чемерника. Села црнотравског говорног типа на ободу Грделичке клисуре (Боровик, Мачкатица, Лебет, Мрковица, Црвени Брег и Ново Село) представљају границу са јужноморавским говорним типом. Тако је аутор у *Речник црнојравског говора* укључио и ова села, која нису обухваћена Вукадиновићевом студијом. На тај начин је тачно установљена граница црнотравског говора сврљишко-заплањског типа и према јужноморавском говорном типу (Стојановић 2010: 11–12). Ово је још један значајан допринос српској дијалектологији који се састоји у прецизирању

* Прилог је настао у оквиру рада на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (178009), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

граница сврљишко-заплањског говора у односу на тимочко-лужнички и јужноморавски говор.

У *Уводу у Црнојравски речник* (11–17), изузев претходно наведених чињеница, аутор даје исцрпне податке о лексикографском корпусу, који је највећим делом резултат његових теренских истраживања, али је допуњен и лексичким јединицама из других извора (збирка од 500 речи проф. Миодрага Поповића из 1950. године, која се налази у оставштини Сергија Димитријевића; два упитника за Српскохрватски дијалектолошки атлас која је 1961. г. попунио Миливој Павловић; књига пуковника у пензији Симона Симоновића Монке „Печалбарство и неимарство црнотравског краја” (1983), рад Татјане Јанков „Лексика прераде вуне и конопље у селу Горње Гарје” са речником од 250 речи (2004); књига Срећка С. Станковића „Брод, село код Црне Траве” (2006)). Користећи и овакве изворе, нарочито прва два, аутор не само да обогаћује црнотравски лексички корпус, већ све данашње и будуће кориснике *Речника* враћа у време од преко шест деценија у коме су се поједине речи користиле, а којих данас више нема у употреби. Он тиме, попут свих истраживача који се баве дијалектологијом или дијалекатском лексикографијом, опомиње и упозорава да народни говори готово да губе битку са временом које мења животне околности потискујући негдашњи начин живота и све што он са собом носи. Аутор *Речника* као да се извињава због обима свога дела, али приказивач ове књиге снажно подржава аутора да уложи додатни напор и подари српској дијалекатској лексикографији још онолико нових лексема колико буде успео да их запише у свом магнетофонском или руком забележеном запису.

Радосав Стојановић истиче да је *Црнојравски речник* „припремљен по методологији по којој је рађена већина дијалекатских речника објављених у издањима САНУ и њеног Института за српски језик са евентуалним незнатним одступањима” (Увод, стр. 13). То је тачно и нема потребе за правдањем због „евентуалних незнатних одступања”, насталих, да парафразирамо аутора, услед непостојања јасно конципираних критеријума и начина уноса лексичке грађе. Рекли бисмо да ми још увек немамо дијалекатску лексикологију као приручник са јасним критеријумима и упутствима за израду дијалекатских речника, али се у већини њих, пре излагања лексике, могу наћи одговарајуће напомене и смернице о методологији израде речника.² Такође, прикази досадашњих дијалекатских речника садрже корисна „правила” за дијалекатску лексикологију.³ Најзад, постоји неколико радова који се најдиректније односе на лексикографску интерпретацију конкретних лексичко-семантичких група, што се, наравно, може искористити и прилагодити интерпретацији сличне лексике.⁴ Желимо да истакнемо да дијалекатску лексикологију управо стварају дијалекатски лексикографи примењујући већ постојећа коришћена решења, с тим што решења досад неразрешених проблема проналазе сами, често у консултацијама и полемикама са другим лексикографима.

² В. на пример: Жугић 2005.

³ В. на пример: Жугић 2000; Жугић 2006.

⁴ В. Жугић 2008; Жугић 2007.

Након Увода у коме аутор *Речника*, између осталог, представља „технику” уношења лексема, следе *Извори и лијерајтура* (18–19) и *Карџа јодручја црнојравског зовора* (20). Свакако, најобимнији део представља *Црнојравски речник* (23–1060).

У овом приказу указаћемо на неколико битних, незаобилазних моме-ната везаних за *Црнојравски речник*.

Најпре о селекцији унетих одредница. Аутор *Речника* који овде прика-зујемо определио се да њиме буду обухваћене само оне речи које су дифе-ренцијалне у односу на стандардни језик, с изузетком мањег броја лексема усвојених из корпуса новије лексике путем медија, школе, развијеније кому-никације између сеоског и градског становништва и слично.⁵ У *Црнојрав-ском речнику* је представљена аутентична лексика црнотравског говорног подручја. Њену аутентичност потврђује потпуно сагласје дефинисаног зна-чења одредничке лексеме са њеним значењем у реченичној потврди из жи-вог народног говора. Одреднице и уз њих наведени примери, свеукупношћу дијалекатских црта, у потпуности одражавају говор Црне Траве, који је грама-тички описан у оквиру претходно наведене Вукадиновићеве монографије. Ово је основни предуслов за позитивну квалификацију наведеног речника, чак и онда када су у њему приметне неке лексикографске омашке, којих го-тово да није лишен ниједан дијалекатски речник.

По семантичкој структури, речничке лексеме претежно одражавају општи лексички фонд, везан за реалије из народног живота (именовање објеката за становање и држање стоке; називи делова таквих просторија; називи предмета различите употребе у домаћинству и у обављању ратар-ских и сточарских послова; називи празника и верских обичаја; називи за именовање међуљудских односа са обухваћеним етичким и естетским кате-горијама које могу бити прихватљиве или неприхватљиве за језичку заједни-цу и др.). Отуда произилази право богатство овог говора деминутивно-хи-покористичким лексемама, аугментативима и пејоративима у именичким, придевским, глаголским и прилошким граматичким категоријама.

⁵ Већина наших дијалекатских речника је диференцијалног типа. Међутим, у нашој дијалекатској лексикографији постоје и другачије устројени речници у смислу односа дифе-ренцијално / стандарднојезичко. Такав је *Речник српских зовора Војводине* (РСГВ) који није диференцијалан. Ово проистиче из става редактора Драгољуба Петровића, односно из његовог схватања „да је свака реч *дијалекатска* увек када се среће као интегралан елеменат одређе-ног *дијалекатског лексичког сисџема* без обзира на то какав је њен однос према стандардном језику” (РСГВ: 1, 11). В. и радове истог аутора на страни 11, фуснота 3. Значај овако кондипи-раног „*јодручјоног дијалекатског речника*” посебно истиче Александар Лома, јер уношење обичних и познатих речи „употпуњава слику датог лексичког система”, обогаћујући га посеб-ним значењима и њиховом употребом. За пример узима речи *бденије* и *бајца* чија специфична значења, изузев *Речника српских зовора Војводине*, не бележе остали наши речници, укључу-јући и Речник САНУ. Ми ћемо овде пренети сагледавање значаја РСГВ академика Ломе само на примеру доношења значења речи *бденије* ‘обичај паљења ватре у ноћи уочи црквених празни-ка’ са потврдом из Ђурђева: „По селима, на раскршћима улица и у црквеним портама ... пале се ватре и на њих се налажу, у облику купе, облице дрвета, као бадњак. Млађи остају на бде-нију”. Лома истиче да ће значење и пример речи *бденије* бити преузети из РСГВ у Етимолошком речнику српског језика, као значајна „индиција у прилог исправности извођења *бадњак од бдеиши*” (Лома 2004: 613 – 614). Осим наведеног *Речника*, 2011. године објављен је и *Речник зовора северне Мејохије* Милете Букумирића, који такође није диференцијалног типа.

Мањи део корпуса чине ономастичке лексичке јединице (микротопоними, лична имена, лични надимци, породична имена, етноними, ктетици, фитоними, зооними и сл.). Селекција ове врсте лексике начињена је у складу са критеријумом њеног уклапања у општи систем језичких особености датог дијалекта. Такође, уношене су оне ономастичке одреднице које одражавају специфичне мотиве именовања и однос човека према именованим ентитетима: многе од њих представљају експресивне лексичке јединице, у смислу човековог позитивног, или пак негативног односа према њима.

Трећи део лексичког корпуса *Речника* чине вулгаризми, тачније лексичке јединице које представљају опсцену лексику највишег степена опсцености⁶ која није маркирана одговарајућим стилским квалификаторима, а што је било неопходно учинити. Иако и сâм свестан чињенице да је вулгарна и опсцена лексика врло фреквентна у разговорном језику,⁷ аутор овог приказа стоји на становишту да би она у дијалекатским речницима требало да буде заступљена у извесној мери која би била одређена лексичким и језичким нормирањем, што би у овом случају значило поштовање критеријума одабира лексике нижег степена опсцености и стилско маркирање таквих лексема квалификаторима (вулгарно, скарадно, опсцено и сл.).⁸

Статус одредница имају именичке, глаголске, придевске, заменичке, прилошке и везничке речи. Свака од њих је праћена граматичким квалификаторима, дефиницијом и реченичном потврдом. Оне лексеме које у свом семантичком садржају имају експресивну компоненту означене су и стилским квалификаторима: ауг (аугментатив), дем (деминутив), ирон (иронично), пеј (пејоративно), подр (подругљиво), фам (фамилијарно), фиг (фигуративно значење), хип (хипокористик), шаљ (шаљиво).

Приличан је број и одредница синтагматског типа (микротопоними, називи празника, називи просторија у кући за становање, називи делова по-

⁶ О раслојености опсцене лексике према степену опсцености в. Ристић 1998: 24–27. Опсценом лексиком и њеним представљањем у дескриптивној лексикографији, конкретно у Речнику САНУ, детаљно се бави претходно наведени аутор у посебном раду (1998: 18–28), али и у ширем контексту експресивне лексике (Ристић 2006). Њено истраживање је показало да је у Речнику САНУ примењен врло рестриктиван однос према уношењу овакве лексике, што је у складу са критеријумима лексичког нормирања утврђеним у Белићевом Предговору првом тому Речника САНУ и Упутствима за израду Речника САНУ (Ристић 1998: 20). Тако у Речник САНУ нису унете лексеме из групе опсцене лексике са највишим степеном опсцености из семантичког поља сексуалности којима се именују радње или органи који су са њима у вези (Ристић 1998: 25). Ристић такође истиче да је у лексикографској интерпретацији ових лексичких јединица неуједначен и недоследан однос у смислу стилског маркирања одређеним квалификаторима (скарадно, опсцено, вулгарно и сл.). За нетолерантан однос према овим језичким јединицама у језичком нормирању мање је рестриктиван критеријум опсценог садржаја, а релевантнији су критеријуми који се тичу самог лексичког значења и језичког знака (Ристић 1998: 23).

⁷ По истраживању С. Савић (1995: 131–137) масовна употреба овакве лексике својствена је свим социјалним срединама. Д. Шипка, такође, потврђује фреквентност опсцене лексике не само у разговорном језику, већ и у књижевним делима, позоришној уметности и сл., те стога не би требало ову лексику искључивати из речника (Шипка 1987: 117–122). Ова истраживања као и истраживања С. Ристић демантују предрасуде да је употреба вулгарне и опсцене лексике својствена само „припадницима нестандартних говорних идиома”. Она на корпусу који је проучавала потврђује да употреба овакве лексике у говору није одраз само афективног стања говорника већ и других нејезичких елемената у комуникацији (Ристић 2006: 60–61).

⁸ Шире о овоме у фусноти 5.

јединих уређаја, и на крају изрази (изр) који су за разлику од осталих синтагматских одредница наведени у угластој загради.

Да би ова методологија била јасна, илустроваћемо је на примеру одреднице *џолѐм* са низом синтагматских одредница чији је један члан управо овај придев: *џолѐм*, -а, -о: *Голѐма Боџорџица*; *џолѐма болес*; *џолѐма врайша*; */џолѐма орайша/*; *Голѐма орнйца*; */џолѐма рабџиша/*; *Голѐма рѐка*; *џолѐма сказаљка*; *џолѐма сџба*; ... (три тачке означавају прекинути низ од две одреднице настале деривацијом придева *џолем*); *џолѐме боџиње*; ... (глаголска одредница са мотивном семом *џолем*: *џолемѐје*); *Голѐми Божйћ*; *џолѐми дџн*; *Голѐми кла данац*; *Голѐми љзвор*; *Голѐми љйрай*; *Голѐми љџс*; *Голѐми рйџ*; *Голѐми Чемѐрник*; */џолѐмо џовнџ/* и *Голѐмо џрицише*. Као што видимо, одредница *џолѐм* је прва саставна компонента двадесет двочланих синтагматских назива са статусом одредница. Међу њима је осам (8) ономастичких, микротопонимских јединица, којима је, због њихове специфичности (семантичко јединство придевског диференцијалног и именичког идентификационог члана у функцији именовања објекта), оправдано дат статус одредница. За осталих дванаест синтагматских лексичких спојева било је услова да буду представљене не у статусу одредница, јер оне то нису, већ као изрази, или у функцији израза, у оквиру већ наведених именичких одредница. Увидом у речничку грађу установљено је присуство девет (9) именичких диференцијалних одредница, међу којима је неколико њих деривационо врло продуктивно, што може бити оправдан разлог да синтагме с придевом *џолѐм* буду обрађене у оквиру одговарајуће именичке одреднице (*болес*, *орайша*, *рабџиша*, *сказаљка*, *боџиње*, *Божйћ*, *љџс*, *дџн*, *џовнџ*). Узећемо за пример синтагматску одредницу *џолѐма болес*, која је могла бити обрађена као изр. (израз) под *болес* с наведеном дефиницијом и примером, уместо што се одредница *болес* упућује на синтагму *џолѐма болес* у којој се дефиницијом прецизира назив болести (тифус) са примером у коме место (Солунски фронт) и време борбе упућују на ову врсту болести. На овај начин би корисник речника директним путем био упућен у дијалекатски назив болести тифус, или пак болести епилепсија, диј. *љадаћа болес* на коју аутор *Речника* упућује под одредницом *болес*, да би потом, попут одреднице *џолѐма болес* увео и одредницу *љадаћа болес*. Овај лексикографски поступак могао је бити примењен и на остале синтагме с придевом *џолѐм* и једном од напред наведених именица, већ обрађених у *Речнику*. Преостале три синтагматске одреднице, са именичким чланом (*Боџорџица*, *врайша*, *сџба*) који због принципа диференцијалности није обухваћен *Речником*, такође су могле бити обрађене као изрази, овог пута у оквиру одреднице *џолѐм*.

Применом наведеног лексикографског поступка, *Речник* постаје једноставнији за коришћење, док се његова информативна вредност не умањује. С друге стране, добија се на прегледности и уштеди простора.

Оваквих примера успостављања синтагматских одредница и израза има веома много, а ми овде скрећемо пажњу још само на осамнаест (18) израза са предлогом *на*, узбучених према именичком делу синтагме: */на Велйџден/*, */на кајдис/*, */на крв и нџж/*, */на лакай/*, */на лаџпреж/*, */на маџови/*, */на нџларицу/*, */на љџџџ/*, */на љрву нџмеру/*, */на љребџрке/*, */на љрџкрей/*, */на љрџџиџж/*, */на љрџиџи/*, */на љрџируй/*, */на рџџ/*, */на рџџџ/*, */на џевџџ/*, */на џејџџан/*.

У вези са статусом одредница истакли бисмо одреднице које се наводе као хомоними, дакле са бројчаним експонентом, а које то нису. Тако аутор *Речника* као хомониме наводи, на пример, одреднице: *ла̀рма*¹ ‘галама’ и *ла̀рма*² ‘галами’. Као што видимо, обе одреднице имају исту етимологију, а потом, у однос хомонимије не ступају различите граматичке категорије (поклапање именице и глагола је случајно, јер аутор глаголске одреднице наводи у 3. л. јединице). Омашке овога типа јављају се и у другим дијалекатским речницима, али ми желимо да истакнемо и позитивну страну *Речника*, далеко израженију, а која се тиче доношења бројних правих хомонима који могу послужити за истраживање односа хомонимије у говору Црне Траве. Наводимо само неколико примера: *мазњи́ца*¹ ‘умиљата особа, она која се умиљава’ и *мазњи́ца*² ‘модрица, масница’; *ножсеји́на*¹ ‘ауг и пеј од нога’ и *ножсеји́на*² ‘ауг и пеј од нож, ножина’; *разбо̀ј*¹ ‘дрвена направа за ткање’ и *разбо̀ј*² ‘свађа, туча’.

Квалитету *Речника* значајно доприноси и исцрпно представљање лексема које припадају истом деривационом гнезду. Од бројних примера, илустрације ради, навешћемо само један: *лењ*, *лењав*, *лењавка*, *лењавко*, *лењайв*, *лењив*, *лењивка*, *лењивко*, *лењивши́ина*, *лењка*, *лењос*, *лењодан*, *лењосувáње*, *лењосу́је се*, *лењо́ше се*, *лењча*, *лењча̀р*, *лењчаре́ње*, *лењча̀рка*, *лењча̀рче*, *лењчу̀га*, *лењчу̀га̀р*, *лењчу̀га̀рка*, *лењчу̀га̀рче*. Пример јасно потврђује значај деривације за богаћење лексичког фонда једног говора, али и механизам којим полазна мотивна реч (у овом случају именица) деривацијом развија друге деривате различитих граматичких категорија чија је основна сема полазна мотивна реч. Овакво представљање деривационог гнезда није случајност у смислу записивања свих наведених лексема, већ је резултат ауторовог свесног односа према деривацији и механизмима којима се она одвија, што завређује сваку похвалу. Као аутохтони представник црнотравског говора, аутор је знао шта тражи, а своја знања је потврђивао провером стања на терену.

Квалитету *Речника* свакако доприноси и ауторова прецизна идентификација првостепених и другостепених именичких деривата (*лејче́* ‘дем и хип од леб, хлеччић’ / *лејче́нце* ‘дем и хип од лепче’; *о̀гњи́на* ‘ауг и пеј од огењ’ / *о̀гњи́нчина* ‘ауг и пеј од огњина’). Такође, лепо су уочени и одговарајућим дефиницијама дефинисани придевски деминутиви (*ла̀качџк* ‘у дем знач: лак’; *на̀глуви́чав* ‘наглув’; *на̀глуи́њичав* ‘приглуп’), глаголски деминутиви (*кљу́цка* ‘у дем знач: кљуца’; *ли́ска* ‘у дем знач: лиже’; *ме́зне* ‘у дем знач: мези’) и прилошки деминутиви (*ла̀сначко* ‘у дем знач: ласно’; *ма̀лчи́чка* ‘у дем знач: малчице’). Захваљујући свему овоме, *Речник* својом поузданошћу отвара могућност истраживања творбе речи у овом говору, као репрезенту призренско-тимочког дијалекта.

О *Црнојравском Речнику* Радосава Стојановића би се дало још писати, али и напред истакнутим особинама, својом поузданошћу и аутентичном грађом, он отвара и иницира многа значајна лексичка и граматичка питања говора Црне Траве, што га сврстава у ред добрих дијалекатских речника и извора народне лексике како за велики Академијин речник, *Речник* српско-хрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, тако и за Етимолошки речник српског језика Српске академије наука и уметности и Института за српски језик САНУ.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 1–317.
- Жугић, Радмила. Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник* LI (2005): 1–470.
- Жугић, Радмила. Лексикографска интерпретација глаголских деминутива у речницима призренско-тимочке дијалекатске зоне (семантичко-творбени аспект). *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LI/1–2 (2008): 175–189.
- Жугић, Радмила: Властимир Јовановић. Речник села Каменице код Ниша. *Зборник Мајице српске за славистику* 69 (2006): 291–294.
- Жугић, Радмила: Момчило Златановић. Речник говора јужне Србије. *Лингвистичке актуелности* I/2 (2000): 33–41.
- Жугић, Радмила. Обрада придевских деминутива у српским дијалекатским речницима. *Лексикографијата и лексикологијата в съвремения свят. Материали от IV национална конференция с международно участие на Българското лексикографско дружество в част на проф. Кристилина Чолакова*: София, 21–22 октомври 2006. Велико Търново: Българско лексикографско дружество, секция за българска лексикология и лексикография при Института за български език «проф. Любомир Андрейчин» БАН, 2007, 343–354.
- Лома, Александар. Речник српских говора Војводине, Свеска 3: Ђ – Ј (ред. Драгољуб Петровић). *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* LI/3 (2004): 611–614.
- Ристић, Стана. Опцене речи у Речнику САНУ. Недељко Богдановић (прир.). *Ойцена лексика. Зборник радова*. Ниш: Просвета, 1998, 18–28.
- Ристић, Стана. *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- РСГВ: *Речник српских говора Војводине* (ред. Драгољуб Петровић), 1 – (А – Б). Нови Сад: Матица српска – ИК Тиски цвет, 2000, 11–20.
- Савић, Свенка. Истраживање савременог градског комплекса: употреба псовки у конверзацији. *Научни састај слависти у Вукове дане* 24/1 (1995): 131–137.
- Шипка, Данко. Вуков лексикографски поступак – на примеру односа према „вулгаризмима” и хомонимији. *Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу*. Сарајево: Институт за језик и књижевност, 1987, 117–122.

Радмила В. Жугић

Институт за српски језик САНУ
Буре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
radezz55@gmail.com

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* објављује оригиналне радове, научну критику, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве стране чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. За радове на српском језику примењује се *Правилник српског језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Рад послати одштапан на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија. Електронску верзију рукописа у Word формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату. Рукописи се не враћају ауторима.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

Радове рецензирају два квалификована рецензента. У року од два месеца од пријема рукописа аутори ће бити обавештени о томе да ли је рад прихваћен за објављивање. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. (Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.)

3. ЕЛЕМЕНТИ РАДА (обавезан редослед):

а) име и презиме аутора: у студијама и чланцима изнад наслова уз леву маргину, у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;
 в) сажетак (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме садржи: име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Резиме (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод.

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: A4; маргине 2,5 cm;

б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи 1., 2. итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) препоручљиво је да се глосе, вишестубачни делови текста и слична одступања од стандардне текстуалне форме вежу „невидљивим” табелама, како би задржали позицију коју је аутор предвидео.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода („...”); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени

рад, у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода ('...').

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (ГРИЦКАТ 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЋЕРКА 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALLÉ 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

НАНН, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Коѓниџивнолинѓвисџичка џроучавања срџскоџ језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

ђ) фототипско издање:

ИВИЋ, Милка. *Значења срџскохрваџскоџ инсџруменџала и њихов развој (синџаксичко-семанџичка сџудија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

JOVANKA RADIĆ. The Pronominal System – The Basis of Language and Speech (Theoretical-Methodological Approach). ORSAT LIGORIO. On the Origin of the Greek Ichthyonym δελφίς (and the Issue of the Pre-Greek Root **g^wvl-/* **sk^wvl-*). Marija VUČKOVIĆ. Serbo-Croatian *trogubica* in the Slavic Context. ISIDORA BJELAKOVIĆ. Relation between Endocentric and Exocentric Compound Nouns in Geographical Terminology of Serbs in the 18th and 19th Centuries (1783–1867). NADA ARSENIJEVIĆ. Time over Time: On Some Case Structures in the Serbian Language. MILENA IVANOVIĆ. On the Category of Verb Plurality with Respect to Aspectuality (on the Serbian Language Corpus). JELENA REDLI. Linguistic Aspects of the God–Man Relationship in Serbian Translations of the Bible and the Quran. ZORAN SIMIĆ. Events as Implicit Spatial Localizers (on Examples from the Glasinac Vernacular). MARINA JURISIĆ. The Preposition *vrz* in Serbian Vernaculars. GORDANA ŠTASNI, ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ. Compounds with Components *ljub-/ljub-* in Serbian and *φιλ(ο/ό)-/-φιλοσ/-φιλία* in Greek. VILMA TIŠKEI. Typology of Serbian-Hungarian and Hungarian-Serbian Dictionaries. VLADIMIR Ž. JOVANOVIĆ. The Lexical and Semantic Correspondence between Serbian and English Phrasemes. ANICA GLOĐOVIĆ. Particles in English and Prefixes in Serbian: Analogies and Differences. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LVI/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 26. априла 2013.

За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено јуна 2013.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Нови Сад

Штампа: Будућност, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни
уредник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28– . –
Нови Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик,
1985– . – 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978